

Johan van Oldenbarnevelt

Jan den Tex en Ali Ton

bron

Jan den Tex en Ali Ton, *Johan van Oldenbarnevelt*. Martinus Nijhoff, Den Haag 1980

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/tex_003joha01_01/colofon.php

© 2008 dbnl / Ali Ton / erven Jan den Tex

Woord vooraf

Toen de uitgeverij Martinus Nijhoff mij begin 1978 vroeg of ik een verkorte versie van mijn vijfdelige Oldenbarneveltbiografie kon leveren, geschikt om als paperback te worden uitgegeven, heb ik dat geweigerd. In mijn tachtigste levensjaar had ik niet de moed mij voor een zo groot en moeilijk werk te binden. Maar's nachts nadenkend kwam ik tot een voorstel: iemand anders zou gevonden kunnen worden om dit werk onder mijn controle te doen. De uitgever voelde hier alles voor, en binnen enkele weken werd de bewerkster gevonden, die thans als medeauteur op het titelblad verschijnt.

Alleen de eerste drie delen zijn bekort; het vierde en vijfde, die geen deel van het verhaal bevatten, zijn niet mee bekort.

Een moeilijkheid was dat sinds de verschijning van deze drie delen (1960-1966) een aantal boeken en tijdschriftartikelen verschenen zijn die onze kennis over Oldenbarnevelts leven vergroten. Er was geen sprake van dat ik al die boeken zou gaan lezen en in de verkorte tekst verwerken. Ten dele is dit geschied door drs. S. Groenveld, van wie het hele idee van de bekorting was uitgegaan. Nadat mevrouw Ali Ton met haar werk, en ik met mijn controle, klaar waren, heeft hij op grond van de nieuwste literatuur enkele tekstwijzigingen voorgesteld, die ik in dank heb geaccepteerd.

Sommige lezers zullen vallen over het gebruik van de benamingen 'België' en 'Belg' voor de Zuidelijke Nederlanden en hun bewoners. Ik heb dit in de 'Verantwoording', voorafgaande aan het tweede deel, als volgt verdedigd: 'Deze termen duiden niet het gebied aan dat thans "België" heet. Dat zou een anachronisme zijn (...). Maar in het begin van de Tachtigjarige oorlog ontstaat er

langzamerhand een lotsverbondenheid van de meeste zuidelijke gewesten, die eerst de inwoners zelf, later ook buitenlanders, doen vergeten dat zij Nederlanders zijn. In 1607 kan de Conventus Praeparatorius voor de te houden Nationale Synode nog schrijven over de twee Nederlandse talen, Frans en (Neder)duits; honderd jaar later zou dit onmogelijk zijn geworden. Toen waren de Zuidelijke Nederlanden (...) op weg naar 1830; de Noord-Nederlanders wilden al lang niets meer weten van de Zuidelijke broeders en hadden een nationaal gevoel ontwikkeld, dat geen voorloper, maar een vroegere verschijningsvorm is van het Nederlandse van tegenwoordig. Die antagone lotsverbondenheid groeide gestadig, ook al vóór 1600, maar nog meer sedert de vorming van de kortlevende aartshertogelijke staat. De tijdgenoten wisten haar niet met verzamelwoorden aan te duiden “Zuid-Nederlands” is in dit opzicht even anachronistisch als “Belgisch”. Men sprak in het Noorden veelal van “Brabanders”, in Spanje en Italie van Vlamingen. Onwenselijke woorden. Ik gebruik “Belgen” en “Zuid-Nederlanders” door elkaar. De keus wordt soms bepaald door de eufonie, soms van de mate waarin van de groeiende half-Nederlandse of van de afstervende pan-Nederlandse sprake is.’

Een andere opmerking betreft de keuze tussen de Gregoriaanse tijdrekening, die in 1582 in Holland en België was ingevoerd en de daarbij tien dagen achter lopende Juliaanse, die in sommige andere noordelijke provinciën tot in de achttiende eeuw bleef gelden. In het grote werk heb ik in de grote meerderheid van de gevallen de nieuwe stijl (N.S.) aangehouden, maar in Utrecht en de meer oostelijk en noordelijk gelegen provinciën met dubbele datering (11/21 augustus) of met de toevoeging ‘O(ude) S’ of N.S. gewerkt. Op advies van drs. Groenveld heb ik in dit boek alle data uit Oost en Noord gegregorianiseerd op gevaar af dat dit (bij de twee of drie data waar deze moeilijkheid speelt) tot verwarring kan leiden bij wie een van de menigvuldige boeken of artikelen uit de boekenlijst ter hand neemt.

Mijn vijfdelige werk, uitgekomen in een oplage van 800 exemplaren, is uitverkocht. Dankbaar ben ik Martinus Nijhoff die dit boek een grotere oplage geeft waardoor mijn ten dele van de heersende afwijkende denkbeelden een groter publiek kunnen bereiken. Die dankbaarheid strekt zich uit tot mijn mede-auteur en tot de reeds meermalen genoemde drs. S. Groenveld.

Leusden, oktober 1979

Jan den Tex.

1 *Vorming*

Voor de jeugd van Johan van Oldenbarnevelt hebben wij slechts één bron: de ‘Remonstrantie’, die hij in april 1618 schreef om zich te verdedigen tegen contra-remonstrantse aanvallen en waarin hij een korte autobiografie geeft. Hieruit weten wij, dat hij op 14 september 1547 te Amersfoort geboren is. Verder vermeldt de autobiografie alleen dat hij ‘redelijck hadde gestudeert’ vóór hij in 1564 naar Den Haag vertrok om zich in de praktijk van het recht te oefenen. Dat zegt ons niets over de invloeden van buiten die, mét de vonk van binnen, Oldenbarnevelt hebben gemaakt tot wat hij was en ons zijn wezen nader kunnen leren bepalen. Wij zijn hier dan aangewezen op algemeenheden en hypothesen, maar algemeenheden en hypothesen, voorzichtig gehanteerd, kunnen ons veel leren.

Oldenbarnevelt was een kind van zijn tijd - de tijd van de Renaissance - een kind van zijn stad - Amersfoort - en een kind van zijn voorouders, die vele namen hadden, maar die soms iets meer dan namen voor ons zijn.

Tijd, plaats, familie: wij willen ze achtereenvolgens bekijken om te gissen wat zij voor de jonge Johan betekend hebben.

Renaissance. Geladen naam, die zowel objectieve cultuurverschijnselen dekt als de illusie - op zichzelf ook weer zeer reëel - van grote Italianen van Petrarca tot Michelangelo, die zich voelden als vernieuwers, brekend met de obscuriteit vóór hen, tomeloos onrechtvaardig tegen hun voorgangers. De gewaande, maar toch ook werkelijke vrijheid, de nieuwe appreciatie van de oudheid, de verguizing van de middeleeuwen, de zekere distantie tegenover de kerk, trekken vooral na 1500

over de Alpen. Ze worden in sommige opzichten door de bergtocht verzwakt, maar in ander opzicht verrassend versterkt en vervormd: de Hervorming, ten dele Renaissanceverschijnsel in haar teruggrijpen op de kerkvaders en de oud-christelijke kerk, ten dele een voortzetting van sommige middeleeuwse stromingen en op menig punt wantrouwig tegenover het humanisme.

Al deze revoluties kabbelen tegen het midden van de eeuw in hun laatste uitlopers tegen de oever. De revolutie gaat zich consolideren, rationalisatie neemt de plaats in van hevige emoties, tolerantie schiet op uit reactie tegen de hemelbestormers van de vorige generatie. Maar ook tegenstromingen krijgen hun kans. Het concilie van Trente laat de oude aanspraak op universaliteit weer duidelijk klinken, Calvinijn betuigt in het door hem beheerste Genève zijn eerbied aan de Drieëenheid. Intolerantie leeft er toch in de ziel van contrareformatie en van calvinisme en wordt door de felle aanhangers ervan overgenomen. Maar bij andere groepen Europeanen heerst vooral de wens naar vrede en orde, versterkt door de vele chaotische oorlogen van de eerste helft der zestiende eeuw. Om die te bewerken willen zij vergroting van de staatsmacht - een staatsmacht die zich niet baseert op een cynische minachting voor de mens, maar die de realiteit, de dagelijkse werkelijkheid als uitgangspunt neemt en daaraan voorschriften geeft. Vorstenhuizen, al enkele generaties bezig met de opbouw van wat men later nationale staten zou gaan noemen, streven van hun kant eveneens versterking na van het centrale bestuur.

Deze beklemtoning van de centrale staatsmacht is ook in de Nederlanden te vinden bij de Bourgondisch-Habsburgse heersers. Zij doen pogingen enige mate van eenheid te brengen in het geheel der afzonderlijke gebieden die zij bezitten. Maar de geesten zijn daarvoor nog niet rijp, particularisme voert nog de boventoon in die gebieden. De Nederlanders maken gebruik van de omstandigheid dat Karel V, hun algemene landsheer, nergens dan bij hen geld kan krijgen voor zijn vele oorlogen, vooral die tegen Frankrijk. Tegenover de keizerlijke verzoeken om geld stellen de gewestelijke Staten voortdurend hun voorwaarden. Steeds eindigen de besprekingen - evenals trouwens allerlei conflicten - in compromissen. Maar daardoor winnen de Statencolleges aan zelfbewustzijn, zodat zij zich aan het eind van Karels regering heel wat sterker voelen dan bij het begin. Zij zijn trouw aan de keizer, zeker, maar tegelijk gehecht aan hun privileges.

Toch waren lang niet al die privileges respectabel. Maar respectabel of niet, zij boden goede argumenten om het particularisme mee te verdedigen tegen de Bourgondisch-Habsburgse centralisatiepolitiek. De ontwikkeling tot een een-

heidsstaat werd erdoor bemoeilijkt, zeg maar verijdeld. Hervormingen in rechtspraak en financiën, door Brussel gewenst, werden op grond ervan tegengehouden. Al in de laatste jaren van keizer Karel was het te voorzien, dat deze chronische strijd vóór en tegen de privileges zou kunnen leiden tot een acuut conflict.

Niet minder zouden de godsdienstige tegenstellingen daartoe aanleiding geven. Contrareformatorisch, katholicisme en calvinisme komen als twee kemphanen tegenover elkaar te staan, beide aanspraak makend op de alleengeldigheid van hun leer, intolerant. Daartussenin ontwikkelt zich een middengroep van gematigden, van traditionelen in vele gevallen, die verdraagzaamheid voorstaan. Zoveel verdraagzamer dan anderen in Europa zijn ze niet, ook al was Erasmus eens in de Nederlanden geboren. Zij zijn tolerant omdat intolerantie intolerabel begint te worden. Zij zijn het omdat zij in geestdrijverij gevaar zien voor de orde en rust waarnaar zij verlangen. Zij zijn het omdat zij, hoewel zij nog steeds deel uitmaken van de oude moederkerk, vaak niet streng zijn in de naleving van de leer.

Bij alle groepen, voor- en tegenstanders van centralisatie, felle katholieken, overtuigde calvinisten of gematigde traditionalisten, zullen wij goede Nederlanders vinden die oprecht meenden, dat trouw aan de koning dan wel totaal verzet plicht was. En onder alle groeperingen zijn criminele figuren. Ook 'progressiviteit', het sjibboleth onzer dagen, was er, ongewild. De regering ging in de richting van absolutisme. Sommige opstandelingen waren op de lijn van een bijzondere Nederlandse, weldra ook Engelse progressie: die naar de rechtsstaat, het veelhoofdig bewind, de gedeelde verantwoordelijkheid. En een aantal gematigden stuurde aan op een samenleving waarin voor meer dan één religie plaats zou zijn. Onze plicht is het, Oldenbarnevelts keuze toe te lichten zonder hem te prijzen of te laken.

Oldenbarnevelts tijd was die van de Renaissance, zijn geboorteplaats Amersfoort. Zijn geboortehuis is niet precies bekend. Waarschijnlijk is hij in één van de twee huizen in Amersfoort, die zijn vader toen bezat, geboren.

Amersfoort was niet zo maar een stad, doch de op één na belangrijkste plaats in het gewest Utrecht, steeds overhoop liggend met de bisschoppen, die daar tot 1528 de wereldlijke aan de geestelijke macht paarden. Trekt de stad met de bisschop één lijn, dan kan dat alleen zijn, omdat deze het aan de stok had met de stad Utrecht, waartegen de haat der Amersfoorters zo mogelijk nog groter was dan tegen hun geestelijk-wereldlijke overheer. Zo vocht Amersfoort bijna de

gehele vijftiende eeuw voor de Hoekse, anti-Bourgondische partij, terwijl de bisschoppen steeds op de Bourgondische macht steunden. De welvaart van de stad en ommelanden ondervond van de oorlog niet te lang de kwade gevolgen; weldra bloeiden landbouw, veeteelt en bierbrouwerij meer dan ooit te voren: voor het aantal bierbrouwerijen wordt kort na deze tijd het bijna ongelooflijke getal van 350 opgegeven. Voor de lakenweverij worden nauwelijks minder fabelachtige getallen genoemd: 175 weverijen zou Amersfoort rijk zijn geweest, een bewijs - natuurlijk - op hoe kleine schaal het brouwen en weven geschiedde, in de vorm van huisindustrie, vooral als je bedenkt dat het aantal inwoners voorlopig op zo'n 5 à 6.000 geschat wordt. Onder het bestuur van de bisschoppen werd de welvaart niet aangetast, hoewel het stadsgebied aan het vijandelijke Gelre grensde en daardoor vaak last had van vijandelijke invallen.

In 1528 wist de toenmalige bisschop, Hendrik van Beieren, zich niet langer te verdedigen tegen de Gelderse benden. Hij gaf dan ook het wereldlijke bestuur over aan Karel V. In april 1534 vaardigde deze een besluit uit, waarin met zoveel woorden gesproken wordt over 'annexatie en unie' van Holland en Utrecht. Dit houdt toch niet meer in dan de personele unie wat de landsheerlijkheid en het stadhouderschap betreft en de geldigheid van de verbanningen, uitgesproken door het Hof van Holland, voor Utrecht en omgekeerd. Maar Staten en Hof van Utrecht bleven bestaan en daarmee de autonomie van de provincie.

Dit alles heeft aan de geschillen geen einde gemaakt. Amersfoort bleef grensstad en zou dit tot zijn direkte en indirecte schade ondervinden, toen de oorlog in 1542 voor het laatst weer opvlamde. Op 9 juli 1543 bezette de Gelderse veldheer Maarten van Rossum de stad. Tegenstand werd niet geboden. Dit wekte verdenking, vooral omdat Karel V na Gent, aldus de geschiedschrijver van Amersfoort, Rootselaar, 'met geen enkele stad zoo groote moeilijkheden had gehad als met Amersfoort'. Toen prins René van Oranje, stadhouder van Holland en Utrecht, Amersfoort binnentrok na het verdrag van Venlo (7 september 1543) moest de stad het dan ook bezuren. Zij verloor het recht van vrije loting voor de magistratuur: voortaan zou de stadhouder, evenals dat in de meeste Hollandse steden het geval was, de burgemeester kiezen uit dubbeltallen, opgemaakt door de vroedschap. De Amersfoorters voelden het als een diepe vernedering, waar zij zich tot de Franse tijd toe nooit bij hebben neergelegd, ook al was het feitelijk geen straf, maar een gelijkschakelen van de tweede stad van Utrecht met het Hollands gebruik.

Ook al was Amersfoort Karel V niet zo welgezind, goed pauselijk was het wel.

Het was een uitgesproken vrome stad, niet fanatiek, eerder piëtistisch, in de gematigde geest van de Broeders des Gemeenen Levens die hier één van hun eerste convicten¹ oprichtten.

Het is dan ook geen toeval dat van de vele min of meer beroemde Amersfoorters uit de eerste drie generaties na de hervorming geen enkele een uitgesproken protestant is geweest.

Oldenbarnevelts geboortestad zouden we aldus kunnen typeren: brutaal, eigengereid, stad van vee, bier en laken waar in ieder derde huis een brouwketel of weeftoestel te vinden was, stad ook met een hoog percentage gestudeerde lieden, waar volgens een latere conrector van de Latijnse school, Vladeraccus, de ambachtslieden bekend waren met het Latijn vóór ze voor hun ambacht in de leer gingen en waar zelfs de ruiten-lappende dienstboden de Latijnse cantilena konden begrijpen, die de gymnasiasten onder aanvoering van rector Edanus zongen, als zij naar de kerk gevoerd werden. Edanus is zeker rooms geweest, nochtans met die humanistische en piëtistische inslag die op zichzelf allerm minst onrooms is, maar die bij de leerlingen onder bepaalde omstandigheden, zoals overplanting in een ander milieu, de vatbaarheid voor protestantse opvattingen kan bevorderen. Omstreeks Oldenbarnevelts geboorte wordt het meer en meer gewoonte dat jongens van goede familie na de plaatselijke Latijnse school naar een universiteit gestuurd worden. De universiteit die de voorkeur heeft is natuurlijk Leuven, maar daarnaast bezoeken ook velen die van Keulen.

Met Holland onderhield Amersfoort minder contacten, ondanks de bierbelangen en de Nadere Unie van 1534. Misschien is dit te verklaren door een zeker verschil in geestelijk klimaat. De ambitie van de Amersfoortse regenten ging niet uit naar roerend kapitaal en een roerig leven, zoals bij de Hollandse kooplui het geval was, maar naar wat zij innerlijke beschaving noemden, naar politieke en geestelijke distinctie; de adel was voor hen geen rivaal om te verdringen, maar een hogere stand om zich bij aan te sluiten: landjonker zijn was voor de Amersfoorter het ideaal.

Wij zullen ook deze Amersfoortse invloed in het oog moeten houden: dat Oldenbarnevelt, tot pensionaris en later tot advocaat benoemd door Hollandse patriciërs, de exponent van hun denkbeelden is geweest, maar zelf geen regent was en het ook niet wilde worden; als Amersfoortse keuterboerenadel voelde hij zich verheven boven de burgerlijke stadsburgemeesters. Hier speelt tevens al de derde aangekondigde factor mee: de invloed van de familie.

1 Kosthuis voor buiten de stad wonende studenten.

De familie van Johan van Oldenbarnevelt herleidde haar afkomst van een half-mythische Cosijn van Oldenbarnevelt of Oudenbarnevelt, in het midden van de vijftiende eeuw ‘richter’ op de Veluwe. Naarstig archiefonderzoek van vele eeuwen heeft het aannemelijk gemaakt, dat deze Cosijn werkelijk geleefd heeft. De voorouders van Johan van Oldenbarnevelt stamden af van een vierde zoon van richter Cosijn en leefden als hereboeren.

Zo had Johans overgrootvader, Claes, in den Birck een erfhoeve, waarop hij het bedrijf van veehouder zal hebben uitgeoefend, en een huis in de stad. Binnen tegen de voordeur had hij een Latijns devies doen aanbrengen, dat de man tekent, en meer nog het milieu waarin hij verkeerde: ‘NIL SCIRE TUTISSIMA FIDES’.² Op de kleine Johan heeft die spreuk van zijn overgrootvader diepe indruk gemaakt; te Heidelberg heeft zij hem de keuze van zijn godsdienstige overtuiging vergemakkelijkt. De gedachte wijst op de bloeitijd van de Devotio Moderna terug, van het denken van de Broeders des Gemeenen Levens. Deze waren immers nauw verbonden met de Latijnse school te Amersfoort, waar Claes wel zijn Latijn zal hebben geleerd. Veehouder, Latinist van piëtistische vroomheid, verkerend in families die uitmunten door geleerdheid en godsdienstzin: het zijn combinaties waar wij even aan moeten wennen, maar die in het toenmalige Amersfoort niet zeldzaam schijnen te zijn geweest.

De zoon van Claes, Reyer, dienen wij met eerbied te begroeten, want hij was de enige Oudenbarnevelt van deze tak, die het tot raad (1530) en schepen (1532) van Amersfoort bracht. Hij had dit te danken aan zijn huwelijk met Geertrui van den Burch, dat hem verzwaarde met de invloedrijkste regeringsfamilie van die dagen. Maar met de vroege dood van deze Reyer keerde de fortuin.

Zijn enige zoon Gerrit, geestelijk niet volwaardig, benam de familie voorgoed de mogelijkheid een rol van betekenis in Amersfoort te spelen. Wel was hij getrouwd met een dochter uit een goede en rijke familie, Deliana van Weede. Deze familie had sedert eeuwen in de regering van Amersfoort gezeten en was bovendien welgesteld. Zo erfde Johan van Oldenbarnevelt, Gerrits zoon, als zesjarige samen met zijn neef Elias van Vanevelt van zijn oom, Cornelis van Weede, goederen in Hoogland, waardoor de jongen rijker dan zijn vader en tevens onafhankelijk van hem werd. Oldenbarnevelt kreeg deze erfenis als tweede zoon omdat hij naar zijn moeders familie vernoemd was. Later kwam zijn onafhankelijkheid Johan goed te pas. Veel goeds heeft Gerrit niet gedaan. Vandaar misschien dat zijn zoon hem nooit anders dan genealogisch vermeld heeft. Uit de

2 ‘Niets te weten is het veiligst geloof’

pamfletten uit de tijd kort vóór Oldenbarnevelts val, en ook door officiële akten weten wij heel wat over zijn vader, onder andere zijn bijnaam: Gerritje Slecht.³ Zo lang hij in Amersfoort woont, voert hij het ene civiele proces na het andere en verliest de meeste: een teken dat er iets van een querulant in hem stak. Daarbij komt nog een groot aantal strafzaken, soms betreffende luttele overtredingen als het drinken op zondag, maar vrij dikwijls wegens mishandeling en bedreiging. De climax van deze vergrijpen kwam, toen Gerrit ‘om een leelijcken doodtslach seer schandelijck begaen, hebbende moeten vluchten hem in de Duynen seer maghertjes heeft moeten gheneren’. Hij werd buiten het Stichts rechtsgebied verbannen en naar alle waarschijnlijkheid is hij een jaar in Holland geweest. Er zijn over deze zaak nog enige stukken gewisseld, maar de afloop is ons niet bekend; vermoedelijk heeft Johan er in begin 1570 voor gezorgd dat zijn vader weer uit de duinen te voorschijn kon komen. Pas negen jaar later is het geschil definitief beslecht. Gerrit van Oudenbarnevelt is daarna in Utrecht blijven wonen met vrouw en kinderen. Op 26 juli 1588 is hij hier overleden en bij zijn - al eerder gestorven - vrouw begraven. Uit het feit dat hij in een klooster werd bijgezet, mogen wij konkluderen dat hij bij zijn dood nog rooms was.

Ook Johans oudste broer, Reyer, moet een kwalijk sujet zijn geweest. Hij was hopman in het Staatse leger en steeds als de hopman ‘Barnevelt’ in de volgende jaren in de stukken vermeld wordt, is het om iets ongunstigs over hem te vertellen. Het toppunt is zijn gedrag als commandant van één der schansen voor Hulst bij de belegering door de Spanjaarden in 1596, in de inhoudsopgave van het Journaal van Duyck aldus geresumeerd: ‘loopt leelyck’ en ‘quijt hem niet’. Prins Maurits heeft er toen over gedacht hem voor een krijgsraad te brengen, maar de veel ernstiger gebeurtenissen die enkele weken later tot de capitulatie van Hulst⁴ leidden, hebben het onderzoek op de lange baan geschoven.

Oldenbarnevelts vier zusters hebben al evenmin luister aan de familie toegevoegd. Twee van hen zouden volgens de pamfletten - welke zeker geen betrouwbare bronnen zijn - openbare hoeren zijn geweest, maar dit kan sterk overdreven zijn. Wel vinden wij in de akten dat één der zusters, de oudste, een dochter heeft gehad waarvan de vader niet genoemd wordt en dat twee andere getrouwd zijn met obscure personen, een ‘Hamburger soldaat van fortuin’ en een glasschilder te Utrecht. Alleen met de laatste zuster heeft Johan een band gehad.

3 Slecht betekent in de zestiende eeuw eenvoudig, simpel.

4 Zie beneden p. 106.

Haar heeft hij op zijn kasteel Gunterstein laten wonen, waarschijnlijk in de positie van huisbewaarster.

Zelden is een Nederlands staatsman uit een zo gedegenereerd nest voortgekomen. Het heeft Oldenbarnevelt niet verhinderd een groot man te worden, maar toch een invloed uitgeoefend, merendeels ten kwade, op de kwaliteit van zijn grootheid. Zijn zelden losbrekende maar dan ook tomeloze drift, zijn koude wraakzucht, maar ook zijn neiging risico's te nemen, die aan zijn grootheid iets essentieels toevoegt, zijn wellicht een directe erfenis van zijn vader en, hogerop, van de familie Van den Burch. Belangrijker is, dunkt mij, wat ik de negatieve erfenis zou willen noemen: de geremdheid die men dikwijls bij de kinderen van onevenwichtigen aantreft, de innerlijke onzekerheid bij uiterlijke vastberadenheid, de bijna tot schraapzucht geworden liefde tot geld en goed, die van die onzekerheid het natuurlijk gevolg is, het gebrek aan particulier leven, het teruggrijpen op het devies van de nog niet door dezelfde erfelijkheid bezoedelde overgrootvader: het zijn wellicht alles symptomen, gedeeltelijk - want wie zou in het psychische de vaste lijn der causaliteit kunnen volgen? - van de schrik en schok van dit wilde nest.

Het leven van onze Johan werd met alleen bepaald door zijn tijd, geboorteplaats en familie, maar evenzeer door zijn studie, reizen en contacten, die hij in zijn studietijd legde. Zijn leertijd begon op de plaatselijke Latijnse school. Wij moeten ons voorstellen dat Johan daar van zijn zevende tot zijn zestiende jaar op is geweest. Wij hebben van de toenmalige rector, Nicolaas Edanus, de instructie en de mededeling dat hij een 'stigtelijk poëet' was. Naast lezen, schrijven en rekenen - in de tweede van deze kunsten zou Johan het nooit ver genoeg brengen om zijn biografen het leven gemakkelijk te maken - leerde hij natuurlijk Latijn. Deze taal heeft Oldenbarnevelt goed beheerst, ook bij gelegenheid gesproken, vooral in het verkeer met predikanten: 'Qui non cessat bene facere, non cessat orare',⁵ zou hij toegevoegd hebben aan de leden van de Staten van Holland, die met vakantie wilden gaan om enige Christelijke feestdagen te vieren. De ouders hadden de godsdienstige opvoeding aan het personeel van de school opgedragen, waarvan de piëtistische Edanus de rector was.

Johan kan dus als jongen wel iets over kritiek op het pausdom gehoord hebben, maar veel zal het niet geweest zijn. Pas nadat hij in 1564 zijn vaderstad verlaten

5 'Wie niet ophoudt goed te doen, houdt niet op te bidden'.

had om in Den Haag bij een advocaat op kantoor te gaan werken, begon de evolutie in protestantse richting die hem op zijn twintigste bij het calvinisme zou brengen. De reden voor zijn vertrek naar Den Haag is ons niet bekend. In die tijd verlieten wel meer jongelui op hun zestiende jaar hun vaderstad, maar om te gaan studeren, niet om te gaan werken. Johan had toen al een belangrijk deel van de Weede-goederen geërfd, maar misschien had hij er nog niet de beschikking over. Het enige wat hij zelf over deze jaren heeft medegedeeld is, dat 1564 het jaar was, waarin hij een vijand werd van alle gewetensdwang. De toelaatbaarheid van gewetensdwang was die zomer en herfst het onderwerp van gesprek in Den Haag. Want de gehele stad was toen in rep en roer door het onvoorstelbaar stoutmoedig optreden van de jonge populaire stadhouder, Willem van Oranje, tegen Granvelle, de feitelijke leider van de Brusselse regering, en het bijna onvoorstelbaar schone succes van dat optreden: het vertrek van de gehate kardinaal op 13 maart. Op Oudejaarsdag resumeerde de prins de slotsom van de discussies in zijn vermaarde rede in de Raad van State, die de beroemde koningsgezinde raadsheer Viglius een beroerte bezorgde: gewetensdwang was af te keuren, niet omdat de protestanten het bij het rechte eind hadden - dat geloofden in die tijd weinigen, ook al zagen zij hier of daar wel iets in de protestantse kritiek op kerkelijke misbruiken -, maar om politieke redenen: omdat hij leidde tot scheuring en burgertwist, zonder het gewenste doel te kunnen bereiken.

Een gunstige keer in Oldenbarnevelts financiële omstandigheden, die wij niet meer op het spoor kunnen komen, zal de doorslag hebben gegeven bij zijn besluit rechten te gaan studeren. Op 8 juni 1566 liet hij zich inschrijven aan de universiteit van Leuven. Deze universiteit was één van de grootste van Europa. Maar haar glans was wat verbleekt, deels door de concurrentie van de in 1561 opgerichte universiteit van Douai, deels doordat de modestroming van de tijd, het humanisme, er minder in tel was dan aan vele buitenlandse universiteiten. Niet dat het in Leuven alles puur orthodox katholiek was wat de klok sloeg. Vooral onder de juridische hoogleraren, waarmee Johan het meest te maken had, waren er verscheidene die bij de regering verdacht waren, zoals Molanus, die met de prins van Oranje overleg pleegde over een mogelijke *modus vivendi* die lutheranen en calvinisten zou bevredigen.

Van studeren zal er voor Johan niet veel terechtgekomen zijn door de opkomende beeldenstorm. Reeds in juli 1566 heerste er vooral in de zuidelijke gewesten volkomen anarchie. Iedere dag trokken opstandige edelen en optimistische predikanten door Leuven om het verzet voort te stuwten.

Naast zijn studie legde Johan natuurlijk ook contacten met zijn medestudenten. Wij zijn niet voldoende ingelicht om precies te kunnen zeggen wie zijn makkers geweest zijn. Wél kunnen we een leerzaam lijstje maken van studenten die hij als tijdgenoten in Leuven heeft kunnen ontmoeten. Naast graaf Hendrik van Nassau, de jongste broer van de Prins, kan Johan ook Justus Lipsius, de latere beroemde Leidse professor, in Leuven als medestudent begroet hebben. Cornelis de Groot, oom en leermeester van Hugo, studeerde in deze tijd ook hier, evenals Hieronymus Verrutius, een Groninger, Daniel de Burchgrave, een Vlaming, Gerard Prouninck, een Brabander en een Hollander, Nicolaas Berck. Vooral de laatste drie zouden gezworen vijanden van Oldenbarnevelt worden.

Toekomstige vrienden, toekomstige vijanden: Johan liet ze allen achter zich toen hij de weg naar Bourges insloeg. Wij weten niet precies wanneer en waarom hij naar Bourges ging: óf in augustus 1566 onder indruk van de beeldenstorm, óf - en dit is waarschijnlijker - in september 1567 om daar het juridisch humanisme en de vernieuwingen in de rechtswetenschap te bestuderen. Hij is daar te kort geweest om er van zijn professoren en medestudenten veel invloed ondervonden te hebben. Want de lessen werden enkele maanden later gestaakt wegens het uitbreken van de tweede godsdienstoorlog in Frankrijk.

Op 30 oktober 1567 liet hij zich al inschrijven in de Keulse universiteit, en wel in de facultas artium, een soort voorbereiding op de eigenlijke universiteit. Voor iemand van twintig jaar, die al aan twee universiteiten rechten had gestudeerd, is dit iets verrassends. Mogelijkerwijs heeft zijn hoofd niet naar studie gestaan door de politieke en militaire gebeurtenissen. Als ingeschreven student was het voor hem wel gemakkelijker logies te vinden. Vanwege alle ballingen in Keulen gonsde deze plaats van de plannen voor militair verzet tegen het regiem van terreur, dat met de gevangenneming van de graven Egmont en Horne en de instelling van de Bloedraad in de Nederlanden ontstaan was. In ieder geval heeft Johan nu de tijd om zich vertrouwd te maken met de sfeer van emigratie en het vurig optimisme, nauwelijks op de feiten gegrond, dat de nu binnenstromende ballingen uit de Nederlanden zozeer kenschetste. Het tekent Johans karakter dat juist deze tijd van verdrukking zijn kritiek op de moederkerk heeft verdicht tot een protestantse overtuiging die in Heidelberg - naast Genève hét calvinistisch centrum in West Europa tot rijpheid zal komen.

In het voorjaar van 1568 vertrok Johan hierheen. Hij kwam er voor het eerst in een zuiver protestants en heftig anti-Spaans milieu en temidden van een strijd over godsdienstpolitiek die in meer dan één opzicht herinnert aan de bestands-

twisten. Juist in de tijd dat Johan zich liet inschrijven, brak te Heidelberg de felle strijd over de kerktucht uit, waarin Thomas Erastus in sommige opzichten afweek van de calvinistische leer. De twist ging over de vraag of de kerk en haar organen, onafhankelijk van de wereldlijke overheid, het recht hadden een lidmaat van het avondmaal te weren en uiteindelijk uit de kerk te zetten. De hele zo delicate verhouding tussen kerk en staat in calvinistische landen kwam hiermee aan de orde. Erastus heeft nu de kern geleverd van een theorie over de verhouding van kerk en staat in het algemeen, die een grote mate van bevoogding van de eerste door de laatste voorstond en die onder de naam Erastianisme eeuwenlang, met name in Engeland, maar ook in Nederland, de geesten zou beïnvloeden.

De gevoelens van de jonge Johan zullen in deze kerkstrijd tamelijk ambivalent geweest zijn. Aan de ene kant heeft hij waarschijnlijk wel sympathie gehad voor de opvattingen van de streng-calvinistische tegenstanders van Erastus, vooral omdat hij de leiders daarvan persoonlijk kende en met hen over zijn zielenood heeft gepraat. Maar het element van geestdrijverij in het extreme calvinisme kan hem niet hebben aangetrokken. Zijn vroomheid - waaraan wij niet behoeven te twijfelen en waarvan wij hier en daar de tekenen zullen opmerken - was altijd doortrokken van een sterk rationalistische en antiklerikale inslag, die men misschien 'Erasmianisme' zou kunnen noemen. Tien jaar na zijn studententijd breekt een strijd uit over diezelfde verhouding van kerk en staat in de Hollandse politiek. Dan zullen wij Oldenbarnevelt vanaf het begin aan de zijde der 'politieken' tegen de kerkelijken zien strijden. Maar gevoelens van twijfel en ambivalentie zullen hem niet populair gemaakt hebben bij zijn Nederlandse mede-studenten, die bijna allen extreem calvinistische ballingen waren. Allen behoorden tot die kringen, waaruit later de contraremonstrantse tegenstanders van Oldenbarnevelt gerecruteerd zouden worden. Vandaar dat Oldenbarnevelt, libertijns van denkgewoonten ondanks zijn bijna-calvinistische geloofsbelijdenis, zich in Heidelberg niet thuis voelde. Vrienden heeft hij er onder de Nederlanders dan ook niet gemaakt, wel onder de Fransen die in vrij groten getale in Heidelberg studeerden. Onder deze Fransen bevonden zich de jonge Buzanval, die zestien jaar lang, als gezant van Hendrik IV, de koning van Frankrijk, in Den Haag in bijna dagelijkse omgang met Oldenbarnevelt zou komen, en Philippe du Plessis Mornay, een gematigd politiek en patriottisch denkend calvinist, die lang in de Nederlanden in de omgeving van de prins van Oranje is geweest en die wij ons ook gaarne niet alleen als geestverwant maar als vriend van Oldenbarnevelt voorstellen. De studie zal er ook wel bij ingeschoten zijn ten gevolge van de

doorworsteling tot de reformatie, de opwinding over de kerkuchtwtwisten, de spanning over de politieke ontwikkeling, het aanleren van de Hoogduitse taal, de drinkgelagen die reeds in deze tijd vereist werden. Misschien heeft dit alles ertoe geleid, dat hij in de loop van het jaar 1569 besloten heeft de Alpen over te trekken en zijn juridische studie in Padua - het op dat moment toonaangevende centrum voor rechtenstudie - te voltooien.

Lang is Johan hier niet geweest en veel zal hij er ook niet geleerd hebben. Misschien was dit wel het voornaamste: in Italië, centrum en voorbeeldige warmtebron van de Europese beschaving van de late Renaissance, leerde men de dingen van Europa van boven af beschouwen, en daarbij nam Nederland in het perspectief een kleine plaats in. Men verwierf hier een 'cosmopolitan spirit' en een wijde blik. Oldenbarnevelts opvatting over patriottisme werd zo niet de enghartige, zoals die van het grote publiek, dat de Alpen niet gezien had. Zo heeft ook Padua zijn onthoofding voorbereid.

2 Op weg

Als we de ‘Remonstrantie’ mogen geloven, keerde Oldenbarnevelt in 1570 op 22-jarige leeftijd van zijn studiereis terug. De politieke terreur was uitgewoed; vóór zijn vertrek had de jonge man zich niet gecompromitteerd, en er was dus, toen zijn reisgeld op was en waarschijnlijk de licentie in de beide rechten behaald, uit een oogpunt van persoonlijk belang alle redenen de vruchten van zijn studie te gaan plukken en zich bij de Haagse balie te laten inschrijven. Zijn pas verworven calvinistische overtuiging hoefde nu niet meer een beletsel te zijn ondanks de inquisitie. Immers, in het Erasmiaanse Nederland hadden nog vele renaissance-achtige naturen de neiging buiten alle hokjes op neutraal terrein samen te spansen. Vooral voor een van nature sceptisch persoon als Oldenbarnevelt, wiens ouders, broers en zusters rooms waren en die een sterk gevoel had voor de rechten van de overheid op het gebied van de religie, moest de verleiding groot zijn zich uiterlijk te conformeren en zijn innerlijke gedachten de vrije teugel te laten. Toch moest dit op den duur wel tot een innerlijk conflict leiden, waarvoor hij twee jaar later een oplossing vond door zich in tegenstelling tot het grootste deel van zijn collega's bij de opstand aan te sluiten.

In het voorjaar 1570 liet hij zich bij het Hof van Holland inschrijven. Dit had in deze tijd naast de stadhouder een politieke functie als vertegenwoordiger van het uitvoerend gezag. Het was goed koningsgezind zodat de meerderheid ervan vluchtte in 1572 naar Utrecht. Oldenbarnevelt was een advocaat met goede connecties - zelf noemt hij in zijn ‘Remonstrantie’ natuurlijk de meest aristocratische relatie: Sabina van de Palts, weduwe van de onthoofde Egmont - gespecialiseerd in die onderdelen van het recht die op de grens tussen burgerlijk recht

en staatsrecht liggen. Als vanzelfsprekend voerde dit Oldenbarnevelt op de weg naar de politiek. Toch was de functie die hij in deze tijd vervulde - hij was één van de advocaten van de Staten van Holland postulerende voor het Hof van Holland, landsadvocaat zouden wij nu zeggen - zeker geen politieke functie. Waarschijnlijk was hij slechts één van de pleiters in processen die voor het Hof gevoerd werden.

Met de opstand hield hij zich voor 1572 niet bezig en hij had dan ook geen contact met de voorbereiders of uitvoerders van de revolutie van 1572. Toen op 19 juni Oudewater als eerste stad op het vasteland van Zuid-Holland, en kort daarna Gouda, Leiden en Dordrecht de samenzweerders in handen waren gevallen, moet Oldenbarnevelt gevoeld hebben dat regeringloosheid en Geuzenterreur moesten ontstaan, die alleen gestuit konden worden als zoveel mogelijk gematigde leden van de regerende kaste op hun post bleven en een ordelijke tegenregering hielpen vormen. Afkeer van geloofsdwang en inquisitie, verontwaardiging over het vertrappen der privileges, en met name over de gevangenschap en de dood van de advocaat van Holland, Jacob van den Eynde, persoonlijke afhankelijkheid aan de Prins, zouden alle tezamen de deelneming aan een opstand tegen het wettig gezag nauwelijks kunnen verklaren, als daar niet de hoop geweest was om de leiding van die opstand aan de Geuzen te kunnen ontwringen met de veronderstelde instemming van de Prins zelf. Deze opzet is gedeeltelijk geslaagd: slechts in enkele voornamen steden, zoals Leiden, Delft en Rotterdam, weet de magistraat het grauw de loef af te steken en hier vestigen zich libertijnse oligarchieën als kern van de regentenklasse, waarop Oldenbarnevelt tweeëndertig jaar lang zal steunen.

Zijn persoonlijk aandeel in de strijd zal niet groot geweest zijn. Meegevochten heeft hij zelden, vermoedelijk om zich niet te encaïlleren met de wilde Geuzenbenden. De enige werkzaamheden waarop Oldenbarnevelt zich in de 'Remonstrantie' beroept, zijn de medewerking aan de inning van de 'vrijwillige' contributies, en het opmaken van een staat van wapening van de ingezetenen van Den Haag. Verder zal hij wel werk gehad hebben aan de twee publikaties van de Haagse baljuw over de plunderingen van Lumeys troepen. Deze plunderingen waren een ware last, maar een ieder wist dat zij niet konden worden gestopt voor de komst van de Prins. Deze kwam weliswaar niet als triumfator en bondgenoot van de koning van Frankrijk, maar veeleer als verslagen vluchteling, zonder geld voor de hongerige Geuzen. De Prins had evenwel autoriteit en dat gaf hoop voor de toekomst.

De Prins en het door hem nieuw benoemde Hof van Holland verhuisden vanwege de woelige tijden naar de ommuurde stad Delft. Ook Oldenbarnevelt is weldra hier gaan wonen; waarschijnlijk werd hij daar aanvankelijk advocaat voor de Hoogheemraden van Schieland. Wij zullen hem van het volgend jaar af herhaaldelijk in de stukken tegenkomen. Hij hield zich bezig met een onderzoek naar de schade, die Engelse soldaten in de Hoekse Waard hadden aangericht, toen zij zich, zoals gebruikelijk, aan boerenbezit vergrepen. Ook werd hij benoemd tot commissaris voor het doorsteken van de dijken in Zuid-Holland, ter voorbereiding van het ontzet van Leiden. Door deze werkzaamheden kwam hij waarschijnlijk voor het eerst in contact met de Prins. Wat de taak van commissarissen was, is niet helemaal duidelijk: misschien alleen de leiding van het graafwerk. Maar het is ook mogelijk dat de financiële en ook de juridische kant, het onderhandelen met de diverse polderbesturen, ertoe behoorde; in dat laatste geval zou deze opdracht een belangrijke voorschou kunnen zijn geweest voor de latere advocaat van Holland. Bij de verdere voortgang van het ontzet is Oldenbarnevelt als volontair op eigen kosten ‘in vele exploitien geweest’; hij heeft vermoedelijk als ordonnans dienst gedaan, optredend als tolk voor de Franse kapiteins. Echt gevochten heeft hij in de hele oorlog nauwelijks. Alleen bij de mislukte poging tot ontzet van Haarlem, in juli 1573, heeft hij wapens in de hand gehad en als soldaat in een enthousiaste maar ongeoefende burgermilitie meegestreden. Dit werd echter zo'n jammerlijk fiasco dat prins Willem van Oranje nooit meer burgers in de strijd heeft ingezet.

Waarschijnlijk is het kort na het ontzet van Leiden geweest, dat Oldenbarnevelt regelmatig is gaan optreden als advocaat van de Staten van Holland voor het Hof van Holland. Over de aard van de processen, waarin hij optrad, is niets anders te zeggen dan dat het waarschijnlijk in hoofdzaak civiele processen zijn geweest, voornamelijk over waterstaatskwesies, het eigendom van geestelijke goederen of goederen van voortvluchtigen. Twee maal zal hij door de Prins zijn belast met opdrachten die op strafrechtelijk gebied lagen. Deze kwamen neer op de verdediging van de als verraders bestempelde roomse burgemeester van Zierikzee en boeren van West-Friesland. Dat hij door de Prins werd toegewezen, is ook al weer een hypothese. Is zij juist, dan bewijst zij drie dingen. Ten eerste, dat Oldenbarnevelt ten tijde van het beleg van Zierikzee in 1576 bij de Prins en zijn omgeving of bij het Hof van Holland als dit over de zaak geadviseerd heeft, bekend stond als een behoorlijk advocaat in strafzaken. Ten tweede, dat hij gold voor betrouwbaar; een politiek verdachte verdediger zou de zaak geschaad

hebben. En ten derde, dat men van hem veronderstelde dat hij voldoende sympathie had voor de zaak van een roomse halve monarchist om diens zaak met animo te behartigen. Kort daarna kwam de Pacificatie van Gent tot stand; deze kondigde het eind aan van het gevangen houden van de ex-burgemeester van Zierikzee en de Westfriese boeren.

Eén jaar vóór de grote politieke cesuur van de Pacificatie was ook in Oldenbarnevelts privé-leven een memorabele etappe bereikt. Hij was getrouwd. Zijn vrouw kwam uit één der rijkste regentenfamilies van Delft, namelijk de Van Utrechts. Zij woonden vlak tegenover hem op de Oude Delft, niet ver van de plaats waar het Hof van Holland zetelde en van het Prinsenhof, waar de Prins verblijf hield. Deze Maria van Utrecht nu was een onecht kind, maar de enige erfgenaam van de vijf heerlijkheden, die het bezit waren van de Van Utrechts. Echter, om te kunnen erven, was het nodig dat zij eerst gelegitimeerd, of erkend, werd. Johan van Oldenbarnevelt heeft als haar advocaat ervoor gezorgd dat haar vader werd opgespoord en op 14 november 1575 verklaarde het Hof van Holland Maria voor dochter van Adriaen Willemsz. Plas en Magdalena Jansdr. van Utrecht en, waar het vooral op aankwam, voor ‘habiel om te erven’. Kort daarna is Johan met haar getrouwd. In de Remonstrantie spreekt Oldenbarnevelt wel en passant over ‘het behagen dat hij in de persoon hadde’ maar legt toch als een zeer natuurlijke zaak, zonder enige schaamte, de nadruk op ‘t Geene mij promptelijck voor dote¹ gepresenteert wert’. Voor de zestiende-zeventiende eeuw is dit ook niets ongewoons. Huwelijken werden immers tussen families en niet tussen geliefden gesloten, om financiële of standsredenen. Dat het toch geen slecht huwelijk was, wordt bewezen door het ontbreken van alle toespelingen op het tegendeel in de kwistig druipende laster van de pamfletten.

Uit het portret van Maria van Utrecht door Moreelse lijkt een zekere zielegrootheid te spreken; maar veel indruk op haar tijdgenoten heeft zij zeker niet gemaakt. Behalve groeten aan het eind van brieven heeft geen van hen haar ooit vermeld. Misschien lag dat niet alleen of voornamelijk aan haar karakter maar aan haar oneerbare afkomst en aan de praatjes, die er haar een nog ‘oneerbaarder’ gaven, namelijk die van broers- en zusterskind. Door de laster was zij niet goed in staat aan het maatschappelijk leven mee te doen.

Uit dit huwelijk zijn tussen 1577 en 1590 tenminste vijf kinderen geboren. Hiervan zijn er vier volwassen geworden, namelijk Reynier, Willem, Geertrui en

1 Bruidsschat.

Portret van Maria van Utrecht, echtgenote van Johan van Oldenbarnevelt, door Paulus Moreelse (Rijksmuseum Amsterdam cat. A 275-1223).

Maria. Maar veel plezier heeft Oldenbarnevelt niet van ze gehad. Eén dochter overleed al snel na haar huwelijk. De andere dochter was volgens de Engelse gezant Dudley Carleton ‘one of Job's punishments, which is the reproach of a shrewd wife, Barnevelt's daughter, who doth much afflict him’.² Zijn twee zonen erfden al heel jong de heerlijkheden van de familie Van Utrecht, maar zelf hebben zij niet veel gepresteerd. Hun ambten, de één was houtvester van Holland, de ander werd commandant van Bergen op Zoom in het Staatse leger, kregen zij eerder door toedoen van hun vader, dan door eigen verdiensten. Oldenbarnevelts gezinsleven, zo veel blijkt wel, is niet zo harmonisch geweest. Hij is getrouwd om rijkdom; rijkdom heeft hij gekregen, het geluk is hem ontgaan.

Wat waren nu die vijf heerlijkheden, waarvoor hij zijn ziel verpandde?

De voornaamste - de enige ‘hoge heerlijkheid’ met eigen halsrechtspraak - was de Tempel, niet ver van het latere dorp Rodenrijs in de Zuidpolder. Het was een complex van heerlijke rechten, retributies voor dit, recognities voor dat, zoals er veel heerlijkheden waren en Oldenbarnevelt er ook enkele zou aankopen. Op de Tempel stond een boerderij, met een kamer gereserveerd voor de heer, als hij er kwam overnachten. Oldenbarnevelt heeft zich als vertegenwoordiger van zijn oudste zoon, die het eigenlijk geërfd had, heer van den Tempel genoemd, en is daarmee doorgegaan, toen deze al volwassen was. De tweede heerlijkheid was Zuidwind of Zijd(e)wind en bestond uit zekere rechten op een dijk: de landscheiding tussen Delfland en Schieland. De derde heerlijkheid was Rodenrijs, gelegen in de Schieveense polder. Deze zal waarschijnlijk de hele Schieveense polder omvat hebben, al was met al het land in zijn bezit. De twee laatste heerlijkheden waren de Stormpolder of Cralingerpolder bij Rotterdam, en Groeneveld, een vruchtbaar Westlands gebied tussen De Lier en 't Woud. Hoeveel hectare nu alles tezamen uitmaakte en hoeveel inkomen het opleverde, is moeilijk na te gaan bij gebrek aan kadaster en boekhouding. Het was geen groots grondbezit, maar onder de bezittingen van de tweede rang nam het een eervolle plaats in - gesteld dat het een eer is om rijk te zijn. Bovendien verschaftte het hem de sociale status die zijn hart begeerde, ver verheven boven de regenten die hij diende. Deze stichter van de oerburgerlijke staat der Verenigde Provinciën heeft zijn hele leven lang omhooggestreefd naar de ijle adellucht aan de top.

Maar voorlopig moest hij met minder tevreden zijn. Op 28 december 1576 kreeg

2 ‘Shrewd’ heeft hier natuurlijk niet de moderne betekenis van ‘verstandig’ maar is in verband te brengen met ‘shrew’ = feeks.

hij - hoewel hij uit Utrecht afkomstig was - het ambt van pensionaris in Rotterdam, de zevende stad van Holland, aangeboden. Rotterdam was toen nog maar een kleine stad, met iets van de allures van een vissersdorp. Maar ze groeide zeer snel onder invloed van een beginnende algehele wijziging in haar economisch karakter. Handel en nijverheid waren steeds het monopolie van Amsterdam en Dordrecht geweest. Maar nu Amsterdam zich nog niet bij de opstand had aangesloten en de Geuzen de zee beheersten, kon Rotterdam een deel van de Amsterdamse handel - voorgoed - overnemen. Ook geestelijk beleeft Rotterdam een wat overhaaste groeiperiode die leidt tot een soort puber-mentaliteit. Gebrek aan eerbied voor de gestelde machten, opstandige neigingen naast aandoenlijke trouw aan een figuur als Willem van Oranje, een zekere grofheid in de keuze van middelen om een doel te bereiken, ruime maar geen diepe geesten: zó zou men de Rotterdammers uit deze tijd van opkomst kunnen karakteriseren. Daarbij vallen twee dingen op: het ontstaan van een regentenstand valt in Rotterdam veel later dan in de meeste andere Hollandse steden en de onkerkelijkheid en het anticlericalisme was hier erg groot. Al wat burgemeester of schepen heet, zal arminiaans worden of rooms blijven; de uitzonderingen zijn op de vingers van één hand te tellen.

De taakomschrijving van Oldenbarnevelt kennen wij uit de instructie van de pensionarissen van Gouda, met name die voor François Francken, waarvan in de vroedschapsresoluties staat vermeld, dat zij ten dele naar het voorbeeld van de Rotterdamse instructie is gemaakt. Als eerste taak verschijnt het reizen, en wel als vertegenwoordiger van Rotterdam in de Staten van Holland en in opdracht van burgemeesters en de Staten. De reis ter Statenvergadering was een betrekkelijk nieuwe plicht. Eerst sedert de opstand begon zich de gewoonte te vormen dat ook kleinere steden, zoals Rotterdam, Gorcum, Schiedam en Schoonhoven, regelmatig geconvoceerd werden. Pas later is het aantal steden ter Statenvergadering op achttien gefixeerd. De pensionaris hoefde niet naar alle Statenvergaderingen, omdat dan nauwelijks tijd voor andere diensten overgebleven was. Daarom ging ook vaak een burgemeester mee die alleen achterbleef als de diensten van de pensionaris elders verlangd werden.

Met deze reizen was zeker de helft of twee derden van Oldenbarnevelts tijd gemoeid. Daarnaast waren er andere taken. Dikwijls had Rotterdam kwestie hetzij met een andere stad hetzij met de Prins of een officier, wiens troepen in de stad legerden of gelegerd hadden, dan wel met iemand die de stad een dienst moest bewijzen. En dan was het de pensionaris, die, soms in de stad zelf, maar

meestal elders, de onderhandelingen namens de stad voerde. Vooral naar de Prins was het een lange reis, want tussen 1577 en 1583 zat deze bijna konstant in het Zuiden, waar nog het zwaartepunt van de opstand lag. Deze afwezigheid zou later de grondslag vormen van de republikeinse geest die over Holland kwam en de Staten zouden er uit een oogpunt van machtspolitiek wél bij varen, maar voorlopig konden zij nog niet zonder hem. Uit de onderhandelingen en omgang met de Prins heeft Oldenbarnevelt veel kunnen leren: het werpen van kluitjes in het riet, het omranken van het nietszeggende antwoord met de bloemzoete taal. Prins Willem was daar, met zijn aangeboren charme goed in. Oldenbarnevelt echter heeft dit met zijn hoekige natuur nooit zo best geleerd. Veelvuldig was hij op reis. Het pensionaarschap voor Rotterdam was moeilijk, vooral omdat de stad steeds oppositie tegen het gewest voerde. Vaak wist Oldenbarnevelt de kwestie tot een overwinning te voeren. Eerst tegen het eind van Oldenbarnevelts ambtsperiode schikt Rotterdam zich gewoonlijk naar de meerderheid in de Staten van Holland. Dan zijn het Gouda en vooral Amsterdam die de eeuwige-doornenrol overnemen.

Tenslotte waren er de reizen waartoe Oldenbarnevelt door de Staten gecommitteerd werd. Oldenbarnevelt bleek als onderhandelaar bekwaam te zijn, zodat de Staten hem in steeds meer verre commissies benoemden. Vanaf 1580 benoemen ze hem herhaaldelijk in de Staten-Generaal, en ook dat brengt reizen mee, want de Staten-Generaal vergaderden nog in het Zuiden en zijn nog niet zoals na 1588 tot rust gekomen op het Binnenhof in Den Haag.

Tussen deze reizen door heeft Oldenbarnevelt ook orde op zaken gesteld in de financiën van de stad: verbetering in inning van de imposten³ en accijnzen⁴ en verscherping van de controle hier op. Tevens maakt hij voor het eerst in de boekhouding van de stad het onderscheid tussen buitengewone en gewone dienst naast de modernisering van het jaarlijkse nazien van de gemeenterekening. De administratie van de weeskamer - ook voor het eerst? - bleef nu gescheiden van de andere gemeentelijke fondsen. Daarnaast heeft Oldenbarnevelt een lijst opgesteld van 'faculteyten' van rijke Rotterdammers, dat is te zeggen een schatting van hun inkomen en vermogen ter vaststelling van hun aanslag in leningen van de stad. Van deze leningen zal Oldenbarnevelt ook wel geprofitteerd hebben, want in 1580 was weliswaar het financieel profiteren van publieke bedieningen evenzeer verboden als nu, maar was het veel meer gebruikelijk.

3 Indirecte verbruiksbelasting.

4 Indirecte belasting, geheven op - voornamelijk - eerste levensbehoeften.

Rotterdam werd in de jaren tussen 1576 en 1586 - het jaar van zijn vertrek - een grote stad, niet alleen in naam maar ook wat haar administratie betrof; dat is de eer die haar pensionaris zich dertig jaar later toekent en die grotendeels verdiend zal zijn. De stad zelf was hoogst tevreden. Dit blijkt wel uit het feit dat als Oldenbarnevelt tot landsadvocaat van Holland wordt benoemd, de stad hem ternauwernood wil laten gaan. Als opvolger neemt deze als het ware blindelings zijn jongere broer Elias aan, die nog maar nauwelijks is afgestudeerd en geen bewijzen van bekwaamheid heeft getoond.

In de algemene Nederlandse politiek speelt Oldenbarnevelt nog geen belangrijke rol, ook al zit hij al wel in vele commissies die het contact tussen de Prins en het gewest Holland in stand moeten houden. Onder andere heeft Oldenbarnevelt een persoonlijke rol gespeeld bij het sluiten van de Unie van Utrecht, ook al was deze niet zo groot als men vroeger wel eens heeft aangenomen.

Het plan van de Unie van Utrecht was oorspronkelijk van de Prins uitgegaan. De Prins had begrepen dat hij aan het hoofd van Holland en Zeeland alléén niet voldoende pressie kon uitoefenen om de Staten-Generaal in het verzet te houden. Hij bedoelde dit niet als een permanente statenbond, bestemd om op den duur de Staten-Generaal te absorberen. Maar volgelingen van de Prins streefden meer naar een soort orangistische factie binnen de Staten-Generaal, die de andere provinciën zou drijven in de richting van een politiek zonder compromissen, uitlopend op een openlijke oorlog. Daarbij zou hulp uit Engeland of Duitsland moeten komen. Als extreem doel zagen latere aanhangers van dit verbond een van de koning onafhankelijke federatieve republiek voor zich, altijd nog 'van Kamerijk tot Groningen'; maar voor velen zou het befaamde 'onderhandelen uit sterkte' met de koning voldoende zijn geweest.

De buitenlandse hulp evenwel moest soms geweigerd worden en kwam overigens mondjesmaat.

In de binnenlandse politiek werd de kloof tussen noord en zuid door het groeiend wantrouwen tussen Rome en Genève steeds groter. Ook het optreden van de nieuwe landvoogd, Don Juan, veroorzaakte nieuwe problemen. Zo waren er vele voetangels en klemmen te overwinnen voor uiteindelijk de Unie gesloten kon worden. Uit de houding van de Prins bijvoorbeeld was in de laatste maanden van 1578 moeilijk op te maken of hij nu voor of tegen de Unie was. Zijn politiek draaide om het vasthouden van de Walen in het verzet. Dit kon óf door intimidatie - van bijvoorbeeld een noordelijke unie - óf door een verzoeningspolitiek. Als middel tot verzoening bracht de Prins een voorstel tot godsdienstvrede⁵ in alle

5 (Of religievrede) bijzondere plan van de Prins van 1578, dat inhoudt: dat in elke plaats waar honderd gezinnen vragen om de uitoefening van de andere dan de algemeen beleden godsdienst, dit moet worden toegestaan.

gewesten ter tafel. Maar juist een godsdienstvrede was een struikelblok: noch de roomse, noch de protestantse provinciën wilden iets weten van dat bedenksel van de Prins. Het kan terecht verbazing wekken, dat de libertijnsgezinde Hollandse delegatie het op een conflict met de Prins liet aankomen in zake de godsdienstvrede, daar een ieder hieruit stuk voor stuk evenzeer voor tolerantie geporteerd was als deze en allermint van plan een calvinistisch monopolie in Holland toe te laten. Er was daarvoor nog een andere reden dan het wantrouwen tegen de roomsen in Holland en de onuitvoerbaarheid van de godsdienstvrede. De regeling was namelijk centraal bedoeld. Oldenbarnevelt en de Hollandse libertijnen konden dat echter nooit aanvaarden. De kerkerde wilden zij, op zijn erastiaans, zelf vaststellen: ‘cuius regio, illius et religio’.⁶ Het beginsel is niet zo onzedelijk als het eruit ziet. De kerk was destijds voor de roomsen, lutheranen, erasmianen, ‘politieken’ van alle couleuren een soort geestelijke politie, een ordening van het geestelijk leven van boven af. En als de kerk dát was, was de verantwoordelijkheid voor die ordening er een van de landsheer.

De Prins had echter teveel problemen in het Zuiden om zich met de unie te kunnen bemoeien. Daardoor konden allerlei andere unieplannen opkomen. Zo stelde de secretaris van de Utrechtse Staten, Floris Thin, in de zomer van 1578 een memorie voor samenwerking tussen een aantal noordelijke gewesten op. Oranje voelde sympathie voor dit ontwerp, omdat het gematigd was en de religievrede wilde doorvoeren. Maar ook Jan van Nassau, de broer van de Prins, kwam met voorstellen. Graaf Jan wilde, evenals de calvinisten, het ‘cuius regio’ wel toepassen, om daardoor ook in katholieke gewesten grond onder de voeten te krijgen voor de nieuwe leer. Onder deze omstandigheden hadden de Hollanders vrij spel om al hun particularistische wensen door te zetten zonder rekening te houden met de meer centralistische opvattingen van de Prins. Voorlopig konden zij daarbij samenwerken met de calvinisten. Het resultaat was een unie, waarin particularisme en mogelijkheden voor uitbreiding van de calvinistische opvattingen samengingen.

De Unie, gesloten op 23 januari 1579 onder de druk van de Spaanse aanvallen in Opper-Gelre,⁷ wekte overal heel weinig enthousiasme. De katholieke land-

6 ‘Wiens gebied, diens godsdienst’.

7 Met Opper-Gelre, het Gelderse Overkwartie, werd de streek bedoeld die ongeveer overeenkomt met ons huidige Noord-Limburg, met Venlo als centrale plaats.

provinciën waren bang voor overheersing door het geprotestantiseerde en overigens in het algemeen heerszuchtige Holland, en Holland op zijn beurt zag in de Unie alleen heil als zij met vaste - Hollandse - hand geleid werd.

Oldenbarnevelt nam als secretaris van de deputatie van de Staten van Holland deel aan besprekingen ter voorbereiding van de Unie van Utrecht. In de eindtekst zijn vele van Holland afkomstige amendementen opgenomen in de formulering van de Hollandse delegatie waarvoor Oldenbarnevelt secretaris was. Op de laatste vergadering in Utrecht was hij evenwel niet aanwezig.

Oldenbarnevelt was bij dit alles nog niet rechtstreeks betrokken. Hij was nog slechts leerjongen, hoewel hij al 31 jaar was. Van deze Unie en de overwinning van de particularisten-republikeinen leerde hij dat in Noordnederland niet de macht bij de adel en de Prins, maar bij die andere, minder hoge heren was.

Na en door de afsluiting van de Unie van Utrecht, die hij van alle Staten-afgevaardigden vrijwel het meest had helpen voorbereiden, is Oldenbarnevelt in de Staten van Holland een man geworden, naar wiens woord geluisterd werd. Maar Holland was nog niet zo belangrijk. De grote politiek wordt bijna tot de dood van prins Willem in Antwerpen gemaakt, niet zo zeer door de Staten-Generaal als door de Prins met de voortreffelijke mannen die hem omgaven. Voor Oldenbarnevelt was dit in zoverre ongunstig dat hij in de laatste jaren van Willem van Oranje geen ervaring op het gebied van de internationale, de interprovinciale en de militaire politiek kon opdoen. Des te meer ervaring kreeg hij evenwel in de binnenlandse zaken van zijn gewest, inclusief financiën en justitie. In Holland ontstond er namelijk ten gevolge van de langdurige afwezigheid van de Prins een soort collectieve verantwoordelijkheid, die de kleur van de latere republiek voor een belangrijk deel bepaald heeft. Als uitdrukking van deze verantwoordelijkheid besluiten de Staten op 5 augustus 1579 zich in commissies te verdelen, ieder belast met een bepaald onderdeel van het regeringsbeleid. Oldenbarnevelt werd gekozen in de commissies van financiën en marine. Als juridisch en financieel expert werd hij ook vaak betrokken in geschillen die de Staten hadden met bijvoorbeeld de Prins over het gebruik van de troepen betaald met Hollands geld of in conflicten met Amsterdam.

Die laatste zaak was in het kort deze. Na de Alteratie van 26 mei 1578, toen de katholieke regering door een protestantse factie van libertijnse signatuur van het kussen was verwijderd, had Amsterdam zelf gedeeltelijk afstand gedaan van de eerder gesloten Satisfactie van 8 februari 1578. Deze Satisfactie met Oranje betekende voor Amsterdam een bijzondere positie in het gewest, doordat zij de

religie geheel zelf mocht bepalen - in dit geval rooms bleef - en daarnaast ook niet hoefde mee te betalen aan de oude schulden van Holland, gemaakt voor de oorlog en aan de vier Staatse vendels, gelegerd binnen de stad. De nu libertijns-protestantse regering wenste op het gebied van de religie geen uitzondering meer te zijn, maar voor de rest was de Satisfactie voor hen veel te gunstig om deze geheel op te heffen. De Staten daarentegen, met Oldenbarnevelt als ziel van de delegatie, deden alle mogelijke moeite om de Satisfactie geheel krachteloos te verklaren, nu een gedeelte ervan niet meer in werking was.

Wij zien hier een eerste staaltje van een methode die Oldenbarnevelt ook in latere moeilijke onderhandelingen heeft toegepast. Hij begint met zich op het standpunt te stellen dat de tegenpartij juridisch in het geheel niets te pretenderen heeft. Vervolgens verklaart hij zich bereid hun een gedeelte van het gevraagde toe te staan, doch zonder enige verplichting. Daarmee toont hij dan hoe vriendelijk en gematigd hij is - men krijgt waarachtig soms de indruk dat hij er zelf aan begint te geloven. Het gevolg is dat, als de tegenpartij niet op zijn concessie ingaat, hij zich voelt als de beledigde onschuld en veel meer verbitterd wordt dan bij minder schijnbare gematigdheid het geval zou zijn geweest. Dan komt de scherpslijper boven: hij bijt zich vast in het eens ingenomen standpunt en geeft verder geen ruimte voor onderhandeling.

De Prins doorzag de advocatentruc niet. Hij deed op 15 februari 1580 een uitspraak in het geschil, in hoofdzaak gunstig voor het standpunt van de Staten en duidelijk geïnspireerd door Oldenbarnevelt. De Amsterdammers waren verbijsterd, maar door gevele bij de Prins konden zij de voorwaarden iets gunstiger maken. Oldenbarnevelt was hierover furieus. Na nog meer onderhandelingen moest hij evenwel toch toegeven. Echter, in Amsterdam bleef een bitterheid, die de stad steeds tegen het Haags beleid en de Rotterdamse pensionaris deed steigeren.

Veel minder groot dan in de Hollandse Staten was Oldenbarnevelts invloed in deze jaren in de Staten-Generaal, waarheen hij nu diverse malen werd afgevaardigd. Slecht in één commissie werd hij benoemd: die voor het ontwerpen van een regeling voor de hulpverlening aan Schouwen, waar de dijken nog steeds niet hersteld waren na de verwoesting tijdens het beleg van Zierikzee: een Hollands-Zeeuwse aangelegenheid.

3 Op het grote toneel

Zowel de Prins als Oldenbarnevelt zijn ervan beschuldigd fransgezind te zijn geweest. Zij meenden echter Frankrijk te kunnen gebruiken, ja dringend nodig te hebben in de strijd tegen Spanje. Maar zij hadden geen doorlopende voorkeur. Met name Oldenbarnevelt heeft de Franse belangen later herhaaldelijk in het geheim tegengewerkt, zelfs misschien soms al de visie gehad van een samenwerking met Spanje tegen Frankrijk, zoals die een halve eeuw na zijn dood een feit is geworden.

Het gaat in deze jaren vooral om Anjou. De Prins heeft zes jaar lang onderhandeld om deze kwalijke Franse koningsbroer als protector of landsheer naar Nederland te lokken, onder de onverschilligheid dan wel tegenstand van de Noordnederlanders die aan de protectie of landsheerlijkheid van de Prins zelf genoeg meenden te hebben. Alleen in de laatste fase heeft Oldenbarnevelt een persoonlijke rol gespeeld. Door de scheiding tussen noord en zuid in januari 1579 springen deze onderhandelingen evenwel tijdelijk af.

Toch worden in juni de betrekkingen met Anjou weer opgenomen. De bedoeling van de Prins was de Franse troonopvolger in eigen kamp te krijgen, flirtend met de Engelse koningin Elizabeth, door wie men de verenigde machten van Frankrijk en Engeland tegen de koning van Spanje in het krijt hoopte te brengen. Voor dergelijke grootse resultaten diende ook hoog geboden te worden. Geen vaag protectoraat maar een welomschreven soevereiniteit wordt er nu aangeboden. Terstond rijst er verzet bij de Hollanders en andere noordelijke provincies. Een roomse Fransoos als opvolger van de sombere Spanjaard leek op drup na regen, en in de hulp van broeder Hendrik, de Franse koning, of vrijster Elizabeth had

men weinig fiducia. Dan maar liever alle bedelarij om hulp geconcentreerd op Elizabeth. In deze dagen vormt zich in Holland een Engelse factie onder leiding van Paulus Buys, de landsadvocaat. Wij mogen aannemen dat Oldenbarnevelt in deze eerder aan de kant van zijn voorganger Buys stond.

Voorlopig kostte het nog een lange tijd van wachten en onderhandelen vóór de Franse koningsbroeder er zelfs maar toe gebracht kon worden de heerschappij - tussen aanhalingstekens - te aanvaarden. Eerst moest Filips worden afgezworen. Dit geschiedde op 26 juli 1581. Toen moest Elizabeth voor de zaak, en de persoon Anjou gewonnen worden. Na veel moeite was alles ten slotte gereed.

Toen Anjou eindelijk gekomen was, was de eerste zorg van de Staten van Holland of Anjou geen regeerneigingen in het noorden zou ontwikkelen. Toen dat niet het geval bleek, betaalden de Staten gaarne wat Zij waren overeengekomen en wijdden zij zich verder aan hun eigen belangen, die alleen indirect met de oorlogvoering verband hielden. Maar Anjou moest telkens merken dat die afgemeten burgers zijn meesters waren. Voor geld en toestemming voor een handelsverbod op de vijandelijke gebieden was hij van hen afhankelijk. Hoe kon men zo aan handen en voeten gebonden oorlog voeren? Die zure kettters moesten op hun plaats worden gezet. De Franse Furie¹ naderde.

Naast de kwestie van de landsheerlijkheid waren er voor Oldenbarnevelt nog allerlei andere juridische klusjes te doen, zoals het opstellen van de instructie voor een nieuw opgericht college, bedoeld als een tegenwicht tegen het Hof van Holland, dat zijn vroegere belangrijke politieke functies niet kon vergeten. De Staten hoopten dat dit nieuwe college - zonder eigen traditie - voor zijn autoriteit meer afhankelijk zou worden van de Staten. Maar de Prins wilde juist het overwicht van de Staten tot een minimum beperken. De Staten gingen evenwel bij de langdurige afwezigheid van de Prins tot de ongehoorde stap over, de instructie eigenmachtig vast te stellen. Het besluit werd verontschuldigd wegens de noodtoestand. In feite kondigde de Republiek zich aan. Meer dan het afzetten van Filips heeft deze machtsusurpatie van de Staten op de afwezige Prins de Republiek Holland geboren doen worden. En Oldenbarnevelt stond bij de doopvont. In 1582 was er nog een andere politiek-juridische knoop voor hem te ontwarren: het ontwerpen van een kerkorde voor Holland. Zodra het ontwerp op 30 mei was

1 Aanslag op een aantal steden in het Zuiden door Anjou in 1583 om diens zwakke positie en geringe macht met geweld te versterken. Niet overal gelukt dit, met name in Antwerpen weten de inwoners deze Franse verovering en plundering te verijdelen.

overgeleverd, ontstond een luid gehuil onder de kerkelijken, en waarlijk niet ten onrechte. De verhouding tussen kerk en overheid was namelijk in gematigd erastiaanse zin geregeld. Een streng calvinist kon evenwel nooit aanvaarden, dat zijn kerk ook officieel afhankelijk zou worden van een stel libertijnen als toen in Den Haag zetelde. De predikanten hadden niet genoeg invloed om een eigen kerkorde door te drijven, maar wel voldoende om iedere andere kerkorde te blokkeren. Zij konden dan ook bereiken dat het ontwerp voorlopig werd ingetrokken.

In augustus 1582 werd Oldenbarnevelt weer naar de Staten-Generaal afgevaardigd die nog steeds in het Zuiden zaten. Rotterdam voelde er niets voor zijn pensionaris op zo'n verre reis te laten gaan, maar deze liet zich overreden door een delegatie van de Staten van niet minder dan drie man. De Staten hadden Oldenbarnevelt hard nodig, omdat alleen nog maar onbetekenende figuren bereid waren te gaan. Er moesten juist enige belangrijke kwesties met de Prins besproken worden, zoals de aanstelling van leden van de Raad van State door Anjou. De soeverein moest deze kiezen uit drietallen; maar Holland had slechts één lid in plaats van drie voorgedragen, zodat Anjou geen keus had. De Prins wist het principe van de drietallen voor de toekomst veilig te stellen. Ook de kwestie van de verhoogde militaire lasten kwam ter sprake. Er werd besloten de belastingen door middel van quotisatie² te doen op brengen, zeer tegen de zin van Anjou die een sterke generaliteitskas wilde. Maar een sterke generaliteitskas was onverenigbaar met de onwrikbare leer van provinciale soevereiniteit en in strijd met de Unie van Utrecht. Bovendien zou fraude nog gemakkelijker worden, als de provinciën niet meer verantwoordelijk waren voor wat er in hun eigen gebied geïnd werd. Daarnaast moest Oldenbarnevelt namens zijn lastgevers, de kooplui, aan de militaire bevelhebbers duidelijk maken dat de welvaart en dus geld voor oorlog voor Holland afhankelijk was van de handel op Rijn en Maas, oftewel handel met de vijand. Deze handel mocht dan ook niet verboden worden. Maar voor een bondgenoot was het erg moeilijk te begrijpen, waarom men de vijand van al het nodige voorzag en toch om hulp vroeg. Telkens en telkens weer zal het centraal gezag dan ook proberen de handel met de vijand te stoppen en steeds moet Oldenbarnevelt de noodzaak ervan voor Holland aantonen.

Intussen probeerde Anjou zijn zwakke gezag te versterken door op 17 januari 1583 - vergeefs - Antwerpen te bezetten.

2 Het vaststellen van het door iedere provincie op te brengen bedrag aan belastingen.

Voor de Prins kwam deze Franse Furie als een verrassing. Voor de Staten Holland was deze gebeurtenis, achteraf bezien, een geluk. Zij kregen er hun Prins door terug, naar lichaam en geest. Onmogelijk kon hij zich nog lekker voelen in Antwerpen, waar zijn prestige zo'n gevoelige klap had gekregen. Het hagelde er beledigingen zodat hij het er niet langer dan een half jaar uithield. Op 22 juli 1583 vertrok hij naar Middelburg, op weg naar Holland, met zijn nieuwe vrouw, Louise de Coligny, een Française.

Na de Franse Furie, het verraad van Anjou, ontstond er in het Noorden een felle anti-franse stemming. De Prins moest van een verzoening met de gewantrouwde Anjou weerhouden worden. Als middel tegen nieuw verraad van een herstelde Anjou zag een deel van Holland de aanneming van de Prins als graaf. Maar de Staten van Holland waren zo traag met de procedure, dat hij verijdeld werd door de moord op de Prins. Oldenbarnevelt, die in de commissie zat om de grafelijkheid voor te bereiden, moet tureluurs geworden zijn van deze slakkegang, want ook hij was er stellig van overtuigd dat een eminent hoofd nodig was voor het voortzetten van de oorlog. Eerst later, toen de Prins dood, en hijzelf de machtigste persoon in Holland was, is hij het nut van het eminente hoofd gaan betwijfelen. Zeer menselijk.

Intussen kon Oldenbarnevelt nu gemakkelijker optreden in de Staten-Generaal, enerzijds omdat hij door een vertrouwelijk gesprek in Antwerpen met de Prins diens vertrouwensman was geworden, anderzijds omdat de Staten-Generaal met Willem van Oranje in 1583 naar het noorden gekomen waren en wel naar het Prinsehhof in Delft.

Nu hij tussentijds makkelijk met de Staten van Holland voeling kon houden, behoefde de duur van zijn mandaat in de Staten-Generaal niet meer zo beperkt te zijn als de eerste twee malen het geval was geweest. Bovendien was Holland inmiddels, geografisch en moreel, in het middelpunt van de Verenigde Provinciën komen te staan. Met Parma onrustig dicht vóór de poorten van Antwerpen kon men Vlaanderen al afschrijven. Holland betaalde de pijper en werd verondersteld het te spelen wijsje te bestellen. Het spreekt vanzelf, dat door een en ander Oldenbarnevelts prestige bij de Staten niet weinig verhoogd was.

Voor het eerst werd Oldenbarnevelt nu ook in de buitenlandse politiek betrokken. Van Willem van Oranje leerde hij de voortdurende coördinatie van de Franse en Engelse politiek. Het samen spannen van Frankrijk en Engeland voor Hollands wagen zal Oldenbarnevelts tactiek worden zoals het die van de Prins geweest is. Met de Duitse politieke kwesties was Oldenbarnevelt bekend door

zijn studie in juist de twee belangrijkste politieke centra, Keulen en Heidelberg. Nog zat Oldenbarnevelt niet midden in het web van de internationale politiek. Maar zijn belangstelling, en het vertrouwen van de Prins waren opgewekt. De moord op de Prins, op 10 juli 1584 door Balthasar Gerards, maakte aan alles echter een einde.

De dood van de Prins veroorzaakte een regeringscrisis en een paniek, omdat vrijwel alle uitvoerende organen ontbraken. Er moest een nieuwe regeringsvorm komen, maar allereerst moest het machtsvacuüm opgevuld worden. Hiervoor zorgden de Staten van Holland. Oldenbarnevelt behoorde tot de zeventien heren die op het stadhuis van Delft bijeenkwamen om te overleggen wat het eerst nodig was. Primair moesten de heren de ontbrekende steden aanschrijven. Daarnaast hielden zij zich ook met algemeen militaire zaken bezig, zoals het vertrouwen van de krijgsmacht vasthouden en het maken van een staat van oorlog, een soort militaire begroting. Dit laatste behoorde weliswaar niet tot hun taken maar juist hier was geen uitvoerend orgaan. In de chaos werden tevens allerlei belangrijke regeringsbeginselen door de steden vrijwillig overboord gezet, zodat er tenminste snel en doelmatig geregeerd kon worden. Zo werd het principe van de ruggespraak tijdelijk afgeschaft. Ook een ander grondbeginsel het verbod van overstemming in de onderwerpen vrede, regering en contributie werd zonder omhaal verlaten. Immers, de soldaten, die hun vertrouwen in de solvabiliteit van hun betaalheren verloren hadden, moesten ten spoedigste door prompte betalingen tevreden gesteld worden. Want Antwerpen moest ontzet worden met alle beschikbare en vele niet beschikbare middelen. De stad was nu juist te land ingesloten door Parma. De konvoogelden³ brachten weinig of niets op, omdat de Prins voor de zoveelste maal weer eens de uitvoer van levensmiddelen had doen verbieden. Daarnaast kon men eenvoudig met het heffen van contributiën niet wachten tot de een of andere recalcitrante vroedschap liefde haar consent te verlenen. Daarom werd besloten dat overstemming mocht, echter alleen bij twee derden meerderheid. Alleen Amsterdam lag weer dwars.

De totstandkoming van de toekomstige regeringsvorm had nog heel wat voeten in de aarde. Allereerst moesten er hierover onderhandelingen met de provinciën onderling komen. Juist een maand tevoren hadden de Staten-Generaal de koning van Frankrijk, Hendrik III, de soevereiniteit aangeboden, nu Anjou op 10 juni was overleden. Eerst op 11 augustus liet de koning van zich horen. Hij eiste als

3 Gelden betaald voor bescherming van handelsschepen.

voorwaarde voor de aanneming van de soevereiniteit, dat Holland en Zeeland daaronder begrepen waren. De koning beloofde echter niet dat hij het aanbod dan zou accepteren. Van onmiddellijke hulp zou in ieder geval geen sprake zijn. Hendrik kon zich ook geen oorlog permitteren gezien de vele burgeroorlogen en de problemen rond de instabiele troonopvolging in dat land - de eerste kandidaat was nu de protestantse Hendrik van Navarre. Maar de Hollanders zagen dit niet in. Erg kwalijk te nemen was het hun niet, want de Prins had hen steeds uit de buitenlandse politiek gehouden en over een buitenlandse inlichtingendienst beschikten zij niet.

In deze augustusdagen wendden de Staten van Holland zich toch tot Frankrijk om hulp, zeer tegen de zin van de landsadvocaat Buys. Hij heeft hieruit zijn consequentie getrokken en is heengegaan, vooral omdat zijn verhouding tot de Staten toch al heel lang slecht was. Door allerlei ruzies binnen de Staten was het evenwel zeer moeilijk om een nieuwe advocaat te benoemen.

Oldenbarnevelt was in dit stadhoudersloze en advocaatloze tijdperk een belangrijk deel van de spil waarom Holland draaide. Wij zien hem in vele Statencommissies, meestal als team met zijn Delftse vriend en collega, Pieter van der Meer, maar ook wel met anderen. Zo werd hij op 7 oktober met de Dordtse pensionaris Menijn belast, de correspondentie met de heer Ségur-Pardaillan, rondreizend gezant van de Franse kroonprins Hendrik van Navarre, te onderhouden. Het was de eerste, nog wel heel bescheiden stap tot de algemene directie van alle buitenlandse zaken, die hij meer dan dertig jaar zou uitoefenen zonder dat de constitutie van de staat hem daartoe riep. De meeste volgende opdrachten betroffen onderhandelingen met andere provincies: Gelderland over de licenten⁴, Zeeland en Utrecht, over het vormen van een drie-provinciën-unie, Utrecht over de landsverdediging en de levering van buskruit.

Het was wel duidelijk, dat de problemen onoplosbaar waren zonder meer troepen en geld uit het buitenland. Op de negende april 1585 kwam echter de definitieve weigering uit Frankrijk. Maar terzelfdertijd bleek Elizabeth hoogst bezorgd te zijn over Antwerpen en Oostende vanwege de Spaanse opmars in de Zuidelijke Nederlanden, waar Brugge, Gent en Ieperen al gevallen waren. Elizabeth vreesde nu ook de val van deze laatste steden, waardoor de hele Noordzeekust weer Spaans zou worden. Zij was dan ook zeer begerig met de Staten-Generaal overleg te plegen over de beste wijze waarop zij hulp zou kunnen bieden,

4 Gelden betaald voor toestemming om handel te drijven met de vijand.

in troepen en in geld. Snel werd er een instructie opgesteld en een gezantschap gezonden voor het Engelse vuur zou doven. Oldenbarnevelt werd daarin benoemd en is op deze eerste Engelse ambassade meer dan twee maanden van huis geweest. In die tussentijd waren Mechelen en Antwerpen Spaans geworden. Maar de gezanten hadden Elizabeth twee verdragen afgeperst, waarbij zij de Nederlanden militaire en financiële hulp beloofde. En als voorbode van die hulp waren de eerste Engelse troepen onder leiding van Oxford in Vlissingen geland. De nood was het hoogst, de redding leek nabij. Dat zowel Parma's offensief als Leicesters verdediging minder efficiënt zouden blijken dan ze zich lieten aanzien, kon niemand weten. Een belangrijk aandeel in dit gezantschap leverde Oldenbarnevelt niet. Hij was niet één van de hoofdbewerkers van het met Elizabeth gesloten traktaat van Nonesuch. Evenmin was het aan hem te wijten, dat de besprekingen traag verliepen, zodat wellicht mede daardoor Antwerpen ten val gebracht werd. Met de Engelse heren heeft hij nauwelijks betrekkingen aangeknoopt. Oldenbarnevelt was iemand van aut Caesar aut nihil⁵. Caesar kon hij niet zijn. Dus maakt hij de indruk van nihil. Alleen binnenskamers zal het anders geweest zijn. Dáár zal de pensionaris, naar buiten toe nog een verlegen man, het grootste deel hebben in het opstellen van de stukken.

De onderhandelingen met Elizabeth verliepen daarom zo moeilijk, omdat de partijen het noch met elkaar noch met zichzelf eens waren over de natuur van de toekomstige verhouding tussen Engeland en de 'landen die nu jegenwoordelijk staen onder het bevel ende die besettinge van de... Staten-Generaal'. Elizabeth wees zowel de soevereiniteit als een protectoraat af. Maar zij beloofde troepen te zenden, niet onder een krijgsoverste, maar onder een gouverneur-generaal. Deze zou een nieuwe Raad van State naast zich krijgen, welke zeer uitgebreide bevoegdheden zou krijgen, niet alleen ten opzichte van de oorlogvoering, maar ook van het binnenlands bestuur. In de ogen van de Staten kwam dat neer op een protectoraat. Maar feitelijk was het tegelijk meer en minder dan zij wilden. Minder, in zo verre de gouverneur-generaal in Elizabeths ogen geen landvoogd mocht heten. Hij mocht niet naar buiten, en formeel ook niet naar binnen, optreden als opvolger van Alva of Matthias. Maar zij kregen toch meer, omdat diezelfde gouverneur-generaal volgens de bedoeling van Elizabeth feitelijk het hoogste gezag moest uitoefenen, niet gebonden door de oligarchische beperkingen, die de Hollanders in weinige jaren tot een tweede natuur waren geworden.

5 Of Caesar of niets.

Wij zullen zien hoe in de volgende maanden de aard van dit dubbel misverstand langzaam tot Oldenbarnevelt is doorgedrongen.

De wil tot oorlogvoeren was door de val van Antwerpen verzwakt en er waren allerlei moeilijkheden met de binnenstromende Engelse troepen. Juist in deze maanden, toen een krachtige leiding in Holland nodiger dan ooit scheen, ontbrak deze: Holland bezat noch een stadhouder, noch een advocaat. Daarvan was de laatste nog het best te ontberen. Zijn functies konden door anderen onbetaald worden overgenomen, zodat het nog goedkoper was ook. Over de keus van de nieuwe advocaat kon men het nog steeds niet eens worden. Met de stadhouder of gouverneur was het een ander geval. Graaf Maurits, de 17-jarige oudst aanwezige zoon van Oranje, werd in Holland en Zeeland onofficieel als gouverneur beschouwd, ofschoon hij er de functies niet van uitoefende. Tegen de zin van republikeinse steden als Amsterdam en Gouda, die niets voelden voor hoflucht en die een gouverneur naast een gouverneur-generaal als iets overbodigs beschouwden, werd de verheffing van Maurits op diens achttiende verjaardag in november 1585 in Holland en Zeeland toch doorgedrukt. Vooral Oldenbarnevelt had er in de Staten voor gepleit vanwege de provinciale zelfstandigheid. Want geen rechtgeaard Hollander kon dulden, dat het centrale bewind - of het nu Staten-Generaal of Raad van State heette, Anjou, Oranje of Leicester - zelfstandig zou gaan oordelen over Hollandse belangen. Daarom had men een eigen gouverneur nodig als tegenwicht tegen de Engelse grote heer.

Ondertussen steeg de nood steeds hoger. Terwijl een grote aanval van Parma ieder ogenblik verwacht kon worden, moesten de Staten-Generaal uit geldgebrek troepen ontslaan. Gelukkig had ook Parma dezelfde financiële moeilijkheden, plus gebrek aan levensmiddelen, omdat de Schelde was afgesloten en op de andere rivieren de uitvoer verboden. Ook hiervoor was het nodig, dat Leicester gauw kwam, want niet alle provinciën namen het verbod even ernstig op. Een voor alle provinciën geldige maatregel werd door de publieke opinie gewenst, maar moest wachten op Leicesters komst. Leicester kwam evenwel pas op 20 december, vertraagd door de grillen van zijn koningin en de zuinigheid van haar ministers. Hij werd met gejuich begroet en ingehaald op de wijze van een vorst. Immers, hij bracht geld en soldaten mee. Hij was de gunsteling van de grote koningin, stond borg voor haar vriendschap en hulp. Tevens vertegenwoordigde hij een sterk centraal gezag, in oorlogstijd juist zo nodig. Bovendien moest Leicester wel in hoge mate afhankelijk zijn van zijn Nederlandse adviseurs. Hij had zich omringd door figuren die bij de Prins groot waren geweest, aristocratisch, libertijns, maar

ook goed anti-Spaans. Zij behoorden niet tot de zich vormende Hollandse regentenpartij met haar sterk autonomistische tendenties, maar het verschil was in deze tijd nog een nuance. Het team als zodanig was wel geschikt in hoofdzaak vertrouwen in te boezemen.

Toch was niet alles pais en vree. Leicester had in Zeeland een ongunstige indruk van graaf Maurits gekregen. Hij stak het niet onder stoelen of banken, dat hij de poging dat jongmens als tegenwicht tegen hem op te zetten niet geslaagd vond. Verder liep zijn mond over van invectieven tegen kooplieden in de politiek. Maar juist in Holland was een politiek zonder kooplui ondenkbaar.

De eerste dagen leek het allemaal nog wel mee te vallen. Over de eerste te nemen stap waren de Nederlanders en Engelsen het nog eens: de bevoegdheden van Leicester konden niet beperkt blijven binnen de grenzen van het traktaat van Nonesuch. Immers, in feite zou hij soevereine macht gaan uitoefenen. Maar een gouverneur-generaal die, zij het dan ook met een Raad van State, soevereine macht uitoefent, kan dat alleen doen namens die ander die soeverein is. Maar Elizabeth had uitdrukkelijk de soevereiniteit geweigerd. Als oplossing voor dit probleem besloten de Staten-Generaal, die immers de gouverneur-generaal aanstelden, zelf de soevereiniteit maar waar te nemen. Theoretisch was daarmee een beslissende stap gezet op de weg naar de onafhankelijkheid. Er zou zelfs enige reden kunnen zijn de 4de februari 1586, zijnde de dag waarop Leicester in de Rolzaal van het Hof van Holland het 'gouvernement van den lande' uit handen van de Staten-Generaal aannam, als de geboortedag van onze onafhankelijke staat te beschouwen. Het ongeluk was alleen, dat de theoretische constructie - wij weten niet uit welk brein ze gesproten is - voor de praktijk niet deugde. Want voor de verhouding tussen een soeverein en zijn landvoogd is het essentieel, dat de soeverein afwezig is en dat de landvoogd zijn gezag ontleent aan dat van de afwezige soeverein. In dit geval was echter de soeverein aanwezig en ontleende de landvoogd zijn gezag feitelijk niet aan hem, maar aan een vreemde soeverein en aan de troepen en de hulp, door die vreemde soeverein verstrekt. Dat is een inwendige tegenspraak, waaraan Leicesters regering ook bij gebreke van andere oorzaken zou zijn bezwaken.

Al gauw bleek dat Leicester zijn macht niet wenste te laten beperken door een vrij gekozen Raad van State. Bovendien kwam in Leicesters omgeving het idee op om zijn machtspositie te versterken door hem van de koorden van Hollands beurs onafhankelijk te maken.

De Staten van Holland konden voorzien dat het op vechten zou uitlopen. Daar

was een kemphaan voor nodig. Zij besloten eindelijk tot het benoemen van een advocaat over te gaan en verkozen Oldenbarnevelt met algemene stemmen. Oldenbarnevelt nam zijn benoeming aan op enige voorwaarden, die in de Resoluties door de Staten niet vermeld worden, maar wel genoemd in de 'Remonstrantie' uit 1618.

Van oudsher was de landsadvocaat slechts een rechtsgeleerd raadsman van de edelen, die het eerste lid van de Staten vormden. De oudste der edelen was waarschijnlijk voorzitter in de vergaderingen, maar aangezien deze meestal weinig op de hoogte was van de veelal financiële kwesties die aan de orde waren, leunde hij sterk op de advocaat. Daardoor kreeg deze als vanzelf de taak, de agenda vast te stellen en te doen volgen, toe te zien dat het lid dat bij toerbeurt deze rol vervulde, de stemmen omvroeg, het resultaat van een stemming vast te stellen en tot een besluit te verwerken in alle gevallen, waarin het niet overeenkwam met een tevoren gemaakt ontwerp, dat veelal ook van de advocaat afkomstig was. Praktisch maakte dit hem tot voorzitter van de vergadering. In deze bepalingen heeft Oldenbarnevelt één wijziging doen aanbrengen. Hij wilde zelf de stemmen opnemen en dit niet aan de leden bij toerbeurt overlaten. Zo werd hij nog meer de voorzitter en minder de secretaris.

Tot de oudste taken van de advocaat behoorde ook het verdedigen van de belangen van de Staten, met name van hun privilegiën, en het hooghouden van hun autoriteit tegenover iedereen, evenals de vertegenwoordiging van de Staten in de processen die zij voerden met steden of particulieren. Sinds lang evenwel was hiervoor een afzonderlijke functionaris aangesteld. Buiten rechte was daarbij de landsadvocaat de gewone spreekbuis van de Staten in hun relaties met de buitenwereld. Oldenbarnevelt had hiertegen geen enkel bezwaar, alleen eiste hij wel dat hij niet tegen zijn wil op buitenlandse gezantschappen zou worden gestuurd. De reden die hij opgeeft, tekent de man: 'omme continuatie van saacken te moghen hebben, en te beletten, dat die Ordre by my te nemen, in mijne absentie niet en soude ghebroocken worden'.

Men ziet dat Oldenbarnevelt de ambitie had van het advocaatschap iets te maken, dat het onder Buys niet geweest was. Voor reizen in de Nederlanden gold Oldenbarnevelts voorwaarde niet.

Het salaris bleef voor Oldenbarnevelt gelijk aan dat van zijn voorganger Buys; wel vroeg en kreeg hij een verhuistoelage van tweehonderd gulden ineens, hoewel hij nog drie jaar in Rotterdam bleef wonen. Het logeren in Den Haag kostte evenwel ook geld. Voorts heeft hij een bepaling in de instructie van Buys om

***Commissie voordien Advocaet van t Landt Mr.
Johan van Oldenbarnevelt.***

De Ridderschap Eedelen ende Gedeputeerden vande Steden Representerende den Staten van Hollandt ende Westvrieslandt Doen te weten. Alsoo wij noodich bevonden hebben tot voorstant vande Eere ende auctoriteijt vanden Staten, conservatie vande gerechticheden vanden Lande, ende goede beleidt des gemeenlands saecken, Eenen bequamen persoon tot den Staet ende dienste als Advocaet vanden Lande te stellen ende Committeren, SOO IST, dat wy naer voorgaende rapport, elcx inden onsen daer op genomen ende ernstich versouck diesaengaende gedaen In aensieninge vande groote ervarentheijt getrouwicheijt ende sunderlinge diensten van Mr Johan van Oldenbarnevelt ende de goede naersticheijt ende affectie, die bij hem veele Jaeren herwaerts inder gemeene saecke syn bewesen, den selven Mr Johan van Oldenbarnevelt onthouden gestelt ende gecommiteerd hebben, onthouden stellen ende Committeren by desen, Als advocaet vanden Lande van Hollandt ende Westvrieslandt voornoemt. Gevende den selven Oldenbarnevelt by desen volcommen last bevel ende auctoriteijt des gemeene lands saecken voornoemt te hanthouden vorderen beleidten ende d'Eere ende gerechticheijt vanden voorseide lande te helpen voorstaen ende Conserveren, achtervolgende d'Instructie hem tot dien eijnde gegeven, Daernaer den voornoemde advocaet hem sal hebben te reguleren, Onder de Jaerlicxe gagie van twaelff hondert ponden van XL groten.

financiële redenen laten wijzigen, namelijk die waarin het ontvangen van enige giften, klein of groot, verboden werd. Oldenbarnevelt vreesde de wapenen die overtreding van het artikel zijn vijanden in de hand zou kunnen geven. Daarom zouden hem alleen die giften ontzegd blijven, die 'naar rechten verboden zijn'. Met andere woorden: hij mocht zich niet laten omkopen, maar het aanpakken van fooien was hem geoorloofd. Andere wijzigingen in de instructie wenste hij niet, of als hij ze wenste, heeft hij ze laten vallen. Wel maakte hij zijn ambt opzegbaar, als hij het gevoel zou hebben zijn land niet meer tot tevredenheid van de heren edelen en steden te kunnen dienen. In de zestiende eeuw is dit iets merkwaardigs, omdat ambten steeds voor het leven bekleed werden.

Op 8 maart 1586 legde Oldenbarnevelt de eed af in handen van Joost de Menijn, pensionaris van Dordrecht. De Staten hadden weer een advocaat. De gevolgen zouden niet uitblijven.

Die gevolgen waren in de eerste plaats een verscherpte oppositie tegen Leicester. De bedoeling hiervan was niet Leicester het regeren onmogelijk te maken, maar wel om het hem moeilijk te maken door hem te dwingen op het smalle pad te blijven, dat de privileges formeel voor het centrale bewind overlieten. In de praktijk kwam dat wel op zo iets als een onmogelijkheid neer, zolang althans die centrale regering niet het Hollands belang en het Hollands inzicht als onwankelbare basis voor haar beleid aannam. Om die toestand te verkrijgen en te behouden is Oldenbarnevelt benoemd.

Oldenbarnevelt begon nog op de dag van zijn benoeming te protesteren bij Leicester tegen diens schendingen van de privileges. Leicester had namelijk zelfstandig iemand benoemd tot baljuw en schout van 's Gravenhage. Maar volgens de privileges mocht hij dit alleen doen uit een voordracht van drie personen, opgesteld door de Staten. Dit werd evenals vele volgende gevallen een overwinning voor de Staten en Leicester ergerde zich er groen en geel over.

Tevens bestond Leicester het op eigen gezag, zonder controle van de Staten, munten te laten slaan, die hij uitgaf tegen een gedwongen koers van zeventien gulden, hoewel ze maar vijftien gulden waard waren. De landvoogd hoopte zo zijn soldaten te kunnen betalen en minder afhankelijk van de Staten-Generaal te worden. Oldenbarnevelts woede richtte zich niet tegen Leicesters geldmanipulatie maar tegen diens schending van de privileges. Want Dordrecht had als enige stad in Holland het recht een munt te bezitten. Voor het gevoel van de tijdgenoot lag de wetgevende macht integraal bij de landvoogd, die men slechts met nederige rekestten kon trachten te vermurwen. Zou deze echter de privileges schenden, dan

trad hij buiten zijn bevoegdheid en mocht men hem de gehoorzaamheid opzeggen. Leicesters reactie tijdens en na een gesprek met Oldenbarnevelt en drie Hollandse heren hierover was al even karakteristiek als het door de landsadvocaat gekozen terrein van discussie. Leicester betoonde zich geschrokken over de schending van het privilege, dat hij niet gekend had en beloofde ermee te stoppen. In werkelijkheid ging hij rustig voort. Het is het achterbakse optreden van Leicester en diens omgeving in zaken als deze, dat het meest heeft bijgedragen tot hun impopulariteit in de komende jaren. Natuurlijk was die achterbaksheid een gevolg van zwakte en die zwakte een gevolg van wantrouwen: een vicieuze cirkel die alleen door Leicesters definitief vertrek werd doorbroken.

Toch hechtten Oldenbarnevelt en de Staten nog veel belang aan het naar buiten hoog houden van Leicesters autoriteit, vooral omdat die kon dienen als symbool voor de buitenwereld, en voor de eenheid in de oorlogvoering. Maar van Engeland uit scheen diezelfde autoriteit naar beneden gehaald en onuitwisbaar besmeurd te worden. Elizabeth namelijk wilde eigenlijk helemaal geen oorlog à outrance met Spanje. Noch de toestand van haar financiën, noch haar vredelievend temperament, noch haar opvatting over het goddelijk recht der koningen lieten haar toe een oorlog op grote schaal voor de bevrijding van de Nederlanden en de triomf van het protestantisme te voeren. Van het eerste begin van het traktaat van Nonesuch af hield zij zich bezig met vredesonderhandelingen met Parma, natuurlijk geheel buiten weten van haar nieuwe bondgenoten oftewel beschermelingen. Die onderhandelingen waren steeds gevoerd op de basis van de erkenning van een nominale soevereiniteit van de koning van Spanje over de noordelijke en zuidelijke Nederlanden. Zij werden bemoeilijkt en doorkruist door Leicesters benoeming tot gouverneur-generaal met 'absolute' macht. De Nederlanden, nog ontstemd over de onderhandelingen vroegen zich af of Elizabeth bezig was haar handen van Leicester af te trekken, daar geld voor de betaling van troepen uitbleef. Leicesters prestige werd hierdoor onredbaar geschokt, terwijl Leicester zelf, stampvoetend van woede over de tegenwerking van de Hollandse regenten, het Hollandse stof van zijn voeten had geschud en zich tot zijn schade in de armen had geworpen van de Utrechtse democraten.

Die tegenwerking van Hollandse zijde kwam het best naar voren inzake het verbod van handel met de vijand. Militair gezien was een handelsverbod geheel en al gerechtvaardigd. Want viel de handel weg, vooral die in granen, dan zou vrij zeker hongersnood in de nu Spaanse stad Antwerpen ontstaan. Dan werd de verwachte doorstoot van Parma in noordelijke richting moeilijk, zo niet onmo-

gelijk, en kregen de Nederlandse troepen, gesteund door de Engelsen, een gelegenheid tot een tegenstoot. Op aandrang van de Zeeuwen hadden de Staten-Generaal dan ook op 28 augustus 1585 een algeheel verbod van uitvoer van levensmiddelen uitgevaardigd. Maar de Hollanders, en onder de Hollanders vooral de Amsterdammers, overtraden het verbod op grote schaal, omdat hun bestaan van de handel afhing. De controle was niet scherp genoeg, de op de overtreding gestelde straffen schrikten niet af. Op 14 april vaardigde Leicester zelfs een nog veel scherper handelsverbod uit. Het idee daarachter was dit: het handeldrijven zat de Hollanders zó zeer in het bloed, dat zij ongetwijfeld na de publikatie van een uitvoerverbod ermee door zouden gaan. Dan waren zij dus 'lorrendraaiers' of smokkelaars geworden en konden hun schepen met de lading verbeurd verklaard worden. Nog mooier: als men op lorrendraaijerij de galg stelde, kon men de kooplieden laten kiezen: hangen of de galg afkopen voor een onbepert bedrag, waarmee de oorlogskosten wel te dekken waren. Deze financiële waanzin, voorlopig nog zelfs voor de Raad van State geheim gehouden, is waarschijnlijk voor Leicester het voornaamste motief geweest het plakkaat in die onuitvoerbaar scherpe vorm te doen uitgaan. De controle was te enen male onvoldoende omdat de grote uitvoerhavens als Amsterdam, Rotterdam en Enkhuizen de uitvoering ervan tegenwerkten zoveel zij konden. Zo kwam het dat, nu door de afschaffing van de licenten de winsten voor de kooplui zoveel groter werden, terwijl de prijzen in België nog steeds opliepen, de lorrendraaijerij door het plakkaat sterk begunstigd werd. De strenge straffen werkten dit nog in de hand: men wilde een lorrendraaijer nog wel eens aangeven als het hem op een zware boete, maar niet meer als het deze op de strop kwam te staan. Om toch de beloofde gouden bergen binnen te krijgen besloot Leicester een alleen van hem afhankelijke commissie op te richten, die de lorrendraaijerij moest opsporen door het nakijken van de koopmansboeken.

Het gevolg was, dat alle gematigde politici uit Holland en Zeeland met Leicester braken. Oldenbarnevelt werd er de onverzoenlijke tegenstander door van de gouverneur-generaal en diens anti-Hollandse, calvinistische omgeving. Niet alleen dat dit de ondergang van vele Hollandse kooplieden zou betekenen, die als het ware het vlot vormden waarop Holland en de verenigde provinciën zich drijvend hielden. Voor Oldenbarnevelt was het misschien nog erger, dat hier een inbreuk op de provinciale soevereiniteit zou worden gewaagd, die alles achter zich liet wat Alva ooit beproefd had. Inquisitie van den gelove door het centraal gezag was erg geweest, maar inquisitie van de boeken door een bovenprovinciale

autoriteit is nog erger. Reeds bengelden kleine lorrendraaiers aan de galgen: de helft van de afgevaardigden ter Statenvergadering zag zichzelf er reeds naast hangen, of huis en goed verliezen om Leicester af te kopen. Weg was nu alle rivaliteit tussen de zeeprovinciën. In plaats van het ‘Verdeel en heers’ keek Leicester onwillens tegen de averechtse vorm van die koningswijsheid: verenig en word machteloos.

De landvoogd en de omstandigheden samen hadden meer gepresteerd dan Oldenbarnevelt ooit bij zijn ambtsaanvaarding had durven hopen: zij hadden hem binnen vier maanden van haringstadspensionaris tot onomstreden leider van het Hollands-Zeeuwse volk in zijn strijd tegen anti-nationale handelspolitiek gemaakt. Althans hij kon zich zo voelen en zijn aanhangers, de oligarchen, voelden het zo. Want voor hen was het volk - en niet ten onrechte - alleen dat gearticuleerde en georganiseerde deel van de bevolking, dat hen op het kussen hield. Het lagere volk zonder enige vorm van stemrecht geloofde en bleef geloven in de van God gezonden held Leicester, die de wisselaars uit de tempel verjoeg⁶. Maar dat had geen invloed.

Leicester heeft uiteindelijk inzake het handelsverbod voor Holland en Zeeland moeten zwichten, vermoedelijk niet zozeer door Oldenbarnevelts welsprekendheid, alswel door de gesloten koorden van Hollands beurs. Op 4 augustus 1585 publiceerde de landvoogd een verzacht plakkaat, waarbij de handel op neutralen weer werd toegestaan.

Oldenbarnevelt bleef als overwinnaar in Den Haag achter. Maar deze overwinning was behaald ten koste van Leicesters prestige, terwijl dat juist nodig was om het gezagsvacuüm op te vullen na de dood van Prins Willem. Oldenbarnevelt had nu de taak dit verdwijnend gezag door een ander, duurzamer te vervangen, in overeenstemming met de Hollandse tradities en belangen en toch zonder de koningin te beledigen. Wij zullen zien, hoe Oldenbarnevelt in de loop van de volgende twee jaar die taak als zodanig heeft leren begrijpen, en wat hij ervan gemaakt heeft.

Er moesten voor Leicester echter eerst nog duidelijker aanwijzingen komen, voor hij insag dat hij beter kon vertrekken. Want lang niet altijd had hij iedereen tegen zich. Inzake de kwestie van de kerkorde bijvoorbeeld had hij de calvinisten aan zijn kant. Deze kerkorde, geregeld op een door Leicester uitgeroepen alge-

6 De meerderheid van de inwoners van iedere provincie was natuurlijk min of meer katholiek. Zij telde in de theorie van de calvinistische democratie niet als ‘volk’ mee.

mene synode, was sterk anti-Erastiaans en dus geheel tegen de zin van de - libertijnse - Staten van Holland. Alleen Leicester heeft dan ook deze kerkorde bekrachtigd, de Staten van bijvoorbeeld Holland hebben deze nooit officieel willen erkennen, hoewel ze in deze kwestie Leicester ook niet voor het hoofd wilden stoten. De kerken kwamen nu in een moeilijke positie. Immers, zij hadden een door de hoogste autoriteit goedgekeurde, door hun eigen mensen vastgestelde kerkorde, die evenwel niet tegenover de Staten van hun eigen provincie gehandhaafd kon worden, zolang die Staten er hun goedkeuring niet aan hechtten. Ook in de kwestie van de munthervorming en marine ging Leicester buiten medeweten van de Staten-Generaal te werk. Op zich bracht hij goede verbeteringen aan. Het leek de Staten dan ook beter dit feit maar over hun kant te laten gaan, hoewel vooral de zaak van de marine dwars tegen de belangen van de Staten van Holland inging. De marine werd namelijk nu niet langer provinciaal beheerd, maar door drie nieuw ingestelde admiraliteiten, waarvan alleen die te Veere zich over het gebied van één provincie zou uitstrekken. Holland zou verdeeld worden tussen twee admiraliteiten, die ieder nog een stuk of wat andere provincies onder zich zouden krijgen. Bovendien zat het college van Noord-Holland en Westfriesland niet in Amsterdam maar in Hoorn. De admiraliteiten liepen uiteraard beter in het gareel dan de provinciale regeringen gedaan hadden en dat was niet alleen een Leicesteriaans, het was ook een landsbelang. Het principe heeft men dan ook meer dan tweehonderd jaar lang bewaard.

Moesten de Staten en Oldenbarnevelt zich tegen Leicester om politieke redenen toch vaak inhouden, tegen figuren uit diens omgeving konden ze hun grieven wel kwijt. Zo werd als eerste Reingoud⁷ onschadelijk gemaakt, een bedenkelijk individu, die voor Leicester steeds onverwachte bronnen van inkomsten wist te ontdekken zonder hierbij last te hebben van morele scrupules. Wel wist hij altijd voor zichzelf ook enige percenten van de winst te bedingen.

Toen Leicester tegenover de politieke tegenslagen geen militaire successen kon boeken, besloot hij eindelijk naar Engeland terug te keren. Zijn positie was nu vooral onhoudbaar, omdat Wilkes, Engels diplomaat en jurist, Elizabeth ervan overtuigd had dat Leicester op alle punten, waarover Oldenbarnevelt hem hard viel, ongelijk had. Zonder militaire triomfen, terwijl zijn vertrouwelingen gearresteerd werden, kon Leicester onmogelijk langer blijven.

Toch waren velen bang dat, als Leicester ontevreden zou vertrekken, hij Elizabeth ertoe zou bewegen haar handen van de Nederlandse zaak af te trekken.

7 Reingoud was ook de uitvinder van het idee op lorrendraaijerij de galg te zetten, zie boven p. 42.

Zonder de Engelse hulp konden de opstandelingen evenwel nog niet. Het is de grootheid van Oldenbarnevelt geweest, dat hij inzag dat Elizabeth zich niet door Leicester zou laten leiden. Elizabeth steunde ons namelijk niet uit vriendschap, en nog veel minder voor de schone ogen van Leicester, die haar sinds lang niet meer bekoorden. Zij steunde ons om de koning van Spanje ontzag in te boezemen en tot een eerlijke vrede te nopen, die, Maria Stuart aan haar lot overlatend, het protestantse regime in Engeland zou erkennen. Zolang Elizabeth een dergelijke vrede niet kon afdwingen, zou zij ons blijven steunen, al werd haar generaal in Den Haag nog zo gekoeieneerd. Ten minste, als haar financiën het haar bleven veroorloven. De vrede en Elizabeths geldgebrek, dat waren de gevaren die Oldenbarnevelt onderkende. De nieuwe regering die Leicester moest vervangen, zag Oldenbarnevelt reeds in zijn geestesoog: niet de Raad van State zou dat zijn, maar de Staten van Holland, gedomineerd door hun advocaat, op hun beurt dominerend in de Staten-Generaal daarboven. Maar dit moest zich langzaam ontwikkelen. Allereerst werkte Oldenbarnevelt zich tussen stapels moeilijkheden, zoals het uitschakelen van de Zuidnederlandse centralistisch-denkende ballingen, die onder Leicester een voorname vertrouwenspositie innamen, door, aldoor de mogelijkheden in het oog houdend, die de situatie meebracht, om van dat vertrek te profiteren in het belang van Holland en van de Hollandse leiding in de centrale regering.

Het wederzijds wantrouwen tussen Holland en Leicester bleef, ondanks de zachte nageltjes waarmee het spel ter weerszijden gespeeld werd, ondanks de vervaarlijke vergulde hulde-vaas die de Staten van Holland hun gekwelde gouverneur-generaal aanboden, ondanks de door Oldenbarnevelt uitgesproken zoete afscheids-en-tot-weerziens-rede. Een karakteristieke strubbeling toonde dat nog op de valreep. Leicester had Maurits geïnviteerd met hem mee te gaan naar Engeland. Vermoedelijk toch wel zonder enige kwade bedoelingen, tenzij dan de wens de jonge struik in door hem gekozen aarde te laten opgroeien een kwade bedoeling mocht heten. Oldenbarnevelt zag er meer in. Een hartstochtelijk betoog was nodig om de Staten van Holland van hun aanvankelijke neiging tot toegeven af te brengen. Heeft Oldenbarnevelt zijn tegenstander werkelijk voor zo arm van geest gehouden om Maurits in Engeland iets aan te doen - vergiftiging? gevangenzetting? - en daarmee allertreurigste vergelijkingen met Filips II en Filips Willem⁸ uit te lokken? Wij mogen het tegendeel aannemen. De

8 Filips Willem is de oudstezoon van prins Willem I, door Filips II van 1567-1596 aan het Spaanse hof gevangen gehouden.

angst was geveinsd en het ware motief van de weigering gelijk aan dat van Leicester: het kweken van een nuttige kasplant, die, aan zichzelf of aan anderen overgelaten, gevaarlijk in plaats van nuttig kon worden. Beide effecten zijn bereikt. Maurits is voor zijn mentor eerst nuttig en naderhand hoogst gevaarlijk geweest. Maar de nuttige periode duurde dertig jaar. Dat is ook iets.

Leicester was, voor Oldenbarnevelt, te vroeg vertrokken. Maar er zijn dingen die beter te vroeg dan nooit kunnen geschieden. Aan Oldenbarnevelt de taak om van dit vertrek te profiteren met het vestigen van Hollands overwicht zonder de Engelse koningin af te schrikken. Het was een moeilijke taak, maar zij werd aanmerkelijk vergemakkelijkt door de onberaden akte van restrictie waardoor geen door Leicester benoemde personen vervangen konden worden en haar indirecte gevolg: het Engelse verraad van Deventer en Zutphen. In het volgende hoofdstuk zullen wij zien hoe Stanley en York, de Engelse commandanten van Deventer en Zutphen, onafzetbaar ten gevolge van die akte van restrictie, door hun verraad de Engelse zaak zo compromitteren, dat Holland zijn overwicht gemakkelijk kon vestigen.

4 Zelfstandig?

Op 4 december 1586 was Leicester weliswaar vertrokken, maar hij kon terugkomen. Bovendien was zijn geest in Nederland aanwezig. Meetkerken als lid van de Raad van State voor Vlaanderen, dat toen nog - nominaal - meedeed, de Brabander Prouninck te Utrecht, zetten vanuit hun machtsposities de politiek van anti-Hollands centralisme voort, waar Oldenbarnevelt zich met al zijn kracht tegen kante. Tevens was het, ook vóórdat de acte van restrictie bekend werd, duidelijk dat Leicester zich ook van Engeland uit zoveel mogelijk met Nederlandse bestuursaangelegenheden zou blijven bezighouden.

In Nederland dachten velen niet zonder Leicester te kunnen doorgaan. ‘De Raad van State’, zo schreef Japikse, ‘maakte een indruk van hulpeloosheid.’

De Staten-Generaal profiteerden handig van de mogelijkheden. Door geldgebrek en met zijn leider in het verre Engeland zonder wie niets geregeld mocht worden kon de Raad geen maatregel nemen. Maar de Staten-Generaal beschikten wel over geld en stonden onder leiding van het rijke gewest Holland. Veel van wat eigenlijk onder de competentie van de Raad viel, lieten zij uitvoeren, soms tegen de zin van de Raad in. De Raad kon slechts protesteren, maar macht om ertegen in te gaan had deze niet. Zo konden de Staten-Generaal, en met deze hun voornaamste provincie Holland, hun invloed belangrijk uitbreiden ten koste van de Raad. Geleidelijk verviel de Raad tot een administratief college.

Men dient bij dit alles niet te vergeten, dat sedert de opstand van 1572 en de afzwering van 1581 het formele recht, met name het formele staatsrecht, op losse schroeven stond. Die schroeven zijn naderhand door Hugo de Groot en Jan de Witt een weinig aangedraaid, maar wij mogen uit hun stellingen niet terugcon-

cluderen naar de tijd van Oldenbarnevelt. Deze voerde geen rechtsstrijd, maar een machtsstrijd in het belang van alle Nederlanders en in het bijzonder van de Hollandse belangen op wie de anderen dreven; de rechtsregels zouden later wel bij de gegroeide praktijk worden aangepast. Juridische argumenten waren er voor Oldenbarnevelt steeds 'pour le besoin de la cause'. Die 'cause' was nu om Leicester klein te krijgen. Daartoe moesten de Staten-Generaal, die de soevereine bevoegdheid bezaten, worden opgejut, zowel tegenover de Engelsman als tegenover de provinciën en de Raad van State die hem steunden. Maar ook alleen tegenover deze. Van een ernstig conflict tussen de Staten-Generaal en Holland kon in deze tijd nog geen sprake zijn.

Voor de toekomstige ontwikkeling van de wordende republiek zijn de maanden rondom Nieuwjaar 1587 van beslissende betekenis geweest. In en door de strijd tegen Leicester en zijn trawanten is het uitgemaakt, dat niet een buitenlandse potentaat noch diens vertegenwoordiger in de Raad van State de lotgevallen van Nederland zou bestieren. Ook zouden de verschillende provinciën niet 'ieder in den haeren' beschikken, noch de Raad van State als een gesloten, centraal opererend college. De generaliteit, het complex van Raad van State en Staten-Generaal, nam de leiding. In de praktijk betekende dat, dat de arbeidsterreinen van Raad en Staten nog precies moesten worden afgebakend en dat de Hollandse leider van de Staten-Generaal een zeer voorname rol zou gaan spelen. Dit was de enige vorm van bestuur die in ons particularistisch bestel mogelijk was. Het is de onsterfelijke verdienste van Oldenbarnevelt geweest, dat hij dit heeft ingezien en doorgedreven ondanks de ernstige risico's die dit laatste met zich meebracht, en dat hij ook in de volgende jaren het toen nog kneedbare staatsbestel heeft bijgevormd onder de zich wijzigende omstandigheden.

Oldenbarnevelt werd er des te meer toegedreven door het verraad van Stanley en York, commandanten van respectievelijk Deventer en Zutphen. De diepere oorzaak daarvan was de financiële onenigheid tussen Leicester en Staten-Generaal, gedeeltelijk veroorzaakt door politieke oorzaken, gedeeltelijk door de slechte militaire administratie, die bedrog van kapiteins in de hand werkte, gedeeltelijk door het gebrek aan coördinatie tussen Engelse en Nederlandse administratieve instanties en tenslotte waarschijnlijk ook wel door een inzinking van de Nederlandse economie. Die inzinking werd uitsluitend toegeschreven aan het handelsverbod. De soldaten werden niet uitbetaald. Het gevolg was dat onbetrouwbare commandanten hun geld bij de Spanjaarden gingen halen, als ze het anders niet kregen. Dagelijks kreeg de Raad van State berichten over ver-

dachte verstandhoudingen met de Spaanse kant. Maar veel deed deze er niet aan, want de akte van restrictie, sinds Leicesters vertrek van kracht, verbood uitdrukkelijk hoofdofficieren te vervangen. Deze akte was opgesteld juist om onbetrouwbare figuren als Stanley en York te beschermen¹. Hoe het ook zij, nadat op 17 januari 1587 een Franse kapitein het voorbeeld had gegeven door het kasteel van Wouw voor zestien duizend daalders aan Parma over te leveren, speelden Stanley Deventer en York de schans voor Zutphen in Parma's handen op 29 januari. Stanley ontving voor dit verraad 25000 daalders, waarlijk geen groot bedrag als men in aanmerking neemt, dat hij het met al zijn manschappen moest delen; misschien was zijn bewering inderdaad waar, dat hij alleen volgens zijn geweten van trouw pauselijk katholiek handelde.

Op 31 januari 1587 kwam in Den Haag de tijding door dat Deventer door verraad gevallen was. De ontsteltenis in Holland verwekt - en tot 1672 niet geëvenaard - gold niet in de eerste plaats het verlies van Deventer, al gold zij als de derde koopstad der Nederlanden, na Amsterdam en Antwerpen. Maar het feit dat een Engelse gouverneur het verraad gepleegd had, een vertrouweling van Leicester, door deze zelf als gouverneur aangesteld, mag men wel zeggen opgedrongen - dat veroorzaakte een onbeschrijfelijke woede tegen al wat Engels was. Geen Engelsman was veilig voor die volkswoede, nog opgestookt door de praatjes door Oldenbarnevelt en anderen rondgestrooid om het prestige van Leicester voorgoed geheel en al te knakken. Want als symbool voor eenheid was hij nu niet meer te gebruiken.

De stemming in de Staten is enigszins zoals in de julidagen van '84: toen was de Prins dood, nu is zijn opvolger moreel dood. De centrale regering was in beide gevallen praktisch verdwenen. De Staten van Holland zetten ook nu weer de Raad van State buiten spel door het uitreiken van patenten, open brieven aan commandanten waarin de troepenverplaatsing bevolen werd, in eigen hand te houden. Immers, het was onbekend hoever het verraad had doorgevreten. Ook in de Raad van State had Holland geen vertrouwen meer, zowel om de Engelsen en Leicestrianen die er in zaten, als om de tamme wijze, waarop hij zich had neergelegd bij de funeste akte van restrictie. De Staten-Generaal, bij gebrek aan centraal gezag, moesten nu zorgen voor 's lands veiligheid en voor het improvi-

1 De Raad van State kon door de akte van restrictie geen verandering in 'gouvernementen en bevelhebbeschappen' aanbrengen zonder Leicesters voorkennis. Bovendien liet Leicester twee Engelsen achter als pottenkijkers in de Raad. Zo was de Raad aan handen en voeten gebonden aan een buitenlands heer.

seren van een nieuw tijdelijk bewind, met gezag bekleed. Nog diezelfde zaterdagmiddag, 31 januari, werden daartoe enige resoluties aangenomen. Maurits werd nu namelijk benoemd tot kapitein-generaal van Holland en Zeeland en met het gezag bekleed om, zonder de Staten-Generaal, laat staan de Raad van State of Leicester, te raadplegen, het tarief van de licenten te mogen vaststellen en de uitvoer toestaan, ook de grote rivieren op en óók rechtstreeks naar de vijand, van alle goederen waarvan de licenten nodig zouden worden geacht om de vloot te betalen. Op een belangrijk punt van staatsbeleid werd Maunts die nu al een baardje begon te krijgen in de plaats van Leicester geschoven. De Engelsen protesteerden, maar hun autoriteit was weg. Alle protesten van die kant legden de Staten-Generaal naast zich neer.

Het andere besluit dat die dag genomen werd, was misschien nog belangrijker voor de toekomstige ontwikkeling. Men formuleerde - en ook hier weer is die 'men' ongetwijfeld Oldenbarnevelt - een stel vragen die de volgende ochtend aan de Raad van State gesteld zouden worden. Vragen als: '... hoe alle de steden op de Veluwe, graeffschappen van Zutphen ende Overijssel besedt zijn, met wat garnizoenen, soe van ruyteren als knechten, ende van wat nacie?'

En meer dergelijke vragen, waarvan de feitelijke betekenis was, dat er naar gestreefd werd, de Raad theoretisch de hoogste autoriteit in den lande te degraderen tot een college van ambtenaren in dienst van de soevereine Staten-Generaal. Het is de toestand die Oldenbarnevelt sinds het vertrek van Leicester voor ogen had gestaan en die zo lang de Republiek bestond werkelijkheid is geweest. Er zijn na deze 31ste januari nog wel enige strubbelingen op dit punt geweest, vooral de Engelse leden Thomas Wilkes, en, later, Thomas Bodley hebben zich flink geweerd, maar toch was het pleit met de val van Deventer in hoofdzaak beslist. Geen wonder dat Oldenbarnevelt zijn vreugde over de ramp van Deventer in woord en grijs toonde.

De toon in de Staten-Generaal was in deze tijd scherp en fel anti-Engels. Wel moest Oldenbarnevelt al heel spoedig inbinden, althans op het punt van zijn algemene verdachtsmakingen tegen de Engelsen.

Op woensdag 4 februari bood zich een ongezochte gelegenheid de rijkelijk gedemoraliseerde Raad van State nog verder aan de Staten-Generaal ondergeschikt te maken. Hij was ingesteld op 4 februari 1586. Leicester had toen eigenmachtig de leden ervan benoemd; de Staten-Generaal lieten hen voor een jaar in functie. Maar nu dat jaar om was, trokken de Staten-Generaal de beslissing over het al dan niet continueren van de zittende leden aan zich. Dat liet zich

verdedigen: de leden van de Raad waren in het verleden al jaren lang op voordracht van de Staten-Generaal benoemd en bij de opdracht van de landvoogdij aan Leicester was de zaak voor de toekomst in het midden gelaten.

Nog verder diende Leicesters macht beknot te worden. Op 6 februari namen de Staten van Holland een militaire ordonnantie aan, bestemd om de in januari tot stand gekomen benoeming van prins Maurits tot kapitein-generaal van Holland en Zeeland effectief te maken. Deze akte verleende hem vrijwel onbeperkte autoriteit over de troepen ter repartitie² van Holland en Zeeland, dat de akte mede ondertekende. Zij werd daarom akte van autoriteit genoemd. Om hieraan een wettige grondslag te geven werden haar voornaamste bepalingen opgenomen in de clausules, gevoegd bij de op 19 februari ingeleverde consenten.³ De Raad van State vroeg namens Leicester een verhoogde contributie van de provinciën. Goed, maar dan moesten zij ook enige concessies doen. Niet alleen zou deze grotere bijdrage van Holland voor zóveel militaire en andere uitgaven bestemd worden dat er in contanten voor de Raad van State haast niets overbleef. Maar bovendien was het Hollandse consent afhankelijk van het inwilligen van een aantal politieke eisen, die neerkwamen op de erkenning van een vrijwel totale soevereiniteit van de provincie. Ja, Oldenbarnevelt wist wel wat hij wilde.

Om de toestand geschapen door de maatregelen van 31 januari en 1 februari te verzekeren, zowel tegen Engelse als Spaanse aanvallen, waren militaire voorzorgen een eerste vereiste. Er werden dan ook vele besprekingen gehouden door de Staatse leiders in het huis van Hohenlohe de hoogste in rang van de Staatse officieren te Delft. Het gevolg van deze besprekingen was, dat men voor het eerst het idee begon te krijgen, dat Holland misschien zonder buitenlandse hulp tegen Parma te verdedigen was. Ongeveer gelijktijdig vinden wij dit idee geuit door Oldenbarnevelt in de Staten van Holland en door Paulus Buys in gesprek met een Britse anoniemus. Zou dit waar zijn, dan stond men veel sterker tegenover de Engelse bondgenoot. Maar het bleef een speculatie. Voorlopig kwam het er vooral op aan te weten hoe de koningin en Leicester het nieuws van de gebeurtenissen, volgend op de val van Deventer zouden opnemen.

Op het ogenblik van de val van Deventer en de adembenemende maatregelen van de Staten, die er het gevolg van waren, bevond zich in Engeland een Nederlands

2 Aandeel dat iedere provincie naar draagkracht heeft in de legerlast.

3 Toestemming voor een bepaald, jaarlijks op te brengen bijdrage in de belastingen, opgebracht niet door burgers, maar door lagere corporaties: provinciën in de federatie - steden in de provincie. De wijze van inning is verschillend.

gezantschap. Het had de schok te verzachten, die deze maatregelen in Engeland moesten teweegbrengen. Dit was voor de gezanten daarom zo moeilijk, omdat zij geen vast gezantschap, maar een gekozen delegatie uit de Staten-Generaal vormden. Door de onderlinge naijver van de respectieve provinciën werd verhinderd dat er een chef gekozen werd om hieraan leiding te geven. Bovendien had Oldenbarnevelt ervoor gezorgd dat de instructie van het gezantschap zorgvuldig beperkt was. Het doel van het gezantschap was Elizabeth opnieuw de soevereiniteit aan te bieden in ruil voor een flinke verhoging van de subsidie. Door de gebeurtenissen in de Noordelijke Nederlanden evenwel moesten de gezanten heel andere maatregelen verdedigen en verklaren of men in Holland eigenlijk wel wenste dat Leicester al dan niet terugkwam. Zij waren op dit punt niet gelast. Toen besloot Elizabeth een speciale gezant te zenden om inlichtingen, en wel een aanzienlijk edelman en hoveling, Lord Buckhurst, behorend tot de vredespartij - één der twee facties aan het Engelse hof.

Ondertussen wist Wilkes, het Engelse lid van de Raad van State, niet in welke richting de Engelse wind waaide. Voorlopig begon hij maar met voortdurend te protesteren tegen de bijna dagelijkse inbreuken op Leicesters autoriteit, die de heren in Den Haag zich veroorloofden. Zij gedroegen zich als soevereinen, maar waren zij dat wel? Was het niet veeleer het volk zelf, de 'gemeynte', waarop de soevereiniteit teruggevallen was sinds de afzwering van Filips en de afzetting van Anjou? Dat was de theorie van Prouinck. Er ontstond nu een langdurige discussie tussen Oldenbarnevelt en Wilkes, zowel over het afdanken van een groot aantal Engelse soldaten zonder voorkennis van Leicester en de machtsvergroting van Maurits, als over de theoretische grondslag van de machtsuitoefening door de Staten. Wilkes stelde een stuk op om een opsomming te geven van alles wat sedert ultimo januari tegen Leicesters autoriteit en tegen de Engelsen in het algemeen was geschied en om een theoretisch betoog te houden op de grondslag van de democratische leer van Prouinck. Oldenbarnevelt zette na raadpleging van de jurist en medestander François Francken in een langdradig betoog uiteen dat de Staten-Generaal soverein waren. Later, in 1618, zou hij beweren, de gewestelijke Staten bedoeld te hebben. De stukken werden echter niet behandeld vanwege de komst van Lord Buckhurst. Een nederlaag voor Oldenbarnevelt. Terstond dient hij zijn ontslag aanvraag in. Hij blijft echter op aandrang van de Staten toch aan, op voorwaarde dat hij hulp krijgt voor zijn veel te drukke werkzaamheden en dat hij niet naar Den Haag hoeft te verhuizen. Een prachtig dreigmiddel om zijn zin te krijgen.

Met de komst van Buckhurst in april 1587 wist Wilkes dat hij Leicester en de democratische leer kon laten vallen. Buckhurst, vanouds Leicesters vijand, had een tweeledige opdracht, waarvan hij het laatste gedeelte eerst nog geheim hield. Eerst moest hij de verzoening met Leicester voorbereiden. Daartoe moest men van weerszijden het verleden vergeten en in de toekomst moest Leicester regeren, niet meer met zijn Utrechtse vriendjes, maar met de ware leiders van het Nederlands verzet tegen Spanje, de Hollandse oligarchen. Op raad van Wilkes omgaf Buckhurst zich weldra met de kopstukken van de anti-Leicester-partij: Paulus Buys, Hollands ex-landsadvocaat, Carel Roorda, Fries gedeputeerde in de Staten-Generaal, een zeer verbeter tegenstander van Leicester, en Floris Thin, Utrechts landsadvocaat (aldus Leicester). Het is merkwaardig, dat Leicester in een brief aan Elizabeth onder deze kopstukken Oldenbarnevelt niet noemt, wellicht omdat hij reden had te veronderstellen, dat Elizabeth de naam wel niet zou kennen. Want tijdens zijn gezantschap in Engeland had Oldenbarnevelt zich verlegen op de achtergrond gehouden. Gedurende het hele eerste bedrijf van de Leicestertijd trok de Landsadvocaat wel aan de touwtjes, maar bleef achter de schermen. Hij was geen man voor spectaculair optreden.

De grieven van Leicester werden door Buckhurst weggewuifd. De ambassadeur liet verklaren in de Staten-Generaal 'volkommen satisfactie ontfangen te hebben, soe ten respecte van Hare Mat, Zijne Ec^{cie}, als Engelse Nacie'. Ook een ruzie in de hoogste rangen van het leger tussen Friedrich Hohenlohe, Maurits' belangrijkste opperofficier, en de broer van de Engelse generaal Norris wist Buckhurst op te lossen. Vooral Oldenbarnevelt was hier blij mee, niet alleen omdat de legerleiding eenheid nodig had, maar ook omdat beiden vijanden van Leicester waren en Oldenbarnevelt eenheid wilde bij diens vijanden. Buckhurst ging geheel en al met Oldenbarnevelt mee. Engeland had als bondgenoot een sterk centraal gezag in de Nederlanden nodig, zowel om oorlog te maken als om vrede te sluiten. Dat sterke gezag kon alleen door of met hulp van Holland uitgeoefend worden. Dus steunde Buckhurst Oldenbarnevelt door dik en dun, misschien met de hoop hem vriendelijker te stemmen voor vrede, het tweede doel van zijn opdracht, waarmee hij nog altijd niet voor den dag was gekomen.

Oldenbarnevelt besloot hem hierover te polsen. Buckhurst, zonder wantrouwen tegenover Oldenbarnevelt, gaf zijn vredeszending grif toe. Daarmee rangeerde hij de Leicesterse oorlogsfactie op een dood spoor en gaf hij de vredesgezinden in Holland, de lauwen, de halve of crypto-katholieken, allen natuurlijke tegenstanders van Leicester en zijn calvinisten de wind in de zeilen. En de calvinisten,

Leicesters aanhang, waren zo anti-spaans en fel tegen vrede als het maar zijn kon. Buckhursts uitlating beroofde Leicester van bijna al zijn aanhang. Natuurlijk was het kerkvolk niet plotseling teruggekomen van zijn liefde en vertrouwen tot de tweede David, die zij anderhalf jaar tevoren zo extatisch verwacht en ingehaald hadden. Maar die liefde was enigszins lauw geworden en afhankelijk gesteld van de dubbele voorwaarde, dat hij wat de vrede betreft even wijs zou zijn als de Staten, namelijk in beginsel christelijk vredelievend, maar in de praktijk tegen iedere onderhandeling gekant, en overigens even vriendelijk als Buckhurst tegenover de Hollandse factie zonder wie de Nederlanden niet geregeerd konden worden. Oldenbarnevelt wist zeer goed dat geen van beide voorwaarden vervuld zou worden.

Intussen had Parma tot in mei door geen enkele offensieve beweging geprofiteerd van het verraad van Stanley en York. Voor de Hollanders was dit een verontrustend mysterie. Eerst meer dan een jaar later bleek, dat Filips II al zijn gedachten geconcentreerd had op de verovering van Engeland door middel van de Armada en de oversteek van Parma. Geen stuiver mocht er aan een ander doel worden uitgegeven. Toen Parma dan ook in mei in het veld kwam, was het alleen om Sluis te belegeren als bruikbare haven aan de Noordzeekust, nu Antwerpen door het noorden geblokkeerd was en Oostende voor hem onneembaar scheen. De Engelsen hadden groot belang bij de verdediging van Sluis, dat in Parma's handen een pistool op hun borst zou worden, de Hollanders maakten zich niet erg ongerust daarover. Wel droomde Oldenbarnevelt van een veldleger en offensief optreden onder Hohenlohe. Op 15 juni was men zo ver, dat het veldleger kon worden samengesteld, op kosten van Engeland en de Staten-Generaal beide. Op dezelfde dag, als een donderslag, arriveerde het bericht dat Leicester terugkwam. Het is een raadsel, waarom koningin Elizabeth besloten heeft hem terug te sturen. Buckhurst had opdracht gehad garanties te vragen dat Leicesters gezag met meer zou worden aangetast. Hij had deze niet gekregen. Integendeel, hoe langer hij in de Republiek was, hoe meer hij moest gaan begrijpen, dat Leicesters komst de goede zaak van het bondgenootschap alleen maar zou kunnen schaden. Oldenbarnevelt was furieus. Het bericht van Leicesters terugkeer maakte hem bijzonder strijdlustig.

Op 6 juli 1587 arriveerde Leicester voor de tweede maal in Vlissingen. Oldenbarnevelt stroopte voorzichtig de mouwen op. Leicesters tegenstanders, Buckhurst, Norris en Wilkes verdwenen naar Engeland.

Voorlopig zou de strijd op een afstand gevoerd worden. Leicester hield zich eerst bezig met het ontzet van Sluis en bleef voorlopig in Zeeland. Ook de Staten-Generaal, zij het dan op zijn elf-en-dertigst, vertrokken daarheen. Bij Zierikzee ontmoetten ze de weinig minzame Excellentie. De gematigden stelden adviezen op om een verzoening tot stand te brengen. Maar Leicester was in het geheel niet van plan het verleden te vergeten of zich te verzoenen met de leiders van de Hollandse Statenpartij. Voor Oldenbarnevelt was dit een voordelige toestand. Hij had er belang bij dat er geen verzoening tot stand kwam, maar ook dat in de ogen van het publiek de schuld van de ruzie niet bij de Statenpartij zou liggen. Al was het alleen maar om alle gematigden en verzoeningsgezinden zoals de invloedrijke president van het Hof van Holland, Adriaen van der Mijle, aan zijn kant te doen scharen. Wij zien dan ook de schijnbare verzoeningsgezindheid van de Staten van Holland toenemen.

Sluis bleek echter niet meer te redden. Na de val van de stad, op 5 augustus 1587, trad er een nieuwe fase in de strijd tussen landvoogd en Staten in. Oldenbarnevelt stond nu ten dele sterker, ten dele ook zwakker. Leicesters prestige bij de bevolking was natuurlijk door de val van Sluis zwaar geschokt. Bovendien moest de landvoogd rekening houden met wat in Engeland gebeurde. Daar zaten nu zijn drie ergste vijanden tegen hem te stoken, alle drie beter op de hoogte met Nederlandse toestanden dan hij zelf: Buckhurst, de generaal Norris en Wilkes. Zo kreeg Leicester het gevoel, dat hij geen nederlagen meer mocht lijden. De Staten moesten hem hierbij helpen. Hij geraakte in een verzoenende stemming. Ook Oldenbarnevelt, die in Holland eveneens beticht werd van het verloren laten gaan van Sluis, voor welks ontzet de Staten eerst één week van te voren het nodige materiaal gevoteerd hadden, kon zich voor het moment geen oprechtheid permitteren.

Ondanks de aanvankelijk verzoenende toon in de Staten-Generaal en betuigingen van ‘ware en oprechte liefde’, bleef Oldenbarnevelt naar een mogelijkheid zoeken Leicesters prestige zo snel mogelijk voorgoed te knakken. Daartoe moest hij een wig drijven tussen Leicester en zijn medestanders: de officieren en de calvinistische factie. Die immers zouden de regering van de Staten met geweld omver kunnen werpen en een militaire dictatuur in stellen. Leicesters geheime instructie, aan Oldenbarnevelt bekend geworden door Ortel, de Hollandse agent aan het Engelse hof sinds 1581, bleek een prachtig wapen tegen de landvoogd. Volgens die instructie moest Leicester in de eerste plaats aandringen op grotere macht, met name in het financiële, en het plakkaat op de handel met de vijand

weer zien in te voeren. In de tweede plaats werd hem opgedragen de Staten-Generaal ertoe te brengen deel te nemen aan de sinds lang voorbereide vredesonderhandelingen met Spanje. Leicester zelf zag in, dat het ontijdig te berde brengen van dit tweede deel zijn zaak grote schade zou doen en beperkte zich vooralsnog tot waarschuwingen in de geest van: pas op wat ge doet, want de koningin zou de handen wel eens van u kunnen aftrekken. Oldenbarnevelt wist, dat Leicester in die houding niet lang zou kunnen volharden. Zodra hij met het feit van de reeds begonnen onderhandelingen over de brug kwam, zou hij niet meer op zijn oorlogszuchtige Utrechtse en calvinistische aanhang kunnen rekenen. Het zou erop lijken - en Oldenbarnevelt was er subiet bij om die schijn als werkelijkheid voor te stellen - dat Leicester plannen smeedde voor een staatsgreep, niet met het doel de oorlog op meer efficiënte wijze te voeren, maar integendeel om de Nederlanden aan handen en voeten gebonden aan Spanje uit te leveren.

Op 2 september verschenen in de Staten van Holland de heren Joost Menijn en Jacob Valcke, hoofden van de gematigde Leicestrianen, en dienden namens de landvoogd een boodschap aan, die hun zeer onwelgevallig moest zijn. Leicester liet de Staten vragen of zij de middelen bezaten om de oorlog verder te voeren. Hij dacht van niet. Oorlog voeren zonder geld was een paskwil. Elizabeth wilde niet meer subsidie geven. Zou het dan niet beter zijn dat de Staten ernstig over vrede gingen denken? Elizabeth wilde hen daarbij gaarne helpen, maar zij mochten ook zonder haar onderhandelen, als zij zó betere voorwaarden dachten te bedingen.

Nu had Oldenbarnevelt de landvoogd op het punt waar hij hem hebben wilde. Hij vroeg de beide afgezanten hun propositie op schrift te stellen, hetgeen zij na enige aarzeling deden. Terstond werden er vele kopieën van gemaakt en binnen enkele dagen wist heel Nederland, dat de grote krijgsheld uit Engeland, de verdediger des geloofs, niet van plan was oorlog te voeren of de religie te beschermen, maar integendeel het land wilde overleveren aan de boze koning en zijn papen. Want zó vatte men in Nederland de enig mogelijke vrede op.

In dezelfde dagen vonden op last van Leicester verdachte troepenbewegingen plaats. Met de hem eigen incoherentie wilde hij met geweld de absolute macht veroveren, terwijl die juist na zijn vredesboodschap geen zin meer had. Maar hij kon niet veel beginnen met slechts enkele vendels en het bezit van de kleinere steden. Hohenlohe bezat daarentegen de gewichtige steden. Bovendien keerde Leicester's vroegere aanhang zich meer en meer tegen hem als gevolg van de

praatjes die Oldenbarnevelt overal kwistig rondstrooide, dat Leicester streefde naar de onbeperkte heerschappij met het uitdrukkelijke doel om het land aan Spanje te verkopen.

Leicesters houding in deze dagen heeft weer iets raadselachtigs. Toen hij met sterke militaire begeleiding Den Haag binnentrok op 12 september 1587, had hij vermoedelijk wel de bedoeling Maurits en Oldenbarnevelt op te lichten, zo niet onmiddellijk te doden. Maar Oldenbarnevelt zat veilig achter de dikke muren van Delft en Maurits was gevlucht onder een eerlijk voorwendsel: dat hij in Zeeland een aanslag op Antwerpen wilde gaan voorbereiden. Toen Leicesters voornemen mislukte, had hij geen enkel ander plan om de macht te grijpen. In zijn brieven naar Engeland toont hij zich volslagen gedemoraliseerd. Hij doet niet anders dan om zijn terugroeping vragen. De vredesonderhandelingen hadden zijn positie onmogelijk gemaakt, klaagt hij. Voor een burgeroorlog in optima forma miste hij het effectief en de geestkracht. Enige aanslagen, met onvoldoende middelen ondernomen, mislukten nog vóór ze goed en wel begonnen waren. Toen zijn laatste hoop, de trouwe kolonel Diederik Sonoy, in het Noorderkwartier niets voor hem kon uitrichten, gaf Leicester zich gewonnen en deinsde verslagen af naar Zeeland onder het motto die provincie in staat van verdediging te brengen. Weldra kwam zijn terugroeping vanuit Engeland. Nu hij de Nederlanders noch tot krachtige oorlogvoering noch tot deelneming aan vredesonderhandelingen kon bewegen, was hij een onbruikbaar instrument voor Elizabeths politiek geworden. Op 16 december 1587 vertrok Leicester voor de tweede maal vanuit Vlissingen naar Engeland. Op 2 oktober, de dag waarop de Staten van Holland uit angst voor eventuele aanvallen van Leicester naar Delft verhuisden, waren enkele predikanten in hun midden verschenen om hun bezorgdheid uit te spreken over de tegenover Leicester gevolgde vijandige politiek. In zeer scherpe bewoordingen liet Oldenbarnevelt weten dat predikanten zich niet met de politiek moesten bemoeien. De predikanten lieten zich in deze tijd nog zo behandelen. Van een actie om Leicester op de valreep nog te beschermen hebben de zwartgerokte heren afgezien. Dat was misschien alles wat Oldenbarnevelt bedoelde. Het was in diezelfde dagen dat in de Staten drie stukken werden opgesteld, die als een program te beschouwen zijn, waarop meerderheid en minderheid in de Staten elkaar gevonden hebben. Zij waren reacties op het optreden van Leicester, ingegeven door Oldenbarnevelt. De toon ervan was echter heel wat zachter dan men van Oldenbarnevelt gewoon was, zeker in zijn strijdbare stemming van dat ogenblik. Het eerste stuk was een antwoord aan Leicester. Men bleef in alle

belangrijke punten voet bij stuk houden: men hield vol het traktaat van Nonesuch in allen dele te hebben opgevolgd. Men veroordeelde de akte van restrictie opnieuw en wees alle verantwoordelijkheid voor het verlies van Sluis op hoge toon af. Maar daarnaast waren de dankbetuigingen zowel aan koningin Elizabeth als aan Leicester zelf niet van de lucht en zegde men volledige steun toe voor de campagne van het volgende jaar. De Staten waren niet in een dusdanige financiële nood, zo werd betoogd, dat men daarom vrede zou moeten sluiten. Als de staat van oorlog maar gevolgd werd, die men in de zomer met Buckhurst gemaakt had, en geen troepen daarboven werden aangenomen, zou het waarachtig wel gaan. In het tweede en derde stuk werd uitdrukkelijk betoogd dat de soevereiniteit bij de Staten berustte: immers, was dat niet het geval, dan was zowel de afzwering van Filips II als de opdracht van de landvoogdij aan Leicester onwettig geweest: *nemo plus juris conferre potest quam ipse habet*.⁴ Het derde stuk was een verzachte uitgave van het vertoog over de soevereiniteit, dat François Francken, jurist en pensionaris van Gouda, in het voorjaar had opgesteld, na overleg met Oldenbarnevelt om tegenover Wilkes en Prouninck het Hollandse standpunt te verdedigen. Dat werd in de doofpot gestopt om de blijde inkomst van Buckhurst niet te verstoren. Francken leverde op een grandioze wijze een theorie voor het grondvesten van de autoriteit van de Staten zonder de ruggesteun van een Duitse Prins, een Franse hertog of een Engelse graaf. Tot de tijd van Johan de Witt bleef deze ‘Deductie’ of ‘Corte Verthoning’ zoals het stuk van nu af aan genoemd werd, onovertroffen. Zijn argumenten putte hij uit het verleden. Weliswaar was Francken er historisch helemaal naast. Maar dit gaf precies wat juist nu nodig was: het credo van de overwinnende regentenfactie. Terecht deed Oldenbarnevelt haar in grote oplage door de druk verspreiden. Zij werd naast de Unie van Utrecht de magna charta van de wordende koopmansrepubliek.

Voordat die nieuwe koopmansrepubliek gegrondvest was, moesten er evenwel eerst nog vele problemen overwonnen worden. Het nieuwe kostuum dat Oldenbarnevelt voor het landsbestuur op het oog had moest met voorzichtigheid in elkaar gezet worden. Want het zou van een geheel andere snit zijn dan het traktaat van Nonesuch voorzien had. De positie van de gouverneur-generaal zowel als die van de Raad van State zou veel minder belangrijk worden - maar het traktaat zelf moest men zien te behouden. Leicesters nasleep afsnijden - zonder dat Parma profiteer de van een burgeroorlog. De provinciën onder het juk dwingen van het

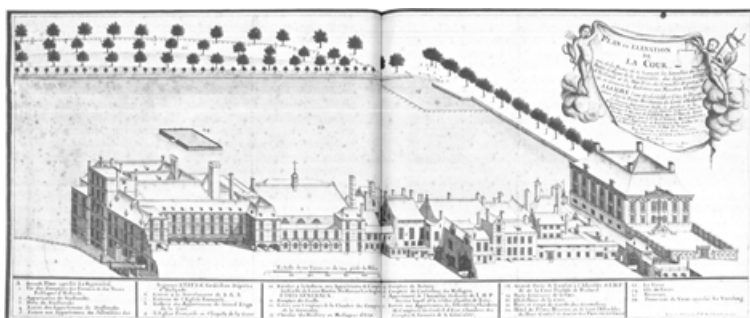
4 Een romeinsrechtelijke regel: niemand kan een ander meer recht verlenen dan hijzelf bezit.

rijke Holland, dat zij zo haatten - zonder dat zij uit de band sprongen of extra walsjes met Parma begonnen. Het gevaar van een plotselinge vrede, die alle Hollandse oligarchenvoordelen teniet zou doen, bezweren. Ook het tegengestelde gevaar: dat van het geweldige Spaanse offensief, waarop Parma's uitgebreide toerusting schenen te wijzen, diende te worden ontzenuwd.

De problemen waren dus vele omstreeks nieuwjaar 1588. Toen het weer nieuwjaar werd, waren ze alle helemaal of zo goed als opgelost. Dat was niet het werk van Oldenbarnevelt alleen. Hij had risico's genomen, ernstige risico's, en de kansen waren hem gunstig geweest. Hij had medewerkers gehad, die niet te verachten waren. Toch is hij nooit zó groot geweest als in het jaar waarin hij de Nederlandse onafhankelijkheid grondvest heeft. Maar ook de omstandigheden hebben hem geholpen.

Allereerst moest er beslist worden of de Noordelijke Nederlanden al dan niet zouden gaan deelnemen aan de onderhandelingen van Elizabeth met de koning van Spanje. Deelnemen aan de onderhandelingen was niet van gevaar ontbloeit, want het kon betekenen, dat men een mogelijk verschil van inzicht met de Engelsen voor een forum van Spanjaarden diende uit te vechten. Bovendien kon het ontijdig verwekken van vredeshoop onenigheid, zorgeloosheid en afvalligheid veroorzaken. Maar aan de andere kant kon het afwijzen van Elizabeths aanbod wantrouwen zaaien bij de Engelsen, die zo'n houding niet konden begrijpen, tenzij de Nederlanders hoopten achter de rug van de Engelsen om een afzonderlijke vrede met de Spanjaarden te sluiten. Daarom drong vooral Oldenbarnevelt er op aan, geen definitief besluit over al dan niet deelneming aan onderhandelingen te nemen, maar een gezantschap naar Engeland te sturen om Elizabeth de bezwaren van de Staten mondeling uiteen te zetten. Als gewoonlijk dreef hij zijn zin door. De Staten-Generaal besloot daarop met slechts een krappe meerderheid tegen deelneming aan de onderhandelingen.

De trouw van de verschillende garnizoenen vormde een volgend probleem. Er waren verschillende kapiteins in het gehele land die uitsluitend wilden gehoorzamen aan de Engelse koningin. Natuurlijk niet uit pure trouw aan hun opperbevelhebber Leicester, maar alleen omdat zij uit Londen betaling verwachtten. Zolang zij niet betaald werden, gingen zij aan het muiten. Oldenbarnevelt wist evenwel dat hier niet veel gevaar te duchten was, omdat Elizabeth niets voelde voor een politiek, die haar geld zou kosten, en die zou vermeederen wat men tegenwoordig haar 'commitments' zou noemen. Neen, veeleer was Elizabeth geneigd aan Oldenbarnevelt toe te geven, vanwege de toenemende geruchten van

Gezicht op de noordzijde van het Binnenhof, het Mauritshuis en de Vijver. Van links naar rechts: stadhouderlijk kwartier, Staten van Holland, hofkapel (9), vergaderzaal Staten-Generaal (gekleurde tekening, levé et dessiné par P.A. de St. Hilaire en 1752 - Gemeentearchief 's-Gravenhage).

een te verwachten grootse aanval van Parma op Engeland. Elizabeth had nu harder de steun van Holland nodig dan omgekeerd. Bovendien had Elizabeth de medewerking van Holland nodig voor haar vredesonderhandelingen. Aan een vrede diende in Elizabeths ogen een wapenstilstand vooraf te gaan. Maar de Staatse en Engelse troepen lagen zo zeer door elkaar dat dit alleen mogelijk was als de Nederlanden hier ook aan mee deden. De Staten konden en wilden

Elizabeth echter alleen de helpende hand toesteken, als hun middelen niet meer in beslag werden genomen door Leicestriaanse muitereien. Elizabeth moest wel zwichten. Zij beval Sonoy, één van de belangrijkste muitende officieren, die onder mom van trouw aan Engeland eigen baas speelde in het Noorderkwartier, eerlijk afscheid te nemen of een nieuwe aanstelling aan te nemen, en troepen naar Zeeland te zenden.

Het akkoord werd vergemakkelijkt, doordat in deze zelfde dagen, op 1 april 1588, met grote vertraging Leicesters aftreden als landvoogd en opperbevelhebber der Nederlandse strijdkrachten aan de Staten-Generaal werd medegedeeld.

Nu was de Raad van State aan de beurt om door Oldenbarnevelt te worden

getemd in diezelfde prille lente van onafhankelijkheid. Hem elimineren kon evenwel niet, omdat men bij gebreke aan een persoonlijk soeverein een lichaam nodig had waarin het uitvoerend gezag van de Unie geconcentreerd was, een lichaam dat coördinerend kon optreden in militaire zaken en administrerend met betrekking tot de krijgskas. Theoretisch was dit college zeer geschikt om het beleid van de oorlog te dirigeren. Maar de praktijk wees anders uit. Zolang de provinciën geen afstand deden van hun recht van vrij consent - en dit recht lag diep verankerd in het Nederlands volksbewustzijn - was de Raad van State voor zijn geldmiddelen geheel afhankelijk van de Staten der provinciën of hun congres, de Staten-Generaal. Het feit dat de leden van de Raad van State gekozen en afgezet werden door diezelfde provinciën en Staten-Generaal, versterkte die afhankelijkheid. Bovendien had de Raad geen natuurlijk prestige, zoals de landvoogd, wiens functie de Raad geacht werd waar te nemen.

Men stond dus na het vertrek van Leicester voor het vraagstuk de Raad van State te maken tot een college, dat naar buiten de indruk zou maken van te regeren, terwijl het inderdaad als was zou zijn in de handen van de Staten-Generaal. Daartoe moest de instructie veranderd worden. Aan de Raad werd nu slechts de regering opgedragen, voor wat betreft Unie, defensie en traktaat, van een restrictie die volgens de Raad zelf duister en summier is. Bovendien behielden de Staten-Generaal zich het recht voor regelingen te treffen ook omtrent die aangelegenheden, die volgens zijn instructie aan de Raad van State waren opgedragen. De leden ervan dreigden dan ook af te treden. Oldenbarnevelt was vastbesloten nooit meer een onbeperkte regering te zullen dulden van een centrale autoriteit die niet 'van zijn hand zou vliegen' als een getemde jachtvalk. Hij liet de heren dan ook gaan. Het land was daarop zonder regering en nu ging het er om, wie dat het langst kon uithouden. Ook hier gold evenwel dat de Engelsen Oldenbarnevelt harder nodig dachten te hebben dan omgekeerd. Zij haalden dan ook bakzeil, temeer daar de Nederlandse leden van de Raad niet veel vechtlust vertoonden. Toen dan ook Leicesters ontslag officieel was binnengekomen, begonnen weldra de onderhandelingen over een weder in dienst treden van de Raad van State. De Raad moest zich wel naar de wil van Oldenbarnevelt en de Staten-Generaal schikken. Zo won Oldenbarnevelt na twee maanden.

Het is begrijpelijk dat de moeilijkheden met Engeland en de tweemaandige regeringsstaking, die er het gevolg van was, de tegenstand tegen Oldenbarnevelts beleid hadden doen toenemen. Oldenbarnevelts tegenstanders suggereerden dat hij, door de Engelsen te vervreemden, regelrecht aanstuurde op de ondergang van

het land. Iedere overwinning die Oldenbarnevelt op Engeland behaalde, was in hun ogen de voorbode van een uiteindelijke nederlaag tegen Spanje. In maart stelden zij zich te weer en trachtten voor het laatst de politieke koers om te gooien. Vanuit Dordrecht kwam het initiatief om toch deel te nemen aan de vredesonderhandelingen. Maar Oldenbarnevelt riep, uit angst voor een volksoproer, alle tegenstanders van een vrede-door-onderwerping, die immers in deze tijd nog de enig mogelijke vrede was, bij elkaar. De voornaamste van die tegenstanders waren de predikanten. Voor het ogenblik lieten de heren zich, zij het met tegenzin, voor het karretje van die gehate predikantenvreter spannen. In de Staten van Holland wogen voor- en tegenstanders tegen elkaar op. Vastbesloten tegen de onderhandelingen diende Oldenbarnevelt daarop zijn ontslagaanvraag in. Hoe het verder gegaan is met zijn ontslagaanvraag, weten wij niet. De resoluties zwijgen erover. Oldenbarnevelt blijft zijn functie uitoefenen en aan de onderhandelingen werd niet deelgenomen. Bang dat Elizabeth de handen van de Nederlanden zou aftrekken, hoefde men niet meer te zijn, nu in de loop van februari en maart steeds duidelijker geworden was, dat koning Filips een aanval tegen Engeland beraamde.

Van dit ogenblik af is het aardig om te zien, hoe de hele politieke situatie een geheel ander aspect aanneemt. Tegenover het dreigende gemeenschappelijke gevaar verloren de binnenlandse moeilijkheden hun belang. Het was een verzoening naar Oldenbarnevelts hart. De tegenpartij verzoende zich, en hij zelf kon de edelmoedige spelen door deze krachtig bij te staan in zijn nood - op voorwaarden, en zonder deze verwijten te sparen. Reeds op 16 april namen de Staten van Holland het besluit de koningin in alles wat zij vroeg ter wille te zijn, 'niettegenstaande den jeegenwoordige beswaarlijken staat binnen deese Landen, eensdeels gereesen door toedoen van de Ministers van Hare Majesteit'. Sinds Elizabeths capitulatie in maart hielden de Engelsen principieel en voorgoed op met het aanmoedigen van dissidente steden en ontevreden militairen. Oldenbarnevelt zijnerzijds liet zich in deze maanden van zijn beste kant kennen. Terwijl Maurits naar Zeeland vertrok om de Zeeuwse vloot uit te rusten en de gemeenschappelijke actie ter zee met de Engelsen tegen de Armada te coördineren, zorgde Oldenbarnevelt er in de eerste plaats voor, dat hij de hiertoe nodige volmachten van de provinciën verkreeg.

De afspraak met de Engelsen bleek hierin te bestaan, dat een smaldeel onder Cornelis Lonck van Roosendaal de Noordzeevloot van admiraal Seymour zou gaan versterken; de gehele verdere Nederlandse scheepsmacht zou gebruikt

worden om Parma's 'pleyten'⁵ te beletten uit te varen, en te voorkomen, dat Parma's leger zich met de Armada kon verenigen om samen Engeland aan te vallen. Deze laatste weinig spectaculaire taak heeft de Hollands-Zeeuwse vloot inderdaad zo effectief uitgevoerd, dat Parma geen poging tot het verlaten van Duinkerken of Sluis kon wagen. De schepen van Lonck kwamen te laat en waren zo gering in aantal, dat zij geen deel hebben gehad in het eigenlijke verslaan van de Armada in de beroemde slag in het Kanaal voor Grevelingen. De overwinning op de Armada is een Engelse overwinning geweest, geen Engels-Nederlandse zoals Oldenbarnevelt gehoopt had.

Het gevolg van de zege op de Armada was, dat de Engels-Nederlandse vriendschap hechter was dan ooit. Voor Oldenbarnevelt was dit alles reden tot dubbele vreugde. Niet alleen verheugde hij zich als goed patriot over de waarlijk verpletterende nederlaag van de Spaanse wereldmacht, maar zijn eigen prestige steeg tot ongekende hoogte. Altijd weer hadden zijn tegenstanders gejammerd, dat hij het Engelse bondgenootschap in gevaar bracht. En nu had zich dat alles ten goede gewend. Niettegenstaande Oldenbarnevelts politiek, ja in zekere zin als gevolg van die politiek, was het bondgenootschap verstevigd en wel zonder dat deze versteviging betaald was met de prijs van een vernederende afhankelijkheid. Integendeel. In 1588 was de grondslag gelegd van de zelfstandigheid van de Nederlandse staat in wording. Het bouwen op die grondslag zou zonder onderbreking voortgaan. Acht jaar later zou de erkenning de jure van Engelse en Franse zijde de vlag op het gebouw zetten.

5 Een soort platboomde zolderschuiten.

5 Vestiging en erkenning

Leicesters dood op 14 september 1588 bezegelde de zelfstandigheid der verenigde gewesten. Trouwens, al sedert het voorjaar was er geen Engelse partij van betekenis meer, waarop een eventuele inmenging in Nederlandse aangelegenheden zou kunnen steunen. Er waren nog slechts twee restanten van deze partij over. Oldenbarnevelts eerste taak moest zijn die te elimineren.

Het eerste restant was Utrecht. Prouninck, een gezworen vijand van Oldenbarnevelt en behorend tot de kern van Leicesters aanhang, had daar nog steeds een precaire machtspositie als burgemeester. Toen Prouninck eindelijk besloot zich ook in de Raad van State te laten vertegenwoordigen - welk kollege hij in de nieuwe Oldenbarneveltiaanse vorm nog steeds niet erkend had - zag Oldenbarnevelt de tijd gekomen om toe te slaan. Immers, als hij het nu niet deed, dan zou de Raad ook na de te verwachten val van Prouninck nog maandenlang met diens aanhang opgescheept zitten. De juiste toedracht van de gebeurtenissen is onduidelijk door partijdige geschiedschrijving van Pieter Bor, de Utrechtse notaris en geschiedschrijver, die persoonlijk bij deze zaken betrokken was. Naar alle waarschijnlijkheid heeft Nieuwenaar, de stadhouder van Utrecht en op de hand van Oldenbarnevelt, een komplot gesmeed tegen Prouninck en de zijnen. Want na gevechten in de nacht van 4 op 5 oktober 1588 tussen de 2 partijen in Utrecht, zit Prouninck gevangen, terwijl Nieuwenaar aan de macht is en enkele familieleden van Oldenbarnevelt in de Utrechtse magistratuur benoemt. Onder de niet herkozen regeerders bevonden zich enige oud-Amersfoorters, waarvan minstens één een persoonlijk vijand van Oldenbarnevelt was. Over het geheel dus een geslaagde operatie, die de eenheid in de dan Verenigde Nederlanden herstelde.

Alleen Oldenbarnevelts persoonlijke wraakgevoelens tegen Prouninck konden niet gelest worden door de herhaalde tussenkomst van de Engelse koningin. Op 11 juli 1589 werd Prouninck niet ter dood veroordeeld, maar voor eeuwig verbannen.

Alleen het tweede restant - Geertruidenberg - ontbrak nog aan Oldenbarnevelts geluk. Maar eerst vereiste Bergen-op-Zoom zijn volledige aandacht, want Parma lag er met zijn leger voor, terwijl noch de Raad van State noch de Staten-Generaal geld voor troepen hadden. Alleen Holland beschikte als altijd nog over enig baar geld. Dat namen Oldenbarnevelt en drie andere Statenvertegenwoordigers mee, toen zij op weg togen naar Zeeland om Maurits te gaan assisteren. Op het eiland Tholen had het Staatse leger zijn hoofdkwartier. Hun taak was zuiver militair, want Maurits was pas eenentwintig en een late rijper. Fiducie in Maurits' oordeel had men nog niet. Bij deze expeditie heeft Oldenbarnevelt zich door zijn scherpe en felle uitvallen zowel bij de bevelhebber van de Engelse troepen Willoughby als bij de soldaten van het garnizoen Geertruidenberg gehaat gemaakt. Want tijdens een diner dat Willoughby aanbood aan Maurits en de gedeputeerden uit de Staten te Bergen-op-Zoom, viel Oldenbarnevelt deze aan over de toestanden in Geertruidenberg.

Daar was al bijna een jaar lang een muiterij tegen de Nederlandse legerleiding aan het woeden, die niet, zoals de andere, door het bericht van Leicesters aftreden gestild was. De soldaten haatten vooral Hohenlohe, die met zware represailles bedreigd had, en de Hollanders achter hem, en wensten alleen voor de Engelse koningin te vechten. Dit is vooral opmerkelijk, omdat het slechts Hoogduitsers en Nederlanders waren die zich met lijf en ziel aan Engeland verknochten. Willoughby kwam in een moeilijk parket, doordat hij verdacht werd gebruik te maken van de muiterij om het aantal Engelse vestigingen te vergroten. Dit was niet waar en zeker niet te realiseren doordat Elizabeth er geen geld en geen soldaten voor over had. Om het Nederlandse wantrouwen tegen zijn persoon de kop in te drukken, beloofde de Engelse bevelhebber de zaak zo ver te brengen door zijn autoriteit over het garnizoen, dat dit zich weer onder Maurits' gezag zou stellen. Maar Willoughby's onderhandelingen hadden slechts tot resultaat dat de muiters wel tweehonderdduizend gulden aannamen maar zich niet wilden binden. Zij bemoeilijkten zelfs de handel op de vijand - sedert Leicesters vertrek weer op gang gekomen - door stelselmatig schepen en wapens die voor Brabant bestemd waren, naar Geertruidenberg op te brengen, zonder zich te storen aan de licenten, uitgegeven door de admiraliteiten. Oldenbarnevelt nam nu aan het diner

de schijn aan, alsof voor hem het temmen van Geertruidenberg geheel afhankelijk was van Willoughby's goede trouw. Alsof Oldenbarnevelt met zijn ervaring in de handel en wandel van chanterende muiters niet beter wist! De landsadvocaat liet zich aan tafel zelfs zo gaan dat de soldaten zijn scherpe stem door de herfstlucht hoorden schallen, terwijl hij hun bestraffing eiste. Dit kan voor hen aanleiding geweest zijn hun makkers in Geertruidenberg te waarschuwen zich nooit of te nimmer in de macht van die geweldenaar te begeven. Een ander gevolg was, dat hij zich, al werd misschien de ruzie ter plaatse bijgelegd, een doodsvijand had geschapen in Willoughby. Dat was gevaarlijk, want deze had het oor van de koningin.

Bergen-op-Zoom werd ontzet, voornamelijk door de krachtige en ongewoon snelle militaire steun van Elizabeth. Op 13 november 1588 vertrokken de laatste Spaanse troepen. Oldenbarnevelt kwam 14 november uit Zeeland terug. Hij gedroeg zich niet als overwinnaar. Hij wilde Maurits' lauweren niet stelen. Niet uit edelmoedigheid, maar uit wijze politiek. De beste manier om zijn macht uit te oefenen was in de schaduw van de jonge held met het onomstotelijk Oranjeprestige.

Nog tijdens het beleg van Bergen-op-Zoom was een nieuwe Engelse gezant, John Norris, in Middelburg aangekomen. Naast het regelen van allerlei militaire Zaken moest deze toestemming van de Staten-Generaal zien te verkrijgen om Engelse troepen uit de Nederlanden te halen voor een expeditie naar Portugal. Elizabeth wilde wraak nemen voor de Armada en proberen Spanje nu direkt te treffen. De Staten-Generaal moesten hier hun toestemming voor geven omdat het aantal Engelse troepen hierdoor ver beneden het cijfer, in het traktaat van Nonesuch genoemd, zou dalen.

Zowel in Engeland als in Nederland waren de gevoelens over het nut van de expeditie verdeeld. Oldenbarnevelt was een driftig voorstander van dit plan. Hij was het ook die de Staten-Generaal wist over te halen toestemming te geven tot het vertrek van 2000 Engelsen. Hij had hier goede redenen voor. Immers, voor de bestendiging en versterking van het Engels bondgenootschap was het nodig Elizabeth in een goede stemming te houden door haar ter wille te zijn in kwesties waartegen in de Nederlanden nauwelijks of geen principiële bezwaren bestonden. Bovendien wist de advocaat dat Parma ziek, ontmoedigd en half in ongenade was, zodat van zijn kant nauwelijks enig gevaar te duchten was. Werd de expeditie een succes, dan zou Filips troepen uit de Nederlanden terugtrekken; werd deze daarentegen geen succes, dan zou Elizabeth voorlopig wel genezen

zijn van haar verre expedities en meer dan vroeger bereid zijn de oorlog in de Nederlanden ook offensief met alle kracht te voeren.

Daarnaast had Oldenbarnevelt nog een belangrijke binnenlands-politieke overweging. Sedert de min of meer hardhandige onderdrukking van de muiterijen en facties was er in het Staatse leger een aantal officieren en vendels, die men noch casseten noch volkomen vertrouwen kon. Hen op een gevaarlijke expeditie sturen, was nu net dé methode om hen kwijt te raken. Het gehele garnizoen van Geertruidenberg - dat op het punt stond de stad aan de Spanjaarden over te leveren - kwam dan ook voor op het lijstje compagnieën die op aandrang van de Staten-Generaal door de Raad van State voor de expeditie werden bestemd. Velen weigerden echter te vertrekken, waaronder ook het garnizoen van Geertruidenberg.

De toestand daar werd voor de bevolking echter onhoudbaar doordat door vriend en vijand geplunderd werd en de Dordtse handel belemmerd. Op 21 januari verschenen een burgemeester en een raadslid van Geertruidenberg ter Staten-Generaal om zich te beklagen over de steeds brutalere financiële eisen der muiters. Willoughby, die op het punt stond met onbepaald verlof naar Engeland af te reizen, bood zijn bemiddeling aan, maar Oldenbarnevelt liet dit afwijzen. Willoughby's verblijf in de Nederlanden eindigde, evenals dat van Leicester, met een breuk die na zijn vertrek tot een uiterst heftige vete zou uitgroeien.

Oldenbarnevelt besloot, buiten de Raad van State en de Staten-Generaal om, het garnizoen met geweld tot rede te brengen door Geertruidenberg te belegeren. Hij nam hiermee twee grote risico's, namelijk dat Geertruidenberg Spaans werd en dat er een breuk met Engeland zou volgen. Oldenbarnevelt moest dit plan wel in het geheim uitvoeren. Want deze risico's hadden de leden der Staten-Generaal nooit zonder ruggespraak willen lopen. Tevens was het plan dan ongetwijfeld prematuur uitgelekt. De Raad van State was door de Engelsen die er in zaten, niet te vertrouwen. Deelgenoten van dit geheim waren alleen enkele vertrouwde vrienden van Oldenbarnevelt, die zich door de Staten van Holland lieten committeren om Maurits te vergezellen bij een nietgespecificeerde krijgstoet. Zo groot was Oldenbarnevelts invloed in de Staten van Holland. Ook de Staten-Generaal en Raad van State wilde hij zo behandelen. Maar vooral de Raad liet zich niet afschepen en wenste eerst het reisdoel te kennen. Enkele dagen later werd dit inderdaad bericht - vanaf de vloot voor Geertruidenberg, toen de expeditie al openbaar was geworden. De gedeputeerden van Holland bemoeiden zich met alles tot in de kleinste details toe, van de onderhandelingen tot de distributie van

het voor de expeditie bestemde geld en van het beschikbare kruit of de plaats van een schans toe. Ook het zuivere stafwerk wordt door Oldenbarnevelt gedaan. Dit moet ons behoeden voor de simplificatie dat de successen van de komende jaren behaald zijn door de samenwerking van Maurits als veldheer en Oldenbarnevelt als staatsman. Maurits heeft zich inderdaad niet op het terrein van de politiek begeven, maar Oldenbarnevelt heeft zich zeer zeker bemoeid met de militaire aangelegenheden, ja zelfs zou hij als medeveldheer beschouwd kunnen worden.

Voor Geertruidenberg heeft hij in geen van beide functies succes gehad. Plensregens en overstromingen belemmerden de belegeringswerkzaamheden. Hooghartige brieven, door Maurits geschreven op instigatie van Oldenbarnevelt, brachten het garnizoen tot het uiterste. Oldenbarnevelts intransigente houding heeft de vijandschap van Dordrecht verhoogd. Ten onrechte veronderstelde de stad dat Oldenbarnevelt de belegering van Geertruidenberg had doorgedreven met het vooropgezette doel de Dordtse handel schade toe te brengen door de krijgshandelingen. Maurits ziet zich genoodzaakt bij de nadering van Parma's leger het beleg op te breken en de belegerden verkopen zich aan Parma. Voor het laatst liepen Engelsen, Dordtenaren en andere tegenstanders van de Advocaat te hoop tegen diens schijnbaar anti-Engelse politiek. Oldenbarnevelt en Engelse ministers scholden elkaar voor het laatst de huid vol. Haat en afkeer tussen Oldenbarnevelt en de Engelsen maakten in de loop van de volgende negen jaar plaats voor vriendschap en eerbied, ondanks telkens weer opduikende moeilijkheden.

In deze tijd - april 1589 - verandert het leven voor Oldenbarnevelt ook persoonlijk. Zijn gezin, dat nog steeds in Rotterdam woonde, vestigt zich nu weer bij hem, in zijn pas gekochte huis in de Haagse Spuistraat. Iets later heeft Oldenbarnevelt daar nog twee belendende huizen bijgekocht, die hij waarschijnlijk zonder grote verbouwing door het doorbreken van enige muren met het eerst gekochte huis verbonden heeft. In dit grote complex woonde hij een goede twintig jaar met zijn gezin. De hereniging met vrouw en kinderen en het wonen op slechts enkele honderden meters van het Binnenhof gaven rust en vastigheid aan Oldenbarnevelts leven. Ook in de politiek is een zekere vertraging van zijn levensstroom merkbaar.

Zowel de staat als de positie van Oldenbarnevelt hadden de grootste gevaren nu gehad. In en door die gevaren vormde zich in Oldenbarnevelts geest een beeld

van een staatsbestel zoals hij zich het wenste. Formeel was de Unie de grondslag voor het staatsbestel geworden maar feitelijk werd het leven van die staat tot 1795 toe beheerst door conventies, na 1579 ontstaan, grotendeels onder Oldenbarnevelts invloed gegroeid en vastgelegd.

De Staten-Generaal bijvoorbeeld, waren in de Unie niet eens genoemd, laat staan met een functie bedeed, maar toch werden zij het hoogste centrale orgaan van de in de Unie verenigde provinciën. Aan de stadhouders was als voormalige vertegenwoordigers van de soeverein veel macht toebedacht, maar binnen vijf jaar was hun invloed gesmolten. Het beheer van de vloot, financiën en te veroveren generaliteitslanden was in de Unie niet geregeld, maar is het werk geweest van Oldenbarnevelt. Ook op het punt van het federatieve karakter van de staat heeft Oldenbarnevelt zich verdienstelijk gemaakt. De Unie was slechts een tijdelijk defensief verbond tussen provinciën die ook militair hun soevereiniteit behielden. Hiermee was geen oorlog te voeren. Daarom streefde Oldenbarnevelt tijdens de oorlogsperiodes naar een militair geduchte bondsstaat, die alleen berusten kon op een feitelijk Hollands overwicht. Zodra het bestand aanbrak, had Holland geen voordeel meer bij een bondsstaat en viel het als eerste terug op het gewestelijk particularisme.

De positie van de Raad van State is een nadere beschouwing waard. Aanvankelijk zou de Raad het centrale regeringscollege binnen het Nederlandse staatsbestel worden. Maar in dit bestel raakte men eraan gewoon dat de centrale beslissingen bij ontstentenis van een landsheer door committenten van committenten genomen werden, door vertegenwoordigers van alle zes (later zeven) provincies. De leden van de Raad van State, echter, waren wel uit de verschillende provincies afkomstig, maar mochten met de Staten van hun gewesten geen voeling houden. Zo bepaalde althans de regel - in de praktijk bestonden die contacten toch wel, en traden de raadsheren regelmatig namens hun provincies op. Toch dreigde volgens sommigen het gevaar, dat een college als de Raad wel eens eigenmachtige neigingen zou kunnen krijgen. Dat was voor een man als Oldenbarnevelt, die de Republiek onder leiding van Holland wilde laten functioneren, geen aangenaam vooruitzicht: Holland kon in de Raad nooit zoveel invloed krijgen als in de Staten-Generaal, die door ruggespraak met de gewestelijke Statencolleges verbonden bleven. Bij de Staten-Generaal zou dan ook het zwaartepunt moeten liggen.

Bovendien werd de Raad van State er wat scheef om aangezien, dat er Engelsen in zaten. Sommigen vermoedden dat die erop uit waren, een Engelse regering in de

Nederlanden te vestigen. Dat was ook de bedoeling geweest van koningin Elizabeth en haar ministers. Nu was Engelse hulp wel mooi, maar Engelse inmenging in louter Nederlandse aangelegenheden niet gewenst. De verhouding tussen Engeland en de Nederlanden was door het falen van Leicester en door de zegevierende tegenstand tegen de Armada volkomen anders geworden dan het verkapte protectoraat, waaraan men in 1585 had gedacht. Men gunde nu niemand recht van medezeggenschap aangaande de vorm waarin men de regering wenste te gieten. Oldenbarnevelt zorgde er wel voor, dat dit uiteindelijk tot de Engelsen doordrong. En die handelden naar deze wetenschap. Toch was hun aanwezigheid genoeg om wantrouwen jegens de Raad levend te houden.

Wat voor de Raad bovenal ongunstig was, was zijn financiële onmacht. De raadsheren konden bepalen, hoeveel geld er voor allerlei zaken nodig was, voor militaire vooral. Maar op de toekenning en de inning daarvan hadden zij geen enkele greep. Het waren de provincies, niet de Raad, die bepaalden of zij voor zekere doeleinden gelden zouden fourneren en hoeveel. En als het op inning van die gelden aankwam, dan konden alleen de Staten-Generaal via de in hun midden verkerende gedeputeerden proberen te bewerken dat die gelden ook binnenkwamen. Dus werd het de Raad onmogelijk een zelfstandig, eigen beleid op te zetten.

Om al deze redenen werd de Raad van State niet het centrale bestuurscollege dat hij misschien had kunnen worden. Het zwaartepunt van de generaliteit kwam te liggen bij de Staten-Generaal. En daarbinnen weer bij de Staten van Holland, gedirigeerd door Oldenbarnevelt. De Raad werd ten dele adviescollege, maar de raadsheren klaagden nogal eens dat de gegevens waarop zij hun advies moesten baseren hun werden onthouden. Dit onvoldoende doorspelen van informatie was dan Oldenbarnevelts werk, die alles op zich concentreerde en door het opbouwen van een inlichtingendienst vooral de buitenlandse betrekkingen naar zich toe trok. Toch werd de Raad hierdoor niet een overbodig, langzaam wegzakkend lichaam. Er kwam een taakverdeling met de Staten-Generaal tot stand, gegroeid uit de praktijk, waarbij de grenzen der arbeidsterreinen soms nog aan de instructie van de Raad werden ontleend. Eigenlijk had die instructie alleen maar betekenis als de Raad vreesde, een te grote hoeveelheid werk toebedeeld te krijgen. Want de Staten-Generaal schoven al te graag wat door, omdat hun werkzaamheden in aantal zeer sterk groeiden. Hieruit ontstonden soms (meestal negatieve) competentiegeschillen.

Voor al hield de Raad zich bezig met de militaire administratie - en niet de

beslissingen - en het financieel beheer van de generaliteit, onder orders van de Staten-Generaal. Tegenover inbreuk op zijn autoriteit reageerde de Raad niet altijd gelijk soms berustte hij door vrees of besluiteloosheid, soms protesteerden de leden ervan heftig. Meestal had tegenstand geen effect. Immers, zonder Raad van State kon Holland alleen gemakkelijk troepen houden, maar andersom was onmogelijk. Er kwamen dan ook meermalen symptomen van een gespannen verhouding tussen Raad en Advocaat naar voren - maar toch bestond hier geen werkelijke vijandschap. Op vele punten was er zelfs een uitmuntende samenwerking, met name op het financiële terrein.

In Leicesters tijd was men voor het eerst gekomen tot iets wat op een jaarlijkse begroting leek - 'staat van oorlog' ook wel 'generale petitie' of 'petitie van oorlog' genaamd. Enkele jaren later komen er twee stukken, namelijk de generale petitie oftewel begroting en de staat van oorlog die lijkt op onze huidige memorie van toelichting. Omdat zo'n begroting zonder medewerking van Holland nooit tot stand kon komen, overlegde de Raad steeds van te voren met deze provincie; soms blijkt hier iets van, doordat een generale petitie enkele onbelangrijke wijzigingen in Oldenbarnevelts handschrift heeft ondergaan. Oldenbarnevelt was dus niet alleen op het gebied van buitenlandse zaken en oorlogvoering de baas in de republiek, maar ook op dat der financiën.

Door een wisseling in Engels personeel: Willoughby werd opgevolgd door de algemeen beminde Francis Vere - een man met een lagere militaire rang en zonder politieke ambities - verbeterde de samenwerking nog meer. Daarnaast werd George Gilpin lid van de Raad, een Engels koopman die jaren in Antwerpen gewoond had, en die oorspronkelijk als tolk van de Engelse leden van de Raad was aangesteld. Hij was een eenvoudig man, vooral in het militaire geïnteresseerd, met weinig doorzicht in staatkunde. Evenals Vere had ook hij veel goodwill bij de Staten-Generaal. Met zulke mensen kon Oldenbarnevelt steeds goed opschieten.

De overwegende invloed die Oldenbarnevelt in alles had was gedeeltelijk het gevolg van de half vrijwillige abdicatie van de Raad van State, gedeeltelijk ook de hieruit voortvloeiende uitbreiding van het gebied waarop de Staten-Generaal zich bewogen en het gevolg hiervan, namelijk de sinds 1593 permanentie van vergaderingen van dit college. Nu konden de gedeputeerden lang niet altijd gelast zijn voor de vaak plotseling opduikende problemen die geen uitstel verdroegen. Het spreekt vanzelf dat de heren dan bijna altijd hun stem uitbrachten in de zin van de in de Staten van Holland goed voorbereide proposities van Oldenbar-

nevelt. Vooral als het Uniezaken - oorlogvoering en buitenlandse zaken - betrof, en niet rechtstreeks hun eigen provincie, waren zij hiertoe geneigd. Zo ontstond in deze veelhoofdige regering het éénmansbewind, dat het praktisch mogelijk maakte de Republiek te besturen. In plaats van op een uiteraard krachteloos centraal orgaan koerste Oldenbarnevelt op Hollands overwicht in een losse federatie af. Geen ideale oplossing, maar zeker de beste die bereikbaar was. Om deze invloed te kunnen uitoefenen moest Oldenbarnevelt er in de eerste plaats voor zorgen zo veel mogelijk present te zijn. Hij was dan ook de enige die altijd gedeputeerd was en dat verschafte hem natuurlijk een groot overwicht. Oldenbarnevelt kreeg ook nog steeds steun van de Hollandse edelen, die ook zonder bijzondere commissie mochten verschijnen in de Staten-Generaal. De afgevaardigden van de steden waren minder makkelijk te dirigeren. Maar zij konden toch geen werkelijk tegenwicht tegen Oldenbarnevelt vormen, temeer omdat zij vaak slechts geïnteresseerd waren voorzover het hun eigen streek betrof. Zonder enige moeite verkreeg Oldenbarnevelt ook nog de hulp van de griffier, Cornelis van Aerssen. Daarnaast speelt hij de Staten van Holland en de Staten-Generaal tegen elkaar uit, door in commissies van de één te werken met de autoriteit van de andere. Zijn werkterrein ligt niet alleen op dat van de hoge politiek, maar op praktisch ieder gebied, tot turfimposten toe. Zelfs het schrijfwerk van de belangrijke resoluties en de agenda deed hij zelf. Belangrijke plakkaten of ordonnanties werden weliswaar in een aparte commissie behandeld, maar ook daar was Oldenbarnevelt de spil. Correspondentie en andere officiële stukken, zoals de privileges van de Hollandse steden, werden ten huize van Oldenbarnevelt bewaard. Juist door deze grote cumulatie van functies kon hij overal een stevige vinger in de pappot steken.

Het voornaamste college dat onder inwerking van Oldenbarnevelt in deze jaren zijn definitieve vorm heeft gekregen, is dat van Gecommitteerde Raden van Holland. De bedoeling van de Advocaat was ongetwijfeld: één college samengesteld uit enkele grote Hollandse steden onder voorzitterschap van Oldenbarnevelt zelf om de lopende zaken zelfstandig af te doen als de Staten zelf geen zitting hadden. Hij heeft echter een splitsing moeten dulden, omdat het Noorderkwartier voor zichzelf al zo'n college had ontwikkeld en niet meer wilde opgeven.

Zo zijn vrijwel alle instellingen van de Republiek geschapen of gefatsoeneerd door Oldenbarnevelts hand in de jaren na het vertrek van Leicester. Zonder overdrijving is Oldenbarnevelt dus te beschouwen als de stichter van de Repu-

bliek der Verenigde Nederlanden. Voorwaarde voor dit alles was de onafhankelijkheid te bewaren. Wij zullen zien hoe dat gelukt is dankzij een samenspel van onbegrijpelijke wonderen en zeer begrijpelijk gebruik maken van gelegenheden.

De loop van de Franse geschiedenis heeft in hoge en wellicht beslissende mate bijgedragen tot de voor de Nederlanden gelukkige wending die sedert 1590 in de tachtigjarige oorlog is opgetreden. Sinds 1585 woedde in Frankrijk de achtste en meest langdurige godsdienstoorlog, waarin de hugenoten onder leiding van Hendrik van Navarre te velde trokken tegen de Franse katholieke koning, Hendrik III, en de hem dominerende leden van de familie de Guise. Tussen hugenoten en Hollanders ontstond al snel solidariteit. Ook hulpverlening kwam op gang. Maar voor veel steun voelde Oldenbarnevelt niet zo, omdat hij de officiële koning niet tegen zich in het harnas wilde jagen. Een zo machtig land als Frankrijk moest hij te vriend zien te houden, vooral omdat Frankrijk eens misschien bereid zou zijn samen een anti-Spaans front te vormen. De Guises kregen steun van Spaanse zijde, maar veel om het lijf had dit niet, al betekende het wel, dat vaak op een beslissend tijdstip troepen uit de Zuidelijke Nederlanden, en soms ook Parma zelf, naar Frankrijk werden gedirigeerd in plaats van naar de Republiek.

Dit gebeurde vooral na 1589, toen de Guises en Hendrik III vermoord waren. Zowel Oldenbarnevelt als Filips II stortten zich nu in de Franse burgeroorlog, Oldenbarnevelt aan de zijde van de officiële koning, de hugenoot Hendrik IV van Navarre, en Filips bevorderde de katholieke successie, wie dan ook in aanmerking mocht komen. Dit betekende de redding voor de Nederlanden en in de eerste plaats voor Heusden, dat al maandenlang belegerd werd. In plaats van op de Nederlanden moest Parma zijn gehele effort richten op Frankrijk. Op 27 juli vertrok hij aan het hoofd van een leger van 14.000 voetknechten en 2.800 ruiters naar dit land om Parijs voor Spaanse en katholieke zijde te behouden. Het bericht hiervan kwam voor de Staten-Generaal en Maurits erg onverwachts, zodat zij er niet effectief van konden profiteren: Maurits verspreidde slechts straffeloos schrik in Brabant. Maar als in 1591 weer een tocht naar Frankrijk noodzakelijk zou worden - en alles wees er op - dan stond men hier wel klaar om er op grootse wijze van te profiteren. De Nederlandse hulpverlening kwam uiteraard beperkter en trager tot stand - Utrecht weigerde te betalen en dus Friesland ook dat immers in het quotenstelsel¹ op 'de dubbele quote van Utrecht' gesteld was. Het kostte de

1 Systeem van vaststelling van het aandeel dat iedere provincie voor de belastingen op moet brengen.

Franse gezant, die door Hendrik IV onmiddellijk na zijn troonbestijging gestuurd was, wel twee maanden voor hij althans een gedeelte van het hem toegezegde bedrag gekregen had. De rest zou hem wel nagestuurd worden. Ook een groot anti-Spaans verbond roerde hij al aan tegen Oldenbarnevelt. Anti-Spaans, niet pro-protestants, omdat een ieder wel begreep dat een Franse koning, wilde hij over heel Frankrijk regeren, katholiek moest zijn. Vooral Hendrik IV verwachtte door zo'n verbond veel steun van Engeland, de Republiek en de Duitse vorsten. Oldenbarnevelt zal voor zo'n vaste verbinding nu nog niet veel gevoeld hebben, omdat de toekomst nooit te overzien is en dit verbond misschien nog eens tot schade van de eigen weerbaarheid kan zijn. Hij zal meer gevoeld hebben voor het aankweken van een gemeenschappelijke geest van verzet tegen de dreigende overheersing van Europa door de Habsburgers.

De enge wisselwerking tussen Franse en Nederlandse belangen die tijdens Parma's eerste tocht naar Frankrijk zo duidelijk bleek, bracht er Hendrik IV toe een permanente diplomatieke vertegenwoordiging in de Nederlanden in te stellen. Zijn keus was een gelukkige: Paul Choart, seigneur de Buzanval. Hij was een protestant en had tegelijk met Oldenbarnevelt in Heidelberg gestudeerd. Om nog een andere reden konden Oldenbarnevelt en hij direkt goed met elkaar opschieten. Beiden stonden zij dezelfde politiek voor: bevorderen van zo krachtig mogelijke hulp aan de wettige Franse monarch met het oog op een anti-Habsburgs bondgenootschap in de toekomst. Bovendien vulden zij elkaar prachtig aan. Oldenbarnevelt was niet welsprekend en kon geen bondige en vleierende redevoeringen houden. Naar de Buzanval moet men echter met genoeg geluisterd hebben.

Niet alleen de Republiek, maar ook Engeland, steunde Hendrik IV met geld, geschut, ammunitie en schepen van oorlog: Engeland zond ook troepen, maar elke hulpverlening verliep zo traag, dat Hendrik nog geen snelle verovering had kunnen maken, toen Parma zich in november 1591 opmaakte om in de volgende campagne successen in Frankrijk te gaan halen. Oldenbarnevelt dreef nu ook het zenden van hulptroepen door, nu Hollands handel welig bloeide en de brandschattingen en plunderingen dicht bij huis verdwenen waren sinds de oorlog van het defensief op het offensief was overgegaan. Misschien konden de Nederlanders zo Parma nog wel langer in Frankrijk vasthouden. Tegen Parma konden echter noch de hulptroepen noch Hendrik IV op. Parma overleed evenwel al op 3 december 1592. Karel van Mansfelt trad in zijn plaats, maar zonder diens talenten.

De overgang naar het katholieke geloof van Hendrik IV (1593), om zo ook het vertrouwen van de katholieken in zijn land te kunnen winnen, viel aanvankelijk zowel bij Elizabeth als bij de Staten-Generaal en de calvinisten moeilijk. Maar met het oog op de Europese politiek op lange termijn wist Oldenbarnevelt de Staten te matigen en de predikanten te muilkorven, zodat er in ieder geval vanuit de Nederlanden geen professor in de theologie gezonden werd om de afvallige koning van zijn bekering te doen afzien, zoals Elizabeth deed.

Bij de goê-gemeente ontstond hierdoor en door andere factoren een steeds groter wordende haat tegen Oldenbarnevelts Franse politiek. Ook Hendrik IV's dubbelzinnige beleid droeg daartoe bij; terwijl de koning in de Republiek deed alsof hij de oorlog tegen Spanje wilde voortzetten, voerde hij stiekem vredesonderhandelingen met Filips II. Immers, het uitgemergelde Frankrijk had direkt vrede nodig. Voorts zaaide kerkelijke overgang van de koning en dus ook de houding van Oldenbarnevelt hier bij de calvinisten veel wantrouwen. De hugenoten voelden zich bedreigd en verkocht² door hun leider en toen zij om steun aanklopten bij Elizabeth en Oldenbarnevelt, kregen zij nul op het request. In de Staten-Generaal en in de Raad van State kwam nu steeds groter tegenstand tegen de verzoeken van Buzanval om hulp. Al de persoonlijke invloed van Oldenbarnevelt was nodig om de gevraagde subsidie toch te verkrijgen. Dit betekende niet, dat toen deze toegezegd werd, zij ook meteen gegeven werd. Pas nadat de koning beloofd had Spanje een officiële oorlogsverklaring te doen toezenden³ en toen bovendien Groningen in 1594 ingenomen was, waren de hulptroepen beschikbaar. In allerijl werden die nu naar Frankrijk gezonden op een militair zeer hachelijke onderneming. Immers de Nederlandse legerleiding was helemaal niet ingesteld op lange-afstand-expedities. Maar er waren allerlei politieke overwegingen, zoals het behouden van de vriendschap van de steeds machtiger wordende koning van Frankrijk, en de beloofde oorlogsverklaring die men niet verloren mocht laten gaan. Tenslotte gaf het zenden van een hulpexpeditie de Nederlanden een soort soevereine status, die zowel tegenover Elizabeth als later tegenover Hendrik IV zelf van pas kon komen. Militair werd de expeditie een fiasco - de soldaten deserteerden bij troepjes; ternauwernood ontkomen aan een sterk Spaans leger dat hun de weg wilde versperren, sloegen zij bij aankomst in

2 Paris vaut bien une messe.

3 In 16e/17e eeuw betekende inmenging in burgeroorlog en steun aan één partij hierin nog niet dat het land zelf dan ook automatisch hierdoor in oorlog raakte.

Frankrijk aan het muiten en roven omdat zij niet gevoed werden. De verbittering van officieren en manschappen tegen Oldenbarnevelts Franse politiek laat zich gemakkelijk raden. Toch was deze expeditie in politiek opzicht wel geslaagd. Alleen ten opzichte van Elizabeth bleek Oldenbarnevelt zich vergist te hebben. Zij was verontwaardigd over de expeditie, die ver van de zeeprovinciën van Frankrijk plaatsvond. De Staten-Generaal, zo schreef zij, hadden klaarblijkelijk troepen te veel; zij zou dus maar al haar eigen hulptroepen uit de Nederlanden terugtrekken en verwachtte dat de Staten onmiddellijk een begin zouden maken met de terugbetaling van de voorschotten, die sinds 1586 een duizelingwekkend bedrag bereikt hadden. De reden voor deze veranderde houding lag in de ontwikkeling van de Engels-Hollandse relaties, die wij thans in bijzonderheden moeten nagaan.

Op de Engelse politiek van deze jaren heeft Oldenbarnevelt veel minder zijn stempel gedrukt, niet omdat hij deze uit handen gegeven had, maar meer omdat er na de grote dagen van Leicester en Willoughby een vermindering van spanning optreedt. Of de Republiek ten opzichte van de machtige bondgenoot haar zelfstandigheid zou kunnen handhaven, was nu immers geen vraag meer, zeker niet meer na de verwijdering van het gezwel Geertruidenberg en nu de Staten-Generaal de onbetwiste heer en meesters van het land waren, terwijl de oorlog nog louter offensief gevoerd werd.

Toch waren er wel kwesties die de verhoudingen met Engeland dreigden te vertroebelen. De voornaamste daarvan was die van het molest: Nederlandse schepen werden op hun weg door het Kanaal nogal eens gemolesteerd óf door Engelse zeerovers, die graag dicht bij huis kaaptten, óf door Engelse kooplui die uit wraak voor het niet-betalen door een buitenlandse koopman diens schulden teruggeisten van provincie- of landgenoten van de debiteur. In de 16e eeuw was dit represaillerecht een algemeen erkend recht. Het heeft Oldenbarnevelt dan ook heel wat moeite gekost om zijn opgebrachte landgenoten weer vrij te krijgen. Daarnaast werden nogal wat ladingen door de Engelsen verbeurd verklaard als contrabande omdat de Hollanders zeer tegen de zin van Engeland handel bleven drijven op Spanje. Maar Holland had deze handel juist zo nodig en kon er dus niet mee stoppen. Aan deze molest-kwestie zijn heel wat onderhandelingen verspild, maar uiteindelijk gaf toch geen der partijen krimp of liet geen het tot het uiterste komen. Telkens werden er schadevergoedingen voor de in beslag genomen schepen betaald en steeds weer werden er betuigingen van goede wil gedaan om

levering van goederen aan de vijand stop te zetten, echter wel steeds aan één of andere onmogelijke voorwaarde verbonden.

Met de Engelsen zelf kwam Oldenbarnevelt in deze jaren, afgezien van het onophoudelijke twisten over de molestkwestie, langzaam aan op betere voet. De Republiek stelde zich tegenover Engeland zeer zelfstandig en boud op - op voet van gelijkheid kon men tegenwoordig onderhandelen. Engeland moest deze pretentie wel erkennen, zoals bleek uit een brief van 12 september '89 van Walsingham, een Engelse minister, aan Bodley, het Engelse lid van de Raad van State. Hierin werd Bodley namelijk op het hart gedrukt toch vooral niets te doen dat de vriendschap met de Hollanders zou kunnen verstoren, hoe pijnlijk die noodzakelijkheid ook voor de Engelse trots mocht zijn. Elizabeth probeerde wel telkens door een nieuw, traktaat voor haar noodzakelijke bezuinigingen van troepen te verkrijgen, maar pas in 1598 zou zij haar zin krijgen. Nog 13 jaar lang evenwel hield zij haar troepensterkte in de Nederlanden min of meer op het peil van het traktaat van Nonesuch. Zij had namelijk - weliswaar onjuiste - inlichtingen verkregen: Spanje zou om de handen vrij te krijgen in Frankrijk nieuwe, meer liberale vredesvoorstellen aan de Nederlanden doen. Als daardoor Nederlandse en eventueel Franse havens in Spaanse handen zouden vallen, dan zou dit een dodelijk gevaar voor Engeland betekenen. Ook zouden de Nederlanden de soevereiniteit aan Hendrik IV gaan aanbieden. Het één noch het ander was waar, maar maakte het Engelse hof wel toegeeflijk.

In de zomer van 1590 gaf Elizabeth haar protectoraatslust op. Daarmee was het voornaamste obstakel voor een goede verstandhouding met Oldenbarnevelt uit de weg geruimd. De welwillendheid van de Engelse regering, aanvankelijk gestoeld op loze geruchten, bleef ook nadat de waarheid gevonden was, bestaan. Geleidelijk verrees aan het Engelse hof de voorstelling van de Republiek als die van een waardevol bondgenoot, beheerst door een schrander zakenman, die van geven en nemen wist en zich niet liet intimideren of vleien. Iemand, die wel eens volgens de bekende Hollandse gewoonte te weinig zou geven en te veel zou vragen, maar ook iemand die, als het hem tegenzat, er genoeg mee zou nemen meer te geven en minder te vragen. Dat is de toon van de Engelse dépêches uit de volgende jaren. En het is de maat van Oldenbarnevelts grootheid, dat hij deze indruk heeft kunnen maken niet alleen op een ietwat naïef krijgsman als Sir Francis Vere, maar op bekwame diplomaten als Bodley, Wilkes en - later - Robert Cecil.

De verbeterde verhouding betekende niet dat de Republiek nu meer toegaf, maar

wel werd de toon nu minder ruzieachtig. C'est le ton qui fait la musique. De Nederlandse weigeringen verslechterden de verstandhouding niet. Wel werden nog steeds tot grote ergernis van Elizabeth gezantschappen gezonden zonder volmachten. Immers in de Nederlanden kon dit niet anders, omdat steeds alle besluiten eerst bekrachtigd moesten worden door alle principalen en principalen van principalen. Blanco volmachten wekten groot wantrouwen. Bovendien gebood het persoonlijk systeem van Oldenbarnevelt dat er alleen spijkers met koppen geslagen konden worden als hij er bij zou zijn.

Ook kreeg Elizabeth haar Engelse troepen die zij in 1591 koste wat het kostte uit de Nederlanden voor een Franse expeditie terug wilde hebben, niet. De Nederlanden konden de Engelse troepen, die golden als de kern van het veldleger, nu zeker niet missen. Want men wilde, zodra Parma voor een tweede expeditie naar Frankrijk vertrokken zou zijn, een uitgesproken aanvallende veldtocht langs de IJsselsteden gaan ondernemen. Het volk zou het Oldenbarnevelt zeer kwalijk nemen als hierdoor Zutphen en Deventer niet veroverd zouden kunnen worden. Elizabeth moest dan ook, nadat de kwestie zeer hoog gespeeld was en de betrokken soldaten massaal dienst geweigerd hadden en tijdelijk door de Raad van State aangenomen waren, bakzeil halen. Twintig compagnieën Engelsen bleven in de Lage Landen beschikbaar voor de komende operaties. Zutphen en Deventer waren de prijzen die Nederland er mee won. Geheel anders was de situatie toen Elizabeth aan het eind van het campagneseizoen om troepen vroeg die in Frankrijk vanwege het gunstiger klimaat nog wel dienst konden doen. Dan mag ze ze gerust hebben. Inderdaad waren de Engelse troepen in het late voorjaar van 1592 weer op volle sterkte. Maar als zij direkt daarop weer troepen teruggeist, worden deze wel vastgehouden tot het winterseizoen voor de deur staat. Elizabeth werd ondertussen wel voorzichtiger, vooral omdat de soldaten klaagden over hun oneconomisch gebruik in bedompte scheepsruimten in plaats van in loopgraven. Velen werden onderweg dan ook ziek of deserteerden.

In 1594 vroeg Elizabeth de Nederlanden om hulp bij een amphibie-expeditie ten behoeve van Hendrik IV. De reden dat dit verzoek hier wordt vermeld, is de motivering. De Nederlanden waren juist in deze tijd bezig een grote expeditie naar Frankrijk voor te bereiden, maar de status die hun deze meebracht, gunde Elizabeth hun niet. Zij vroeg dus of de Staten haar schepen, scheepsvolk en victualiën wilden toesturen voor een nieuwe expeditie naar Frankrijk 'niet wt crachte van eenighe voergaende accoorden ofte beloften aenden Coninck van Vranckrijcke gedaen, maar eygentlijck om haeren wille, ende om te toonen aen de

werelt, datter een zoe goet ende vast verbont tusschen hemlieden beyden was, datse haerlieder entreprinsen van importantie altoos met malcanderen getrouwelijcken wilden seconderen.' Wel weigerde Oldenbarnevelt dit verzoek niet, maar de expeditie te land bleef voor hem het voornaamste, en de rechtstreekse dank van Hendrik IV van meer waarde dan een indirecte via de Engelse koningin.

Uit woede over het gebruik van Engelse troepen bij de Franse expeditie, die ver van de zee gehouden werd zonder enig Engels belang, eiste Elizabeth onmiddellijke terugbetaling van haar lening. In de loop van de afgelopen 9½ jaar was deze lening tot 7 à 8 miljoen gulden uitgegroeid. Volgens het traktaat van Nonesuch zouden de Nederlanden deze pas na de beëindiging van de oorlog terug moeten betalen. Blijkbaar had niemand zo'n lange oorlog voorzien. Gezien de letter van het traktaat hoefden de Nederlanden nog niet te betalen en de Staten-Generaal weigerden dan ook botweg. Oldenbarnevelt smeerde evenwel in een persoonlijk onderhoud met de Engelse gezant Bodley zelf op de wonde door voor te stellen dat de Nederlanden geleidelijk zouden beginnen terug te betalen, mits Elizabeth zich verbond vierduizend Engelsen voor de duur van de oorlog in de Nederlanden te laten en de te Nonesuch aangegane alliantie voor het oog van de wereld onverzwakt, zij het ook op andere voorwaarden, voort te zetten. Oldenbarnevelt zou de Staten-Generaal hier later wel van kunnen overtuigen. Aanvankelijk was Elizabeth woedend en wilde zij hier niets van weten, maar in augustus 1595 stuurde zij opnieuw haar gezant om op basis van Oldenbarnevelts suggesties in nauw overleg met hem wat het tijdschema betrof, aan te sturen op een begin van terugbetaling van de geëiste miljoenen. De terugbetaling werd evenwel weer uitgesteld. Dit uitstel gaf de Nederlanders gelegenheid hun geld te gebruiken voor het 'sluiten van hun tuin'. Wij willen nu eerst Oldenbarnevelts persoonlijk aandeel in dit belangrijke proces nagaan.

6 Opkomende wrevel

Een offensieve oorlog werd in 1589 onderhand wel nodig, nu vier van de elf tegenwoordige provinciën geheel of nagenoeg geheel door Parma terugveroverd waren. Overijssel en Zeeuws-Vlaanderen waren voor het grootste deel, Gelderland voor een belangrijk deel Spaans. Het gevaar was groot dat een voortgezette defensieve oorlog alleen maar een verder afbrokkelen van het grondgebied zou opleveren.

In datzelfde jaar 1589 kwam Willem Lodewijk twee maal naar Den Haag om plannen voor een offensieve oorlogvoering in de Staten-Generaal te ontwikkelen. Maar hij kreeg nul op het request, omdat in 1589 de tijd nog niet rijp was voor een revolutionaire verandering van tactiek - Heusden werd tot half oktober dat jaar belegerd, terwijl aanzienlijke afdelingen van het Spaanse leger de Bommelerwaard binnentrokken. Alle mensen en materiaal had Maurits nodig tegen deze Spaanse aktie. Bovendien wilde men op een heel ander front op het offensief overgaan.

De verrassing van Breda was de eerste offensieve operatie, door Maurits uitgevoerd, de tactiek evenwel onder leiding van Oldenbarnevelt. De keuze van de aanvoerder en het tijdstip van de verrassing werden door deze staatsman bepaald. Met slechts enkele vertrouwden werd deze aktie door hem minutieus voorbereid. De inneming van Breda vormde de dageraad van een nieuw tijdperk: het sluiten van de Nederlandse tuin. Reeds de tijdgenoten beseften het fundamentele belang van dit wapenfeit, de eerste Nederlandse stad op Spanje veroverd sinds 1580, op Doesburg en Axel na.

De grote vraag bleef nu in welke richting het offensief verder gericht moest

worden. Ieder die de Nederlandse strategie mede bepaalde, had hierover een eigen mening, berustend op een eigen belang. Het front - als men bij de geringe effectieven van die dagen van een front mag spreken - strekte zich in 1591 met vele bochten uit van Oostende tot Groningen en kon verdeeld worden in vijf sectoren. De eerste sector was de overzijde van de Schelde, die Elizabeths uitgesproken voorkeur had, maar geen Hollands belang was. De tweede was die tussen Schelde en Maas, waar de vijand, in Den Bosch, het dichtst bij het hart van de Nederlanden zat. Toch voelde Oldenbarnevelt geen grote noodzaak voor een aanval alhier, omdat de grote rivieren bescherming genoeg boden. De derde sector stelde geheel eigen problemen: tussen Maas en Rijn waar de opstandige provinciën niet aan Spaans, maar aan neutraal territorium grensden. Neutralisering van het Rijngebied was Oldenbarnevelts streven vanwege het Hollands handelsbelang. Dit verlangen zou echter wel alleen een wensdroom blijven, want deze streek was de enige verbinding voor de Spanjaarden met hun strijdkrachten in het noordoosten. Voor hun geregelde doortochten hadden zij steunpunten nodig die de Nederlanders moesten betwisten. Bovendien werd ook de belangrijke Rijnhandel ernstig geschaad, nu de Rijntol te Rijnberk, op aandringen van de Spanjaarden, tot het zevenvoudige was verhoogd. Geen wonder dat vooral Rotterdam en Dordrecht telkens aandrongen op een herovering van dit tollenaarsnest. De vierde sector was het gebied over de IJssel. Bij het begin van dit tijdperk hadden de Staten hier alleen Doesburg en Zwolle in handen; acht jaar later stond er in deze hele streek geen Spanjaard meer: toen was de tuin der Nederlanden gesloten, alhoewel nog niet zo duurzaam als men in Den Haag hoopte.

Om twee redenen wilde Oldenbarnevelt hier de aanval beginnen, namelijk omdat de Spaanse garnizoenen in Zutphen en Deventer een voortdurende dreiging vormden voor het centrum van het land door hun strooptochten tot voorbij Utrecht, èn omdat het voor Parma's troepen in of bij Frankrijk moeilijker te ontzetten was door de grotere afstand. Zoals steeds was het ook nu weer Oldenbarnevelt die zich tot in details met de oorlogvoering bezighield. Na de verovering van Zutphen en Deventer trok Maurits ingevolge een belofte aan Willem Lodewijk naar het noorden, de vijfde sector, om Steenwijk te gaan belegeren. Bij uitzondering ging Oldenbarnevelt, gehandicapt door een ziekte, niet mee. Ondertussen viel de vijand evenwel in de Betuwe binnen en Maurits moest zijn noordelijke operaties staken om Parma hier uit te verjagen. Na de bliksemsnelle inneming van Hulst sloeg Maurits direct zijn kamp op voor Nijmegen, dat hij op 21 oktober wist in te

nemen. Oldenbarnevelt kon nog niet persoonlijk bij deze capitulatie zijn en stuurde zijn broer Elias, de pensionaris van Rotterdam, in zijn plaats naar het kamp voor Nijmegen. Van verdere campagnes werd er in dit jaar afgezien, ‘overmits de sieckte vanden Advocaet van Hollandt, also in dese tijt niet besonders ter handt en wert genomen sonder sijn advijs’, zoals Bor schrijft.

Het was natuurlijk niet mogelijk in 1592 de spectaculaire successen van het vorige jaar voort te zetten. Het seizoen begon met de verovering van Steenwijk, Maurits, door alle militairen successen een groot en zelfstandig man geworden van al 25 jaar, liet zich nu veel minder ringeloren door Oldenbarnevelt en de Staten-Generaal. Na de roemrijke intocht in Steenwijk zien we dan ook een eerste konflikt tussen Maurits en Oldenbarnevelt optreden. De Staten wilden dat Maurits niet verder steden in het noorden zou innemen, maar zijn leger naar het Zuiden zou brengen, nu Parma uit Frankrijk terugkeerde. Maurits evenwel was zonder het besluit van de Staten-Generaal af te wachten, maar met de autorisatie van de Raad van State, zijn eigen weg gegaan. Hij wist Koevorden in te nemen en zelfs versloeg hij een Spaans hulplegertje voor de eerste maal in het open veld. De keuze van het voornaamste objectief voor de komende veldtocht was natuurlijk altijd het onomstreden prerogatief van de provinciën. Na anderhalve veldtocht in het noorden moest nu het zuiden ook eens aan de beurt komen. Daarom begon 1593 met een raid naar het Luxemburgse onder Filips van Nassau - Maurits' neef -, die commandant van Nijmegen geworden was. Een soort gebaar tegenover Hendrik IV in de geest van ‘wij vergeten U niet’. De rest van de campagne werd aan Geertruidenberg gewijd, dat eind juli capituleerde. Ook nu reisde Oldenbarnevelt herhaaldelijk naar het leger om het kostbare beleg te bespoedigen en zich met de tactiek te bemoeien. Maar Oldenbarnevelt moest zich gewonnen geven in militaire zaken aan Maurits' gestegen prestige.

Het dure beleg had de kas gelegeerd en de soldaat uitgeput. Het offensief ging nu over op de vijand, die na een wapenstilstand in Frankrijk veel sterker dan de Staten-Generaal in het veld lag. Maurits kreeg nu de kans zijn genie te ontplooiën in de zo veel minder spectaculaire maar niet minder belangrijke defensieve oorlogvoering. Alleen het verzoek der Friezen om versterking ten einde de omsingeling van Groningen nog eind 1593 te kunnen voltooien werd ingewilligd. Pas in mei van het volgende jaar 1594 echter begon het twee maanden durende beleg van Groningen. Na de capitulatie van 22 juli besloten de Staten-Generaal de veldtocht verder te staken om grote garnizoenen te hebben tegen mogelijke aanvallen van de vijand, het slechte weer, de uitputting van de soldaten en van de

krijgskas. Een maand later wilde Oldenbarnevelt echter wel een nieuwe onderneming doorzetten. Maurits weigerde om militaire redenen, en zoals steeds wanneer hij militaire redenen aanvoerde, kreeg hij zijn zin. Wel bleef er bij hem wrevel bestaan. Willem Lodewijk sloot zich ook nu weer met kracht bij zijn Hollandse neef aan. Het front der Nassauers-met-officieren tegen de lange tabbaarden uit de Staten begon zich te formeren.

In het Zuiden kwam, na een interim-periode, waarin Karel van Mansfelt als opperbevelhebber had opgetreden, een nieuwe landvoogd, Ernst van Oostenrijk, neef van Filips III. Zijn komst bleek heel wat minder angstaanjagend dan gevreesd was. Aartshertog Ernst had noch troepen, noch geld meegebracht uit Spanje, waar Filips II zeer slecht bij kas zat. Voorlopig viel er ook niets te verwachten. In een minimum van tijd was er dan ook een epidemie van muerijen. Ernst werd gedwongen, de Staten-Generaal van het Zuiden bijeen te roepen, die direkt aanstuurden op vredespogingen. Zij werden daarin zelfs bijgestaan door Eliabeth, die gaarne wilde profiteren, sedert zij niet meer ernstig behoefde te vrezen dat Frankrijk of de Nederlanden onder de Spaanse voet zouden worden gelopen. Maar toen Oldenbarnevelt en Hendrik IV hiertegen luide protesten lieten horen, zag Elizabeth er toch maar van af. Na de val van Groningen bestond er in het Noorden hoegenaamd geen vredeswil meer, in het Zuiden des te meer. Doch Oldenbarnevelt wist tot twee maal toe een aantal Zuidelijke gezanten af te poeieren. Na de verovering van Kamerijk in dezelfde tijd - oktober 1595 - verslaptte ook in het Zuiden de vredeslust. Even later begonnen de onderhandelingen over het Drievoudig Verbond, die alle verdere vredespogingen in de eerstvolgende jaren verhinderden.¹

De vijfjarige voorspoed van de Nederlandse wapenen stopte de komende twee jaar: de verrassing van Hoey,² een plan van Maurits en Oldenbarnevelt samen om een 'pas' te bezorgen voor troepen op weg van het éne krijgstoneel - de Nederlanden - naar het andere - Frankrijk -, kon niet behouden blijven. Het verdere veldtochtplan kwam pas laat op gang door de val van Hoey. Want de consenten kwamen met vertraging binnen en er was weer het gebruikelijke geharrewar tussen de provinciën over het te kiezen objectief. Pas op 13 juli kon Maurits op Groenlo afstevenen. Te laat: de zuidelijke troepen onder Mondragon waren al tot ontzet in aantocht. Nog vóór het einde van de maand moest de Prins, minder sterk beschanst dan bij Geertruidenberg, het beleg opbreken.

1 Zie beneden p. 92 e.v.

2 Plaats aan de Maas, tussen Namen en Luik.

In deze tijd was Oldenbarnevelt bijzonder royaal tegenover enkele hoge edelen,³ als we tenminste de verdachtmakingen in het geheime dagboek van Anthonie Duyck, de fiscaal van de Raad van State, mogen geloven. Toch zal het niet alleen verkwisting of snobisme van Oldenbarnevelt, de adelsvriend, geweest zijn, maar ook de hoop zo hun militaire talenten en relaties aan de kant van de Republiek te doen scharen. Oldenbarnevelts speculatie liep in deze echter falikant verkeerd uit. Geen der graven heeft de Republiek veel voordeel gebracht.

De veldtocht van 1595 heeft de Spanjaarden niet over de grote rivieren kunnen drijven. Pas in 1597 zou nieuw succes volgen, verbonden evenals in 1591 en '94 met de ontwikkeling der zaken in Frankrijk en de wijze waarop de Advocaat die ontwikkeling mee wist te bepalen en ervan wist te profiteren. Wij moeten thans Oldenbarnevelts aandeel in het Drievoudig Verbond, dat Frankrijk en Engeland in 1596 met de Nederlanden sloten, nagaan en de resultaten die het in zijn kortstondig bestaan voor hem en de Republiek heeft opgeleverd, alsmede de redenen waarom dit instrument hem zo spoedig weer ontglipt is.

In de zomer van 1595 werd het zes jaar dat Hendrik IV, Elizabeth en de Verenigde Provinciën tezamen oorlog voerden tegen de Spaanse wereldmacht. Tezamen en toch ieder afzonderlijk. Een officieel verbond was tussen de drie landen niet gesloten. Het traktaat van Nonesuch, tussen Engeland en Nederland, was een verkapt protectoraatsverdrag en beantwoordde niet meer aan de veranderde omstandigheden. De hele zomer had Hendrik IV, zelf aan het oorlogvoeren in Bourgondië, vergeefs aangedrongen op militaire hulp en een bondgenootschap. Bij Elizabeth stuitte hij op een weigering. Zij zag in dat een beslissend Frans succes tegen Spanje een afzonderlijke vrede tussen die beide landen meer zou bevorderen dan een matige nederlaag. Oldenbarnevelt was een andere mening toegedaan. Hij geloofde niet aan een duurzame goede verstandhouding tussen de beide katholieke koningen. Bovendien zou een bondgenootschap een erkenning van de Republiek der Verenigde Nederlanden inhouden en daar had Oldenbarnevelt wel wat voor over.

Vooralseerst moesten de Staten-Generaal om Oldenbarnevelts politiek vruchten te doen afwerpen nog meer offers brengen. Een hulplegertje tot ontzet van Kamerijk gestuurd kwam weliswaar te laat, maar bezorgde toch de dank van Hendrik IV die daarop de Staten-Generaal als soeverein behandelde. Nog twee omstandigheden bespoedigden het sluiten van een verbond: in Frankrijk was de

3 Maurits, de graaf van Solms, Egmond en de gravin van Aremborg hadden schenkingen gekregen.

militaire situatie slecht en in de Zuidelijke Nederlanden bracht de nieuwe Spaanse landvoogd Albertus van Oostenrijk, na het overlijden van zijn broer Ernst, vredesvoorstellen. Elizabeth begon bang te worden dat Hendrik IV niet alleen vrede met Spanje zou sluiten, maar zich ook door een ‘renversement des alliances’⁴ met dit land zou verbinden. Oldenbarnevelts grote wens, een formeel verbond tussen Frankrijk, Engeland en de als onafhankelijke mogendheid erkende Nederlanden werd mogelijk. Elizabeths stijgende paniekstemming bracht haar ertoe haar verzet tegen de van Franse zijde steeds weer herhaalde pogingen tot een groot verbond op te geven. Een groot verbond, waarvan natuurlijk de drie strijdende bondgenoten de kern moesten vormen, in afwachting of men enige Duitse en Noordse vorsten ving als medeparticipanten.

In deze tijd vielen ook de voortdurende onderhandelingen over de directe terugbetaling van de Engelse miljoenenvoorschotten⁵. In het eind van oktober zag Elizabeth hiervan af, mits de Staten haar steunden voor een expeditie naar Spanje. Maar toen Lord Burghley, Elizabeths eerste minister, de man van de zuinigheid, aan het Engelse hof weer de overhand kreeg en Oldenbarnevelt haar geen ruime aanbiedingen deed, sloeg haar stemming weer om.

Ondertussen maakten de onderhandelingen betreffende een vast verbond wel vorderingen. Hendrik IV had de hele winter en een deel van het voorjaar nodig om Elizabeth over te halen tot het sluiten van zo'n verbond. Zonder haar wilde ook Oldenbarnevelt zich niet verplichten. Zij wilde daartoe echter harerzijds zo min mogelijk offers brengen. Bovendien was zij eigenlijk niet van plan de Staten-Generaal, die zij nog steeds als haar beschermelingen beschouwde, op voet van gelijkheid aan het verbond te laten deelnemen. Dat zij over deze bezwaren heenstapte, was feitelijk alleen te danken aan de militaire gebeurtenissen in Frankrijk.

Aartshertog Albertus van Oostenrijk was namelijk aan het hoofd van een aanzienlijk leger in 1596 Picardië binnengevallen en had een onverhoedse aanval op Calais gedaan. Hoewel Maurits zich direct met een hulpexpeditie had ingescheept, kon hij de stad toch niet op tijd bereiken. De val van Calais - een directe bedreiging voor Engeland - maakte Elizabeth al toeschietelijker, maar het zou nog duren totdat de volgende jobstijdingen Londen bereikt hadden voor Eliza-

4 Wisseling van bondgenoten: in dit geval zou het betekenen de Franse bondgenoot verraden voor een voordelige vrede met Spanje, waardoor Frankrijk een geduchte noorderbuur zou krijgen.

5 Zie boven p. 86.

beth soepel werd. Daar was ten eerste de bedreiging van Ardres, een stad in Picardië niet ver van de kust, die de Spanjaarden het bezit van Calais zeker zou stellen en aldus een indirect wapen tegen Engeland zou vormen. Alarmerende berichten over een nieuwe Armada die Calais als basis zou gebruiken, versterkten de wens naar Franse steun. Aan de andere kant gaf de onderdrukking van verzet in Ierland de koningin enige ruimte om militaire toezeggingen aan Frankrijk te doen. Zo kwam op 24 mei het of- en defensieve traktaat van Greenwich tot stand. Elizabeth had toegegeven op het punt van de opnemings van de Republiek op voet van gelijkheid. Haar onmiddellijke verplichting hield slechts het zenden van 4000 man hulpstroepen in voor de duur van een half jaar, wier soldij direct daarop door Hendrik IV zou worden terugbetaald. In werkelijkheid was de toegezegde steun slechts de helft. De overige 2000 man waren slechts bedoeld om zand te strooien in de ogen van de Staten-Generaal en Duitse en overige vorsten van wie men op deze wijze ook grote contingents hoopte los te krijgen.

Het verdrag van Greenwich was gesloten in de veronderstelling, dat de Staten-Generaal er zich als gelijke partners bij zouden aansluiten. Het duurde echter nog geruime tijd eer de uitnodiging tot die aansluiting Den Haag bereikte - tot na het verlies van Hulst, aan de Spanjaarden, in augustus 1596.

Onderwijl had Oldenbarnevelt wel de uitgesproken welwillendheid van Elizabeth weten te verkrijgen. Met het oog daarop verleenden Nederlanders hulp aan een Engelse - weliswaar mislukte - expeditie naar Cadix bedoeld om Spanje direct te treffen. Vooral de bijstand die de Nederlandse admiraal, als enige van de deelnemende vlootvoogden, aan de Engelse admiraal Essex verstrekte toen deze op de terugweg van de hoofdmacht verwijderd raakte, deed Elizabeths wantrouwen voor eens en altijd als sneeuw voor de zon smelten.

De hertog van Bouillon, buitengewoon gezant van Hendrik IV naar Engeland, kreeg in het najaar 1596 toestemming van Elizabeth om de Staten-Generaal tot deelneming te noden aan het pas geratificeerde verbond van Engeland en Frankrijk. Met een schitterend gevolg van meer dan zestig edellieden kwam hij aan. Het kostte Oldenbarnevelt heel wat hoofdbrekens om deze allen in aanzienlijke huizen onder te brengen, nu de Haagse herbergen veel te bekrompen waren. De tekst van het verbond was heel wat minder voordelig dan Oldenbarnevelt had gehoopt. Men ontkomt niet aan de indruk dat de Advokaat bij de besprekingen zijn vreugde over de aan de Nederlanden aangedane eer onder iets te weinig stoelen en banken heeft geschoven. Zo beloofden de Staten-Generaal de Franse koning bij te staan met troepen en met een aanzienlijk bedrag aan geld - 450.000

gulden per jaar - zonder zoals Elizabeth gedaan had te reppen van enige terugbetaling. Wel gaven de economische bepalingen van het verdrag, de enige die duurzaam zouden blijken tot de tijd van Colbert toe, reden tot vreugde. Onder de schijn van wederkerigheid leverden zij praktisch het grootste deel van de Franse buitenlandse handel in Nederlandse handen. Het voornaamste was en bleef evenwel de definitieve opnemning van het Nederlandse gemenebest onder de onafhankelijke mogendheden. Dat was het doel waar Oldenbarnevelt jaren lang naar gestreefd had. Alleen over de titulatuur van de nieuwe staat bestond nog enige onzekerheid. In de aanhef van het traktaat werden nog steeds als verdragsluitende partijen de afzonderlijke provinciën genoemd. Het kind was geboren, maar nog niet gedoopt. Het zal Oldenbarnevelt, weinig formalistisch aangelegd, geen al te grote zorg zijn geweest.

Op de korte baan evenwel wierp het Drievoudig Verbond geen vrucht af. Noch de uitbreiding van het verbond tot de Noordse en Duitse vorsten, noch de groots opgezette veldtochtplannen zouden voor 1597 tot stand komen. Voor de Duitse vorsten dreigde de Spaanse macht van te ver af en in een verre toekomst. Met de andere Habsburgse monarch, de keizer, konden de meesten vrij goed overweg. Zij wilden die matig goede verhouding niet bederven door bondgenootschappen tegen zijn neef. Tevens waren zij tegen ‘foreign entanglements’.

Ook op militair gebied werd weinig samengewerkt. Maurits wist weliswaar op 24 januari 1597 de Spanjaarden in het open veld bij Turnhout een verpletterende nederlaag toe te brengen, maar door de voorzichtige strategische methoden van die dagen buitte hij zijn overwinning niet uit. Hij vervolgde de vijand niet. Ook Hendrik IV kon, bij gebrek aan een mobiel veldleger, er geen voordeel uit halen. Veel steun kreeg hij van de beide bondspartners niet: Elizabeth had slechts haar minimaal aantal soldaten gestuurd en Oldenbarnevelt wachtte nog even af of de troepenmacht in de Nederlanden zelf wel op voldoende sterkte zou komen en of Hendrik IV geen bedrog in de zin had. Het was namelijk mogelijk dat de Franse koning alleen maar een versterking van zijn krijgsmacht in Picardië wilde hebben om een sterker onderhandelingspositie te verwerven. De situatie veranderde geheel toen een onderbevelhebber van Albertus op 11 maart 1597 erin slaagde Amiens te verrassen. Hendrik IV moest een grote actie op touw zetten, die Spaanse troepen bij Amiens vast zou houden. Het bleek dat hij dat in zijn eentje moest doen. Want de Nederlanders meenden mooi in eigen land te kunnen profiteren van de afwezigheid van de Spanjaarden. Bovendien zou Hendrik IV er niet aan denken vrede te sluiten zolang de Spanjaarden midden in zijn land

stonden. Het was dus een eminent belang voor de Hollanders, dat hun trouwe bondgenoot er niet te spoedig in slaagde zijn geliefd Amiens terug te krijgen. Vandaar ook dat de Staten-Generaal oostindisch doof bleven voor de steeds sterker wordende roep om hulptroepen van Hendrik IV. Zodra deze het beleg begonnen was en Albertus een grote troepenmacht naar het zuiden dirigeerde om de stad te ontzetten, had Maurits ineens wel troepen, echter niet bestemd voor het zuidwesten, doch voor het Duitse Rijnland. Ook Elizabeth gebruikte haar troepen alleen voor zichzelf op verre expedities, zoals steeds tot mislukken gedoemd vooral vanwege de onderlinge twisten tussen de aanvoerders. Aldus werden de troepen waar Hendrik voor Amiens zo hartstochtelijk om zat te springen, in verre zeeën verkwist. Ondertussen veroverde Maurits in september en oktober de beide Achterhoeken; een soldaat voor Amiens kon er evenwel niet af. De tuin was nu gesloten, maar de Franse bondgenoot was men kwijt.

Door de terugverovering van Amiens op 19 september 1597 werd Hendrik IV de weg der onderhandeling opgedreven, tot grote schrik van de hugenoten. Hun positie werd door deze onderhandelingen met Rome en Spanje danig ondermijnd. Er kwam dan ook een delegatie naar de Republiek om te verzoeken een ambassade naar Frankrijk te sturen ten einde Hendrik IV af te houden van een afzonderlijke vrede, waarop de kansen groter leken dan ooit te voren. Men besepte in de Nederlanden nu wel dat het Drievoudig Verbond, dat men pas een jaar geleden gesloten had, zijn langste tijd gehad had.

De wijze waarop de realiteit aan dit besef beantwoord heeft, willen wij in een later hoofdstuk onder ogen zien. Eerst willen wij in bijzonderheden nagaan, hoe in de tien jaren sedert het vertrek van Leicester de verhouding tussen Oldenbarnevelt en enige van zijn voornaamste mede- en tegenspelers zich ontwikkeld heeft.

De voornaamste zowel mede- als tegenspeler was Maurits. Aanvankelijk vinden wij hem met Oldenbarnevelt in zeer nauwe relatie, bijna in die van pupil en voogd. Het is Oldenbarnevelt geweest die er, na de dood van prins Willem, namens Rotterdam op heeft aangedrongen de jonge Maurits tot graaf van Holland aan te stellen. Het is weer Oldenbarnevelt geweest, nog altijd pensionaris van Rotterdam, die het initiatief genomen heeft hem kort vóór de komst van Leicester gouverneur of wel stadhouder van dat gewest en Zeeland te maken. Na korte tijd was Oldenbarnevelt het geëxponeerde hoofd van de oppositie geworden, een oppositie die voor een groot deel in naam van Maurits' bedreigde rechte plaats vond. Hiermee ging de jonge man akkoord. Wij kunnen ons voorstellen -

de bronnen zwijgen er over, maar het ligt voor de hand en er is geen reden tot twijfel - dat Maurits in deze jaren vervuld is geweest van dankbaarheid en respect tegenover zijn beschermheer en eerste raadgever, en dat Oldenbarnevelt zijnerzijds sympathie heeft opgevat voor de zoon van zijn held en 'Bezugsperson' Willem van Oranje, die een volgzzaam karakter leek te hebben en geen verontrustende belangstelling voor politiek aan de dag legde.

Toch stond daar wel het een en ander tegenover. Daar was ten eerste Maurits' moeder, Anna van Saksen. Over haar werd in het huis van prins Willem niet meer gesproken sinds haar echtbreuk en gevangenschap. Het zal Maurits' vertrouwen in de mensheid hebben gefnuikt en hem gemaakt tot een gesloten, geremde vrijgezel, een van die beruchte stille waters met diepe gronden, heel wat gevaarlijker dan hij kon lijken voor iemand, die hem alleen de keel zag vol gieten op de drinkgelagen met Hohenlohe, de graaf George van Solms of Filips van Nassau. Zijn omgeving was al evenmin geruststellend. Omringd in zijn vroege jaren door allemaal Zuidnederlanders en Duitsers, zonder één geboren Noordnederlander erbij, verkeerde Maurits nu niet bepaald in het ideale milieu om hem voor Oldenbarnevelt persoonlijk of voor de regentenbelangen die deze vertegenwoordigde, in te nemen. Het merendeel van Maurits' adviseurs was een overblijfsel uit prins Willems tijd in de Zuidelijke Nederlanden, een tijd waar de Staten van Holland niet zo veel mee op hadden. De enige bondgenote die Oldenbarnevelt aan het hof had, Louise de Coligny, Maurits' stiefmoeder, had geen binding met Maurits. Zij kwam meer op voor de belangen van haar eigen zoon, de in 1584 geboren latere stadhouder Frederik Hendrik.

Meer heeft Oldenbarnevelt verwacht van Maurits' militaire trawanten. De jonge prins had reeds vroeg blijk gegeven dat, in tegenstelling tot zijn vader, de oorlog te velde hem meer interesseerde dan die in de kabinetten. Dat was natuurlijk juist wat Oldenbarnevelt moest hebben, en wij kunnen ons dan ook zonder moeite voorstellen, dat hij alles heeft gedaan om die belangstelling te prikkelen, die dadendrang te bevredigen. Overigens blijkt niet dat één der hoge officieren grote en blijvende invloed op Maurits' gedrag of besluitvorming heeft gehad. Hohenlohe, met wie Oldenbarnevelt zeer goede betrekkingen onderhield en die van hem zelfs steeds weer nieuwe opdrachten ontving, kreeg in 1589 zelfs slaande ruzie met de stadhouder, die in vrijwel ieder opzicht zijn tegenpool was. Wel stond Maurits onder invloed van Sir Francis Vere, de commandant der Engelse hulptroepen, en van de Friese stadhouder Willem Lodewijk, Maurits' oudere neef. Met hen heeft Maurits overlegd, niet van boven naar beneden, zoals met de

anderen, maar als gelijke tot gelijke. Willem Lodewijk was hiervan de voornaamste. Hij was het die in 1589 het initiatief nam tot de legerhervormingen naar het Romeinse voorbeeld, waarmee Maurits onsterfelijke roem heeft verworven: zijn aandeel in Maurits' veldtochtplannen was groot, in sommige gevallen overwegend. Welke politieke invloed van Willem Lodewijk op Maurits uitging, is niet met zekerheid te stellen omdat de bronnen voor de jaren vóór het bestand voor verreweg het grootste deel uit officiële stukken bestaan. Wij kunnen dus slechts gissen. Politiek gesproken stond Willem Lodewijk zeker veel meer 'rechts' dan Oldenbarnevelt - indien wij deze kerkelijk-politieke tegenstellingen van de negentiende eeuw op de zestiende mogen projecteren. Hij was een vroom calvinist, hogelijk geprezen door Leicester, had zijnerzijds deze ook zo lang gewaardeerd als het maar enigszins mogelijk was, en had zich eerst laat bij diens tegenstanders aangesloten onder de invloed van Maurits en diens zuster Anna, die hij in maart 1587 trouwde. Bij een konflikt tussen Maurits en Oldenbarnevelt zou hij vanzelfsprekend de partij van Maurits kiezen en hem zelfs aansporen tot verzet.

Nu bestond er in deze jaren nog geen wezenlijk konflikt tussen Maurits en Oldenbarnevelt, al bemoeilijkte Maurits' dubbelzinnige positie de ontstane meningsverschillen wel. Maurits was ontegenzeggelijk door afkomst, stadhouderschap en opperbevel der strijdkrachten de eerste persoon in de Republiek. Dat werd nog geaccentueerd toen hij na de dood van Nieuwenaar op 18 oktober 1589 in de loop van het daaropvolgende jaar in diens plaats tot stadhouder gekozen werd van Utrecht, Gelderland en Overijssel. Maurits, die met zijn vijf provinciën zijn neef nu verre de baas was, voerde ook, als enige in Nederland, de titel Excellentie. Hij was ook prins, al vermeden de Staten die titulatuur in hun officiële stukken. Prins van de landen leek hij niettemin naar buiten- te vergelijken met de doge van Venetië, maar alles geërfd en opperbevelhebber! dus hoe veel hoger in positie! En toch was deze schijnmonarch van een machtsonvolkomenheid om van te rillen. Die tegenstelling tussen uiterlijke glans en feitelijke knechtschap was het nu meer dan de knechtschap op zichzelf, die Maurits op den duur tot een ontevreden, tot een zuur mens heeft gemaakt. Hoe ouder Maurits werd, hoe meer dit hem tegen de borst stuitte, hoe meer hij van binnen uit werd opgevreten door een langzaam opkomende haat tegen al die tactloosheden en de persoon die deze uitte. Hij liet dit echter niet merken, zodat Oldenbarnevelt aangemoedigd werd op de gevaarlijke weg, die hij ingeslagen had, voort te gaan. Na het beleg van Steenwijk kreeg de Advocaat de Staten-Generaal niet mee om

Maurits dwingende voorschriften te geven over het al dan niet voortzetten van de veldtocht. Hij liet door de Staten van Holland de levering van wagens en andere benodigdheden weigeren als Maurits zijn offensieve plannen uitvoerde. Van toen af waren de meningsverschillen aan de orde van de dag. Dikwijls werden zij veroorzaakt, doordat Oldenbarnevelt een zuiniger wijze van oorlogvoering voorstond dan Maurits nodig achtte. Dikwijls ook ergerde Maurits er zich aan dat Oldenbarnevelt en de Staten op de zetel van het opperbevel gingen zitten en dan politieke overwegingen de voorrang gaven. In de resoluties van de Staten-Generaal bleef altijd een meester-achtige toon doorklinken, die van Oldenbarnevelts snaren moeten stammen, ook al is Maurits inmiddels bijna dertig.

Het lag voor de hand, dat in Maurits' omgeving de vraag geopperd werd of het niet logischer en beter zou zijn hem ook daadwerkelijk de soevereiniteit te verschaffen, die hij tegenover het buitenland naar de schijn bezat. Oldenbarnevelt was hier niet afkerig van, maar dan wel een soevereiniteit die zwaar beperkt was met capitulaties en renversalen. Dit kon voor Holland zelfs een voordeel zijn, als het weer een echte graaf had, omdat Hollands overwicht niet werd aangetast, maar integendeel zijn prestige tegenover de andere provinciën en het buitenland werd vergroot. Maurits zelf kende zichzelf beter en wist dat hij hiervoor niet geschikt was. Hij bleef dan ook zijn hele leven lang afkerig van het aannemen van een hoger gezag. Prins Willem had een hoge mate van gezag uitgeoefend ten gevolge van zijn overredingskracht en algemeen erkende wijsheid. Zijn tweede zoon had noch het een noch het ander. Voor de staatszaken miste hij misschien niet de nodige aanleg, maar deze trokken hem niet aan. Voor absoluut monarch was hij wellicht niet ongeschikt geweest. Voor constitutioneel vorst deugde hij niet.

‘Il vouloit estre absolu en toutes choses’, zegt de geschiedschrijver La Pise van hem, ‘il ne pouvoit souffrir une contradiction de ceux qui luy appartenoient.’⁶ Recapitulerend kunnen wij vaststellen, dat tot 1600 de verhouding tussen Maurits en Oldenbarnevelt goed is geweest, maar dat de kiemen van toekomstig vijandschap al gelegd waren. Die kiemen lagen aan Maurits' kant in een toenemende ergernis over Oldenbarnevelts bemoeizucht, ook op militair terrein, en in een zeker gebrek aan enthousiasme voor diens Franse politiek. Ook Oldenbarnevelt ergerde zich aan Maurits' bijna lethargische langzaamheid van besluit en zijn overgrote voorzichtigheid; zijn dure oorlogvoering bemoeilijkte Oldenbar-

6 ‘Hij wilde in alles absoluut zijn, hij kon geen tegenspraak dulden van hen, die hem toebehoorden’.

nevelts taak bij de Staten. Nog waren in 1589 de nagels van het jonge leeuwje van Nassau niet gescherpt.

Ditzelfde kunnen wij ook zeggen van de overige instrumenten waarmee Oldenbarnevelt regeerde. Van 'een' oppositie is geen sprake, wel werd er van tijd tot tijd tegenstand geboden tegen enkele maatregelen. Maar dit bleef bij een enkele losse poging. Zo min als er een echte oppositie was, zo min was er een georganiseerde groep, die het regeringsbeleid steunde en de intriges van de eerste trachtte te doorkruisen. Oldenbarnevelts medewerkers waren geen medestanders, noch waren zijn tegenwerkers eigenlijke tegenstanders. Wel vormden zij de elementen, waaruit later, toen het Spaanse gevaar tijdelijk uitgeschakeld was, een stelsel van tegenoverelkaarstaande facties voortkwam. Niet in die zin, als zouden de leiders van de tegengestelde kampen tijdens het bestand zich in de jaren 1588 tot 1598 hebben doen kennen als betrouwbare vrienden, dan wel occasionele vijanden van Oldenbarnevelt. Met één uitzondering aan weerszijden - Ledenberg en Duyck - hebben de politici uit deze jaren in de bestandstwisten geen rol gespeeld, hetzij omdat zij overleden waren, zich teruggetrokken hadden, of zich neutraal hielden.

De personen waar Oldenbarnevelt zich van bediende, zaten in de diverse generaliteitskantoren, in vreemde hoofdsteden als permanente agenten, in de Staten-Generaal als medege-deputeerden, in de Staten van Holland als wilverkondigers van machtige steden.

Vrijwel iedere dag had Oldenbarnevelt te doen met Cornelis van Aerssen, griffier der Staten-Generaal. Deze was een oudere man met meer ervaring dan Oldenbarnevelt, maar toch als was in diens handen. Voortdurend zien wij de Advocaat veranderingen aanbrengen in minuten door Aerssen geschreven in overeenstemming met resoluties van de Staten-Generaal. Oldenbarnevelt knoeide bovendien in de notulenregisters onder de griffiers berusting, hetgeen soms de indruk gaf, alsof Oldenbarnevelt feitelijk als kontrolerend hoofd van de griffie optrad. Aerssen moet wel erg slaafs geweest zijn en erg dankbaar voor de geldgiften en de baan voor zijn zoon in de Staten-Generaal; en voor het feit dat Oldenbarnevelt hem telkens weer beschermde tegen verdachtmakingen van contacten met het Spaanse Zuiden, waar hij geboren was.

Oldenbarnevelts verhouding tot de Raad van State was doorlopend koel; zijn rechtstreekse invloed was er gering. Van zijn verhouding met de meeste leden persoonlijk is weinig bekend. Vrijwel alle Raadsheren hadden maar enkele jaren

zitting. Slechts twee leden vervulden hun functie permanent: de ontvanger-generaal Filips Doublet die geen politieke invloed had, en de thesaurier-generaal De Bye, die voortdurend nauw en over het geheel genomen vriendschappelijk samenwerkte met de Advocaat. In zijn mémoires oefent hij weliswaar nogal wat kritiek op Oldenbarnevelt uit, maar de hele toon is meer die van een vriend, die met leedwezen vaststelt, dat Oldenbarnevelt door ambitie en gebrek aan tact, men zou kunnen zeggen uit minachting voor zijn medemensen, deze tegen zich ingenomen heeft door te veel risico's te nemen. Het grootste verwijt dat hij hem maakt, is dat Oldenbarnevelt teveel administratie en correspondentie eigenmachtig naar zich toegetrokken heeft, zodat de meeste leden nu hun stem moesten uitbrengen zonder de volledige kennis van zaken waarover Oldenbarnevelt beschikte.

Ook onder de beroepsdiplomaten waren geen tegenwerkers. Het is Oldenbarnevelt geweest, die onze diplomatieke dienst heeft geschapen, en wel als orgaan, niet van de Staten-Generaal, maar van de samenwerkende provincies Holland en Zeeland. Van hen springen Joachim Ortel, Noël de Caron en Liévin de Calvart eruit. De eerste is een Zuid-Nederlander, door Oldenbarnevelt tot eerste vaste gezant in Londen gemaakt bij gebrek aan beroepsdiplomaten. Door Ortels eenvoudige afkomst en door Elizabeths weigering de Nederlanden als onafhankelijke staat te erkennen kan hij echter niet op voet van gelijkheid aan het hofleven meedoen. Na zijn dood volgt Caron hem in 1590 op, een edelman met enige diplomatieke ervaring, een zeldzame combinatie in deze tijd. Deze benoeming is niet geheel naar de zin van Oldenbarnevelt, maar door Zeeland werd deze doorgedreven. Waarom is uit de bronnen niet na te gaan. Aanvankelijk verloopt de samenwerking met Oldenbarnevelt stroef: de eerste uitvoerige brief aan de Advocaat persoonlijk dateert uit de tijd van 1595, toen Caron al bijna zes jaar in Londen was. Later onderschikte hij zich geheel aan Oldenbarnevelt. Tijdens diens verhoren in 1618 spreekt deze over Caron als over een oud vriend, maar in zijn laatste levensnacht schijnt hij hem van verraad te hebben beschuldigd, omdat Caron zijn vertrouwelijke brieven aan Maurits had gestuurd om tegen hem in zijn proces te worden gebruikt. Calvart, vast agent van de Staten-Generaal aan het Franse hof, is een zeer gewaardeerd en zelfstandig handelend instrument van Oldenbarnevelt geweest. Ongetwijfeld heeft hij zijn benoeming aan Oldenbarnevelt en niemand anders te danken, die hier zeker geen spijt van zal hebben gehad. Ondanks een zekere naïviteit, die hem eigen is, en zijn al te grote sympathie voor de Franse koning, is hij een bekwaam gezant.

In de binnenlandse politiek ondervond de Advocaat meer tegenstand, omdat de dragers van die politiek, in hoofdzaak de gedeputeerden ter Staten-Generaal, niet benoemd en bezoldigd waren doch gekozen en onbetaald. Zij voelden zich heer en meester en waren dat ook, op voorwaarde dat zij zich wisten te organiseren. En juist dat wilden en konden zij niet. Over de grote lijnen van de Nederlandse politiek waren zij het tot op het begin van de bestandsonderhandelingen toe met de door Oldenbarnevelt gegeven leiding eens: krachtige en efficiënte oorlogvoering, niet wijken voor bedriegelijke vredesoffensieven, onderhouden van de bondgenootschappen met Frankrijk en Engeland, provinciale autonomie in alle zaken waarvoor centralisatie niet dringend gewenst was wegens de oorlogstoestand, handhaving van het repartitie-⁷ en quotenstelsel, bevordering van de hervorming in Nederland en in de wereld, doch met mate en zonder fanatisme of iets dat er naar zwemen kon en vooral zonder overheersing van de staat door de kerk en zonder scherpe geloofsvervolging tegen niet-hervormden. Dus konden zij over het algemeen goed met Oldenbarnevelt samenwerken.

Alleen over één punt heerste wel eenstemmigheid onder de provinciën buiten Holland, en wel over het breken van de drukkende Hollandse hegemonie in het gemenebest. Maar zonder een directe aanleiding was de affiniteit tussen de provinciën te gering om de grote weerstanden te overwinnen, die tegen een samengaan bestonden. Zo voelde Zeeland zich sterk met Holland verknocht door de gezamenlijke handelsbelangen, de gemeenschappelijke rijkdom tegenover de armoede van de rest en vooral de gemeenschappelijke geschiedenis uit de eerste jaren van de opstand en de vier eeuwen daarvóór. Oldenbarnevelt richtte zijn politiek dan ook op het aanhalen van die band. Dit is hem redelijk gelukt, ook omdat Zeeland liever bijwagen van de voormacht in de staat was, dan de potentiële leider van een disparate oppositie.

Ook in Utrecht was nauwelijks meer tegenstand te verwachten nu die van de Leicestrianen gebroken was; geheel verdwenen was deze nog niet. Daarom ook had de regeringsfactie uit Oldenbarnevelts geboorteland, waar deze persoonlijk, ook door zijn familie en jeugdrelaties, veel invloed bezat, hem nodig om zich te handhaven. Met deze heren had Oldenbarnevelt dan ook niet veel moeite. Veel aan hun steun had hij echter niet, want Utrecht was een kleine provincie, die slechts 5% van de oorlogslasten betaalde, één derde van Zeeland, en maar weinige

7 Aandeel dat iedere provincie naar draagkracht in de legerlast heeft.

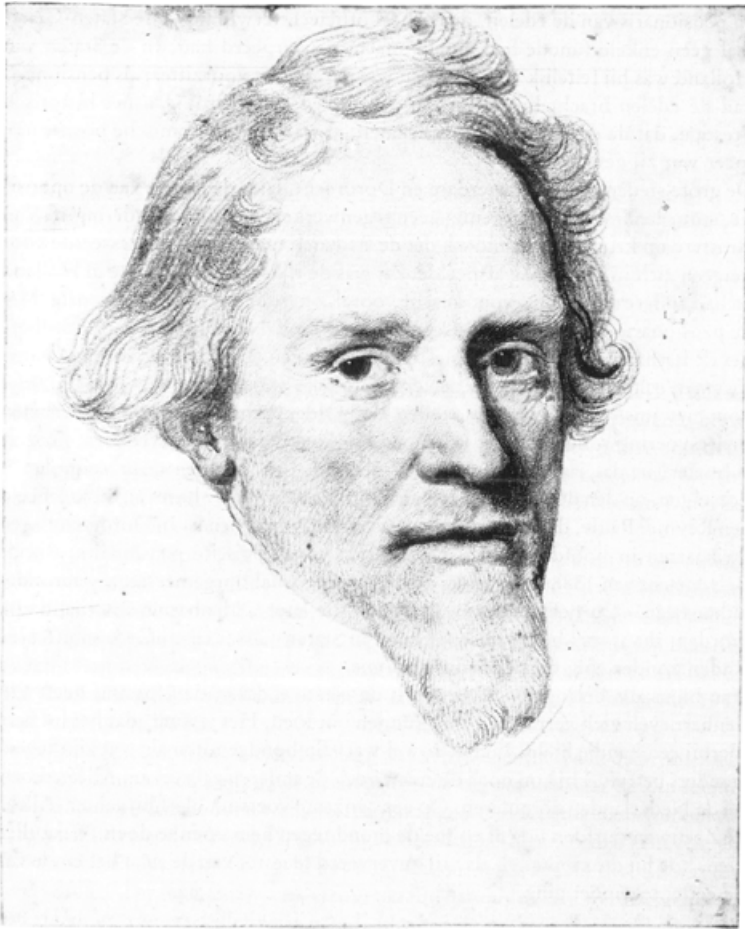
vendels op zijn repartitie had. Het legde, letterlijk en figuurlijk, niet veel gewicht in de schaal.

Evenmin was dit het geval met Overijssel en Gelderland. Als hertogdom en dus eerste in rang bekleedde Gelderland een veel belangrijker positie dan het krachtens zijn draagkracht toe mocht komen, vooral ook doordat het de Hollandse handel op Duitsland beheerste en de basis vormde voor de meeste militaire operaties. Doch juist het feit dat de daarbij ingezette troepen vooral door Holland betaald werden, maakte de provincie afhankelijker. Daarbij kwam, dat de leider van de Gelderse politiek tot zijn aftreden in 1596 Oldenbarnevelts oude leermeester uit zijn Leuvense tijd Elbertus Leoninus was, en opgevolgd werd door Hendrik van Brienen, een edelman van de Kleefse grenzen, iemand met wie Oldenbarnevelt ook al zeer goed kon opschieten.

Met Friesland was de verhouding veel minder goed, zonder dat Oldenbarnevelt hier eigenlijk veel last van heeft gehad. Friesland was isolationistisch, men zou haast zeggen van nature. Als men hierbij nog denkt aan de voorvaderlijke haat tegen de Hollanders sinds de slag bij Warns van het jaar 1345, dan zien wij in, dat de Friezen in de Staten-Generaal en in de Raad van State altijd klaar zouden staan zich aan te sluiten bij een rel tegen Oldenbarnevelt, maar ook dat zij niet geschikt waren die zelf te organiseren of te leiden. Bovendien hadden zij in de negentiger jaren weer eens last van onderlinge ruzies, deels ten aanzien van verdeling van lasten over steden en platteland, deels ten aanzien van het door Friese troepen bezette Hasselt en Koevorden. Was dit nu grondgebied van Friesland of van Overijssel en Drente? De Friese oppositie was dan ook niet principieel; ondanks de soms felle uitvallen van de gedeputeerde heer Johan van Hottinga verleende ook deze Oldenbarnevelt in de buitenlandse politiek doorlopend steun.

Van de Groningse gedeputeerden was weinig te verwachten. Zij waren er eerst sinds 1595, hun gewest was het kleinste en voorlopig het minst draagkrachtige, en de twee constituerende delen, stad en Ommelanden, waren zó verdeeld, dat er van de provincie als geheel met de minste kracht kon uitgaan.

De dingen lagen in de Staten van Holland constitutioneel anders dan in de Staten-Generaal, maar in feite analoog. Ook hier was het in de eerste plaats zijn overweldigende persoonlijkheid, die Oldenbarnevelts invloed onweerstaanbaar maakte, maar daarnaast zijn volledige beheersing van één der leden, dat der edelen, in dit geval verbonden met een niet minder volledige van het Hollandse equivalent van de Raad van State: de Gecommitteerde Raden. Tevens oefende hij in Holland zijn macht uit krachtens zijn dubbele ambt van advocaat van den lande

Portret van Prins Maurits (1567-1625) door P. Soutman (Rijksmuseum Amsterdam cat. A 611).

en pensionaris van de edelen, dus geheel officieel, terwijl hij in de Staten-Generaal geen enkele functie had en alle macht geusurpeerd had. In de Staten van Holland was hij feitelijk voorzitter en wel permanent voorzitter; als pensionaris van de edelen bracht hij de eerste stem uit en profiteerde van het historisch prestige, dat de edelen nog steeds bezaten, al was hun economische positie niet meer wat zij geweest was.

De grote steden, zoals Amsterdam en Dordrecht, later de leiders van de oppositie, stuurden in de jaren negentig geen tegenwerkers naar de vergaderingen. Van Amsterdam krijgt men de indruk dat de stad zich maar matig interesseerde voor hetgeen zich in Den Haag afspeelde. Zij was de rijkste en machtigste in Holland en had andere middelen, economische vooral, om te bereiken wat zij wenste. Met de pensionaris van de stad, Sille, een geboren Zuid-Nederlander, zat Oldenbarnevelt herhaaldelijk in commissies en bezendingen. De Amsterdamse regenten kwamen echter ongeregeld op de vergaderingen, want zij hadden geen tijd. Het zou niet juist zijn het zó te stellen dat Oldenbarnevelt door zijn verbeterde procesvoering rond 1580 het voorgoed bij Amsterdam verkorven had. Het lag subtieler: in dat jaar werden kiemen gezaaid, die, begoten door enige latere botsingen, op den duur zouden leiden tot gifplanten van de haat van bijvoorbeeld een Reynier Pauw, die Oldenbarnevelt zo fataal geworden is. In Dordrecht lagen de kaarten in hoofdzaak gelijk. Ook hier een Belgische pensionaris, die de Belgenjacht van 1586 overleefde, ook hier een aantal burgemeesters, waaronder althans één - Cornelis Franszn. de Witt - die later Oldenbarnevelts vijand zou worden, thans met hem samenwerkend in Staten-Generaal en Gecommitteerde Raden zonder enig blijk van disharmonie.

Van bijna alle belangrijke figuren uit de eerste tijd van de Opstand heeft Oldenbarnevelt zich verrassend snel kunnen ontdoen. Het is waar, dat het lot hem hierbij een handje hielp. En dat zowel wat zijn bondgenoten als wat zijn tegenstanders betreft. Hij kon noch de enen, noch de anderen gebruiken. Alléén moest hij de Nederlanden domineren. Op een eenzaam voetstuk bleef hij achter. Alleen de Zeeuwen durfden nog af en toe de mond tegen hem open te doen. Wij zullen zien, hoe hij die stopte, en als vrij onverveerd meester van de staat het einde van de eeuw tegemoet ging.

7 Oorlog of vrede

Zoals in het vorige hoofdstuk al naar voren kwam, vormden Holland en Zeeland meer één geheel dan de rest. Hun belangen liepen veelal parallel en Zeelands beste kans die te bevorderen was in de schaduw van de grote broer in het noorden. Maar op één punt ontbrak de harmonie: het beheer van de zeezaken. Vooral inzake het beheer over de vloot en de inning van konvooien¹ en licenten² kon de ruzie tussen beide verwante provincies hoog oplopen.

In de wordende Republiek bestonden er namelijk niet één, maar twee samenwerkende vloten, de één onder de twee colleges van admiraliteiten in Holland en één onder het college van Zeeland. Oldenbarnevelt heeft hieraan een eind willen maken door één centraal college van toezicht onder voorzitterschap van Maurits in Den Haag te vestigen. Maar de tegenstand van de Zeeuwen was zo fel dat er voor Oldenbarnevelt niets anders opzat dan dit college op 31 december 1593 maar weer op te heffen.

Nu de kans op een overkoepelend college was verdwenen, werden de problemen met betrekking tot de inning der licenten van de exporteurs naar de Zuidelijke Nederlanden uit Amsterdam en Rotterdam nog groter. Het ging namelijk om de vraag waar de voor de uitvoer verschuldigde licenten zouden worden geheven, en dus aan welke admiraliteit dit geld het eerst ten goede kwam. In theorie was dit onverschillig. De licenten waren een generaliteitsmiddel, zij werden geheven voor de vloot, onverschillig waar geïnd. Maar in de praktijk besteedde men de

1 Gelden betaald voor bescherming van handelsschepen.

2 Gelden betaald voor toestemming om handel te drijven met de vijand.

penningen allereerst aan de vloot in de provincie of admiraliteit, waar zij ontvangen werden. Alleen de eventuele overschotten van de ene admiraliteit - die er in de praktijk nooit waren - kwamen aan de andere toe. Ook was het gunstiger om de inning in eigen hand te houden omdat men door eventuele omkoping van de lokale konvoimeesters tegen lagere tarieven kon uitvoeren dan door de Staten-Generaal was vastgesteld. De Zeeuwen namen het zekere voor het onzekere en hieven in hun havens licent van alle - dus ook Hollandse - voor België bestemde goederen. De Hollanders, en vooral de Rotterdammers, gingen op hun achterste benen staan. Als reactie hierop hieven deze laatsten licent van alle waren die in de richting Zeeland werden vervoerd, onder het motto, dat de goederen wel eens uiteindelijk voor België bestemd konden zijn. Het gevolg was dat de arme kooplui twee maal het toch al zo hoge licent moesten betalen. Dat was een onhoudbare toestand. Onder de verse indruk van de verrassing van Breda wist Maurits in april 1590 een 'provisioneel accord' tussen Holland en Zeeland tot stand te brengen. Zij werden het eens de buit te verdelen: het halve licent zou voortaan in de haven van eerste lading geheven worden, de andere helft ter plaatse van de laatste uitvoer.

Maar hiermee was men er nog lang met. Door deze methode werd de handel belemmerd terwijl de controle onvoldoende was. Bovendien klaagden de Zeeuwen over de Hollandse ontduiking door rechtstreeks over zee naar de Vlaamse Noordzeekust te varen in plaats van door Zeeland naar Antwerpen en Gent. Als tegenmaatregel namen de Zeeuwen nu steeds meer het recht in eigen hand. Daardoor werden de Hollanders steeds meer geladen.

Ook door andere twisten nam in de winter van 1594 op 1595 de wederzijdse verbittering nog toe. De Zeeuwen gingen eenvoudig hun eigen gang en hielden zich zelfs niet aan de muntplakkaten, uitgevaardigd door de Staten-Generaal. Dit werd Oldenbarnevelt toch te gortig zodat hij besloot zelf met de Zeeuwen te gaan praten. In één opzicht behaalden de Zeeuwen een overwinning: Oldenbarnevelt stemde erin toe de Hollandse handel over zee met de Vlaamse kustplaatsen te doen verbieden. Vooral voor de Rotterdammers een grote concessie. Als tegenwicht verkregen zij nu, dat de Staten-Generaal drie dagen later een commissie van onderzoek naar fraude in de Zeeuwse admiraliteit benoemden, waarin twee raden van de Rotterdamse admiraliteit de eerste viool speelden. Uit hun rapport bleek dat de Zeeuwen door grootscheepse fraude inderdaad zeer bevoorrecht werden. Maar weinig kon men ertegen ondernemen, omdat de Zeeuwse fraudeurs toch door hun admiraliteit gedekt zouden worden. De Zeeuwen protesteerden bo-

vendien fel tegen het feit dat een onderzoek op hun wateren werd ingesteld door de Rotterdamse admiraliteit, ook al was dit op bevel van de Staten-Generaal. Het werd duidelijk, dat men met grote stappen op een crisis aanholde.

Nog stond alles niet op haren en snaren. Gedurende de eerste negen maanden van 1596 gingen Holland en Zeeland door met vriendschappelijke onderhandelingen over andere dan de ontplofbare zeezaken. Wel stapelde ondertussen de brandstof voor het conflict zich aan alle kanten op: toen de Zeeuwen merkten dat Amsterdam tegen het uitvoerverbod van graan in toch graan uitvoerde, gingen zij het zelf ook doen, waardoor de graanprijs ongekend hoog opliep, en openden zij bovendien nog de verboden haven van Sluis. In de Staten-Generaal joegen de Hollanders tegen de zin van de overrompelde Zeeuwen in een nieuw plakkaat inzake munthervorming erdoor.

In mei besloten de Zeeuwen een ventragingstactiek toe te passen betreffende unificatie van de konvooien en licenten. Het was een onverstandige tactiek, alleen geschikt om de Hollanders des duivels te maken. De tegenzet van de laatsten was al even slinks als de Zeeuwse obstructie. Oldenbarnevelt ontwerpt nu een plakkaat dat op het eerste gezicht niets anders schijnt te bevatten dan het sluiten van de Vlaamse havens, waar Zeeland zo lang op aangedrongen had. De aanwezige Zeeuwse gedeputeerden, Van de Warcke en Cromstrijen, stemmen met de andere provinciën vóór het Hollands ontwerp. Eerst later blijkt, dat sommige bepalingen van het plakkaat zó te lezen waren, dat het hele licent als vanouds geheven zou worden in de haven van eerste inlading, daarmee het provisioneel akkoord van 1590 afschaffend. De twee heren waren er wat men noemt ingelopen.

De Zeeuwen bleven op de vergaderingen inschikkelijkheid betonen, maar in de praktijk hadden zij gewoon maling aan alle besluiten en resoluties van de Staten-Generaal inzake konvooien en licenten. Zij deden toch in hun gebied wat zij wilden. Zo bleven zij het halve licent heffen van goederen met bestemming Antwerpen, ook al was de admiraliteit van Rotterdam reeds begin november begonnen het volle licent hierop te innen. Nu ging het hard tegen hard. De Rotterdammers profiteerden van de hun gelaten vrije hand door licent te gaan heffen van alle naar Zeeland geëxporteerde goederen, onder voorwendsel - het zal ook wel zo geweest zijn - dat sommige exporteurs met valse vrachtbrieven werkten, voorgevende dat zij goederen naar Zeeland wensten te vervoeren, die in werkelijkheid voor België bestemd waren.

Het was duidelijk dat er iets moest gebeuren om de twist te beslechten. De Staten van Zeeland riepen na Kerstmis de bemiddeling van de stadhouder in. Oldenbar-

nevelt had evenwel het bit nu in de mond en holde door, zonder te merken dat hij mèt de sympathie van de Prins die van de neutrale omstanders begon te verliezen. Steeds scherper werden de maatregelen tegen Zeeland. Binnen Holland was het als immer Rotterdam, dat de toon aangaf; in Zeeland dreven Middelburg en Veere, de twee overheersende leden van de Statenvergadering, tot verscherping van het conflict. Voor Oldenbarnevelt was het grootste struikelblok het eigenmachtig optreden van de Zeeuwen, waardoor de generaliteit in haar autoriteit en reputatie grotelijks was verkort. De Staten-Generaal, anders de natuurlijke arbiters in een geschil tussen provinciën, werden door de Zeeuwen gewantrouwd; zij waren immers door de onder Hollandse invloed genomen besluiten min of meer partij in het geschil geworden. De Raad van State bleek door zijn ambtenarenmentaliteit ongeschikt als arbiter. Alleen Maurits bleef nog over.

Maurits liet voor deze kwestie zijn gewone bescheidenheid varen en bemoeide er zich krachtig mee ten gunste van Zeeland. Op 9 mei 1597 belegde hij een vergadering van de Raad van State, geassisteerd door vijf ‘neutrale’ gedeputeerden ter Staten-Generaal. Op Oldenbarnevelt oefende Maurits een dusdanige pressie uit, dat de Staten van Holland de volgende dag door hun gedeputeerden ter Staten-Generaal lieten verklaren, dat zij hangende de onderhandelingen de ‘nieuwigheden’ zouden aflasten. In Middelburg heerste een triomf-stemming. De Zeeuwse deputatie ter bijlegging van de hoofdzaak arriveerde eerst begin juni in Den Haag. Maurits stond er op, dat de onderhandelingen onder zijn presidium en in zijn vertrekken op het Binnenhof gevoerd zouden worden. Wat de admiraliteit betrof hield Zeeland voet bij stuk dat zijn admiraliteit identiek moest blijven met het zevenledige college van Gecommitteerde Raden van Zeeland. Van één algemeen admiraliteitscollege wilden zij ook nu niets weten. Alleen in de zaak van de licentheffing wist Maurits de Zeeuwen te bewegen tot een matiging. Zij namen er genoeg mee terug te keren tot het regime van het provisioneel akkoord van 1590. Ziende dat de Zeeuwen hardnekkig bleven en dat het nu werkelijk, gezien de stemming in de andere provinciën en bij Maurits, voor Holland wijzer was ‘de wijste’ te zijn, hebben de Hollanders maar toegestemd. Oldenbarnevelt had, onder de invloed van de grootsprekende ‘crijters’ uit Rotterdam, zijn oude vrienden en die van zijn broer, zijn krachten overschat. Hij had zijn eerste zware nederlaag geleden. Het bewijs was geleverd, dat men de Machtige weerstaan kon. Noch Maurits, noch Zeeland zou de les vergeten.

Was dus in het najaar van 1597 Oldenbarnevelts prestige in de binnenlandse en

handelspolitiek wat geknakt, in de buitenlandse politiek was zijn gezag onbeperkt. Hij was in de hele Republiek de enige expert in buitenlandse zaken. Zo behoefde hij alleen met zichzelf te rade te gaan toen, kort vóór de beëindiging van de veldtocht van 1597, de sinds lang dreigende desertie van de Franse koning tastbare vormen aannam.³ Om de oorlog voort te kunnen zetten had de koning krachtige hulp van de Staten en Elizabeth nodig. De Staten, financieel uitgeput door de dure veldtochten van de laatste jaren, waren niet bij machte de grootse hulpprestaties te leveren die door de situatie geboden waren. En van de zuinige koningin die ook nog met een opstand in Ierland te kampen had, was niet veel te verwachten. Zowel Hendrik als Oldenbarnevelt wisten dit. De laatste moest dus begrijpen, dat de koning vrede wenste. Toch meende hij, dat het uiterste gedaan moest worden om de koning alsnog van zijn voornemen af te doen brengen. Het eerste wat er gebeuren moest, was het coördineren van onze houding tegenover Frankrijk met die van koningin Elizabeth. Onze gezant in Engeland, Caron, kreeg dan ook opdracht de gezamenlijk te nemen stappen direkt met Elizabeth te overleggen. Dit leek heel gemakkelijk, omdat Elizabeth zeer verontwaardigd was over Hendriks 'trouweloosheid'. Toch was zij niet bereid tot datgene wat haar bondgenoot misschien nog had kunnen beïnvloeden, namelijk vermeerdering van haar hulp. Integendeel, zij sprak er over die te verminderen. Bovendien werd in deze dagen Filips' besluit bekend om de Nederlanden aan zijn dochter Isabella en haar toekomstige man Albertus af te staan. Een argument te meer voor de vredespartij, zowel in Engeland als in Frankrijk.

Voor de Republiek was vrede ten ene male onmogelijk. De moeizaam verworven zelfstandigheid wilde men so wie so niet meer afstaan, zelfs met als de soeverein Albertus zou heten en slechts nominaal hoofd zou zijn. Wie zou trouwens garanderen dat het verdrag zou worden nageleefd? Bovendien zouden het verworven prestige van de Republiek en de heersende meesters weggevaagd worden. In ieder geval stond de eis van godsdienstvrijheid voor de katholieken in het Noorden en die voor protestanten in het Zuiden een eventuele overeenkomst tussen de twee partijen onoverkoombaar in de weg.

Er dienden dus gezantschappen naar Frankrijk en Engeland gestuurd te worden om te wijzen op het gevaar dat als de Republiek het zonder bondgenoten tegen de Spaanse wereldmacht af zou leggen, Frankrijk aan drie zijden door Habsburgers was ingesloten en het ketterse Engeland haast gewelddadige bekering zou uitlok-

3 Zie boven p. 91.

ken. Daarnaast zou men op het eergevoel van de Franse koning werken, die niet graag als verrader de wereldgeschiedenis zou ingaan, en op de formeel nog steeds bestaande protectoraatsverhouding met de Engelse koningin.

In Holland was men het er spoedig over eens, dat alleen Oldenbarnevelt in aanmerking kwam om de door hem voorgestane politiek bij Hendrik IV te verdedigen. Na een aanvankelijke - gespeelde? - tegenzin werd deze dan ook door de Staten-Generaal benoemd. Uit de tamelijk korte instructie, door hemzelf opgesteld, volgt wel haast met zekerheid dat hij meende te kunnen slagen in een poging het Drievoudig Verbond te redden. Dat is geen compliment aan zijn doorzicht. Ook hier weer, evenals bij de onderhandeling met Amsterdam in 1580, had hij zichzelf zó zeer overtuigd van het gelijk aan de kant van Holland, dat hij het zwakke van zijn positie voor zich zelf verdoezelde.

Door de voorbereidingen, die op dusdanige schaal moesten zijn, dat de Fransen onder de indruk zouden komen van het aanzien van de Staten, en door ongunstige winden kon het gezelschap pas op 17 maart vertrekken. In Frankrijk vernam Oldenbarnevelt, dat Hendrik op 20 maart te Angers de onderwerping van de hertog van Mercoeur, de leider der katholieken, op voor deze voordelige voorwaarden had aangenomen; algemeen verwachtte men, dat dit de afsluiting van de onderhandelingen met Spanje, te Vervins begonnen, zou bespoedigen. Oldenbarnevelt schreef dit terstond aan de Nederlandse gezanten in Engeland om te zorgen dat deze op krachtige hulp vandaar aandrongen. Het werd nu ook zaak om ongeveer gelijk met een Engels gezantschap, dat hen 11 dagen voor was, bij Hendrik aan te komen, vooral omdat de Engelse gezant Robert Cecil, de zoon van de machtige minister Burghley, zich erg vredelievend had geuit. Slechts twee beroemde slagvelden bezochten Oldenbarnevelt en de zijnen dan ook op hun doorreis en eenmaal werd er gesproken over het bezichtigen van het kasteel te Blois. Dit wil evenwel niet zeggen dat de reis kort duurde. Pas in april kwamen zij aan bij het Franse hof dat zich toen te Angers bevond.

In strijd met het gebruik drong Oldenbarnevelt direkt al tijdens de verwelkoming bij Hendrik IV aan op voortzetten van de oorlog. Deze onderhandelingsmaand zou hij daarvoor steeds dezelfde argumenten gebruiken: het was een Frans belang, de Spanjaard te dwingen niet alleen de onlangs veroverde plaatsen terug te geven, maar ook Navarre, dat hij tachtig jaar tevoren aan 's konings overgrootvader ontveldigd had. Verder maakte Oldenbarnevelt melding van de eeuwige verplichting, die de Nederlanden aan hem zouden hebben, als hij hielp de Spanjaarden alle lage landen uit te zetten. Hendrik antwoordde met een uitvoeri-

ge verontschuldiging van zijn vredesneiging, voortvloeiend meer nog dan uit financiële overwegingen uit de anarchie, waarin Frankrijk door de langdurige burgeroorlog geraakt was en waaraan alleen in en door een vrede een eind kon worden gemaakt. Er was nog even tijd voor het voorstellen van het gevolg, waaronder de jonge Hugo de Groot, over wie Hendrik bij deze gelegenheid het beroemde woord sprak: ‘Voilà le miracle de la Hollande!’⁴ Ook bij latere onderhandelingen bleven de beide landen bij de al ingenomen standpunten. Ieders belang schreef dit immers voor. Oldenbarnevelt blijft evenwel telkens weer op voortzetting van de oorlog hameren. Zijn doel was heel subtiel: door op 's konings geweten te werken, door de aanbiedingen van de Staten die hij zou afslaan zo hoog mogelijk te stellen, wilde hij des te meer onderhandse hulp van hem loskrijgen. We zullen straks zien dat hij hierin voortreffelijk slaagde.

Oldenbarnevelt kreeg tijdens de onderhandse besprekingen een goede verstandhouding met Nicolás de Neufville, heer van Villeroy, wiens positie als staatssecretaris van Hendrik IV overeenkwam met wat later minister van buitenlandse zaken zou heten. Dit contact was vooral zo nuttig, omdat Villeroy 's konings voornaamste raadgever was, en omdat Oldenbarnevelt al direkt merkte dat deze de voornaamste drijfkracht tot de vrede was in Hendriks omgeving, zonder daarom evenwel als Spaansgezind beschouwd te kunnen worden of de onderwerping van de Nederlanden aan Spanje of Albertus te begeren. Ook met Louise de Coligny, die aan het Franse hof verkeerde, onderhield Oldenbarnevelt een nauw contact. Naar alle waarschijnlijkheid hielp zij hem met haar ruime kennis van het Franse hof bij het opstellen van redevoeringen. Voorts bracht Hendrik IV Oldenbarnevelt in contact met de hertog van Bouillon, die door zijn geloof en zijn familierelatie met Maurits (het waren zwagers) als vanzelfsprekend pro-Nederlands was. Maar deze nauwe relatie was voor Oldenbarnevelt eer lastig dan welkom. Ondanks hun ‘verzoening’ stonden de hertog en de koning nog op slechte voet met elkaar en aan Bouillons inspanning voor de goede zaak waren eigenbelang en ambitie niet vreemd. Oldenbarnevelt diende zich van hem te distantiëren zonder hem te vervreemden.

Op 9 april vertrok de koning naar Nantes en nodigde hij de gezanten uit hem te volgen om aldaar de onderhandelingen voort te kunnen zetten. De koning tekende in die dagen het edict van Nantes, dat tolerantie van de hugenoten inhield. Wij weten met of daar met Oldenbarnevelt over gesproken is.

4 ‘Daar is het wonder van Holland’.

De standpunten over oorlog of vrede waren nu duidelijk bepaald en er was eigenlijk niet veel meer te zeggen. Toch sleepten de onderhandelingen zich nog enige tijd voort, omdat alle drie de partijen er tegenop zagen ze af te breken en daardoor de onderlinge onenigheid openbaar te maken. Oldenbarnevelt had hier wel wat bereikt. Hendrik zou namelijk ondanks de vrede alles doen wat in zijn vermogen lag om de Staten-Generaal niettemin te blijven steunen. Zo beloofde hij aan het eind van de onderhandelingen bereid te zijn de ingenieurs, bevelhebbers en soldaten, die vrij zouden komen door de te sluiten vrede, aan de Hollanders te hulp te sturen. Aan financiële ondersteuning beloofde hij een bedrag van één miljoen driehonderdduizend ‘écus’ à drie franken, te verdelen over vier jaar. Dit schijnt ongeveer overeengekomen te zijn met het bedrag dat de Staten hèm in de loop der jaren aan directe en indirecte subsidies hadden betaald. Ook kwam de koning nog eens terug op het gevaar van de ‘gemeente’, die door Oldenbarnevelt als lauw en tot onderwerping geneigd was afgeschilderd. Als remedie beval Hendrik wederom de verheffing van prins Maurits aan, met ‘seer hooge woorden’ dat hij deze niet in de steek zou laten, hetgeen men kon opvatten als een indirecte belofte de subsidiën ook na afloop van de vierjaarlijkse aflossingstermijn voort te zetten. Waarom Hendrik zo voor verheffing van Maurits was, weten wij niet. Kennende het karakter van Hendrik is het waarschijnlijkste, dat wij er niets achter moeten zoeken, hoe gek dat misschien ook klinkt, maar dat het gewoon een onbaatzuchtige raad was, gegeven door een monarch die de nadelen van republikanisme aan den lijve ondervonden had en die in Oldenbarnevelt een zelfde neiging tot autocratie en tot wantrouwen in de massa ontdekte. Zo eindigden de onderhandelingen. Op dinsdag 28 april vertrokken de gezanten, via een langere weg dan op de heenreis. Maar de Nederlanders gingen toch niet geheel onverrichterzake naar huis gezien de geldelijke belofte. Oldenbarnevelt reisde een stuk op met Du Plessis-Mornay, die ook in Nantes vertoefd had, zodat beiden nog herinneringen konden ophalen over hun gezamenlijke studietijd in Heidelberg. Op 8 mei kwamen zij in Parijs aan, waar zij een lang oponthoud hadden. De tijd werd nuttig besteed met het brengen en ontvangen van bezoeken. Het belangrijkste contact dat Oldenbarnevelt in Parijs legde was dat met de ambassadeur van Venetië, op initiatief van deze laatste. Ook met andere zuiderlingen maakte hij kennis. Men ziet, Oldenbarnevelts horizon breidde zich uit. Eindelijk, op 19 mei, op één dag na twee maanden na hun aankomst, kozen de gezanten zee te Dieppe richting Engeland, Oldenbarnevelts volgende diplomatieke doel. Door tegenwind deden zij drie dagen over het traject tot Dover. Aan

het Engelse hof troffen zij Elizabeth in een niet al te beste stemming aan, want deze had óf op een algehele vrede gerekend óf op een op de lange baan schuiven van de onderhandelingen. Nu zowel het een als het ander niet gebeurd was, had zij nog slechts uit twee kwaden te kiezen. Vrede zonder de Nederlanders zou betekenen dat de pandsteden in Spaanse handen over konden gaan met dodelijk gevaar voor Engeland, en dat de voorschotten aan de Nederlanders voorlopig ook wel niet terug betaald zouden worden. Aan de andere kant hield het alternatief, voortzetting van de oorlog zonder Frankrijk, zware kosten zonder profijt in. De Spanjaarden zouden in Ierland kunnen aanvallen en wie weet stond er wel een nieuwe Armada op stapel. Maar zoals bij Elizabeth wel meer gebeurde, draaide zij spoedig bij: zij verwachtte ten spoedigste een gezantschap met liberale aanbiedingen ten aanzien van de afbetaling van de voorschotten. Bij de afscheids-audiëntie toonde zij de gezanten een ‘liefelick gelaet’ en liet zij Oldenbarnevelt en zijn zoontje haar de hand kussen.

Enkele dagen later liepen de gezanten de Maas binnen en op 5 juni kon Oldenbarnevelt in presentie van prins Maurits zijn rapport in de Staten-Generaal voorlezen.

Het was hoog tijd dat hij terugkwam. Het bericht van de Franse vrede had in den lande grote verslagenheid gewekt en de neiging tot onderwerping aan Spanje was onder het publiek groot, vooral nu het bekend was geworden, dat de onderwerping er slechts een voor de vorm zou zijn en dat zowel de Statenregering als de protestantse godsdienst zouden blijven voortbestaan. Spoedig beslist was nu zaak.

Oldenbarnevelt kreeg nu voor elkaar dat de Staten goed vonden dat er een aparte commissie uit de Staten-Generaal benoemd werd om samen met Maurits en Willem Lodewijk ‘op alles sulcken resolutie (te) nemen als voir de versekertheyt van den staet van den lande sal bevonden werdden te behoiren’. Het *Secreet Besoigne*⁵ uit de tijd van Frederik Hendrik en Jan de Witt werd even incidenteel ingevoerd door Oldenbarnevelt. Het gezag van Oldenbarnevelt was dus door het minder gunstige resultaat van zijn Franse ambassade niet geschokt, zoals hij misschien gevreesd had. Gilpin, secretaris van de Raad van State, schreef op 14 juni:

The Advocate... is ready to do his best. His credit & vogue is rather increased than diminished, both in his and other Provinces, by his last employment,

5 Commissie uit de Staten-Generaal om delicate zaken snel en in klein verband te kunnen afhandelen. Pas ten tijde van Frederik Hendrik en Jan de Witt werd hiervan geregeld gebruik gemaakt om de zaken efficiënter te kunnen afwikkelen.

though he want not also his enviers and secret enemies'. De nadruk valt hier op het woord 'secret'. Openlijk waagde niemand het zich tegen Oldenbarnevelt te verzetten.

Nu de oorlog samen met Engeland zou moeten worden voortgezet, werd besloten de Engelse - verregaande - eisen niet zonder meer in te willigen, maar gezanten met uitgebreide volmachten te sturen. Natuurlijk was Oldenbarnevelt wederom degene van wie men verwachtte, dat hij Elizabeths eisen het best zou weten te matigen. De opdracht van het gezantschap was tweeledig. In de eerste plaats moest het aanbiedingen doen om de koningin van het vredesluit af te houden. Lukte dit niet, dan moest bereikt zien te worden dat de vrede zo min mogelijk schade aan de Hollandse belangen zou berokkenen.

In het rapport van de onderhandelingen geschreven door Oldenbarnevelt, - één van de levendigste staatsstukken die van zijn hand tot ons zijn gekomen - zien wij alleen dat eerst de koningin zelve en daarna de éne minister na de andere de volle nadruk leggen op haar vredesneiging en zinspelen op de noodzakelijkheid haar om te kopen met zeer hoge bedragen. Oldenbarnevelt liet zich echter niet van de wijs brengen en 26 augustus 1598 werd een nieuw traktaat gesloten. De koningin bleef in de oorlog, maar werd ontheven van al haar verplichtingen voortvloeiende uit het traktaat van Nonesuch. Alleen de Engelse vertegenwoordiging in de Raad van State bleef bestaan, gereduceerd tot één lid voor de duur van de oorlog. Het totaal bedrag van de Nederlandse schuld aan Engeland werd vastgesteld op 800.000 pond sterling, waarvan de helft te betalen in 13 jaarlijkse termijnen van 30.000 pond plus één van 10.000; de betaling van de andere helft werd verschoven tot na de vrede.

Op 30 augustus waren de gezanten in Holland terug. Oldenbarnevelt kon tevreden zijn. Hij had veel moeten toegeven, maar daar stond tegenover, in zijn eigen woorden:

'Harer Majesteits gunste en vriendschap tot deese Landen geconserveert, deselve van des Vijants intentie gediverteert, de vordere vermeerderinge ende inkankerige van haare schulden voorgekoomen, haar agterwesen tot een seekere somme geredigeert, en deselve op jaaren ende termijnen gestelt...'.
 .

Daarnaast had hij de Franse koning jaloers gemaakt, wat zijn neiging tot hulpverlening slechts kon prikkelen. De ervaring zou leren in hoeverre het met de openlijke, doch onbetaalde hulp van de Engelsen en de geheime betalingen van Frankrijk mogelijk zou blijken de Spaanse overmacht met succes te bevechten. Direct na zijn thuiskomst besteedde Oldenbarnevelt al zijn tijd aan het inhalen

van zijn achterstand. Uit een onbelangrijk voorvalletje kunnen we eindelijk iets leren van Oldenbarnevelts gewoonten. Een oude vriend kwam hem vragen te bemiddelen ten gunste van twee vreemdelingen verdacht van ketterij en die daarom van hun boeken beroofd waren. Deze heren bleken de eerste Socinianen in ons land te zijn, een secte die de goddelijkheid van Christus ontkende. Maar de Staten van Holland waren hier zo fel tegen dat Oldenbarnevelt hen niet kon helpen. Hij heeft hen dan ook niet meer te woord gestaan. Uit dit incident blijkt wel dat het bij de Advocaat thuis zwart stond van lieden, die iets van hem moesten hebben. Maar niet allen werden tot de Advocaat toegelaten. Dit moet wel haat opwekken bij hen die geen kruiwagen hadden. Tenslotte ontzag Oldenbarnevelt zich niet om iemand boudweg aan de deur te laten staan. In zijn hoogmoed vond hij het zelfs niet nodig een pretext te geven.

Na het afwijzen van nieuwe onderhandelingen, die gemakkelijker gevoerd hadden kunnen worden na de afstand van de Nederlanden aan Albertus en Isabella en de dood van Filips II op 13 september 1598, werd het zaak de oorlog te land en ter zee weer te regelen. Albertus was inmiddels op 14 september naar Oostenrijk, Italië en Spanje vertrokken om eerst in Ferrara, daarna nog eens in Valencia zijn huwelijk met de infante Isabella te voltrekken. De elf maanden durende reis kwam niet ten goede aan de besluitvaardigheid van de Zuidnederlandse regering, waar een tijdelijke landvoogd niet het gezag van Albertus had en nog minder dan deze kon rekenen op de loyaliteit van de Belgische adel. Dat gaf ook weer respijt en Oldenbarnevelt kon zich gedurende de wintermaanden rustig bezighouden met het voorbereiden van de campagne van 1599, vooral in financieel opzicht. Want hiermee stond het slecht. Belastingverhoging was nodig. Maar juist dit was uiterst moeilijk te verkrijgen door alle belangentegenstellingen van alle stemhebbende steden. Na eindeloze onderhandelingen en vele moeiten om al die kolen en geiten te sparen wist Oldenbarnevelt er een belasting op de lombardhouders en op de verkoop van onroerende goederen door te drukken, evenals de invoering van een successierecht, het eerste in onze geschiedenis, een hoofdgeld van een half procent en een lastgeld van uitvarende schepen. In 1600 en in 1601 werd de heffing van dit hoofdgeld onder andere naam nog eens opgehaald.

Behalve voor de landoorlog waren deze belastingen ook bestemd voor een nieuwe vlootexpeditie om Spanje geheel van vriend en vijand te scheiden, als wraak, nu in Spanje alle handel op de rebellen verboden was verklaard. Op 2 april 1599 werd de uitrusting van een grote vloot onder Pieter van der Does in een

De tocht, die eindigt in de slag bij Nieuwpoort; landing van de vloot bij Philippine (Universiteitsbibliotheek Leiden, collectie Bodel Nijenhuis P 38 N 85).

plakkaat geregeld. De expeditie werd een grote mislukking, omdat vanuit het buitenland, onder andere van Hendrik IV, groot verzet kwam en omdat de grote onkosten nog niet eens gedekt werden door de behaalde buit. Nog jarenlang werden de Staten-Generaal gedrukt door de schulden die zij voor de tocht gemaakt hadden. Een effectieve blokkade van de Spaanse kust bleek nog niet eens mogelijk. Het enige voordeel was de schade en schrik onder de Spanjaarden en het verhoogd prestige van de jonge staat, die voor het eerst zonder Engelse deelneming zijn oorlogsvloot zo ver van honk stuurde.

Naast de oorlog ter zee ging die te land veel krachten en geld vragen. Ook na werving was Maurits' leger heel wat zwakker dan het Spaanse, waarvan men in het voorjaar een of ander gevaarlijk offensief mocht verwachten. Wel ontbrak het de vijand aan geld en was het moreel van zijn troepen niet hoog, maar een offensieve oorlog is altijd goedkoper dan een defensieve en het minste succes geeft de troepen moed, vooral als er enig plundervoordeel bij betrokken is. Maurits daarentegen moest zijn legertje zwaar verschanzen, het voordeel van de binnenlijnen uitbuiten door veel en snelle communicatiemiddelen, en zijn troepen prompt betalen om ze veilig te kunnen hanteren. Oldenbarnevelt moest voor het geld zorgen.

Zo verschanste Maurits zich kort na het begin van de campagne in de Bommelerwaard in afwachting van de vijand. Dit kostte veel geld en de Staten en Oldenbar-

nevelt droegen de veldheer dan ook op tot een offensieve houding over te gaan. Maurits weigerde en kon de andere heren slechts moeizaam overtuigen. Hij schijnt zich vooral over Oldenbarnevelt geërgerd te hebben, omdat deze zijn vroegere defensieve houding had laten varen. Waarschijnlijk waren de vele zegevierende campagnes van de afgelopen jaren en de successen in de buitenlandse politiek Oldenbarnevelt naar het hoofd gestegen en kon hij zich tegenslag niet meer voorstellen. Hij werd hierin nog versterkt door de voortdurende muiterijen in het krachteloze Spaanse leger, dat zelfs nu geen grote overwinning kon boeken. Bovendien dacht hij een hulpleger van de gezamenlijke Duitse vorsten te krijgen, maar dit bleek door onderlinge jaloezie tussen de vorsten niet door te gaan. Hierna heeft Oldenbarnevelt hun nooit meer om militaire steun gevraagd, alleen nog geldelijke.

Geld was wat de Staten-Generaal nu het meest nodig hadden. Drie provinciën hadden opgehouden hun contributies te betalen of het scheelde althans niet veel. Zeeland was door het verbod van handel op de vijand en door Duinkerke zeeroverijen te zeer getroffen om nog geld over te hebben, maar Friesland en Groningen betaalden gewoon niet vanwege interne twisten.

Daarnaast bleef het gevaar van een mogelijke algehele vrede bestaan. Elizabeth begon er spijt van te krijgen nog in de oorlog te zijn gebleven, vooral nu de Nederlandse schuld nog steeds niet werd afbetaald. Ook de Duitse keizer stuurde gezanten om een vrede te bewerkstelligen. De winter verging in een wisseling van hoop en vrees, totdat in april Elizabeth haar vredesstreven weer vergat, omdat de Nederlanders daaraan niet wilden meedoen, en het keizerlijk vredesoffensief werd afgewimpeld.

Naast de binnenlandse en buitenlandse zaken vormde de voorbereiding van de campagne van 1600 in dit voorjaar Oldenbarnevelts hoofdzorg. Er was weer het gewone touwtrekken van de provinciën, welke kant men het leger zou uitzenden. Dat er een offensief moest zijn, stond vast. Van de Spanjaarden was wegens zware muiterijen en geldgebrek, ook wegens de duidelijke ontevredenheid van de provinciale Staten, geen onderneming van enige betekenis te vrezen.

Er pleitte veel voor, het offensief op Vlaanderen te richten. De verhouding tussen Frankrijk en Spanje was haast bij voortdurend zeer gespannen; opereerde een Nederlands leger met succes in Vlaanderen, hoe dicht bij de Franse grens hoe liever, dan was een breuk tussen Hendrik IV en de Habsburgers niet onwaarschijnlijk. Juist in Vlaanderen werd veel ontevredenheid gerapporteerd en een Nederlands leger kon het verzet doen oplaaien. Ook Zeeland riep om financiële

en militaire hulp, omdat het Spaanse aanvallen via de Westerschelde en de zee vreesde. Het gewest was sterk geporteerd voor een tocht naar Duinkerken. Ook de kansen leken bij uitstek gunstig voor deze grootste krijgstoct van de tachtigjarige oorlog. De vijand had overal te kampen met zware muiterij. Gedomoraliseerd door de tegenslagen in de Betuwe was hij praktisch weerloos. De troepen die hij nog tot zijn beschikking had, lagen in Noord-Brabant, ver van het terrein van de geprojecteerde invasie. In Oostende, nog steeds in Staatse handen, had men een ideale basis, die over zee bereikbaar was, evenals Nieuwpoort, het eerste aanvalsobject. Binnen een week na de inschepping in Dordrecht zou men daar kunnen verschijnen, met volkomen verrassend effect. Vijf juni hoopte men te vertrekken met een kolossaal leger van 127 vendels voetvolk en 25 vanen ruitery. Alleen Maurits werd door dergelijke overwegingen weinig aangesproken. Het veroveren van een plaats op honderd kilometer van Vlissingen, waarbij men vestingen als Sluis, Brugge en Gent maar weinig links liet liggen, was uit militair oogpunt uiterst riskant. Immers, men was afhankelijk van weer en wind, die het verrassende effect van de landing bij Nieuwpoort kon verijdelen. Muiterijen konden plotseling eindigen als een profitabele veldtocht in zicht was. Als het tijdschema niet precies klopte, kon Maurits plotseling in de rug of in de flank aangevallen worden door de hoofdmacht van de aartshertog. Verstandige overwegingen, maar zij kwamen te laat. De Hollanders waren toen al warm gelopen en wilden geen wijziging in het krijgsplan na alle zware financiële offers. Ook niet, toen bleek dat de schepen niet op tijd ter plaatse konden zijn en de tocht minstens een week zou moeten worden uitgesteld. Maurits heeft daarop zijn bezwaren laten vallen, mits de Staten-Generaal zelf zouden meekomen om niet alleen raders maar ook daders van de onderneming te zijn. Behalve de griffier Aerssen en Oldenbarnevelt gingen er zeven gedeputeerden mee en twee leden uit de Raad van State, die in Den Haag op het huis bleef passen. Door de verkeerde wind kreeg de onderneming al direct vertraging. Op donderdag 22 juni landde het leger in Philippine om de volgende dag door te trekken. Het legde in 4½ dag de 75 kilometers af, die het scheidde van Oostende. Zulke dagmarsen van 17 kilometer lijken niet veel, maar de wegen waren slecht en weinig in aantal, er moest voortdurend gefourageerd worden, tot onder de poorten van Gent toe, en bij gebrek aan kaarten kon men geen behoorlijk marsplan maken. Hele legeronderdelen bleven dan ook af en toe een halve dag onvindbaar. Op iedere etappe vergaderden de Staten-Generaal en namen besluiten. De mars was een zenuwachtige affaire, echt wat men noemt een bende. Van verkenning kwam niets. In de

16e/17e eeuw was dit niet absurd. Een militaire inlichtingendienst of spioneren bestond niet. Voor informatie over de streek en de vijandelijke bewegingen wendde men zich steeds tot de omwonende boeren. Maar door de herhaalde brandschattingen van Maurits' leger waren alle boeren weggetrokken. Het leger trok dus in den blinde voort, aangewezen op de wilde en meerendeels optimistische geruchten die ruitereenheden van hun strooptochten mee terugbrachten. Maurits wist niet dat het bericht van zijn vertrek uit Dordrecht de Spaanse muiterij gestild had, zodat Albertus toch nog in actie kon komen.

Het was Oldenbarnevelt, achtergebleven in Oostende, die het eerste bericht van Albertus' nadering ontving. Hij zond onmiddellijk een ritmeester naar Maurits bij Nieuwpoort, terwijl hij zelf de nodige militaire maatregelen nam om een coupe de main op Oostende te verhinderen. Maar het vijandelijke leger sloop achter Maurits aan om deze de pas af te snijden van zijn basis Oostende. De veldslag bij Nieuwpoort volgde.

De onverwachte nadering van de aartshertog had een duidelijke paniek in het leger rondom Oostende veroorzaakt. Was die paniek ook op het leger bij Nieuwpoort overgeslagen, dan was een nederlaag onvermijdelijk. Na de middag begon het kanon te bulderen. Veel hoop op een goede uitslag kon Oldenbarnevelt niet hebben: sinds 24 uur zag hij niets dan vluchtelingen in paniek. Toen een boodschapper dan ook kwam zeggen dat de slag gewonnen was, kon hij zijn oren niet geloven.

Maar Maurits had nog volop zorgen ondanks de overwinning en vergat zijn grieven ook niet. Het leger was verzwakt, in aantal, maar vooral in geest. De overwinning had niet, zoals gewoonlijk, het moreel van de troepen versterkt. Integendeel, men voelde zich in een fuik gelokt, vooral omdat de verslagen vijand niet in de richting van de mars was weggevlucht, maar achterwaarts, vrijwel op de verbinding met het vaderland. Men vernam dat het Spaanse leger zich te Gent verzameld had en van alle kanten versterkingen aantrok. Zelf had men slechts weinig versterking. Al gauw gaven de soldaten de Staten-Generaal en vooral Oldenbarnevelt de schuld van deze hachelijke en onnodige expeditie, waarvan het voortbestaan van de staat in geen dele afhing. Binnen enkele dagen was Oldenbarnevelt de meest gehate man bij het leger geworden.

Onder deze omstandigheden en met een onwillige veldheer had een belegering van Nieuwpoort weinig zin. Maar Oldenbarnevelt zette haar verbeten door. Op donderdag 6 juli trok het leger mopperend in de regen wederom langs het strand naar Nieuwpoort. Twee dagen later vroeg Maurits vergunning tot aftocht,

hetgeen de Staten-Generaal hem weigerden. Op woensdag 12 juli besloten de Staten naar Den Haag terug te gaan, waar vele besognes op afdoening wachtten. Op Maurits' verzoek om te blijven, zodat niet hij alleen op hoeft te draaien voor de impopulaire maatregelen die met prestigeverlies gepaard gingen, antwoordde Oldenbarnevelt dat de Staten immers alles aan hem hadden overgelaten. 't Is een naar gedoe, dat wederzijds vluchten voor verantwoording. De hoofdschuld voor het verlies aan bloed, geld en tijd, dat van de besluiteloosheid het gevolg was, drukt op Maurits, maar Oldenbarnevelt treft zware medeschuld: door de hooghartigheid van zijn optreden, de nadruk die hij steeds weer legde op het 'cedant arma togae'⁶ heeft hij Maurits' initiatief gesmoord en het is begrijpelijk, dat diens overkropt gemoed zich ontladde in een heftige verbittering, waarvan wij in deze tijd vele vage getuigenissen vinden zonder de hand te kunnen leggen op wat er nu eigenlijk precies gebeurd is.

Op 12 juli om 5 uur's middags deed de vijand een grote uitval. De Staatsen boden slecht tegenstand, vooral door gebrek aan moreel. Oldenbarnevelt liet de beslissing over het opbreken van het beleg aan Maurits over, zodat hij zich later aan de verantwoordelijkheden hiervoor kon onttrekken. Dit zette natuurlijk nog meer kwaad bloed bij Maurits, ook al werden zij hierdoor van nu af geen onverzoenlijke vijanden. Maar, zoals men van een oud man na een ziekte zegt, dat hij 'een jasje heeft uitgedaan', zo had de nog steeds vriendschappelijke relatie tussen de twee mannen na de crisis van 1600 een jasje uitgedaan.

Intussen was ook besloten in te gaan op het verzoek van de Zuidelijke Staten-Generaal tot het aanknopen van vredesonderhandelingen. Op 20 juli kwam men hiervoor te Bergen op Zoom aan. Hier eiste Oldenbarnevelt op hoge overwinnaarstoep dat de Zuidelijken met noordelijke hulp de Spanjaarden uit hun land zouden werken, waarna de voorwaarden tot hereniging besproken konden worden. De Zuidelijken mochten dan wel ontevreden zijn met sommige maatregelen van de aartshertogen, zij waren loyale onderdanen, en niet bereid tot overlopen. Zo kwam Oldenbarnevelt op zondag 23 juli, precies vijf weken na zijn vertrek, in Den Haag terug met geschokt prestige en zware zorgen. Uit noord en zuid kwamen slechte berichten. In Vlaanderen had Maurits geen succes meer en kwam maar terug. Herhaalde brieven van de Staten met het verzoek - geen bevel - nog de Spaanse galeien die in Sluis lagen aan te tasten, kwamen te laat. De tocht naar

6 'De wapenen moeten voor de toga wijken'.

Duinkerken was zonder enig voordeel geëindigd. In Friesland werden de interne twisten steeds heftiger. Pas onder sterke druk uit Den Haag kwam een arbitrage tot stand. Het toenemend aantal binnenlandse tegenstanders van de Advocaat zag hun moed stijgen door de rampzalige overwinning van Nieuwpoort. Oldenbarnevelt zou al zijn genie nodig hebben om zijn prestige te herwinnen en zijn te vroeg triomferende tegenstanders nog achttien jaar lang de baas te blijven.

8 *Veelzijdige activiteiten*

Naast al deze binnen- en buitenlandse perikelen moest Oldenbarnevelt zich ook nog bemoeien met de verre vaart op West- en Oostindië. Steeds wanneer de handel op Spanje gestremd wordt en dus ook de toevoer van specerijen en andere uitheemse waar in gevaar komt, vragen de kooplui aan de Staten om kapitaal, reisgegevens en geschut opdat zij zelf de tocht kunnen ondernemen. Al dit soort plannen hebben voor de Nederlandse leiders een dubbel karakter: enerzijds bevordert men handel en scheepvaart, anderzijds doet men de vijand afbreuk, economisch of zelfs rechtstreeks militair, door zijn handelswegen te couperen, zijn zilvertoevoer stop te zetten en zijn marine aan te tasten. Bij Westindische ondernemingen is vooral het militaire risico groot omdat gedeelten van Zuid-Amerika vast in Spaanse hand zijn. Eigenlijk is hier alleen een krijgstocht of kaperonderneming mogelijk. Het Portugese Oost-Indië ligt minder beveiligd. Hier spreekt het economisch voordeel meer dan het militaire.

Als in de negentiger jaren van verschillende kanten inlichtingen over twee mogelijke routes naar Indië binnenstromen en als door herhaalde embargo's in de Spaanse rijken de handel op de Iberische landen gevaarlijker wordt, terwijl het rederskapitaal toeneemt, wordt het steeds lucratiever zelf initiatief te nemen. Eerst in 1594 werd een expeditie om de noord uitgerust, waarbij de leiding en dus ook het risico in handen van de Staten-Generaal lag. Het was immers een exploratie ten behoeve van alle andere toekomstige Nederlanders die op Indië handel zouden gaan drijven. De schepen kwamen niet verder dan straat Waigats in de Barentssee, ten zuiden van Nova Zembla. De resultaten waren bemoedigend genoeg om een tweede tocht te durven wagen. Deze expeditie werd evenwel

een mislukking. Toch wilde Amsterdam nog een derde uitrusten. Deze beroemde derde tocht, uitlopend op de overwintering op Nova Zembla, is geheel gefinancierd door Amsterdam, dat er de eer en de blaam van draagt.

De toekomst was aan de zeeweg rond de Kaap. Over de mogelijkheden hiervan had Oldenbarnevelt voor het eerst nagedacht, toen in april 1592 een Amsterdamse uitgever octrooi had gevraagd tot het doen drukken van kaarten en in de Spaanse taal opgestelde bescheiden betreffende de zeevaart op 'Oost- ende West-Indien, Africa, China ende andere diergelijke landen'. Het octrooi werd verleend en de kaarten ijverig bestudeerd; Amsterdamse reders stuurden Cornelis de Houtman naar Portugal om verdere bijzonderheden over koers, klimaat en ondiepten uit te vinden.

Bij de eerste onderneming via de Kaap waren de Amsterdammers de anderen voor, omdat zij het grote vereiste kapitaal het gemakkelijkst bijeen konden brengen. Een aantal kooplieden vormde tesamen een compagnie die de tocht organiseerde. Oldenbarnevelt heeft in dit stadium de gang van zaken weinig beïnvloed. Het gold hier een typische koopmansonderneming en de wapens die megingen waren louter defensief bedoeld. De eerste reis had uit handelsoogpunt weinig succes door gebrek aan ervaring, onderlinge verdeeldheid en onbekwaamheid der leiders.

Voor de tweede tocht - stellig een winstgevende gezien de opgedane ervaring - vroegen verschillende reders uit Amsterdam, Rotterdam en Zeeland Oldenbarnevelt en de Staten-Generaal om steun. Die konden ze krijgen mits de vrije concurrentie, de in die tijd normale methode, opgegeven werd. Immers, grote militaire inspanning was hiervoor vereist en die kon alleen door monopolisten georganiseerd en bekostigd worden. Bovendien moesten er onderweg en in Indië verversingsstations dan wel factorijen gebouwd worden, die alle kooplui ten dienste moesten staan en alleen centraal gebouwd en beheerd konden worden. Doorslaggevend zal evenwel geweest zijn dat de hoge kosten van uitrusting en approviandering goedge maakt konden worden door hogere winsten - en die waren slechts te maken bij monopolievorming. Men zou een nieuwe compagnie moeten vormen die voor iedereen openstond, omdat een monopolie verlenen aan de 'Oude Compagnie' van enkel Amsterdammers voor een niet-Amsterdams staatsman en voor de andere belanghebbende steden onaanvaardbaar zou zijn. Onder deze omstandigheden begonnen in 1598 de onderhandelingen over een generale concentratie op initiatief van Oldenbarnevelt. Door strubbelingen tussen Amsterdam/Rotterdam en Zeeland en door te ver uiteenliggende standpun-

ten waren deze onderhandelingen evenwel tot mislukken gedoemd. De Staten verzochten de reders nu zoveel mogelijk de concurrentie in Indië te beperken. Van wederzijds vliegen afvangen hoort men niet veel, doordat de Zeeuwen zich op de kust van Voor-Indië concentreerden.

De reizen werden een succes. Beladen met kostbare geschenken en een brief van de 'Coninck van Java' voor prins Maurits, die in Indië als soeverein gold, kwam men thuis. Het succes deed het aantal compagnieën wel toenemen. Maar na een mislukte poging van Oldenbarnevelt om in ieder geval in Holland de compagnieën tot elkaar te brengen, slaagden de burgemeesteren van Amsterdam op 9 december 1600 erin een fusie tot stand te brengen tussen alle compagnieën. Met de Zeeuwen bleef de concurrentie er een met tanden en klauwen. Ook in Amsterdam rusten kapitaalskrachtige ondernemers steeds vloten uit om de bestaande te beconcurreren. Hoe meer winst, hoe meer vloten er uitgerust werden, waarbij winsten alleen aan de erg rijke kooplui ten goede kwamen. Deze kapitaals- en machtsconcentratie kon politiek wel eens gevaarlijk worden. Daarom streeft Oldenbarnevelt na 1600 niet meer naar een fusie van compagnieën van enkel kooplui maar naar een Verenigde Oostindische Compagnie, waar een iegelijk, koopman of niet-koopman, aan kon deelnemen met een door hem zelf te bepalen bedrag. Men krijgt daardoor een figuur, die iets heeft van de moderne naamloze vennootschap, al zijn er anderzijds ook belangrijke afwijkingen. Ieder kan nu deel hebben aan de grote winsten. De bronnen laten met toe vast te stellen of Oldenbarnevelt de originator van deze ondernemingsvorm geweest is. Mogelijk is het wel. Zo'n compagnie had bovendien enkele politieke kanten: hij was een middel om de vijand te bestrijden en was tegelijk handig om de kaapvaart op de vijand, maar ook wel op de vriend, in de hand te houden.

In de najaarszitting van 1600 van de Staten van Holland bracht Oldenbarnevelt het punt te berde. Alle belanghebbenden waren het er over eens, dat men een concentratie tot stand moest brengen en een monopolie vestigen. Het bleek duidelijk uit de rapporten van een rijk met specerijen geladen vloot, die in de nazomer Texel bereikte, dat de peperprijzen aanmerkelijk gestegen waren door de onderlinge concurrentie en die met de Portugezen. De vereniging van alle krachten moest de winsten voor allen doen toenemen. Over de voorwaarden, waarop de concentratie zou plaats vinden, kon men het echter niet zo spoedig eens worden. Amsterdam wilde namelijk, omdat het de oudste rechten had, een octrooi voor 25 jaar met uitsluiting van de Hollandse steden.

Op 26 november leek de tijd rijp voor een algemene bewindhebbersvergadering

van de oude compagniën onder auspiciën van de Staten-Generaal. Over de verdeling van de participatiën werd men het vrij spoedig eens: de helft voor Amsterdam een kwart voor Zeeland en voor Rotterdam/Delft en het Noorderkwartier ieder een achtste. Maar op de wijze van stemmen braken de onderhandelingen af. Zeeland wenste iedere groep één stem te geven, terwijl Amsterdam verhoudingsgewijs wilde stemmen. Direkt werd er een nieuwe vergadering uitgeschreven voor januari 1602. Deze leidde tot volledige overeenstemming. Het aantal bewindhebbers werd op zeventien bepaald, acht uit Amsterdam, vier uit Zeeland, twee uit de Maassteden, twee uit Noordholland en één bij toerbeurt uitgezonderd Amsterdam. Nu moesten de afzonderlijke Staten nog hun toestemming geven. De Staten van Holland hadden tegen drie punten bezwaar: de beperkte duur van de inschrijving - oorspronkelijk tot 1 mei 1602 -, machtsconcentratie van 12 of 16 'hooftreeders' en de duur van 50 jaar van het octrooi. De eerste twee bezwaren waren niet te ondervangen, op het laatste punt gaf Oldenbarnevelt toe: het octrooi zou 21 jaar duren. Zo kreeg hij de Staten van Holland geheel achter zich. De Zeeuwse Staten, naar Den Haag gekomen, brachten bezwaren in die het gevolg van interne geschillen bleken. Prins Maurits moest er voor bemiddeling bijkomen. Hierna waren ook de Zeeuwse Staten bereid het octrooi, zoals het door en na de koopliedenvergadering van januari gewijzigd was, voetstoots aan te nemen.

Kort vóór de Zeeuwse Staten weer vertrokken, hadden zij op een gebied dat niets te maken had met de punten van bespreking een verontrustend offensief op Oldenbarnevelt gericht. Voorzichtig legden de Zeeuwse raadpensionaris en Malderee, de vertegenwoordiger van de Eerste Edele, hun bedoelingen in een informeel gesprek met de Advocaat uit. Indertijd was de verheffing van Prins Willem tot graaf onder meer vastgelopen op de traagheid en het wantrouwen van Zeeland. Die beletselen bestonden thans niet meer. Maurits was waardig, zowel 'ten regard van de meriten zijns vaders' - dat ging ook nu nog voorop! - als wegens de grote diensten die hijzelf aan het land had bewezen, om tot graaf van beide gewesten verheven te worden. Holland moest daarin vóórgaan, als in 1583; Zeeland zou bereidwillig volgen. Op een informele bijeenkomst bij hem aan huis besprak Oldenbarnevelt dit voorstel terstond met enkele vooraanstaande Hollandse regenten. Er werden slechts enige onbelangrijke en onwerkelijke bezwaren genoemd. Maar de ware redenen die Maurits' verheffing ongewenst maakten, kwamen niet boven tafel. Dié lagen in de eerste plaats in de moeilijkheid de capitulaties zó in te kleden, dat zij waarborgen boden tegen absolutisme, en dat

deze dan voor Maurits toch aanvaardbaar waren. Tevens had Maurits meermalen blijk gegeven van een zekere voorliefde voor Zeeuwse belangen, waar die met Hollandse in strijd kwamen. Door een verheffing op Zeeuws initiatief zou die voorkeur slechts versterkt worden. Oldenbarnevelt verdacht niet Maurits van alle pogingen tot verheffing die in deze tijd gedaan werden, maar meer diens aanhangers bij wie hij geen hoger motief veronderstelde dan om bij de Prins in het gevlij te komen. Overigens zou het prestige van de Verenigde Provinciën aan de buitenlandse standbewuste hoven door een monarchale regeringsvorm wel verhoogd worden.

Op 20 maart, drie dagen na het vertrek van de Zeeuwse Staten, kwam het octrooi van de Verenigde Oostindische Compagnie in de Staten-Generaal ter tafel. Met slechts een Groningse onthouding en een Friese tegenstem werd het aanvaard. Het was een felicitatie waard en Oldenbarnevelt zal heel wat handdrukken ontvangen hebben. De Spaanse generaal Francisco de Mendoza, Admirant van Aragon, die bij Nieuwpoort gevangen genomen was, zou zich hebben laten ontvallen 'dat deselve vereeniging, mitsgaders het gegunde octroij de coninkrijken van Spaanjen en Portugaal bevonden zoude worden zoo schadelijk te weesen als d' unie van Utrecht in de Vereenigde Landen was geweest'.

De Unie van Utrecht! Het was een vergelijking naar Oldenbarnevelts hart. Want ook hem was het niet in de eerste plaats te doen geweest om de bloei van de Nederlandse koophandel, maar om de afbreuk aan Spanjaarden en Portugezen, die van de concentratie het gevolg zou zijn.

Alleen de Magellaanse Compagnie uit Rotterdam¹ mocht naast het monopolie blijven bestaan. In deze onderneming hadden vrienden en familie van Oldenbarnevelt veel belang. Een maatregel die riekt naar nepotisme. Toch kochten de Staten van Holland in 1603 deze compagnie af op een, dankzij Oldenbarnevelt, voor deze maatschappij zeer gunstig compromis.

Ook Oldenbarnevelt nam deel aan de inschrijving van kapitaal voor de nieuwe Verenigde Oostindische Compagnie, echter niet uit winst oogmerk, maar als contributie voor een goed doel - afbreuk aan Spanje. De eerste jaren beantwoordden de dividenden volstrekt niet aan de verwachtingen. Oldenbarnevelts schepping, latere grondslag van fabelachtige koopmanswinst, was voorlopig vooral wat Oldenbarnevelt bedoelde: een daad van oorlog, belangrijker dan de

1 Een in Rotterdam onder leiding van Olivier van Noort opgezette compagnie voor de vaart op Indië via Straat Magellaan.

slag bij Nieuwpoort, belangrijker ook dan de kostbare en langdurige verdediging van Oostende.

In de komende drie jaar kwam de oorlog vrijwel tot stilstand door de gerekte belegering van Oostende door de Spanjaarden en die van Den Bosch, Grave en Sluis door Maurits. Het resultaat was een duidelijke en hopeloze remise. Die toestand bracht Oldenbarnevelt tot de overtuiging, dat een vrede op status-quo basis verkieselijk was boven een blijven nastreven van een hersenschimmige vereniging van alle gewesten tegen Habsburg.

De belegering van Oostende had Oldenbarnevelt willen voorkomen door in het voorjaar van 1601 een nieuwe tocht naar Duinkerken te ondernemen. Maar Maurits en Willem Lodewijk wilden er niet aan. De Nassause neven stelden daartegenover voor, de belegering van Oostende te verijdelen door een ‘diversie’ - een afleidingsmanoeuvre - tegen een andere stad: Den Bosch, Grave of Rijnberk. Zó is het gebeurd. In 1601 koos men Rijnberk en Den Bosch, in 1602 Grave.

Rijnberk werd op 30 juli door Maurits ingenomen, echter niet zonder een conflict tussen hem en Oldenbarnevelt, ontstaan over de troepenverdeling. Francis Vere, bevelhebber van Oostende, en Oldenbarnevelt vonden beiden dat Maurits troepen moest afstaan voor Oostende. Pas toen een tweede bevel uit Den Haag inhield, dat hij de troepen zonder ‘voirder disputen’ moest laten gaan, gehoorzaamde de Prins. Nu zegevierde Oldenbarnevelt weer.

Toch was de verhouding tussen de veldheer en de advocaat niet alleen maar gespannen. Zo had Oldenbarnevelt er waarschijnlijk voor gezorgd dat de gravin van Meurs, weduwe van de onthoofde graaf van Horne en later van haar neef Adolf, stadhouder van Utrecht en Gelderland, Maurits tot erfgenaam van Meurs had benoemd, uit dankbaarheid dat de Staten-Generaal hun invloed en pressie-mogelijkheid hadden aangewend om haar in het bezit van haar inkomsten te stellen. Op 25 mei 1600 stierf de gravin. Haar testament werd al dadelijk niet erkend door de hertog van Gulik, of liever door de raden die voor de krankzinnige hertog regeerden. Zolang de campagne in Vlaanderen duurde kwam het zeker niet met de staat van deze landen overeen om verdere stappen te ondernemen, maar in het najaar van 1601 werd Oldenbarnevelt actief. Eerst trachtte hij de overige erfgenamen met Maurits en de graaf van Solms voor één karretje te spannen en enkele dagen later deed hij een conferentie te Emmerik beleggen tussen gevolmachtigden van de hertog van Gulik, de erfgenamen en de executeurs

oftewel de Staten-Generaal. Tijdens maandenlange conferenties te Wesel en Kleef kwamen de hertogelijke raden eindelijk in zoverre over de brug, dat zij Maurits in het bezit van Meurs wilden stellen onder onmogelijk zware voorwaarden. Die werden dan ook, waarschijnlijk met voorkennis van Oldenbarnevelt, afgeslagen. Op 7 augustus nam Maurits het heft in eigen hand en verscheen met zijn hele leger voor de zwakke stad, die op het zien van het geschut terstond werd overgegeven. Oldenbarnevelt had zijn prestige verhoogd en Maurits' dankbaarheid gewonnen.

Van alle kanten werd nu aangedrongen op een nieuwe diversie, om het nog steeds belegerde Oostende wat meer ruimte te geven. Men besloot dat deze het best in Brabant kon geschieden. Maar het beleg van Den Bosch werd een mislukking. Het was veel te laat begonnen. De vorst viel vroeg in en op 24 november brak Maurits het beleg op. De diversie was in zoverre geslaagd, dat de vijand inderdaad enige regimenten van voor Oostende had weggetrokken. Het beleg werd evenwel niet opgebroken en Vere, de commandant, geraakte in dusdanige moeilijkheden dat hij zich genoodzaakt zag schijnonderhandelingen aan te knopen. In Den Haag was men hierover gebelgd omdat dit in strijd is met de ridderlijke oorlog en het ook bleek dat door zijn zorgeloosheid en twist met zijn eigen officieren de toestand nodeloos verslechterd was. Tevens verdacht men hem ervan de stad misschien ook echt over te willen geven als de versterking niet tijdig aangekomen zou zijn. Als gevolg van dit alles was Vere niet langer als commandant te handhaven. 'Voor consultatie' werd hij naar Den Haag geroepen, waarna hij niet meer naar Oostende terugkeerde. Zijn aanvankelijke populariteit was bij Maurits en in het leger verdwenen en Oldenbarnevelt heeft moeten inzien, dat hij deze gewaardeerde vriend en bondgenoot niet lang meer in dienst van de Staten zou kunnen houden.

Een andere langdurige bezigheid van de Landsadvocaat was de vrijlating van Mendoza, de Admirant van Aragon, de Spaanse generaal, die bij Nieuwpoort gevangen genomen was. Normaal gesproken zou de familie van de generaal hem van Maurits als veldheer terugkopen, maar Oldenbarnevelt vond dat de bevrijding van een generaal meer een staats- dan een familie-aangelegenheid was. Men moest dus van de koning van Spanje een offer vragen in de vorm van een uitwisseling van gevangenen en een som gelds. De toestemming van de Admirant, die eerst op het slot van Woerden gevangen zat en later naar enkele kamers boven de Ridderzaal gebracht is, was betrekkelijk spoedig verkregen, maar voor de wijze van uitwisseling was langer overleg nodig. Als Oldenbar-

nevelt zich door zijn jicht niet heeft laten weerhouden de trappen achter de Ridderzaal te beklimmen ten einde zich rekenschap te geven van de inrichting der vertrekken, heeft hij de gevangenis geïnspecteerd waar hij zelf de laatste acht maanden van zijn leven zou doorbrengen. De Admirant had, ondanks alle voorzorgen tegen ontvluchting, tamelijk veel gelegenheid tot omgang met voornamelijk Nederlanders.

Beleefdheidsbezoeken, onder andere van Maurits, waren aan de orde van de dag. Brussel, dat wel naar vrede verlangde, wilde hiervan gebruik maken voor het aanknopen van vredesonderhandelingen. Maar deze trotse krijgsman, wie alle soepelheid vreemd was, had totaal geen diplomatieke gaven en formuleerde dan ook voorwaarden, die voor de Republiek vooral onaanvaardbaar waren omdat Oostende juist gered was. Druk van Oldenbarnevelt tot matiging van Mendoza's eisen liep op niets uit. Wel kwam hieruit in 1618 de beschuldiging van Oldenbarnevelt voort van gekonkel met de Spanjaard, aan wie hij de geheimen des lands zou hebben geopenbaard. Een onzinnige beschuldiging, al was het alleen maar omdat Oldenbarnevelt zorg droeg zich bij iedere conferentie door de griffier of een medegedeputeerde te laten vergezellen. Maar zulke laster vond gretige oren.

Eindelijk leidden de onderhandelingen over de Admirants vrijlating tot resultaat: op 29 mei 1602 zette deze te Antwerpen voet op Belgische bodem. Toen enkele maanden later vierhonderd bevrijde galeislaven hun vaderland terugzagen, verhoogde dit Oldenbarnevelts populariteit. Men constateerde niet zonder verwondering, dat de koele hooghartige man met zijn adelcomplexen toch, als het er op aan kwam, voelde voor de noden van de kleine man.

In diezelfde tijd steeg ook de populariteit die hij bij de kooplieden al verworven had door de totstandkoming van de Oostindische Compagnie. Hij deed namelijk de Staten-Generaal besluiten partij te kiezen in een conflict tussen de stad Emden en haar landsheer, graaf Enno III van Oostfriesland. Deze graaf wilde meer invloed op de samenstelling van de magistratuur en rechtsmacht binnen de stad. Maar Emden liet zich zijn privileges niet afnemen en riep de Hollanders te hulp. De Staten-Generaal besloten tot een permanente bezetting, die honderdveertig jaar zou duren. Hierdoor werd Emden met de Nederlandse havens gelijkgeschakeld met betrekking tot de handel op de vijand. Daarmee was tevens de mogelijkheid gegeven tot verdere bemoeilijking van de buitenlandse handel van de Oostfriesse havenstad, met als gevolg dat de opkomende concurrent van Amsterdam en Rotterdam beknot werd.

Tot dusver had Oldenbarnevelt veel succes. Maar er waren twee knelpunten: de

verhouding met Maurits verslechterde en het ontzet van Oostende bleek moeilijker dan men gedacht had. Beide factoren hingen samen.

Maurits werd tegen zijn zin in weer gedwongen een afleidingsmanoeuvre in Brabant te maken met de hoop dat het beleg van Oostende opgebroken zou worden. Maar de tocht werd een fiasco, minder kostbaar weliswaar dan die naar Duinkerken twee jaar tevoren, maar niet minder volledig. Maurits had gelijk gekregen, maar Oldenbarnevelt kon vermoeden, dat Maurits' eigen onwil tot de ongunstige afloop van de tocht had bijgedragen. Het wederzijds wantrouwen was weer een paar graden gestegen.

Maurits gebruikte de gemaakte toerusting om vanaf juli 1602 Grave te belegeren. Dit werd echter weer een langdurige en kostbare geschiedenis, terwijl de Staten ter plaatse aanwezig, lang niet scheutig waren met geld. Daarom wilde Maurits het maar weer opgeven, maar Oldenbarnevelt las hem op hoge toon de les. Maurits voelde zich als een kind behandeld en werd ziek van ergernis. Het beleg schoot zo mogelijk nog minder op. Pas op 18 september viel de stad. Tweemaal hadden de Staten-Generaal hun zetel naar het kamp vóór Grave verplaatst. Op de dag vóór hun vertrek daarheen hadden ze voor het eerst na lange tussenpoos weer een gezant in Duitsland benoemd, in vaste dienst doch voorlopig met losse standplaats. Niet dat de Duitse vorsten zo machtig waren, maar juist omdat er zo veel verschillende vorsten waren, kon er uit die hoek een interessant initiatief komen tot unie tussen luthersen en calvinisten, zodra het gevaar van katholieke zijde zou toenemen. Zo'n unie kon voor Nederland van het grootste belang worden. Ook Hendrik IV hield om die reden een oogje in het zeil via de persoon van Jacques de Bongars. De Republiek benoemde de calvinistische Pieter Corneliszn. Brederode, die met Bongars wel contacten onderhield. Een vruchtbaar jaar in Oldenbarnevelts leven liep ten einde. Zijn verhouding met Maurits was weliswaar om verschillende redenen minder gunstig geworden, maar van een vijandschap was nog allerminst sprake. Het volgende jaar 1603 is er daarentegen een, waarin vrijwel niets voorviel van belang voor Oldenbarnevelts leven, behalve zijn laatste gezantschap naar Engeland². Wat de krijgsoperatiën betreft was het trouwens een merkwaardig stil jaar. Aan Nederlandse en Spaanse zijde ontbraken de middelen om iets te ondernemen; ook wilde men de kat uit de boom kijken wat Engeland betreft, toen koningin Elizabeth gestorven was en haar opvolger, koning Jacobus, lang tussen oorlog en vrede bleef dubben. Tevens

2 Zie beneden p. 135, 136.

was er aan Spaanse zijde een nieuwe veldheer benoemd, de Genuese bankier Ambrogio de Spinola.

Na Oldenbarnevelts terugkeer uit Engeland ontstonden er na elkaar twee conflicten tussen de beide protagonisten. Allereerst was men het er niet over eens waar muiters die na de val van Grave uit het leger van de Admirant waren weggelopen in te zetten. Maurits wilde hen gebruiken voor het beleg van Den Bosch, dat als diversie voor Oostende gold, maar Oldenbarnevelt stelde voor hen als garnizoen in Grave te legeren. Grave was echter persoonlijk eigendom van Maurits en deze verzette zich met hand en tand tegen de mishandeling en plundering van zijn onderdanen. Even leek het hard tegen hard te gaan. Zo ver kwam het echter niet. Maurits, de Raad van State en zes provinciën zwichtten voor Oldenbarnevelts argumenten. Het eskadron ging naar Grave. Inzake de belegering van Den Bosch als diversie voor Oostende kreeg Maurits wel zijn zin, hoewel Oldenbarnevelt deze onderneming veel te kostbaar vond, vooral omdat de inneming geen eigenlijk doel was, maar slechts de verlichting van Oostende. Vijf november werd het beleg opgebroken. Vere ontbrak hierbij. Zijn verhouding met Maurits was steeds slechter geworden sedert zijn aftreden als commandant van Oostende. In april 1604 verliet hij dan ook voorgoed de Nederlandse dienst, opgevolgd door zijn broer Horatio, heel wat minder hoog in zijn wapen, die in de loop der jaren een gewillig werktuig in Maurits' hand zou blijken. Oldenbarnevelt zal zijn verlies aan invloed in de Staten-Generaal vermoedelijk betreurd hebben, maar hij kon er niets aan verhelpen. De invloed van Maurits, iedereen wist het, bewoog zich in stijgende lijn.

Nu namen de Spaanse aanvallen op Oostende in kracht toe. Het was te verwachten, dat Maurits zich weer niet zou laten vinden voor een krachtige directe ontzetting, en dat de Staten-Generaal hem daarin gelijk zouden geven. Oostende zou vallen, onze reputatie in het buitenland zou lijden en Oldenbarnevelt zou er voor verantwoordelijk worden gesteld. Daarom wilde Oldenbarnevelt in ieder geval het uiterste proberen om ons gezicht voor het buitenland te redden: een tweede tocht naar Vlaanderen, hoe onmogelijk ook en hoe onwillig Maurits ook was. De Staten-Generaal en Oldenbarnevelt gingen mee om de recalcitrante generaal desnoods tegen zijn zin naar Oostende te slepen.

De tocht is niet gelukt, omdat het inderdaad onmogelijk schijnt te zijn geweest. Wel heeft Oldenbarnevelt bij verschillende gelegenheden zijn invloed gebruikt om een stoutmoediger optreden te bevorderen. Hij is daar erg trots op geweest. In zijn korte autobiografie wijdt hij aan het jaar 1604 meer zinnen dan aan enig

ander jaar van zijn carrière. Oostende kon niet behouden blijven, maar eervol heeft men de stad overgegeven. De verdediging van meer dan drie jaar had langer geduurd dan van enige andere stad binnen mensenheugenis. Bovendien had Maurits Sluis net ingenomen, een waardevolle compensatie.

De Nederlanders sloten zich nu aaneen voor een grimmige tegenstand. Zelfs de verhouding tussen Oldenbarnevelt en Maurits liet in de volgende jaren niets te wensen over ondanks nieuwe meningsverschillen. Hun laatste bondgenoot, Engeland, ontviel hun immers in dit jaar, terwijl de hoop, Hendrik IV weer in de oorlog te trekken, meer en meer vervloog.

De afgelopen jaren moest men al telkens behendig manoeuvreren om zoveel mogelijk steun van de beide vorsten te verkrijgen. Al sinds tien jaar was de kwintessens van Oldenbarnevelts wijsheid: de beide landen en hun jaloerse monarchen tegen elkaar uitspelen, zoals een kind profiteert van de twisten van zijn ouders. Het was van A tot Z een tactiek die Oldenbarnevelt paste als een handschoen. Hij was er echter voor afhankelijk van de kwaliteit van zijn vertegenwoordigers ter plaatse.

Voor Frankrijk had men geen betere keus kunnen doen dan de zoon van de griffier der Staten-Generaal, François van Aerssen. Gedurende de eerste jaren van zijn ambassade gaf deze zich de grootste moeite Oldenbarnevelts politiek tot in bijzonderheden te leren kennen en te goeder trouw uit te voeren. Tegenwerpingen maakte hij nimmer. Zijn enige klacht is dat Oldenbarnevelt hem te weinig schrijft, zodat hij in zijn veelvuldige gesprekken met Hendrik IV en zijn ministers bij herhaling op zijn eigen inzicht, soms ook op zijn eigen initiatief, is aangewezen. Zo liet Oldenbarnevelt hem eens twee maanden zonder tijding. De verhouding bleef acht jaar lang zo goed als die maar zijn kon tussen een zeer autoritaire leider en een van hem afhankelijk diplomaat met een eigen persoonlijkheid. Vooral op het hoofdpunt, waarop later de tegenstelling gerezen is, waren in de jaren vóór het Bestand geen klachten: de verhouding tot de Franse hugenoten. Van het begin af heeft Aerssen de relaties met de protestantse kopstukken gecultiveerd, enerzijds om goede commandanten voor de Franse vrijwilligersregimenten aan te kweken, anderzijds om druk op de Franse regering uit te oefenen, als de beloofde subsidies uitbleven. Zelfs toen de voornaamste onder deze leiders, Bouillon, van hoogverraad beschuldigd van het hof vluchtte, dreigde Aerssen gecompromitteerd te worden. Maar hij wist zich heel tactvol uit het benarde probleem te redden, zodat zijn verhouding met Hendrik IV goed bleef,

zonder Bouillon, die ten slotte een zwager van prins Maurits was, geheel te verloochenen.

Aerssen had twee taken: spreken en luisteren. Hij moest telkens aandringen op betaling van toegezegde subsidies en daarbij leren de argumenten te gebruiken, die insloegen zonder ergernis te verwekken. Een andere moeilijkheid was dat men in Frankrijk eiste dat de subsidies voor grote offensieven gebruikt werden en niet naar Engeland doorvloeiden als Nederlandse terugbetalingen. Men heeft Aerssen wel verweten dat hij de onoprechte voorspiegelingen van de koning niet doorzag, wanneer deze sprak over hervatting van de oorlog. Immers het Franse belang bracht mee dat de Spaans-Nederlandse oorlog onbeperkt moest voortduren. Om nu te voorkomen dat Oldenbarnevelt vrede zou gaan sluiten zodra hij inzag hoe weinig kans er was op een Franse hervatting van de strijd, moesten Aerssen en Oldenbarnevelt in de waan gebracht worden dat Hendrik IV stond te popelen om de strijd te hernieuwen. Wij zien dan ook een onophoudelijke reeks van kunstmatige spanningen in de Frans-Spaanse betrekkingen, gevolgd door even onoprechte ontspanningen. Maar niet Aerssen was te optimistisch, doch Oldenbarnevelt. Gezien de Franse subsidies en de grote stroom Franse krijgslieden naar het noorden, op instigatie van hun koning, was dit wel te verontschuldigen.

In Engeland lagen de problemen geheel anders dan in Frankrijk. De gezant Caron was buitengewoon goed thuis aan het hof. Hij stond met ieder daar op zeer vriendschappelijke voet, maar zelf was hij geen persoonlijkheid. Meer nog dan Aerssen was hij een gewillig werktuig van Oldenbarnevelt. Het voornaamste onderwerp waarmee Caron zich had bezig te houden was evenals voor Aerssen van financiële aard, met dit verschil, dat de laatste moest zorgen dat er Frans geld naar Nederland kwam, de eerste vooral verhinderen dat Nederlands geld naar Engeland reisde. De goede Caron verkeerde dus in de ongelukkige positie van onwillige debiteur, alleen onderbroken door vlagen van oorlogszucht in Engeland, wanneer tegen een opnieuw dreigende Armada Hollandse hulp gewenst werd.

Politiek gesproken was het dus eigenlijk de dood in de pot in de vijf jaar na de vrede van Vervins. Aan het eind was men na veel diplomatengeloop en -gepraat nog even ver als aan het begin. Zowel Frankrijk als Engeland wilden de anderen aanzetten tot grote acties zonder zelf hiervoor een veer te hoeven laten. Ondanks de grote mond van Hendrik IV en zijn hevige ontstemming bleven de subsidies toch uit.

In het voorjaar 1603 veranderde de situatie in West-Europa door het overlijden van koningin Elizabeth op 3 april. In Holland heerste grote verslagenheid over de dood van een ietwat grillige maar toch wel oprechte vriendin en haar vervanging door de zoon van Maria Stuart, weliswaar protestants opgevoed, maar van wie men wist, dat hij wel eens met Spanje en de paus contact had opgenomen. In de afgelopen winter had hij in Holland wapens doen kopen, maar men wist niet of deze bedoeld waren om de Engelse troon gewapenderhand te nemen of om Spanje te beoorlogen. Ook was bekend dat hij uiterst vredelievend was en dat zijn vrouw van katholisierende neigingen verdacht werd. Oldenbarnevelt vond het nodig persoonlijk eens poolshoogte te gaan nemen. Daartoe werd tot een ambassade van louter kopstukken besloten. Aan het hoofd stond Frederik Hendrik, negentien jaar oud, volleerd hoveling en charmeur als zijn vader. Bovendien ging een zo groot mogelijk aantal edellieden en pages mee als begeleiding, een luister die het prestige van de Staten verhoogde en een eerbetoon vormde, dat in Engeland geapprecieerd zou worden.

Dank zij de grote voortvarendheid, waarmee de zaak behandeld werd, kon het hele gezelschap met pak en zak op 3 mei naar Den Briel vertrekken ‘om van daar met de eerste goede Wind de reis te vorderen’. In Londen aangekomen hoorde men dat de koning nog niet gearriveerd was. Dat was ergerlijk, maar aan de andere kant stond het natuurlijk wel buitengewoon netjes dat de Nederlanders als enigen uit het buitenland klaar stonden de nieuwe koning tegelijk met zijn onderdanen bij zijn intocht te verwelkomen. Inderdaad toonde Jacobus zich tijdens de eerste audiëntie aangenaam verrast door de betrachte spoed. Voor de rest werd het gezantschap een teleurstelling. Allereerst moest het lange tijd wachten voor het een audiëntie kreeg. De wijze waarop deze audiëntie verleend werd, door Oldenbarnevelt verzwegen, schijnt al heel weinig eervol geweest te zijn: de Nederlanders werden verdekt opgesteld in een gang, waar de koning voorbij zou komen en zo werd een quasi-toevallige ontmoeting georganiseerd. De audiëntie verliep ook overigens weinig bevredigend. De koning beschouwde de Nederlanders als opstandelingen tegen hun wettige vorst. Hij was weliswaar te beleefd om dat direkt mee te delen, maar Oldenbarnevelt had dit door hovelingen horen zeggen. Verder was het bekend, dat hij van plan was concessies aan de Engelse katholieken te doen en dat hij een Order in Council voorbereidde, waarbij alle vijandige handelingen tegen Spaanse schepen verboden werden. Zijn weigering zich te uiten over Oldenbarnevelts voorstellen tot krachtige gezamenlijke oorlogvoering, een weigering die hijzelf baseerde op zijn onervarendheid in

de Engelse politiek klonk Oldenbarnevelt dan ook als een duidelijke afwijzing in de oren. Toch waren er wel gunstige factoren: de koning was redelijk. Oldenbarnevelt kon hem overtuigen mits hij slim genoeg sprak, en de koning was ook enigszins onder de indruk gekomen van Oldenbarnevelts persoonlijkheid en politiek inzicht. Bovendien schonk de koning een aanzienlijke subsidie voor een lichte troepen in Engeland en Frankrijk; de betaling evenwel moest door de Franse koning geschieden als delving van diens schuld aan Engeland. Ook legde Oldenbarnevelt een goed contact met Rosny, de Franse gezant.

In zijn afscheidsaudiëntie was Jacobus heel wat minzamer dan de eerste keer. Hij deelde Oldenbarnevelt mee met iedereen, ook met de Spanjaarden, in vrede te willen leven. Wel beloofde hij, dat in het met de Spanjaarden te sluiten traktaat niets zou voorkomen, dat voor Nederland nadelig was. Deze afscheidsaudiëntie ontnam Oldenbarnevelt iedere hoop dat men in Engeland tot voortzetting van de oorlog tegen Spanje zou besluiten.

Enkele dagen na de terugkeer van het gezantschap arriveerde in juli 1603 te Den Haag de nieuwe Engelse ambassadeur, de opvolger van de inmiddels overleden Gilpin. Het was Sir Ralph Winwood over wiens benoeming men zich in de Staten-Generaal tevreden betoonde, niet om zijn politieke richting van anti-Spaanse oorlogspartij, maar om zijn titel. Hoe deftiger de gezant, hoe groter eer voor de mogendheid bij wie hij geaccrediteerd was.

De eerste propositie, die hij namens Engeland moest doen, was een formaliteit: de uitnodiging aan de Staten-Generaal om aan de komende vredesonderhandelingen deel te nemen. Men wist in Engeland dat een vrede voor de Nederlanden nu ondenkbaar was. Nu, dan zouden de Engelsen alleen beginnen. Maar het duurde nog precies een jaar na Winwoods propositie, eer de vrede te Londen getekend werd. De Spanjaarden bewogen zich met majesteitelijke traagheid. Zij intrigeerden met Engelse katholieken en andere ontevredenen, hetgeen Jacobus' ijver voor hun vriendschap aanmerkelijk deed verflauwen. Pas op 30 mei 1604 kwamen de onderhandelaars in Somerset House bij elkaar.

Met Frankrijk hield Oldenbarnevelt in deze tijd van gespannen afwachting voortdurend voeling. Hendrik IV blies weer vuur en vlam tegen de Spanjaarden, vooral naar aanleiding van handelsbelemmeringen van Spaanse zijde. Maar ook dit oorlogsgerucht verstomde evenals de vorige. Wel verbood Hendrik IV op 8 februari 1604 alle handel van zijn onderdanen met Spanje en bleef de verhouding tussen beide koningen het grootste deel van het jaar gespannen, maar van een offensieve beweging was geen sprake.

De vredesconferentie tussen Engelse (rechts) en Spaanse/Zuidnederlandse afgevaardigden in Somerset House, Londen augustus 1604 (National Portrait Gallery, Londen, 665).

De Engelse vrede kwam voor Oldenbarnevelt nog als een verrassing. Deze gaf hem grote zorgen, vooral door dubbelzinnige bepalingen betreffende de pandsteden. Want in het verdrag stond, dat Jacobus weliswaar voorlopig de pandsteden niet zou uitleveren, maar wel dat hij aan de Staten-Generaal een termijn moest stellen binnen welke zij zich met de aartshertogen moesten verstaan; weigerden zij dit, dan zou hij zich van de tegenover hen aangegane verbintenis ontslagen achten en doen wat hem recht en billijk voorkwam, in overeenstemming met de vriendschap die hij de aartshertogen toedroeg. Dat kon in handen van een bedilziek monarch een kwalijk pressiemiddel worden tot het aangaan van een ongewenste vrede. Maar het Engelse hof liet weten, dat dit slechts als een rad voor Spaanse ogen bedoeld was; zij zou zich er nooit toe lenen de Hollanders door middel van de pandsteden te chanteren tot onderwerping aan de aartshertogen. Intussen had Engeland ons niet geheel in de steek gelaten. De Schotse en Engelse troepen bleven normaal in Nederlandse dienst ondanks de Spaanse protesten. Om die pil verder te verzoeten stond Jacobus aan Caron toe zijn titel van agent te verwisselen in die van ambassadeur; hij stuurde hem naar Holland om Oldenbarnevelt de verzekering te geven van zijn voortdurende sympathie voor de Nederlandse zaak; als contraprestatie liet Oldenbarnevelt de verspreiding van een pamflet verbieden, dat een verkeerde voorstelling van de vrede van Londen gaf. Het Nederlandse volk, dat niet zoals Oldenbarnevelt de achtergronden van het geval kende, was onthutst en verbolgen. Zelf liet Oldenbarnevelt zich door de explicaties van Cecil overtuigen dat de vrede in wezen geen einde van het bondgenootschap betekende, evenmin als de vrede van Vervins dat betekend had.

Toch is het niet zeker of Oldenbarnevelt helemaal overtuigd was. Hij moet zich wel eens afgevraagd hebben: wie wordt hier nu om de tuin geleid, de Spanjaard of wij? Het antwoord was natuurlijk: allebei een beetje. De Engelsen zouden de vredesbepalingen uitleggen, zoals het in hun kraam te pas kwam. Dat kon soms voordelig voor de Nederlanders zijn, maar dikwijls ook niet. De Engelsen hadden nu eenmaal een andere kraam dan de Republiek. Ondanks alle hulp die Hendrik en Jacobus zouden blijven bieden was het toch maar een feit, dat Nederland voortaan de oorlog alleen moest voeren tegen Spanje en België samen. Het werd meer en meer de vraag of dit nog lang vol te houden zou zijn.

9 Bestandsonderhandelingen

Oldenbarnevelts kinderen werden groot. Twee van zijn dochters had hij in de afgelopen jaren uitgehuwelijkt aan adellijke, naar Nederlandse verhoudingen, grootgrondbezitters. Wel kleefde er een smetje aan: de één, Reinoud van Brederode behoorde slechts als bastaard tot zijn familie, de ander, Cornelis van der Mijle, was niet erg ambitieus en zijn familie was nog maar één generatie van adel. Maar Oldenbarnevelt met zijn niet al te keurige familie kon er niet al te veel van zeggen. Meermalen bezorgde hij zijn schoonzoons goede functies en dit nepotisme zal bij velen wel kwaad bloed gezet hebben.

Enkele jaren later waren Oldenbarnevelts zoons Reynier en Willem groot genoeg om hun 'grand tour' te aanvaarden. Zij hadden al sinds 1599 een gouverneur, de humanist Johannes Meursius, zoon van de liberale predikant van Loosduinen Jacob Cornelisz. In 1605 gingen de jongens op weg samen met Meursius naar Praag, Heidelberg en Orléans. Reynier was te traag, Willem te ondeugend om van de reis veel te profiteren: ze waren beiden ook nog wel erg jong, jonger dan Oldenbarnevelt op zijn studiereis. Was het doel van de hele onderneming misschien meer snobistisch - om te tonen dat hij zich de uitgave permitteren kon - dan pedagogisch?

Behalve de zorg voor de geestelijke ontwikkeling van zijn zoons dacht hij ook aan hun materiële toekomst. Reynier had al als kind van zijn oudooms Van Utrecht diverse heerlijkheden in het hoogheemraadschap Delfland geërfd.¹ In die erfenis zat ook een stuk traditionele bestuursmacht, die Oldenbarnevelt voor zichzelf heeft opgeëist, al was het alleen maar om op voet van gelijkheid te kunnen

1 Zie boven p. 27.

verkeren met de Mathenesses, Almondes, Egmonds en Berendregts, die in deze tijd in het college van hoogheemraden zaten. Bij zijn bezoeken aan de Tempel en aan zijn Westlandse bezittingen gaf het lidmaatschap van het college prestige en ook wel materiële voordelen. Behalve een groot aantal gratis jaarlijkse maaltijden met de voornaamsten in den lande bedroeg het salaris voor iedere hoogheemraad *f*250,- -*f* 350,-, gelijk aan ongeveer twee maanden van Oldenbarnevelts salaris als Advocaat; daarbij kwam nog de zogenaamde heemraadspenning, die een bedrag van *f*46,-, later *f*92,- per jaar opleverde. Door deze en andere inkomsten werd de Advocaat een rijk man. Wij zien hem dan ook links en rechts zijn geld beleggen, nu niet langer geconcentreerd op de omgeving van Amersfoort en het Westland, maar van het uiterste noorden van Holland met de droogleggingen tot in Zeeland toe.

Oldenbarnevelt was een consciëntieus man zodat al die bijbaantjes en het beheer van zijn toenemend landbezit veel tijd vergden. Zijn spreekwoordelijke werkkraft werd door dit alles dan ook overspannen. In twee richtingen heeft hij in deze jaren pogingen gedaan om enig werk van zich af te schuiven en zijn verantwoordelijkheden over anderen te verdelen.

In de eerste plaats wilde hij zich van veel detailwerk van de Gecommitteerde Raden verlossen. Hiertoe heeft hij de zittingsduur van de andere leden van twee naar drie jaar verlengd zodat hij minder vaak nieuwe leden hoefde te instrueren en leiden, en de financiële aangelegenheden bij toerbeurt aan twee rapporteurs opgedragen. Deze maatregelen hadden kunnen bijdragen tot een meer ‘democratische’ machtsspreiding, als Oldenbarnevelt zijn temperament van albedil in toom had kunnen houden. Maar delegeren kon hij niet. Bekwame medewerkers heeft hij niet gekweekt. De impopulariteit die daaruit voortvloeide bleef hem persoonlijk drukken.

In de tweede plaats vroeg hij ontheven te worden van de verplichting Holland in de Staten-Generaal te vertegenwoordigen, niet omdat hij zich niet meer met de hoge en buitenlandse politiek wilde bemoeien, maar omdat hij de beslissingen toch al achter de schermen genomen had. Voor de vaak urenlange vergaderingen vond Oldenbarnevelt zijn tijd te kostbaar. De Staten waren evenwel niet van plan dit verzoek in te willigen dat hen zou nopen tot loopjongenschap om telkens instructies bij Oldenbarnevelt te gaan halen. Het is verwonderlijk dat Oldenbarnevelt de arrogantie van zijn houding niet voelde en de haat die deze bij velen moest opwekken.

Na de vrede van Londen was de buitenlandse toestand voor de Verenigde

Provinciën ernstig maar niet hopeloos. Oldenbarnevelt streefde er naar Engeland en Frankrijk te vriend te houden en weer in oorlog te betrekken, maar niet tegen een te hoge prijs. Het lastige was dat zowel Hendrik IV als Oldenbarnevelt elkaars diplomatieke trukjes door hadden, zodat zij beiden niets bereikten bij hun streven om de ander tot een onmogelijke Vlaamse veldtocht of verhoging van de subsidie te dwingen. Met de Engelse gezant Winwood, die later veel zou bijdragen tot Oldenbarnevelts val, was de verhouding van het begin af minder gunstig dan met Gilpin. Dit lag nog niet aan Winwoods calvinistische sympathieën, maar wel aan de handel op de vijand, die nu vooral door de Engelsen werd bedreven. De Nederlanden traden daar nauwelijks minder scherp tegen op dan Engeland in vroeger jaren. De Spanjaarden hadden de Nederlandse handel óf streng verboden óf met zodanige rechten bezwaard dat hij voor Nederland onvoordelig was geworden, maar het thans neutrale Engeland wilde zijn handelsbetrekkingen met Spaanse en Belgische havens uitbreiden. Ook door de kaapvaart ontstonden moeilijkheden, die Oldenbarnevelt veel hoofdbreken veroorzaakten. In 1606 kon praktisch iedereen een kaperbrief krijgen, waarmee een woeste kaperkoorts ontstond.

Ten opzichte van Duitsland stelde de buitenlandse politiek weer heel andere eisen. Daar gold het de integratie van de protestantse vorsten in een gezamenlijk anti-Spaans optreden, liefst in de vorm van het verstrekken van Duitse subsidies aan de strijdende Nederlandse Republiek. Dankzij Pieter Brederodes welsprekendheid en een aantal fooien kwamen in april 1605 de gezanten van Brandenburg en de Palts, Rheydt en Plessen in Den Haag aan om een subsidieverdrag af te sluiten, waarbij de Brandenburgse keurvorst Joachim Friedrich en zijn collega te Heidelberg ieder 50.000 gulden per jaar in de Nederlandse krijgskas zouden storten tegen een belofte van Nederlandse steun bij eventueel openvallen van Kleef en Gulik waarop Brandenburg aanspraak kon maken. Andere Duitse vorsten schonken kleinere subsidies tot een gezamenlijk totaal van nog eens 126.000 gulden.

Militair gezien werd het gevaar nijpend, nu de bekwame Spinola in april 1605 door Filips III belast werd met het opperbevel als maestro de campo general. En Maurits kon dat jaar echter eerst in mei te velde trekken om de gewone reden: de laat ingebrachte consenten. Veel bereikte hij evenwel niet doordat zijn voorgenomen aanslag op Antwerpen verraden werd, en door zijn passieve tegenstand tegen de bevelen der Staten-Generaal. Een slag tegen Spinola's troepen bij Mühlheim aan de Ruhr bleef onbeslist. Op 2 december kwam hij in Den Haag terug.

De maand december was, als steeds, vooral gewijd aan overleg over de geldmiddelen. Door allerlei omstandigheden waren sedert de vrede van Vervins de oorlogsuitgaven vermeerderd, de regelmatige inkomsten daarentegen afgenomen. De volledige opdroging van de konvoien en licenten vanwege de afnemende handel op de vijand, waardoor de admiraliteiten sterk ondersteund moesten worden, en de nog weinig winstgevende handel op Oost-Indië waren hier schuld aan. De tocht naar Duinkerken en de driejarige verdediging van Oostende hadden schatten verslonden. Daarnaast had de verovering van de Achterhoek en later van Zeeuws-Vlaanderen de grenzen verlengd, hetgeen aanzienlijke fortificatiekosten eiste. Een zware pestepidemie in 1602 had het land veel economische schade toegebracht. Daar de andere provincies hun aandeel in de quote nauwelijks of helemaal niet konden betalen, kwam op Holland een nog grotere financiële druk te liggen. Hierdoor werden in die provincie belastingverhogingen noodzakelijk en een groot deel van Oldenbarnevelts energie was er in de eerste jaren van de zeventiende eeuw op gericht, de hiervoor nodige eenstemmigheid onder de negentien stemmende leden met hun verschillende belangen, te bereiken. Telkens en telkens weer werden al zijn belastingvoorstellen verworpen, terwijl de schuldenlast steeg. Bezuiniging was door de oorlog onmogelijk, belastingverhoging niet haalbaar, en het aangaan van nieuwe leningen desastreus voor het staatskrediet en de rentestand - hoe moest men dan tot gezonde financiën komen? Dikwijls was Oldenbarnevelt de wanhoop nabij.

De enige troost was, dat het bij de vijand niet makkelijker was in financieel opzicht. De Spaanse financiën, de vloot en de administratie in het algemeen waren in een slechte toestand. De enige kans lag in de aankomst van de jaarlijkse zilvervloot. Eind 1605 vertrok Spinola naar Spanje om daar een aantal financiële kunstgrepen toe te passen, waarbij hij persoonlijk groot risico liep. Want geld voor de oorlog had de koning zelf niet. Omdat Spinola pas in mei van het volgende jaar terug was, bleef er nog slechts tijd voor een halve zomerveldtocht. Een groot voordeel voor de Republiek, die een defensieve politiek moest voeren. Als zij in het nauw zou komen, zou zij op ontzet door koning winter kunnen rekenen.

Een vernederende noodzakelijkheid voor de Nederlanden was het aanhoudend bedelen om subsidies, zowel bij Engeland als bij Frankrijk, maar toch voornamelijk bij dit laatste land, dat de Engelse subsidie twee en een half jaar lang voor zijn rekening had genomen. Daardoor zag Hendrik IV zijn eigen Engelse schuld bijna gedolven en zowel Aerssen als Paul Choart, seigneur de Buzanval waarschuwen

dat dit wel eens zou kunnen betekenen dat Hendrik zijn subsidie met dit Engelse aandeel zou kunnen verminderen. Voorlopig wilde de Franse koning de subsidie nog wel op 2 miljoen laten, uit vrees voor een mogelijke capitulatie van de Nederlanders, mits er met zijn wensen en belangen rekening gehouden werd. Een offensief in Vlaanderen was toch wel het minste wat gedaan kon worden. Als garantie dat de oorlog werkelijk volgens Hendriks inzichten gevoerd zou worden en dat men nu niet veinsde, vond de vorst, kon men hem de soevereiniteit over de Noordelijke Nederlanden wel eens aanbieden.

Het was onder de veranderde omstandigheden een hersenschimmig plan. Nooit zouden de provinciën, nooit zouden vooral Maurits en Oldenbarnevelt, na een zo langdurige strijd voor de onafhankelijkheid, deze nu opeens voor een paar miljoen gaan verkwansele aan een katholiek vorst, wiens politieke belangen nu wel, maar in de toekomst zeker niet altijd parallel zouden lopen met die van de Nederlandse kooplieden. Aan een vorst ook, die in ieder geval godsdienstvrijheid voor de katholieken verlangde. Maar Hendrik ontstemmen door hem dit direkt mee te delen ging ook niet. Gelukkig vergat de koning dit plan zelf snel toen een breuk met Spanje hem niet meer wenselijk leek en hij inzag dat niet de Hollanders maar Spinola het oorlogsterrein kon bepalen.

De zomercampagne van 1606 was inmiddels op gang gekomen. Maurits kon de Spanjaarden zowel de overtocht over de Waal als de IJssel beletten, zodat het eerste deel van de campagne voor Spinola in augustus eindigde met de magere winst van twee Achterhoekse stadjes, Groenlo en Lochem. Spinola vertrok hierna naar het zuiden en Maurits volgde hem om een oogje te houden op het beleg van Rijnberk, zonder evenwel tot actie over te gaan. Ondanks aandrang van de Staten-Generaal tot meer activiteit deed ook Oldenbarnevelt geen ernstige poging om de onwillige Maurits te dwingen tot een regelrecht offensief langs de Rijn. In deze tijd speelde Oldenbarnevelt steeds meer met de gedachte, dat vrede voor Nederland noodzakelijk was geworden, indien deze kon worden verkregen op de basis van de status quo, welke basis de Spanjaarden volgens betrouwbare inlichtingen op het punt stonden aan te bieden. Tegen een vredesonderhandeling zo zeer in strijd met het sinds twintig jaar lang ingenomen standpunt zou natuurlijk veel verzet rijzen, dat nog versterkt zou worden als de campagne van 1606 beëindigd werd met een victorieus ontzet van Rijnberk. Toch zal Oldenbarnevelt het ontzet niet doelbewust tegengehouden hebben. Wel stelde hij een diversie voor: Frederik Hendrik werd uitgezonden om Venlo te verrassen. De aanslag mislukte op 1 oktober en tegelijk capituleerde Rijnberk. Het was het

laatste wapenfeit van enig belang, waarbij Oldenbarnevelt vóór het Bestand betrokken was en tevens het einde van zijn militaire onenigheden met prins Maurits. Hun volgende twist zou over vrede, niet over oorlog lopen.

De vredesstemming in Nederland nam hand over hand toe. In Delft weigerde de schutterij naar de grenzen te trekken. Oldenbarnevelt zag geen uitkomst. Want in de telkens herhaalde vredesboodschappen die hij van de overkant ontving, werd evenals in 1600 steeds weer als basis gesteld: formele onderwerping aan de aartshertogen, zij het onder alle voorwaarden - behoud van privileges, protestantisme en Maurits als stadhouder - die de Staten-Generaal maar mochten begeren. Het was voor Oldenbarnevelt niet voldoende. Iedere invloed van de aartshertogen op het binnenlands bestuur, hoe klein aanvankelijk ook, moest op den duur leiden tot feitelijk verlies van de onafhankelijkheid, die sinds twintig jaar de inzet van de strijd was geweest. Maar vooral in de landprovincies nam de neiging tot capitulatie toe. Daar tegenover stonden velen die belang hadden bij het voortduren van de oorlog, zoals de soldaten en de belanghebbenden bij de handel op West-Indië en zij die bang waren dat de handel zich naar Antwerpen zou verplaatsen of dat de Republiek door twisten verscheurd zou worden als de vrees voor de vijand verdween.

Aan de onderhandelingen verbond Oldenbarnevelt al van te voren de eis dat zij zouden worden gevoerd op de basis van erkenning der Nederlandse onafhankelijkheid. De Spaanse koning was nog niet rijp voor deze realistische oplossing. Uit België kwamen evenwel al snel geruchten, dat men in de omgeving van de aartshertogen tot een status-quo-vrede overhelde. Toen Spinola in de winter van 1605 in Spanje was en zich rekenschap gaf van de geldnood, de wanorde in de administratie en de slappe geest die er heerste, werd hij zelf bekeerd tot de vredespartij. Ook de koning en de eerste minister Lerma wist hij, althans tijdelijk, te overtuigen. Wel wilde men nog niet ronduit aanbieden de Nederlandse onafhankelijkheid te erkennen, maar begin 1606 werden achtereenvolgens wel de deurwaarder Guillaume Maes en de Kleefse edelman Walrave van Wittenhorst, heer van der Horst, als informateurs naar het Noorden gestuurd.

Oldenbarnevelt slaagde erin, begin juli al de voornemens tot vrede van de aartshertogen te vernemen. Hij ontbood dadelijk Buzanval en zo schreef deze ongerust naar Parijs, dat de Hollanders op het punt stonden om zich met de Spanjaarden te verstaan, als Hendrik geen drastische maatregelen nam om hen onder zijn invloed te houden.

Natuurlijk kon de verwachting, door Van der Horsts zending gewekt, niet aan de

grote klok gehangen worden. Oldenbarnevelt liet daartoe een Secret Besogne kiezen. De poging tot geheimhouding mislukte voorzover het Buzanval betrof, die ook hier een al dan niet betaalde verklikker had. Maurits werd ook voorlopig hier buiten gehouden.

In de vergadering van dit Secret Besogne deed Oldenbarnevelt opening van zaken wat de belabberde toestand der financiën aanging. Er bleven nog maar twee mogelijkheden over: óf zich stellen onder de bescherming - hij vermeed het woord soevereiniteit - van een monarch, die in een gemeenschappelijke oorlog het grootste deel van de lasten zou willen dragen, óf tot een vrede met Spanje zien te komen. Die monarch kon alleen maar de Franse koning zijn, die zich in het verleden al niet bijzonder happig op zo'n verbintenis had getoond. Daarom behoorde men naar vrede te streven. De vijand bood tolerabele voorwaarden, welke zei Oldenbarnevelt niet.

Buzanval meende langs een andere weg hier achter te zijn gekomen. Er was beloofd dat de Spaanse koning en de aartshertogen afstand zouden doen van de Noordelijke Nederlanden op voorwaarde dat deze met de aartshertogen een verbond zouden aangaan en afzien van alle andere verbintenissen, met name met Frankrijk en Engeland. Deze bijkomende voorwaarde zou de Staten-Generaal niet te zeer bedroeven in vergelijking met de bevochten onafhankelijkheid, die zij immers zouden kunnen gebruiken om terstond een soeverein te kiezen; natuurlijk is prins Maurits bedoeld. Door het hervormen van vele gebreken van de staatsregeling zouden zij vervolgens zó zeer in kracht toenemen, dat zij de Spanjaarden ook als bondgenoten niet meer hoefden te vrezen. Geen wonder dat Buzanval op het horen van deze berichten verontrust werd.

Tegenover de buitenwacht hield Oldenbarnevelt alles evenwel nog geheim en ook de Franse koning bleef hij warm houden voor subsidies en een mogelijke soevereiniteitsaanbieding. De oorlog werd voor het oog der wereld nog in volle kracht voortgezet, al lieten de financiën het eigenlijk niet toe. De staat van oorlog, door de Raad van State op 10 november 1606 ingediend, was dan ook één lange noodkreet.

Eindelijk, in de laatste week van december 1606 verscheen Van der Horst met een officiële zending in Nederland. De onderhandelingen konden beginnen.

Eerst moest de zaak in openbaarheid gebracht worden. Er was werkelijk kans op succes nu de basis van de onderhandeling op de status-quo verlegd was. Maar zelfs als dit nog zou stranden, was het toch van belang dat het bereikte resultaat,

de erkenning van de onafhankelijkheid waarvoor men sinds 1581 gestreden had, in binnen- en buitenland zou blijken. Vooral Hendrik IV mocht beseffen, dat de Noord-nederlanders een aannemelijke vrede aangeboden kregen en dat zij dus niet door het onthouden van subsidie gechanteerd konden worden tot het erkennen van een Franse soevereiniteit.

Richardot, de leider van de buitenlandse politiek van de aartshertogen, bevond zich in een moeilijk parket, waaruit hij zich op een zeer ongebruikelijke wijze redde. Want hij was weliswaar bereid te onderhandelen op basis van de status-quo, maar een officiële erkenning van de onafhankelijkheid wilde hij niet prematuur in de openbaarheid. Daarom stuurde hij naast de officiële gezanten - die zich zeer welwillend toonden maar niets konkreets beloofden, laat staan een erkenning van onafhankelijkheid - een gezant naar Den Haag om geheime onderhandelingen aan te knopen met een erkenning van de onafhankelijkheid als basis en een tijdelijke wapenstilstand als eerste doel. Het is duidelijk, dat de tweede zending het succes van de eerste mogelijk maakte. Deze geheime onderhandelingen moesten geschieden door pater Jan Neyen, commissaris-generaal van de Nederlandse provincie der Franciscanen, een Antwerpenaar van Zeeuwse afkomst.

De Staten voelden evenwel meer voor de officiële openlijke onderhandelingen. Van der Horst en Johan Gevaerts, secretaris van Turnhout, verschenen daarop op 13 januari 1607 ter vergadering van de Staten-Generaal. Het werd hier echter al snel een woordenspel om wille van het prestige en een verkregen recht. Maar Richardot liet zich niet afschrikken, want hij wist dat ook het Noorden hevig naar vrede verlangde.

Ondertussen besloot Oldenbarnevelt een vloot uit te rusten om door druk op de Spaanse kust de koning sneller te kunnen bewegen tot ratificatie van verdrag en onafhankelijkheidserkenning. Want ofschoon de onderhandelingen tot nu toe slechts met Brussel waren gevoerd, begreep iedereen dat de Spaanse opperheer tenslotte zijn fiat zou moeten geven op het te sluiten verdrag. Met name de onafhankelijkheidserkenning zou weinig merg hebben als er geen ratificatie of agreatie van Filips III op volgde.

Van Franse kant werd er meteen steeds meer aangedrongen op een gezantschap van Oldenbarnevelt om Hendrik IV bevredigende aanbiedingen te doen in ruil voor verdere hulp. Dit zou het aanbieden van een vorm van soevereiniteit inhouden. Aerssen en Oldenbarnevelt moesten dit nu steeds zien af te houden zonder de subsidies te stoppen. Een taak die voor Aerssen te moeilijk bleek,

zodat hij meer beloofde dan de Advocaat lief was. Het gevolg was, dat, toen Oldenbarnevelt maar niet kwam, Aerssen zelf naar Den Haag ging met enkele Franse eisen. Dit bracht Oldenbarnevelt danig in verlegenheid want hij kon deze onmogelijk inwilligen, maar de koning voor het hoofd stoten kon hij ook niet. Toch buitte hij de reis van Aerssen goed uit door vrees aan te jagen naar twee kanten: zowel naar de zijde van de oorlogspartij in Spanje en Brussel, die nu dacht dat de Nederlanders op het punt stonden zich in de armen van Hendrik IV te werpen, als naar die van Maurits en zijn oorlogszuchtige trawanten. Tegen deze laatsten bracht hij te berde dat de Franse koning van de soevereiniteit afgebracht moest worden zonder dat deze zijn subsidie zou stoppen. Misschien kon dat door de onderhandelingen met de aartshertogen, waardoor Hendrik om de vrede te verhinderen, tot een verhoogde subsidie of misschien wel deelneming aan de oorlog zou willen besluiten.

Zo kon op 2 maart 1607, met goedkeuring van Maurits en Oldenbarnevelt, pater Neyen in Rijswijk aankomen. De onderhandelingen werden grotendeels in Maurits' appartementen op het Binnenhof gevoerd tussen pater Neyen en de afgezanten van Secretet Besogne. De Nederlandse onderhandelaars toonden een 'ongelooflijke achterdocht... die hun door de huid, de spieren en beenderen heen tot op het merg doorgedrongen was', zoals Neyen het schilderachtig uitdrukte. Deze achterdocht sproot voort uit de verbazing dat de Spanjaarden na 40 jaar strijd nu opeens zonder uiterlijke aanleiding en terwijl de laatste twee veldtochten eerder te hunnen gunsten waren uitgevallen, bereid bleken tot een zo vèr gaande concessie. Het betekende inderdaad prestigeverlies voor de Spanjaarden, maar meer niet. Rechtsgevolgen kon de erkenning van een bestaand feit niet hebben. Wel sleepten de onderhandelingen zich hierdoor nog twee jaar voort, ook doordat de Nederlanders de erkenning van onafhankelijkheid expliciet vermeld wilden zien, zowel van Belgische als Spaanse zijde.

In de Staten-Generaal waren vooral de landprovinciën buitenzinnig van vreugde over de onderhandelingen op basis van de onafhankelijkheid. In Holland, Friesland en Utrecht was men niet dolblij, maar wel bereid tot onderhandelen. Alleen Zeeland was pertinent tegen vanwege zijn voordelige kaapvaart. Overal in den lande werd er zowel door de oorlogs- als door de vredeskant heftig gediscussieerd, zodat een stormachtige vaart verwacht mocht worden. Dat bleek eens te meer op 12 april, toen Noord en Zuid een wapenstilstand voor acht maanden besloten af te kondigen, om in die periode over de vrede te onderhandelen. Oldenbarnevelt verlangde in die tijd de ratificaties uit te kunnen wisselen.

De Staten-Generaal schreven een bededag uit voor Gods zegen op de vredesonderhandelingen. Zeeland vond dit nog te prematuur. Het was de aankondiging van een oppositie door dik en dun. Overigens was het ook een uitnodiging tot politiek op de kansel. Velen maakten hiervan op een voor Oldenbarnevelt onaangename wijze gebruik. De coalitie van 1617 begon zich af te tekenen: Maurits, Zeeland, Amsterdam, de kerkelijken. Alleen de landprovinciën, de meerderheid in de Staten-Generaal, ontbraken nog.

Op 7 mei mocht Neyen zijn propositie in de Staten-Generaal komen doen. Deze bevatte de volgende punten: terugroeping van de vloot van Heemskerck die tegen de Spaanse kust gericht was, uitbreiding van de wapenstilstand tot de oorlog ter zee, met name tot de kaapvaart, en voorstellen omtrent de uitwisseling van gevangenen. Aangezien de gedeputeerden niet zonder ruggespraak over Neyens voorstellen konden beslissen, moest deze ongeveer drie weken in Delft blijven zitten. Buiten medeweten van zijn gastheer ontving hij vele bezoekers, onder andere prins Maurits, welke hij met cadeaux wilde paaien. Ook al nam niet iedereen dit aan, daarmee kwam de zaak van de vrede toch in een ongunstig daglicht te staan.

Nog vóór de beslissing over de ampliatie van de wapenstilstand met bovengenoemde punten genomen werd, was op 24 mei een Frans gezantschap onder leiding van de doorgewinterde Pierre Jeannin aangekomen om zich namens Hendrik IV te bemoeien met de komende onderhandeling. De koning en zijn minister Villeroy hadden zich hogelijk geërgerd aan de zonder hun voorkennis gesloten wapenstilstand. Zo veel begrepen Hendrik IV en zijn minister wel, dat het openlijk bedelen om soevereiniteit een blunder was geweest. Om die goed te maken moest men gezanten sturen, die in de eerste plaats alles betreffende die soevereiniteit moesten ontkennen, in de tweede plaats 's konings verontwaardiging uitspreken over de achterbakse wapenstilstand en in de derde plaats zijn voortdurende vriendschap accentueren, benevens zijn wens, de Staten-Generaal met raad en daad bij te staan bij de komende onderhandelingen. De gezanten moesten zien te bereiken dat de Nederlanden de oorlog voort zouden zetten zonder verhoging van de Franse subsidies. Maar zowel Maurits als Oldenbarnevelt toonden aan dat dat niet ging. Tot ergernis van Maurits bleek toen, dat Hendrik liever dan zijn subsidie te verhogen of een oorlog voor zijn eigen land te riskeren voor vrede koos. Maurits had aanvankelijk gedacht dat Hendrik onvoorwaardelijk achter zijn oorlogsplannen stond.

Toch waren de Nederlanders niet eensgezind voor vrede, zodat er grote onrust in

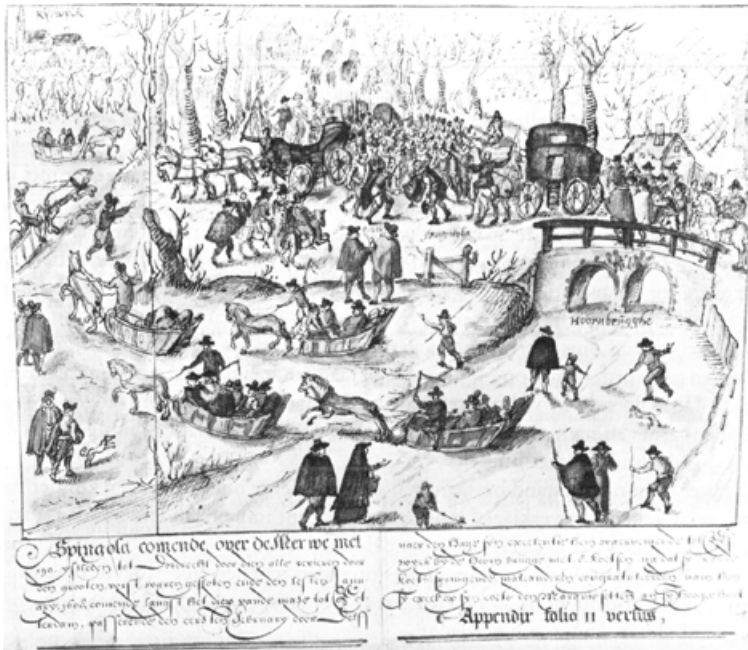
het land heerste. De Nassauers toonden een neiging, zich niet neer te leggen bij een vredesbesluit, omdat zij meenden dat de stemming in het land, vooral in Friesland, sterk daartegen was. De Zeeuwen boden ook felle tegenstand en in Holland waren het vooral de belanghebbenden bij de vaart op West-Indië, die zich tegen onderhandelingen verzetten. De onzekerheid nam nog toe, toen er berichten uit Spanje kwamen dat de koning helemaal niet van plan was, ondanks de smeebeden van Albertus en Spinola, om een agreeatie te sturen, zeker niet in de gewenste vorm met een uitdrukkelijke onafhankelijkheids erkenning.

Na veel aarzelen koos de Spaanse koning een middenweg tussen het verwerpen van de wapenstilstandsvoorwaarden en het sturen van de verlangde agreeatie. Hij stuurde nu de agreeatie in deze vorm, dat hij melding maakte van het gesloten wapenstilstandsverdrag zonder de clausule 'als vrije landen waarop zij niets pretenderen'. Louis Verreycken, als vervanger van de naar Spanje afgereisde Neyen gestuurd, kwam op 24 juli in Den Haag aan met de tekst van de agreeatie op zak. De volgende avond al werd hij in de Staten-Generaal ontvangen. Maar Oldenbarnevelt nam geen genoegen met deze agreeatie, zoals hij in de volgende toespraak duidelijk liet blijken:

'Laat er geen misverstand bestaan: wij wensen niet te onderhandelen zonder dat wij eerst gekend en verklaard worden vrij te zijn; immers anders zoudt U later kunnen zeggen dat U heeft onderhandeld met rebellen, en dat U bijgevolg niet verplicht is een traktaat na te leven, gesloten met rebellen en eerlozen. Dus als U geen ander document bij U heeft, kunt U wel teruggaan, want Uw tegenwoordigheid alhier vinden wij verdacht'.

Vervolgens ontstond over het al dan niet terugroepen van de vloot op de Spaanse kust weer een grote verdeeldheid. Maar Oldenbarnevelt wist ieder er van te overtuigen, zelfs Maurits, dat terugroeping een belang voor de Republiek was. Immers, als de koning, ondanks deze tegemoetkoming, nog niet wilde tekenen en de oorlog dus hervat moest worden, konden de vredelievenden de oorlogszuchtigen niet verwijten dat de vrede door handhaving van de vloot voor Spanje onmogelijk was geworden. Dan kon men eendrachtig weer ten strijde trekken. Ook uit dit conflict bleek maar weer eens, dat de Prins niet genoeg hulptrouwen had om in een verschil van mening met de Machtige de overhand te houden. In september arriveerden twee Engelse gezanten om naast de Franse bemiddeling te verlenen bij de komende onderhandelingen. Hun standpunt kwam grotendeels overeen met dat van de Franse gezanten en wel om dezelfde reden: ook Cecil - Burghley's zoon, die nu eerste minister van Engeland was en sinds 1605 graaf van

Verwelcoming door Prins Maurits van de Zuidnederlandse delegatie onder leiding van Spinola bij de Hoornbrug te Rijswijk, 6 januari 1608 (tekening W.L. van Kittensteyn (?) fol. 555 in verzamelband W.L. van Kittensteyn, Spiegel der Nederlandsche Geschiedenissen, 1613).

Salisbury - wenste iedere vrede te vermijden die op een capitulatie zou lijken, en tevens zijn meester niet te verbinden tot enige financiële of militaire hulp in geval van oorlog. Het kwam er dus op neer dat ook de Engelsen op een vrede moesten aandringen. Wel wilden zij een defensief garantieverdrag sluiten.

Koning Filips had na de dringende verzoeken van Spinola en Neyen een nieuwe agreatie gestuurd, waarin nu wel de onafhankelijkheid erkend werd, zij het op voorwaarden, namelijk dat deze slechts voor de duur van de onderhandelingen zou gelden en dat de godsdienstvrijheid voor katholieken gewaarborgd moest zijn. Dit laatste punt evenwel heeft Spinola bewaard tot de eigenlijke vredesonderhandelingen. Het was inmiddels oktober toen de onderhandelaars Neyen en Verreycken in de Staten-Generaal verschenen met de nieuwe tekst. Maar de agreatie bleek ook nu nog vele afwijkingen te bevatten van de wensen der Nederlanders. Men twijfelde er aan of men kon wagen deze nieuwe formule met haar vele defecten ter goedkeuring naar de provinciën te sturen. Zag de koning dan niet in, dat hij het ingeworteld wantrouwen van de Nederlanders telkens nieuw voedsel gaf? Er volgden enige dagen van felle discussies tussen vredes- en oorlogspartij.

Tenslotte, op 1 november, kreeg na enige buigingen naar de oorlogspartij, toch de vredespartij van de Staten-Generaal haar zin: er zou onderhandeld worden, maar in de brief, waarin dit besluit aan de aartshertogen werd medegedeeld, zou uitdrukkelijk vermeld worden dat men zich tijdens die onderhandelingen geen enkele voorwaarde zou laten welgevalen, die de onafhankelijkheid deed betwijfelen. Op de derde november werd deze brief Neyen en Verreycken ter hand gesteld.

Op 20 december bleek dat ook de achterban in de provinciën unaniem van mening was over de defecten in de tweede agreatie heen te stappen en de aartshertogen uit te nodigen tot het zenden van gezanten. Maurits bleef echter steeds valstrikken, opgesteld door de vredespartij, vermoeden, zodat hij en Oldenbarnevelt zich slechts verder van elkaar verwijderden, en dus 'op het ogenblik dat de partijen zich scharen om de conferentietafel', was van toenadering geen sprake meer.

Bovendien wist Oldenbarnevelt door een list² te bereiken dat ook Spinola voorstander van vrede en man van hoog gezag tot de onderhandelingen werd toegela-

2 Niet-Nederlanders mochten slechts beperkt worden toegelaten, en slechts één Spanjaard: De Spinola was een Italiaan.

ten. Als Maurits deze list doorzien heeft, is de verwijdering tussen beide mannen, waaraan voor beiden en voor het vaderland zo veel vast zat, er wellicht meer door toegenomen dan door meningsverschillen op gewichtiger punten.

Na een jaar van onderhandelen was een belangrijke stap - namelijk het voorbereidende werk - tot de vrede gezet. Nu konden de eigenlijke vredesbesprekingen volgen. Oldenbarnevelt zal de hindernissen op zijn weg niet onderschat hebben.

De maand januari 1608 werd Oldenbarnevelt enerzijds geheel in beslag genomen door het ontvangen en informeren van de vele buitenlandse gezanten die als waarnemers aan het congres deel namen, anderzijds door het afsluiten van een defensief verdrag met Frankrijk. Dit verdrag, dat wederzijdse hulp tegen agressie bedong, was voor beide partijen voordelig. Voor Frankrijk, omdat tegenover het geringe risico dat Spanje de duur gekochte vrede zou schenden, stond dat het gevaar voor een 'renversement des alliances' was geweken; Nederland zou in het kielzog van de grote Franse bondgenoot de zee van de Europese politiek blijven bevaren. Voor Nederland, omdat de oorlogspartij nu het argument uit handen werd geslagen, dat een vrede alleen maar in Spanje's voordeel was: de Republiek, zo stelden voorstanders van oorlog, zou door het wegvallen van de gemeenschappelijk gevoerde strijd door onderlinge twist verscheurd worden, en een gemakkelijke prooi voor Spanje zijn. De kracht van de vredespartij nam dus merkbaar toe en inderdaad horen wij in de verdere loop van de onderhandelingen niets meer van enige tegenstand van Maurits en de zijnen tegen het idee van vrede als zodanig.

Op 1 februari kwamen de onderhandelaars van de aartshertogen in Den Haag aan: vijf gezanten, vier nationaliteiten, in overeenstemming met de weinig nationale aartshertogelijke staat. Onder hen bevonden zich Spinola, de legeraanvoerder van Spaanse zijde en Richardot, president van de Raad van State van de Zuidelijke Nederlanden. Hun omgang met Oldenbarnevelt had een zekere vertrouwelijkheid. Ook Richardot wilde beslist vrede en was beter dan iemand anders op de hoogte van het non plus ultra³ van de koning van Spanje en de aartshertogen, al zou hij die wetenschap niet altijd verraden. Al met al een plezierige partner voor serieuze onderhandelingen en door Oldenbarnevelt als zodanig gewaardeerd.

Na de aankomst van de vijandelijke onderhandelaars gingen de Staten-Generaal

3 Lijn waar voorbij men niet verder kan gaan.

over tot het samenstellen van de Nederlandse delegatie. Maurits, als geschikt tegenbeeld van Spinola, weigerde zich als hoofd van de delegatie te laten gebruiken uit ergernis over de hem opgedrongen vrede en verzocht Willem Lodewijk in zijn plaats te benoemen, hetgeen terstond gebeurde. Tot groot genoegen van Oldenbarnevelt werd Brederode, die al sinds twintig jaar aan het hoofd van de vredespartij stond, als zijn medeafgevaardigde namens Holland door de Staten-Generaal benoemd. Behalve Zeeland waren alle andere provinciën voor vrede geporteerd, zodat de vredespartij de overhand had. Doordat de Staten-Generaal ieder moment in de discussie konden ingrijpen, was het opstellen van een instructie voor Oldenbarnevelt het omdraaien van een hand.

Beide partijen begrepen al bij de aanvang, dat men er met de toezegging van de onafhankelijkheid van de Republiek nog lang niet was. Er kwam een andere zaak aan de orde, het verbod van Hollandse handel op Indië, waarover men het wel nooit eens zou worden, terwijl Spinola wist dat hij nog een derde, zo mogelijk nog neteliger punt ter sprake moest brengen: de eis van godsdienstvrijheid voor de Nederlandse katholieken, die door Filips III als uitdrukkelijke voorwaarde was gesteld voor de onafhankelijkheidserkenning. Reeds onmiddellijk na zijn aankomst in Den Haag was Spinola tot de overtuiging gekomen, dat het over deze punten 2 en 3 tot een breuk zou kunnen komen. Daarom stelde men de kwestie van de godsdienstvrijheid tot het laatst uit om eerst zoveel mogelijk andere zaken te kunnen bespreken. Want Oldenbarnevelt wilde liever de onderhandelingen afbreken op het punt van de handel op Indië dan op dat van de godsdienstvrijheid. Immers, in het laatste geval zou het bij een hervatting van de oorlog voor de Franse katholieke koning onmogelijk worden om nog langer hulp te verlenen. Oldenbarnevelt bleef evenwel optimistisch en kon niet geloven dat Filips III het over de handel op Indië tot een breuk zou laten komen; de ernst van de eis van godsdienstvrijheid voor de katholieken scheen hij te enen male te miskennen.

Neyen, die naar het Spaanse hof gestuurd was om de koning tot een compromis over te halen, bemerkte echter al gauw hoe het met de Spaanse eer gesteld was. Filips bleek zó verontwaardigd over de onbeschaamde wijze, waarop de Hollanders hadden gereageerd op zijn koninklijke goedertierenheid, dat hij spijt kreeg van zijn agreatie van de vorige herfst, hem door diezelfde bedriegelijke Neyen ontfutseld. Deze vermoedde, dat Filips wel wist dat hij op geen van beide punten zijn zin zou krijgen, maar deze alleen naar voren schoof om van de schande der onafhankelijkheidserkenning af te komen. Toch zagen zijn ministers

aankomen, dat men de voorwaarden of liever het gebrek aan voorwaarden van de brutale rebellen zou moeten toestaan, zolang deze krachtig gesteund werden door Engeland en Frankrijk. Zou het mogelijk zijn een wig te drijven tussen Frankrijk en de rebellen, dan kon men van de onafhankelijkheids erkenning afkomen en de oorlog voortzetten met in ieder geval Franse welwillende neutraliteit. Een huwelijk tussen de baby-kinderen van de Franse en Spaanse koningen zou zo'n wig kunnen zijn. Daartoe werd een Spaanse zending naar het Franse hof gestuurd. Maar Hendrik IV was te veel realistisch om zich door de hoop op een verre toekomst te laten verleiden en te bevorderen, dat de Spanjaarden Noord-Nederland in hun invloedssfeer brachten.

De Franse gezant, Jeannin, trachtte de Staten-Generaal in dit opzicht gerust te stellen voordat hij op 20 juni naar Frankrijk vertrok. Maar de Spaanse manoeuvre slaagde toch ten dele voor zo ver Nederland betreft, want daar stak de oorlogspartij de kop weer op, vooral toen bekend werd, dat de Spaanse koning de onafhankelijkheid van de Nederlanden nimmer voorgoed zou erkennen en tijdelijk alleen op voorwaarde dat de katholieken godsdienstvrijheid kregen en de handel op Indië gestaakt werd. Al deze uitlatingen in onderling verband betekenden wat men tegenwoordig een zenuwenoorlog zou noemen, en voor Oldenbarnevelt een ernstige tegenslag.

Als succes voor de andere kant en ook voor Oldenbarnevelt persoonlijk stond daar tegenover de afsluiting van het garantieverdrag van wederzijdse hulp bij agressie met Engeland, gelijk aan dat met Frankrijk. Verder bevatte het traktaat een zoveelste consolidatie van oude oorlogsschulden, waarvan het bedrag na veel loven en bieden op 8 miljoen gulden werd gefixeerd.

Het verzet tegen de vredespartij groeide evenwel. Dit was te merken op 20 juli, toen Oldenbarnevelts negentienjarige oudste zoon Reynier te Delft in het huwelijk trad met Anna Weytzen, wees uit een rijke ambtenaars- en officierenfamilie. Maurits, die op het huwelijk van Oldenbarnevelts dochter Maria in 1603 nog dapper gedanst had, kwam ditmaal niet naar Delft voor het feest. De persoonlijke verhouding was er niet meer naar.

In Parijs had Hendrik IV inmiddels besloten de Advocaat eer te betonen door zijn ene zoon te ridderen en de ander een erebaantje te geven. Tevens kreeg Oldenbarnevelt nog eens twintig-duizend gulden, een omkoperij die ook in de zeventiende eeuw niet geoorloofd was. Later hebben zijn rechters er Oldenbarnevelt dan ook over aan de tand gevoeld, zij het op voorzichtige wijze, daar verscheidene van hen zelf boter op het hoofd hadden. Oldenbarnevelt heeft toen

een verontschuldiging aangevoerd, die vrij zeker een leugen was en zijn zaak geen goed heeft gedaan. Het gevolg van de uitvlucht was dan ook, dat de rechters toen eerst goed gingen geloven aan omkoperij en dat het bestand temeer in een kwaad daglicht kwam te staan.

Begin augustus bleek dat de geruchten over de Spaanse voorwaarden juist waren. De koning zou in het te sluiten vredesverdrag de volledige onafhankelijkheid van Verenigde Provinciën erkennen, maar verlangde daartegenover godsdienstvrijheid voor de katholieken en afstand van de handel op Indië. Oldenbarnevelt besepte terstond dat een breuk nu niet kon uitblijven. Maar Jeannin verzette er zich tegen, dat deze over het punt van de godsdienstvrijheid zou ontstaan. Oldenbarnevelt bedacht toen een list: men zou niet afwachten dat de Belgen met hun instructie op de proppen kwamen, maar de onderhandelingen afbreken op de enkele grond, dat de termijn - welke de Staten zich in mei gesteld hadden - op 31 juli verstreken was, dat Neyen nu al vele maanden in Spanje bleef, dat hij klaarblijkelijk nooit terug zou komen, en dat dus de Spanjaarden bedriegers waren die alleen tijd wilden winnen. Jeannin was het hier echter ook niet mee eens, omdat de onderhandelingen dan net na zijn terugkeer in de Nederlanden zouden worden afgebroken. Het zou dan lijken alsof het op instigatie van de Franse koning gebeurde. Oldenbarnevelt stemde toe eerst in een nieuwe zitting van de vredesconferentie te horen wat de zuidelijke gezanten te vertellen zouden hebben. Inderdaad werden de nieuwe voorwaarden toen ter tafel gebracht. Hierop besloot Oldenbarnevelt de onderhandelingen af te breken op alle punten, aangezien met het tijdens de onderhandelingen sinds Neyens vertrek over vrijwel geen enkele van de subsidiaire punten eens geworden was. Het vredesoverleg was mislukt.

Twee dagen later, op 27 augustus 1608, kwam de Franse gezant Jeannin in de Staten-Generaal pleiten voor een langjarige bestand. Het was de inleiding tot een wederopleven van de onenigheid tussen oorlogs- en vredespartij. Was een bestand, nu een vrede onmogelijk bleek, te preferen boven het voortzetten van de oorlog? Aan beide zijden waren er gewichtige argumenten.

Tegen een bestand pleitte vooral dat het doel van de oorlog, de definitieve bevrijding van het Spaanse juk, hierdoor niet kon worden bereikt. De waakzaamheid zou verslappen, tweedracht zou toenemen. Diplomatiek en militair moest men bovendien op zijn qui-vive zijn. Dit kostte geld, terwijl men van de bondgenoten niet zeker was.

De Franse koning daarentegen stuurde recht op een bestand aan. Voortzetting van de oorlog werd hem te kostbaar, zeker nu hij zijn zin inzake de soevereiniteit toch niet kreeg. Maar bij een bestand zou de Republiek in doorlopend gevaar blijven verkeren, zodat ze de steun van de koning niet kon missen. Oldenbarnevelt profiteerde van deze Franse voorkeur door Jeannins steun te verlangen bij het verkrijgen van zo gunstig mogelijke bestandsvoorwaarden. Zijnerzijds leek een bestand noodzakelijk, omdat zowel de landprovinciën als vele Hollandse steden dermate oorlogsmoe waren geworden, dat zij na een schijnvrede die nu reeds anderhalf jaar duurde - de wapenstilstand van 1607 was herhaalde malen verlengd - moeilijk meer tot hernieuwde oorlogsinspanning te krijgen zouden zijn. Verschillende provinciën, zelfs het oorlogszuchtige Zeeland, hadden reeds troepen afgedankt.

Aanvankelijk heeft Oldenbarnevelt zich van Jeannins hulp te veel voorgesteld en zijn eis onmogelijk hoog gesteld om de oorlogspartij de wind uit de zeilen te doen nemen. Op 30 augustus besloten de Staten-Generaal de onderhandeling over een bestand te zullen openen op de uitdrukkelijke conditie dat ‘de vrijstelling van dese Landen... absolutelijck gedaen, ende soo inghestelt werde, dat na de expiratie vande Treves, niet verstaan en mochte werden die mede te cessen: ende sonder sulcke vrij-stellinge verklaerden sij met vele redenen totte voorn. Treves hiet te kunnen verstaan.’ Niemand van Nederlandse zijde verklaarde zich hiertegen, ook de Zeeuwen niet, omdat zij ervan uitgingen, dat deze tekst voor de Spaanse koning onaanvaardbaar en dus ongevaarlijk was.

Het konflikt met Maurits, een ogenblik gestild, laaide nu weer op over een procedure-kwestie: zouden de onderhandelaars van de aartshertogen, die volgens een voorgaande resolutie tot 15 september de tijd hadden, ook daarna nog mogen blijven om een antwoord uit Spanje af te wachten? Amsterdam, de beide stadhouders en Zeeland waren tegen. Toch wist Oldenbarnevelt nog een compromis te verkrijgen: de gezanten kregen nog zeventien dagen uitstel om last uit Spanje af te wachten, maar dan ook geen uur langer. De last zou moeten strekken tot erkenning van onafhankelijkheid zonder tijdslimiet in het te sluiten bestandsverdrag. Hadden zij die last niet op 30 september gekregen, dan zouden zij op 1 oktober moeten vertrekken. Een kind kon op zijn vingers nagaan dat dit een onmogelijke eis voor het Spaanse hof was. Maar Oldenbarnevelt kon van de vertoornde Staten-Generaal onmogelijk een verder uitstel verkrijgen. Op 30 september kwam Richardot dan ook afscheid nemen van de Staten-Generaal, waarbij hij door liet schemeren dat hij het afbreken van de onderhandelingen niet als definitief beschouwde.

Bij het pakken van de koffers beging Richardot twee vergissingen, die Oldenbarnevelt in moeilijkheden brachten en die ten onrechte werden uitgelegd als duivelse listen. De ene was, dat hij een slee met geld naar diens woning in de Spuistraat stuurde, welk geld de delegatie nog aan de Staten-Generaal schuldig was wegens betaalde onderhoudskosten. Maar het binnendragen van de zakken geld maakte op de omstanders en de burens een heel andere indruk. Zodra Oldenbarnevelt het bij zijn thuiskomst hoorde, liet hij het dan ook snel naar de ontvanger-generaal Doublet brengen. Maar geruchten zijn nu eenmaal hardnekkig. Richardots andere vergissing was, dat hij bij zijn vertrek een aantal papieren achterliet, waaronder een exemplaar van de geheime instructie die de delegatie bij haar vertrek uit Antwerpen had meegekregen. Na door vier paar handen gegaan te zijn kwam deze bij de Staten van Holland, die deze prompt achttien maal liet kopiëren. Er stond niets in wat al niet bekend was, maar aangezien men niet kon veronderstellen dat de beroemde Richardot wel eens vergeetachtig kon zijn, zocht men er van alles achter, waarbij ook de naam van Oldenbarnevelt viel als mede-intrigant. En de stem des volks bracht het verder. Zo waren de aartshertogelijke onderhandelaars vertrokken. Naar alle schijn zou de oorlog na afloop van de wapenstilstand op 31 december hervat worden. Raad van State en Staten-Generaal beraadslaagden over militaire maatregelen, maar de oorlogspartij was onzeker. Men wist, dat Jeannin zijn bestandsplannen niet opgaf en vermoedde van Oldenbarnevelt hetzelfde.

Voor Maurits evenwel stond een bestand zonder eeuwige onafhankelijkheids erkenning gelijk aan onderwerping aan Spanje. Het was een idee-fixe zonder enige grond in de werkelijkheid en door de toekomst gelogenstraft. Het motief van eigenbelang speelde misschien alleen onderbewust mee. Jeannin meende, dat hij er door zijn omgeving toe gebracht was, hunnerzijds door andere belangen gemoedeerd. Maurits' eigen geschriften en redevoeringen uit deze tijd noemen slechts de zorg voor de duur bevochten onafhankelijkheid als motief. Het is zeker, dat die zorg door velen in den lande gedeeld werd. De Spaanse eisen die tot het afbreken van de vredesonderhandeling gevoerd hadden deden de oude haat tegen de Spanjaarden ten top stijgen, in de eerste plaats bij het geprotestantiseerde deel van het lagere volk, maar ook bij sommige regenten, die in deze tijd Oldenbarnevelt hun steun onttrokken.

Door dit alles raakt Maurits zozeer van zijn gelijk overtuigd, dat hij, en velen met hem, niet meer kon geloven dat iemand te goeder trouw het tegendeel kon menen. Oldenbarnevelt kon het alleen nog houden door de krachtige steun van

Jeannin, die eerst nog in algemene termen, maar later in steeds concreter vorm liet blijken, dat Hendrik IV geen steun voor de oorlog zou geven, als deze tegen zijn, Jeannins, raad hervat was. Maurits moest wel menen dat de Franse koning door de verraders Oldenbarnevelt en Aerssen foutief was ingelicht en besloot daarom Hendrik een eigen afgezant te zenden. Hij koos hiervoor de ritmeester Gaston de Lambert uit, die geen enkele diplomatieke gave had. Hij heeft door zijn overdrijving de zaak bij de koning meer geschaad dan goed gedaan en met een fiks standje keerde hij terug.

Ondertussen had de oorlogspartij wel alle registers opengetrokken om Oldenbarnevelt en zijn politiek onmogelijk te maken. Geen maand is voor de Advocaat en zijn toekomst noodlottiger geweest dan juist die oktobermaand van 1608 die zijn overwinning bezegelde. Maurits, die bij de vredesgezinde Uyttenbogaert kerkte en verder weinig met predikanten omging, begon die omgang nu te zoeken ten einde een vast aaneengesloten oorlogspartij te smeden; pamfletten tegen vrede of bestand, waarvan de Staten-Generaal er op 27 augustus tevergeefs een hele serie verboden hadden, bleven als paddestoelen uit de grond rijzen, voorlopig nog zonder Oldenbarnevelt persoonlijk aan te vallen. Maar op 14 oktober gebeurde ook dit. In drie anonieme brieven, geadresseerd aan de Staten-Generaal, de Staten van Holland en burgemeester Reynier Pauw van Amsterdam, werd hij beschuldigd van landverraad wegens het voorstaan van de Treves. De Staten vergaderden hier direkt over en daarbij bood de Advocaat in een lange rede over al zijn verdiensten voor het land zijn ontslag aan. Op de korte baan was dit een goede tactiek. De vredespartij, die in de Staten van Holland de overhand had, kon hem even weinig missen als de roeier zijn spaan, en de oorlogspartij kon een dergelijke onbekookte aanval niet containeren. Men besloot met algemene stemmen een deputatie naar de Spuistraat te sturen om de Advocaat te verzoeken zijn dienst te hervatten onder aanbidding van sauvegarde: iedere aanval op Oldenbarnevelt in verband met de bestandsonderhandelingen zou beschouwd worden als een aanval op de Staten zelf. Maurits werd gevraagd de anonieme schrijvers op te sporen. Op den duur werkten de vernederingen, die de tegenpartij nu weer te slikken kreeg zonder dat deze onschadelijk werd gemaakt, toch in het nadeel van Oldenbarnevelt. De vete werd helemaal onverzoenlijk, toen Oldenbarnevelt als tegenzet Maurits' activiteit op politiek gebied verdacht ging maken en hem van streven naar soevereiniteit ging betichten.

Op 18 oktober bracht Oldenbarnevelt een ontwerp-bestandsverdrag ter tafel, dat 's ochtends in de Staten-Generaal door Jeannin en de andere ambassadeurs was

overgeleverd. De meningen waren verdeeld. Maar al met al stond Oldenbarnevelt in deze crisismaand nogal sterk, omdat hij de Franse koning achter zich had, zonder wie geen oorlog te voeren viel, zoals ook Maurits moest erkennen. Ook de argumenten dat de West- en Oostindische handel voor ons verloren zou gaan, kon hij weerleggen. Immers, als de oorlog voorbij de Kreeftskeerkring voortgezet zou worden, zou de Oostindische compagnie voordeel hebben van het bestand, omdat de Staten-Generaal oorlogsschepen vrij zou hebben om haar in Indië bij te staan. Alleen de Westindische handel zou verloren gaan, maar het stond nog te bezien of deze wel zo voordelig zou zijn. De eerste jaren zou deze toch meer gaan kosten dan opbrengen.

In deze tijd stond de predikant Uyttenbogaert in het middelpunt, omdat zowel voor- als tegenstanders zich bij hem kwamen beklagen en hun grieven tegen Oldenbarnevelt dan wel Maurits bij hem uitten. Ook Oldenbarnevelt vroeg hem te bemiddelen met Willem Lodewijk als tussenfiguur. Toch bleven Maurits en zijn raadgevers twijfelen aan Oldenbarnevelts goede trouw.

De Franse koning had echter de beslissing van al of niet een bestand in handen. Deze schreef dan ook op 24 oktober een brief, waarin hij duidelijk zijn ongenoegen liet blijken, indien men tegen zijn raad het voorgestelde bestand verwierp. Nu week het grootste venijn en kwam men tot overeenstemming. Op 5 november kon Jeannin uit goede bron melden, dat veertien van de achttien Hollandse steden zich vóór een bestand hadden uitgesproken, benevens natuurlijk het lid der edelen; van de vier overblijvenden viel te verwachten, dat zij zich spoedig zouden conformeren. Dezelfde dag vond een conferentie plaats tussen enige Hollandse gedeputeerden en een paar bewindhebbers van de Oostindische Compagnie, die hun tegenstand tegen het bestand opgaven na hun door Oldenbarnevelt gegeven vertrouwelijke inlichtingen en op voorwaarde dat men zou trachten de handel op Oost-Indië gedurende het bestand van Spaanse zijde te doen toelaten. Ook de Zeeuwse gedeputeerden en Maurits kon Oldenbarnevelt in persoonlijke gesprekken ervan overtuigen, dat het blijven afwijzen van een bestand ten gevolge van de Franse aandrang geen zin meer had.

Maurits had de nederlaag geleden en hij wist het. Hij bleef de voorgestelde bestandsvoorwaarden ongunstig vinden, doch hij achtte het nu de tijd voor een verzoening om de onderhandelingen zo gunstig mogelijk te kunnen laten verlopen. Maar hij bleef aan verraderlijke bedoelingen van Oldenbarnevelt geloven. Zulke verdenkingen verdwijnen niet één, twee, drie, en wrok over een nederlaag is niet de beste voedingsbodem voor het opkomen van welwillende gevoelens.

Ook Oldenbarnevelt bleef Maurits verdenken van aspiraties naar soevereiniteit. Het was een moreel gewapende vrede, die tussen de tegenstanders was gesloten. Als ondergrond bleef deze bestaan en de tweede decade van de eeuw zou noch de hartelijke verhouding van de negentiger jaren noch de koel-vriendschappelijke van de jaren 1600 tot 1607 kennen. Maurits en Oldenbarnevelt waren ondanks de steeds nog voortdurende samenwerking als twee polen in de staat geworden, waarom beginnende partijen zich als vanzelfsprekend konden kristalliseren.

Op lang niet alle punten waren zij het deze jaren oneens. De verhouding van de wordende Nederlandse staat tot de Belgische broeders was geen twistpunt. De Belgen waren Nederlanders en moesten dus bevrijd worden van het Spaanse juk. Dat dezen dit niet wilden, drong pas in de eerste jaren van de zeventiende eeuw tot hen beiden door. Dit deed hun liefde voor het Zuiden bekoelen en gaf aanleiding tot het aanvaarden van de tweedeling van de Nederlanden.

Het had nog vele voeten in de aarde voordat de eigenlijke bestandsonderhandelingen konden beginnen. De toestemming van Filips III voor de nieuwe voorwaarden liet als gewoonlijk lang op zich wachten en ook aan Nederlandse zijde moest lang gedelibereerd worden over de voorwaarden. Uiteindelijk werd op 11 januari 1609 besloten het ontwerp-Jeannin als basis voor onderhandelingen goed te keuren. Deze onderhandelingen zouden in België gevoerd worden. Om dichter bij te zijn zouden de Staten-Generaal zich in hun geheel naar Bergen op Zoom verplaatsen, waarheen de Staten van Holland besloten hen, eveneens in groten getale, te volgen. Beide colleges zouden zich echter niet in beweging zetten vóór de bemiddelende ambassadeurs tijdens door hen in Antwerpen te voeren vooronderhandelingen de overtuiging hadden opgedaan, dat deze basis ook van Belgische en met name van Spaanse zijde was aangenomen. Er bleven nog wel onderwerpen voor de finale onderhandeling over, zoals de duur van het bestand, de restitutie van de wederzijds geconfisqueerde goederen, de wijze waarop de handel op Indië in het te sluiten traktaat zou worden vermeld, de sluiting van de Schelde en de schadeloosstelling van Belgische zijde aan het huis van Nassau. Dit waren echter ondergeschikte punten. Van de wezenlijke zaken, zoals de onafhankelijkheidserkenning, de vrijheid van godsdienst voor de katholieken of de handelsvrijheid op Indië mocht niets afgedaan worden. Dat waren de grondslagen voor de onderhandelingen.

Richardot onderschreef uit louter noodzaak de artikelen van het ontwerp-Jeannin in geest en hoofdzaak, maar de aartshertogen maakten bezwaar op twee

Besprekingen voor het Bestand tussen afgevaardigden van de noordelijke Staten-Generaal en een Zuidnederlandse delegatie onder leiding van Spinola, februari 1608 (tekening W.L. van Kittensteyn (?) fol 556 in verzamelband W.L. van Kittensteyn, Spiegel der Nederlandsche Geschiedenissen, 1613).

punten: de duur van het bestand moest tien in plaats van twaalf jaar zijn en het heffen van brandschattingen van grensdorpen moest uitdrukkelijk verboden worden. Dit zou wel een schadeloosstelling voor de Nassauers in moeten houden, omdat deze een percentage van de brandschattingen genoten.

Op 4 maart werd de boodschap van Jeannin en de andere bemiddelaars in de Staten van Holland en daarna in de Staten-Generaal behandeld. Men was het er algemeen over eens, dat de overgebleven geschilpunten niet gewichtig genoeg waren om er de onderhandeling op af te breken en besloot de volgende zaterdag, 7 maart, naar Bergen op Zoom te vertrekken met volkomen last om af te breken of te sluiten. Voor hun vertrek moest eerst de schadeloosstelling voor het huis Nassau geregeld worden. Oldenbarnevelt was hier wel voor te vinden. Hij kocht Maurits' instemming met het te sluiten bestand gaarne met financiële offers,

waarvan hij trouwens het redelijke inzag. Op 24 maart verscheen Maurits te Bergen op Zoom in de Staten-Generaal en dankte in ontroerde bewoordingen voor de hem verleende financiële voordelen, ook namens Louise de Coligny, Frederik Hendrik en Willem Lodewijk, die ieder hun deel van de goudstroom ontvingen. Ook van de zijde van de aartshertogen werd een vergoeding beloofd, die dit gaarne deden om Maurits met het bestand te verzoenen.

Op woensdag 25 maart vertrokken acht van de negen gedelegeerden tot de bestandshandeling uit Bergen op Zoom. Willem Lodewijk kwam wegens ongesteldheid enige dagen later. Bij Putten, aan de grens, vonden zij een konvooi ruiters uit Antwerpen, waarop zij de ruiters van Marcelis Bax, die hen tot daar vergezeld hadden, terugstuurden. Bij Dambrugge werd het gezelschap door Spinola opgewacht. In het stadhuis van Antwerpen zette men zich vervolgens om de conferentietafel.

De één na de ander kwamen alle nog bestaande geschillen tot een oplossing. Het waren er vele, en het was hard zwoegen op de vergaderingen, waar de bemiddelaars dikwijls hun matigende invloed moesten uitoefenen.

Eindelijk, op donderdag 9 april, was het zo ver dat de wederzijdse delegaties het verdrag konden ondertekenen. Even had het nog geleken of de dood van de hertog van Gulik op 25 maart een kink in de kabel zou brengen. Hendrik IV voorzag dat hij over de verdeling van diens erfenis weldra met Filips III in oorlog zou geraken en dan was het beter, dat zijn Hollandse bondgenoten door geen bestand gebonden waren. Maar toen de aartshertogen zich vredelievend uitlieten en Oldenbarnevelt beloofde de Franse kandidaat, Johann Sigismund van Brandenburg, ook na de sluiting van het bestand krachtdadig te zullen bijstaan, achtte Jeannin het niet nodig zijn werk te elfder ure af te breken en liet hij de ondertekening doorgaan.

Binnenlands gezien was Oldenbarnevelts overwinning op die gedenkwaardige negen april niet minder schitterend, maar met een bedenkelijke grondverf. Maurits en zijn aanhangers, Zeeland en Amsterdam, Willem Lodewijk en de dominees, hadden over de hele linie de nederlaag geleden. Bij het Bestand hadden zij zich neergelegd, omdat dit zonder scheuring niet ongedaan kon worden gemaakt. Maar tegen de persoon van de overwinnaar en tegen enkele van de beginselen die hij vertegenwoordigde, bleef een wrok hangen die door de geleden nederlaag versterkt was. De triomf van 9 april 1609 leidde met een omweg, maar onafwendbaar, naar de tragedie van 13 mei 1619.

10 *Donderwolken*

Een grote strijd was uitgestreden. Een volgende werd al zachtjes ingeluid en zou gestadig toenemen in rumoer en krasse wanklank, totdat in Dordt de onbevredigende vrede tot stand kwam, die Oldenbarnevelt het hoofd zou kosten. Het was een strijd, die zowel politieke als theologische wortels had. Oldenbarnevelt, samen met duizenden anderen in den lande, dwong zich meer dan tevoren rekenschap te geven van zijn geloof. Welke waren Oldenbarnevelts godsdienstige opvattingen in deze bestandstijd nu precies?

Vóór zijn studententijd behoorde hij in Amersfoort tot de groep van conservatieve piëtisten, de ‘traditionelen’, voor wie de leer minder betekende dan het leven, en die daarom afkerig waren van scherpe nieuwigheden als inquisitie en verandering in indeling van bisdommen. Voorzover zij juristen waren, werd de afkeer van de inquisitie mede gemotiveerd door de inbreuk op de privileges, en met name van het ‘privilegium de non evocando’,¹ dat erin opgesloten was. Het zal deze overweging zijn geweest, die Oldenbarnevelt in 1564 op de weg van tolerantie heeft gebracht die de signatuur van zijn leven zou zijn. We moeten hierbij niet vergeten dat Gerrit en Deliana van Oldenbarnevelt bij de scheiding der geesten die na de beeldenstorm plaats vond van twee kwaden het minste, zijnde de na-Trentse roomse kerk, kozen, en hun jongere kinderen deden kiezen. Johans jongste broer Elias is nog als pensionaris van Rotterdam op het stadhuis getrouwd, hetgeen impliceert dat òf hij òf zijn vrouw, en waarschijnlijk beiden, niet-gereformeerd waren. Omgang met roomsen was voor de Advocaat dan ook geen bezwaar; zelfs beval hij hen aan of liet hen in allerlei betrekkingen benoe-

1 Privilege om niet buiten de eigen provincie of stad terecht te staan.

men. Op zekere voorwaarden wilde Oldenbarnevelt een volledig tolerante houding tegenover de katholieken aannemen, namelijk als zij bereid waren zich te gedragen als trouwe onderdanen, onverdacht van heulen met staatsvijanden. Immers, van zijn zeventiende jaar af, voert hij zijn rechters in 1618 tegemoet, was hij een vijand van gewetensdwang geweest.² Het was een voorwaarde, waaraan tijdens Oldenbarnevelts leven en nog dertig jaar daarna moeilijk - zij het steeds minder moeilijk - kon worden voldaan. Hij heeft soms dan ook niet gearzeld tot vervolging over te gaan. Echter met een dubbele grens: nooit is een katholiek vervolgd alleen omdat hij katholiek was; gewetensvrijheid werd erkend, en dit niet alleen door Oldenbarnevelts aanhangers, maar door de meest extreme calvinisten. Ook is niemand om een godsdienstdelict ter dood veroordeeld.

Hoe Oldenbarnevelts religieuze gevoelens in wezen waren, kunnen wij slechts gissen: geen mens kan van een ander mens de grond des harten peilen. Wat wij van zijn godsdienstige uitingen hebben gezien, schijnt er op te wijzen, dat hij een gelovig mens was, maar niet diep gelovig³ - een gemoedelijk calvinist, maar geen existentieel calvinist, immers zonder de gevolgtrekkingen in kerkleer en leven die voor de calvinisten als groep uit de leer van de meester voortsporen; eerder een libertijn, als men aan dat woord zijn pejoratieve kleur ontnemt en er onder verstaat iemand die als zijn plicht erkent wat hem zijn geweten en Gods woord, zoals hij dit interpreteert, voorschrijven, maar niet wat de kerk mocht verklaren, ook niet indien hij zich daarbij aangesloten heeft. Hij gaat, evenals zijn medestander Cornelis Hooft, eklektisch te werk, op zo breed mogelijke basis onderzoekend en het speciaal voor hem goede kiezend. Hij erkende ongetwijfeld Christus als middelaar, maar niet de kerk. Dat was goede protestantse theorie, maar de calvinistische ongeformuleerde kerkleer scheen velen, met Hooft en Oldenbarnevelt, toch weer in de praktijk een soort middelaarschap van de kerk in te voeren. In dit opzicht stonden zij als groep niet, zoals in andere opzichten, ergens halverwege tussen katholicisme en protestantisme, maar gingen zij in hun reformatiebehoefte verder dan de vaders der hervorming. Zij erkenden de kerk als godsdienstige instelling, zonder het charisma en de daaraan ontleende autoriteit die de kerk voor zijn voortbestaan nodig had om de onverschilligheid van de gewone man te overwinnen. Het enige, wat Oldenbarnevelt volgens zijn herin-

2 Zie boven p. 17.

3 Hij kwam immers uit een milieu, waarin het 'Nil scire tutissima fides' tot een lijfspreuk was gemaakt, zie boven p. 15.

nering van een halve eeuw later nooit kon bevatten, was de predestinatieleer. Hij besloot zich met het onderzoek in deze materie niet meer te kwellen, maar

‘simpelijck te gelooven, dat alle geloovige Christenen ende hare kinderen, van Godt den Heere uyt genaden verkoren, ende geschapen worden ter saligheyt, deur de verdienste ende voldoeninge voor onse sonden, van onsen Heylant ende Saelichmaecker Jesum Christum. Voor reden stellende, dat na dien Godt de Heer almachtig, de genade aende oprechte Chistenen doet, dat sij gelooven dat er geen saligheydt en is dan deur sijne genade, de voorsz. verdieninge ende voldoeninge, ende dat men vastelijck vertrouwt, dat Godt de Heere sulcken genade ten uystersten sal continueren; ende of sulck een Christenmensch door ongeloof ende andere grove sonden niet en sal laten versmoren, maer genadelijcken bekeeren tot leetwesen ende volhardinge in den voorsz geloove brengen.’

In zijn studententijd te Bourges en in Heidelberg was hij in contact gekomen met de nieuwe leer en het is dan ook in deze laatstgenoemde plaats dat Oldenbarnevelt belijdenis heeft gedaan na zorgvuldige bijbelstudie en het aanhoren van de theologische argumenten uit de boeken van Calvijn en andere schrijvers. Wat hem in de dogmatiek van Calvijn aangetrokken zal hebben, was de grote ernst van deze vorm van religie en moraal, die haar kenmerkt, de nadruk die zij legt op plichtsbetrachting en hard werken, en vooral ook haar humanistisch en intellectueel karakter: bestudering van de oertekst, in dit geval de Bijbel, het interpreteren ervan door iedere gelovige afzonderlijk, met hulp van doch zonder bemiddeling door kerk of priesters. Andere elementen, die hij later zou leren verfoeien, heeft hij in de bijzondere omstandigheden van Heidelberg met zijn vrome soeverein waarschijnlijk niet opgemerkt, zoals de onderschikking van de magistraatspersonen aan kerkelijke censuur, de sterke nadruk op de gemeenteband, niet vrij van democratische implicaties, gaande tot een erkend recht van opstand. Al deze beginselen bleven in Heidelberg op de achtergrond; zij hebben de Nederlandse kerk rechtstreeks vanuit Genève bevrucht, en toen dat gebeurde was de scheidbrief met Oldenbarnevelt getekend.

De Staten van Holland vonden zich geconfronteerd met een kerk, waarin zij theoretisch generlei invloed uitoefenden, al hadden zij praktisch, doordat zij de predikanten betaalden, wel het een en ander in de melk te brokkelen. Die

toestand moest Oldenbarnevelt wel tegen de borst stuiten, vooral nu deze kerk, die de roomse als staatskerk moest vervangen, zulke enge grenzen aan de orthodoxie had gesteld waardoor, geheel tegen Oldenbarnevelts idealen, niet alleen vele uit de nog weifelende middengroep, maar bovendien, en voorgoed, alle lutheranen en mennonieten van de kerk vervreemd werden, en dat op een ogenblik dat in Duitsland het calvinisme nog niet als zelfstandig kerkgenootschap geconstitueerd was. Daar kwam Oldenbarnevelts felle haat tegen de predikanten nog bij, die zich volgens hem bemoeiden met zaken die hen niet aanging. Zijn kerkelijkheid nam af, verlamd door zijn haat tegen de bedienaren van de godsdienst.

Een der weinige dominees met wie de Advocaat wel overweg kon, was Uyttenbogaert. Deze heeft Oldenbarnevelt dan ook kunnen overhalen eindelijk daadwerkelijk tot de Nederlandse Kerk toe te treden. De redenen hiervan kennen wij niet, maar de personen kennende zullen de politieke overwegingen wel de doorslag gegeven hebben. Het belangrijkste onderwerp waarop de twee elkander vonden, was de tolerantie. Zij moesten daarvoor vechten tegen een allengs toenemende intolerante oppositie. Oldenbarnevelt wilde tolerantie, niet zo zeer uit eerbied voor andermans overtuiging, al zal dat er hier en daar wel bij zijn gekomen, maar om ieders steun te verkrijgen voor de oorlog tegen Spanje, om onaangename incidenten en wellicht gewapend verzet te vermijden, om de bondgenoten, met name Frankrijk, niet van ons te vervreemden en om de publieke opinie niet in het harnas te jagen door de herinnering te wekken aan de inquisitie.

De oorzaak dat kerk en staat zo slecht met elkaar overweg konden, ligt in de eigenaardige geschiedenis van het protestantisme in ons land. Is in andere landen de hervorming van de kerk geschied door de overheid, die zich daarbij de overhand voorbehoudt, de Nederlandse kerk is gesticht van onder op, door vertegenwoordigers van gemeenten onder het kruis of in ballingschap, met slechts een zeer zwakke deelneming door afgezanten van de prins van Oranje. Zo kan de kerk voor zich een geheel autonome, dus anti-Erastiaanse kerkorde vaststellen, waaraan zij ook na vestiging in Nederland zal vasthouden. De staat heeft zo'n kerkorde nooit willen erkennen, vooral niet toen de staatsmacht en -invloed toenamen, en de kerk steeds afhankelijker werd van de staat, onder andere voor betaling van salarissen en kerkgebouwen. Kerk en staat bleven strijden over de punten welke kerkorde er aangenomen moest worden en hoeveel invloed de staat in de kerk en vice versa had. Beide gaven niet toe en zo konden er

bij gebrek aan een vastgestelde kerkorde vele twisten ontstaan door bemoeienissen van predikanten welke volgens de overheid buiten kerkelijk gebied lagen, maar volgens de dominees zelf niet. Reden tot ruzies waren ook de bewoordingen van de confessie en de onzekerheid van haar rechtskracht. Bovendien zette de Hollandse overheid in de praktijk toch geleidelijk een Erastiaanse orde door en beknotte zo de vrijheid van de kerk om die van de dissenters en opposanten binnen de kerk te beschermen. Oldenbarnevelt was van die stroming de voornaamste exponent, en dus het meest geëxponeerd.

In 1597 was er door allerlei verschillende interpretaties over en weer zo'n onduidelijkheid ontstaan dat Oldenbarnevelt eindelijk een Nationale Synode toestond om klaarheid in de confessie te scheppen. Want volgens de calvinistische bepalingen konden alleen nationale synodes of het calvinistische predestinatiegeloof⁴ uitdrukkelijk als conditie stellen of een meer soepele formule aanvaarden die ruimte zou laten voor de mens om het geloof dat God hem schonk al dan niet te aanvaarden. Met de toestemming van Holland voor een Nationale Synode was de kogel nog niet door de kerk. De Staten van de andere provinciën, bezorgd voor inmenging in hun godsdienstige hoogheidsrechten vastgesteld door de Unie van Utrecht, hielden de boot nog enkele jaren af en pas in 1605 kon men overeenstemming bereiken. Inmiddels was de toestand grondig veranderd door de benoeming van Jacobus Arminius tot hoogleraar te Leiden, die enerzijds het houden van een Nationale Synode urgenter scheen te hebben gemaakt en anderzijds de revisie van de confessie bedenkelijker.

Arminius, ontegenzeggelijk de geleerdste Nederlandse theoloog van die tijd, was dankzij de bemoeienis van Oldenbarnevelt in 1603 tot hoogleraar aan de Leidse universiteit benoemd. Aanvankelijk verwachtte niemand moeilijkheden tussen Arminius, die niet als twistziek of met oppositionele neigingen behept scheen, en Franciscus Gomarus, een andere Leidse theoloog, die als zeer 'precies' bekend stond. Maar als snel bekoelde hun vriendelijkheid, want beide hoogleraren stoelden niet op dezelfde wortel des geloofs, zoals Abraham Kuyper het zou uitdrukken.

Was voor Gomarus en de zijnen het voornaamste attribuut van God Zijn almachtige, huiveringwekkende en ondoorgrondelijke majesteit, waarvoor alle andere attributen moesten wijken en God 'das ganz Andere' werd (de mens had

4 De voorbeschikking, waarbij God vóór het begin der tijden besluit al diegenen zalig te laten worden, die naar Hij voorziet in Christus zullen geloven, en de anderen niet.

geen invloed op God en dus ook geen vrije wil, geen macht om nee te zeggen tegen God), Arminius legde meer de nadruk op Gods liefde en op Zijn rechtvaardigheid, gemeten naar menselijke maatstaven (de mens heeft wel een vrije wil, en kan dus nee tegen God zeggen). In de bijbel worden deze attributen beurtelings naar voren geschoven en nu lag het voor de hand, dat de beide tegenstanders met voorliefde die bijbelplaatsen behandelden die in hun straatje te pas kwamen, en de andere draaiden en interpreteerden om ze in datzelfde straatje te krijgen. Er zijn in dat opzicht beiderzijds de ongelooflijkste kunststukken gepresteerd en die exercities moesten in het geval van Arminius, al was hij nog zo voorzichtig, op het onoprechte af, wel tot de beschuldiging van ketterij leiden.

Daar kwam nog bij, dat zij bijna diametraal verschilden in hun waardering van traditie. Wel verwierpen beiden de vóórreformatorische tradities, maar Gomarus en de zijnen erkenden andere, ontstaan sedert Luther en vooral sedert Calvijn, een houding die Uyttenbogaert hem als crypto-katholiek verwijt. Arminius daarentegen, hoezeer Calvijn ook respecterend, meende toch ‘dat men niet moest vragen wat men tot noch toe geleert hadde, maer ondersoecken wat de waerheyt is ende wat men voortaan sal leeren’.

Nauwelijks was Arminius een jaar in Leiden of de geruchten over zijn onrechtzinnigheid begonnen de ronde te doen. Noch Arminius noch Gomarus lieten zich vooralsnog tot openlijke strijd bewegen. Over de hoofdpunten van het geloof bestond immers geen verschil, slechts over bijzaken. Hierover kon de toekomstige Nationale Synode wel beslissen. Ook Arminius had op 30 juni 1605 verklaard zich bij die uitspraak neer te leggen. Die synode werd steeds urgenter ook voor de Staten van Holland door de toenemende onrust onder de studenten, die naar de aard der jeugd heftig partij trokken voor Gomarus of Arminius en er in trekschuiten en herbergen over begonnen te disputeren. Begin 1606 verkreeg Oldenbarnevelt eindelijk toestemming van de Staten-Generaal voor een nationale synode. Herziening van de confessie werd echter als voorwaarde gesteld. Ofschoon nu alle provinciën in principe hun toestemming hadden gegeven, was Oldenbarnevelt beducht, dat, ondanks de aanwezigheid van politieke commissarissen, de kerkelijken toch van plan waren onderwerpen te behandelen die de regenten niet welgevallig waren. In een gesprek met de afgevaardigden van de noord- en zuidhollandse synoden verlangde hij dan ook, dat in het verzoek van de kerken de redenen zouden worden uitgedrukt die de kerken ‘tot hetselve versoeck veroorsaecten’, en toen de afgevaardigden vervolgens een aantal algemeen gestelde onderwerpen opgaven, was hij nog niet tevreden: het moest een

complete concept-agenda worden. Op dit punt moest Oldenbarnevelt echter inbinden. Het verzoek aan de Staten van Utrecht bevatte slechts twee algemeen gestelde punten: het onderhouden van de zuiverheid der leer en de stichtelijke regering der kerk; een meer gedetailleerde agenda kon eerst worden vastgesteld, nadat de classes en voorbereidende provinciale synoden hun gravamina zouden hebben ingediend. Van revisie der confessie werd niet meer gerept. Het was duidelijk dat de kerken om een heel ander soort synode vroegen dan de Staten van plan waren toe te staan.

Nadat Oldenbarnevelt echter in een rede de nadruk op de noodzaak van herziening der confessie had gelegd gaven de kerkelijken op dat punt liever toe dan helemaal geen Nationale Synode te hebben. In maart 1606 gaven de Staten-Generaal een ‘akte van consent’ af voor de synode. Arminius was vooral tevreden, want hij verwachtte uit de revisie een resultaat, dat hem en zijn aanhangers zou vrijwaren van alle overlast. De gomaristen waren natuurlijk minder enthousiast, ja zelfs enigszins huiverig voor een Nationale Synode die de grondvesten van de kerk aan het wankelen zou brengen en onder zware druk van de wereldlijke overheid zou staan. Op 19 april 1606 stuurde de classis Amsterdam de ‘akte van consent’ aan alle kerken toe. In een begeleidende brief distantieerde zij zich van de revisie-clausule, waarin de gedeputeerden niet hadden toegestemd, maar ried tevens hiertegen voorlopig niet te protesteren en zo spoedig mogelijk over te gaan tot het benoemen van afgevaardigden op de voorbereidende bijeenkomst die in de ‘akte van consent’ was voorgeschreven om de modaliteiten van de komende Nationale Synode te bespreken. Maar in Zuid-Holland rees verzet. Het schijnt vooral de Leidse predikant Festus Hommius te zijn geweest, die dit verzet heeft aangewakkerd en zich daarmee opwierp tot politiek leider van de gomaristen in de komende jaren zoals Uyttenbogaert het was van de arminianen.

Het probleem was namelijk, dat confessie en catechismus door de orthodoxen sinds vele jaren beschouwd werden als de fundamenten des geloofs. Wel was iedere calvinist het er in theorie over eens, dat beide documenten mensenwerk waren en aan revisie onderhevig, maar in de praktijk beschouwde het calvinistische kerkvolk ze als onaantastbaar. Revisie, en vooral van overheidswege opgelegde revisie, betekende het veranderen van de godsdienst der vaders. Ging het slechts om een betere formulering, dan kon men er desnoods nog vrede mee hebben, maar achter deze revisie stond de aartsketter Arminius te popelen; deze revisie moest alleen dienen om zijn veroordeling te voorkomen en juist die veroordeling was het die de orthodoxen van de synode mochten verwachten.

De zuidhollandse synode van Gorinchem in augustus 1606 nam bij meerderheid van stemmen een motie aan waarin de Staten-Generaal verzocht werd de termen van de ‘akte van consent’ te ‘versoeten’ vanwege de ergernis die het woord ‘revisie’ aan de gelovigen gaf. Men liet doorschemeren dat verdere medewerking afhankelijk zou zijn van de mate van ‘versoeting’, die de Staten-Generaal in de definitieve oproep voor de Nationale Synode zouden aanbrengen.

Oldenbarnevelt heeft later in zijn remonstrantie van 1618 deze synode als het beslissende moment voor het uitbreken van de godsdiensttwisten gezien. De Zuidhollandse synode had gewenst, dat iedere predikant de bezwaren die hij tegen confessie of catechismus had aan zijn classis zou opgeven; kon deze zijn bezwaren niet tot zijn genoegen weerleggen, dat kon hij, geheel analoog aan een veroordeelde beklagde, in hoger beroep komen bij de particuliere of provinciale, en vandaar bij de Nationale Synode, die als hoogste rechter arrest zou wijzen. Deze procedure wilde zij op de Leidse professoren toepassen. Maar Oldenbarnevelt liet deze verbieden die weg te volgen, die de synode het karakter van een onafhankelijke rechtbank gegeven zou hebben. Wel dienden de professoren hun bedenkingen op schrift te stellen, doch zij moesten deze gesloten aan de Staten-Generaal ter hand stellen om eerst geopend te worden nadat de Nationale Synode bijeen zou zijn gekomen. Het is dit proceduregeschil geweest, dat de Nationale Synode twaalf jaar lang heeft opgehouden. Zoals zo dikwijls verborg zich ook hier achter dit formele geschil een diepgaand onderscheid in doelstelling: Oldenbarnevelt zocht de medewerking van de kerk voor een door de overheid op te stellen comprehensieformule, die zo veel mogelijk stromingen binnen de kerk moest houden. De kerk daarentegen riep de medewerking van de overheid in voor een door haarzelf op te stellen veel engere geloofsdefinitie.

Het heeft daarom geen zin zich af te vragen wie nu eigenlijk in 1607 het tot stand komen van een synode belet heeft, Oldenbarnevelt of de orthodoxie. Beide partijen wensten een synode en vonden de eisen van de andere onredelijk en onrechtmatig. Het verschil was alleen, dat Oldenbarnevelt spoedig na het convent dat de synode moest voorbereiden, heeft ingezien, dat hij de medewerking van de kerk voor zijn synode nimmer zou krijgen, terwijl de kerk terecht nooit de hoop heeft opgegeven de medewerking van de overheid af te dwingen.

Toen het voorbereidingsconvent na enkele dagen uiteenging, kwam het echter niet tot een uniforme uitspraak. De kerkelijken verwachtten daardoor niet meer dat een Nationale Synode spoedig bijeen zou komen. De kloof tussen meerderheid en minderheid gaapte te diep. Bovendien traden de bestandsonderhandelin-

gen in augustus 1607 in een zo moeilijk stadium, dat de Staten geen gelegenheid hadden zich diepgaand met de zaak te bemoeien. Arminius daarentegen bleef in een spoedige bijeenroeping geloven en weigerde zijn bezwaren tegen de confessie en zijn afwijkende opvattingen over de leer in het algemeen te openbaren vóór de opening van de synode, omdat hij vreesde door lagere goden verketterd te worden.

Het is begrijpelijk dat, bij het toenemen van de twisten en boze geruchten, de Zuidhollandse synode van Delft, bijeen in augustus 1607, hiermee geen genoegen nam. Het eerste wat nodig leek was, dat men nu eindelijk eens van de betrokkenen zelf zou vernemen wat hun theologische bezwaren waren. Daartoe werd eind mei 1608 een godsdienstgesprek georganiseerd, zoals in de Reformatietijd wel vaker was gedaan: een geleerd dispuut, dat niet tot verkettering van één der partijen zou leiden. De betogen van Arminius en Gomarus waren voor de aandachtig luisterende raadsheren van de Hoge Raad grotendeels onbegrijpelijk. De zeer fundamentele verschillen in godsdienstige beleving die achter het volgens hen volkomen abstract gezwets scholen, kwamen niet tevoorschijn. Weliswaar geloofden ook de gomaristen, dat God een deugdzaam leven van ons eist, en de arminianen, dat wij verlossing uit de zonde nodig hebben, maar dit geloof was bij hen veel minder existentieel, en het viel beide partijen, niet alleen de gomaristen, moeilijk iemand als broeder te beschouwen die wat zij voor Heilig hielden zozeer en bagatelle behandelde. Als men nu daarbij weet dat de hoogleraren, ontevreden met hun mondelinge vertogen, zich tot schrijven zetten om hun geschillen haarfijn in de vorm van stellingen uiteen te zetten, dan is het duidelijk dat de opzet van het gesprek mislukt was.

De Staten trokken ondertussen voor honderd procent de partij van Arminius, temeer toen deze in een audiëntie een veel gunstiger indruk maakte dan de bars en onverdraagzaam optredende Gomarus.

Dit was dus de taak die Oldenbarnevelt wachtte, toen op 9 april 1609 het bestand gesloten was: het bevredigen van de kerkelijke twisten onder hooghouding van de autoriteit van de Staten, zoals hij die zag, en met verijdeling van alle pogingen van orthodoxe zijde om de aangroeiende bent van predikanten, die deze autoriteit erkenden, te verketteren.

De taak was onoplosbaar, al zou Oldenbarnevelt dit tot de vooravond van zijn dood niet inzien. Zij werd bemoeilijkt doordat twee weken vóór de bestandssluiting een gebeurtenis had plaatsgevonden die een nieuwe crisis in de buitenlandse betrekkingen veroorzaakte, een crisis waaraan Oldenbarnevelt het grootste deel

van zijn aandacht zou moeten wijden. De hertog van Gulik was op 25 maart 1609 overleden.

De successie in de verenigde hertogdommen Gulik, Kleef en Berg was een twijfelachtige zaak. In het algemeen vererfden Duitse vorstendommen alleen in de mannelijke lijn, en die was in dit geval uitgestorven. Karel V had echter aan dit hertogdom het privilege verleend ook in de vrouwelijke lijn vererfd te kunnen worden. Dit gaf rechten aan de hertogelijke nicht, getrouwd met de keurvorst van Brandenburg, of aan de tweede zuster van de hertog, de vrouw van de paltsgraaf van Neuburg. Beide pretendentes waren protestant. Normaal gesproken was het de plicht van de keizer, Rudolf II, om arbiter te zijn. Maar door de protestantse vorsten, de Republiek en Hendrik IV werd deze Habsburger, tevens oom van de koning van Spanje van moederszijde, ervan verdacht dat hij zijn scheidsrechterschap wel eens zou kunnen gebruiken om met een of ander smoesje de hertogdommen aan een lid van zijn eigen huis in handen te spelen. Dan zou het machtsevenwicht in Duitsland en in Europa verstoord worden. Tevens maakte zijn gebrek aan autoriteit het niet moeilijk zijn rechten en wilsuitingen te negeren. Oldenbarnevelt begunstigde Johann Sigismund van Brandenburg, terwijl men in Parijs meer geporteerd was voor Wolfgang Wilhelm, de zoon van de paltsgravin van Neuburg. Feitelijk was het beide landen evenwel niet te doen om hun kandidaat te begunstigen, maar meer om het frustreren van de Habsburgers. Terecht meenden beiden hun doel te bereiken als Johann Sigismund en Wolfgang Wilhelm het eens werden over verdeling van de buit of een voorlopig condominium.

Op 10 juni kwam tussen hen een verdrag tot stand, waarin zij besloten, in afwachting van een later overeen te komen arbitrage, de hertogdommen gezamenlijk te regeren en te verdedigen tegen iedere inmenging van de keizer of de katholieke liga van Duitse vorsten. Met vereende krachten slaagden zij er nu in, de feitelijke macht in de hertogdommen in handen te krijgen zonder Staatse of Franse hulp. Maar Rudolf II, zojuist gedeemoedigd door de hem afgedwongen Majesteitsbrief, die de Boheemse protestanten godsdienstvrijheid garandeerde, wilde revanche nemen door een spectaculaire stap in de Gulikse aangelegenheden. Hij gaf zijn neef Leopold, jong en strijdbaar bisschop van Straatsburg en Passau, opdracht de stad Gulik te bezetten, met de bedoeling de pretendentes, nu reeds ‘possiderenden’⁵ genaamd, te verdrijven, totdat de ongelukkige keizer

5 Feitelijke bezitters.

gelegenheid vond in zijn Hofrat uitspraak over het successiegeschil te doen - een uitspraak die nauwelijks te verwachten was vóór de kalveren op het ijs dansten. Op 23 juli wist Leopold, dank zij de medewerking van de Spaansgezinde commandant, stad en vesting te bezetten, waar hij onmiddellijk de kwaliteit van rechtmatig, zij het tijdelijk bewindhebber aanvaardde.

Hendrik IV gedroeg zich hierop aanvankelijk zeer oorlogszuchtig. Oldenbarnevelt, door ervaring wijs geworden, vertrouwde die oorlogszucht niet helemaal. Buiten de stad Gulik werd Leopold nergens in de hertogdommen erkend; zijn gezant verzekerde in de Staten-Generaal dat hij hiertoe geen geweld zou gebruiken. Ook de Franse gezant stelde de 'Heeren Staten' spoedig gerust: Frankrijk zou geen stap doen zonder de medewerking van Engeland en de Republiek, zolang althans geen werkelijk gevaar dreigde voor een machtsuitbreiding van het huis Habsburg, en met name van deszelfs Spaanse tak. Het pas-gesloten defensief verdrag tussen de Republiek en Frankrijk behoefde dus niet in werking te treden. De zaak werd echter acuut, toen de eerste prins van den Franse bloede, de jeugdige Condé met zijn jongere vrouw vrouw Charlotte de Montmorency, belaagd door de sexueel onverzadelijke koning Hendrik IV, op 29 november naar Brussel vluchtte. De aartshertog verleende het paar politiek asiel en Hendrik sloeg direkt daarop schaamteloos een scherp anti-Habsburgse koers in. Hij scheen de Duitse vorsten en de Republiek in een grootscheepse oorlog mee te willen slepen, terwijl deze zuchtend inzagen dat, nu Frankrijk het initiatief nam, zij niet van zijn zijde konden wijken. Op 4 januari 1610 richtten de Staten-Generaal het verzoek aan de provinciën om te consenteren in een bedrag van zes ton, op te brengen in februari, om 'Sijne Majesteyt, de possiderende ende corresponderende fursten in dese oorloge te seconderen', temeer daar de laatsten reeds op eigen gelegenheid enkele oorlogshandelingen tegen de aartshertog bedreven hadden. Men vatte dit op als bestemd voor een grote oorlog, met de verovering van België als doel, en rapporteerde in deze geest aan de verzamelde Duitse protestantse vorsten. Dezen zagen zich gedwongen hun toestemming te geven tot een onderneming die hun krachten verre te boven ging, omdat Hendrik door zijn gezant Boissise liet dreigen dat hij anders van alle hulp voor Gulik zou afzien. Oldenbarnevelt zag zich in een moeilijk parket. Maurits stuurde aan op bestandsbreuk en de oorlogspartij uit de jaren 1607-09 stak de kop weer op. Oldenbarnevelt evenwel zag het bestand niet als een noodzakelijk kwaad, maar als de inleiding tot een vrede die onze onafhankelijkheid ook tegenover Frankrijk garanderen zou. Doordat de Staten-Generaal voor hun defensie afhankelijk

waren van de Franse troepen en subsidies, en van de Franse garantie van het bestand, konden zij zich nu niet permitteren een zelfstandige politiek te voeren. Als de Franse koning agressie pleegde tegen België, zou Nederland vroeg of laat moeten volgen. Liever laat dan vroeg, dacht de Advocaat en stelde een verdragingsactie in. Het zojuist gevoteerde geld zag hij dan ook meer als een zoethoudertje voor de koning. Deze houding kwam geheel overeen met die van Engeland. Ook hier was men bereid hulp te bieden voor de verovering van Gulik, zij het op een koopje.

Voor het echter tot een grootscheepse oorlog kon komen, werd Hendrik vermoord op 14 mei 1610. Oldenbarnevelt was hierover menselijk geschokt, doch ook bezorgd voor de politieke gevolgen: de vredelievende gezindheid van de aartshertogen kon wel eens een wijziging ten kwade ondergaan nu Frankrijk door de onderlinge twisten, die ieder regentschap kenmerken, voor lange tijd ongevaarlijk was geworden. In zekere zin was de moord, hoe cynisch dit ook mag klinken, een geluk voor Nederland. Een agressief Frankrijk kon ons land in een nieuwe grote oorlog slepen, die Oldenbarnevelt financieel funest, en in geval van succes van twijfelachtig voordeel achtte. De stemming in Nederland was er een van rouw, Maurits weende bittere tranen.

Vanwege de veranderde omstandigheden vertrok de expeditie naar Gulik eerst in juli en op veel kleinere schaal - vooral van Franse zijde - dan aanvankelijk het plan was. De tocht werd een succes, niet het minst dank bij het prestige, dat Maurits genoot en waardoor de buitenlandse hulpstroepen zich met animo onder zijn commando stelden. De stad viel op 1 september zonder dat Brussel een helpende hand had uitgestoken. Albertus had zoveel troepen afgedankt dat een actie voor hem onmogelijk was, en hij zeker een inval van de Republiek vreesde na een Staatse overwinning in Gulik. De hertogdommen waren nu veilig in protestants bezit, en het enig nodige leek nog, de keizer en de afgewezen pretendenten te verzoenen met de aldus geschapen toestand. Daarnaast dienden de Staten-Generaal zich te bemoeien met de steeds oprijzende geschillen tussen de possiderenden onderling, als gevolg van het op den duur onmogelijke condominium. In de komende jaren zullen wij de Nederlanders deze dubbele taak zien vervullen, samen met Frankrijks nieuwe regime en Jacobus I, verenigd in het gemeenschappelijk streven naar vrede en consolidatie van het protestantse bezit van de hertogdommen.

De vrede was voor lange tijd gewaarborgd en Oldenbarnevelt kon op één oor gaan liggen. Hij deed het in letterlijke zin. Hij kreeg een aanval van de 'quartage'

De prinsen van Oranje op het Binnenhof, door Hendrik Abrosius Pacx (1602-1658 - Mauritshuis, Den Haag Inv. Nr. 546).

of derdedaagse koorts, een vorm van malaria, gecompliceerd door jicht, waarvan hij in de volgende jaren veel last zou hebben. Pas op 25 juli 1611 vinden wij hem, na een afwezigheid van bijna elf maanden, weer in de Staten-Generaal present.

Tijdens Oldenbarnevelts ziekte namen de Staten van Holland onder andere het initiatief tot het aankopen van betrekkingen met Turkije en Rusland, in het belang van de groeiende handel en om meer zicht te krijgen op twee potentieel gevaarlijke katholieke mogendheden: Oostenrijk en Polen. Dit leidde tot het aanstellen van een vrij groot aantal consuls door de Nederlandse resident in Konstantinopel, hetgeen tegelijkertijd ook in Italië en Spanje gebeurde. Oldenbarnevelt kan dus in zekere zin als de schepper van onze consulaire dienst beschouwd worden.

In Kleef en Gulik werd de toestand onhoudbaar. Wolfgang Wilhelm, de paltsgraaf, wenste een beslissing die zijn recht op de gehele erfenis zou bevestigen. Overal reisde hij rond om steun. Weldra bleek hij deze alleen van katholieke zijde te kunnen krijgen - van Guliks westelijke buur, aartshertog Albertus en van de aartsbisschop van Keulen. De vrede aan onze oostgrens zou niet lang stand houden.

Het blijkt uit alles dat deze verscherping van de situatie de Staten-Generaal tamelijk onvoorbereid trof, niettegenstaande de waarschuwingen die Oldenbarnevelt van tijd tot tijd bereikten over militaire toerusting van de kant van de aartshertogen. Hij geloofde niet in een bestandsbreuk door Albertus. Met een militaire actie zonder directe aanval op Nederlandse troepen hield hij niet genoeg rekening. Albertus rekende erop dat ook de Staten het bestand niet zouden willen breken.

In de zomer van 1614 toog Spinola echter de Gulikse grens over en verscheen op 1 september voor Wesel, bolwerk van het calvinisme, dat hij opeiste. Voor de Staten van de schrik bekomen waren en Maurits er naar toe gesnelde was, had Wesel al gecapituleerd. Het was nu de beurt aan de wapenen om te spreken; een direkt treffen moest echter, tot verdriet van Maurits en Spinola, vermeden worden om het Twaalfjarig Bestand niet voortijdig te verbreken. Beide legers bezetten nu zoveel Kleefse en Markse steden als zij konden, maar alleen voorzover de tegenpartij er nog geen bezetting had gelegd; zo ontstond er een soort frontlijn, die weldra geconsolideerd werd door een op 1 oktober gesloten wapenstilstand, tijdens welke men een vergelijk tussen deponerende en te Xanten tot stand bracht. Men kwam tot een administratieve verdeling, waarbij de pretendents wel gezamenlijk de hertogelijke macht zouden uitoefenen, maar de één in Kleef, de ander in Düsseldorf zou resideren en van daar uit ieder de helft van de erfenis beheren. Op 12 november 1614 werd dit als voorlopig bedoelde verdrag ondertekend, een voorlopigheid die tot de Franse revolutie zou duren, al bleef er van de gemeenschappelijke regering en godsdienstpariteit, die het verdrag voorzag, vanwege Wolfgang Wilhelms overgang tot het katholicisme niet veel over. Oldenbarnevelts laatste oorlogsbedrijf was voorbij, en de Advocaat kon bijna zijn volle aandacht wijden aan de binnenlandse toestand, die in de vijf jaren dat de Gulikse kwestie speelde, aanzienlijk verslechterd was.

11 *Actie en Reactie*

Reeds in 1595 had de Leuvense hoogleraar Justus Lipsius zijn beruchte brief geschreven, waarin hij de verwachting uitsprak dat het sluiten van een bestand tot inwendige troebelen in de Verenigde Provinciën zou leiden. Maar Oldenbarnevelt, met zijn onverwoestbaar optimisme, dacht deze in de hand te kunnen houden door een gepast mengsel van soepelheid en autoriteit. Hij hield echter geen rekening met het aangroeiende odium theologicum, dat zich door geen soepelheid liet bedaren. Hij verwaarloosde ook de machtige vijandschappen die zich van dat odium theologicum bedienden om een gehate tegenstander ten val te brengen. Als die elementen, van huis uit calvinistischer dan de Advocaat zelf, zich tegen hem verbonden, was het met hem gedaan. Het heeft echter nog acht jaar geduurd vóór dit monsterverband tot stand kwam, en daarna nog anderhalf jaar, vóór het de val van de grote man veroorzaakte. In zoverre had Oldenbarnevelts optimistische visie toch haar beperkte geldigheid.

Allereerst werd nu een bespreking tussen de Staten en de twee professoren gehouden om een provinciale synode voor te bereiden, als middel ter slechting van de twisten. Deze laatste moest een vergadering worden, bijeengeroepen door, en gepresideerd namens de Staten, met als grondslag de kerkelijke resoluties door de Staten genomen. Uit dit laatste volgde logisch, dat men nu op de provinciale synode geen maatregel mocht nemen tegen afwijkende predikanten. Dit was voor de gomaristen onaannemelijk. Ook de inhoud van de agenda - en wel dat de herziening van de confessie daarop moest prijken - veroorzaakte moeilijkheden. Gomarus wist zijn zin te krijgen inzake dit punt; de rechtvaardigmaking - de basis waarop de predestinatieleer volgens zijn visie kon worden

opgebouwd - zou het thema worden. Ondertussen was het al te laat. De Staten luisterden niet meer naar de ingewikkelde theoretisch-theologische betogen; bovendien voelden Arminius en Oldenbarnevelt zich ziek. De conferentie werd gesloten zonder enig resultaat. Wel was nu de kern van de oppositie die hem ten val zou brengen gevormd en zou in het begin van het volgende jaar voor het eerst naar buiten treden bij de behandeling van de problemen die in Alkmaar gerezen waren.

Op 19 oktober 1609 overleed Arminius. Het sterven van één der twee kemphanen betekende geen verzachting van de twist. Integendeel. Partijleider van de arminianen was al lang Uyttenbogaert, die nu niet langer gematigd werd door Arminius.

Feitelijk draaide in deze maanden de hele strijd om de erkenning van het recht van de wereldlijke overheid inzake religie. De gomaristen wilden best toegeven dat de wereldlijke overheid, door God aangesteld, het gezag in deze wereld uitoefende, maar niet dat zij bij inhoudelijke godsdienstkwesties boven de autoriteit van de kerk gesteld was. Het gevecht werd al lang niet meer enkel en alleen op de universiteiten geleverd. Een schriftelijke en mondelinge bestrijdingscampagne zette overal in, waarbij waarheid, overdrijving en bewuste laster vermengd werden. Deze leidde tot ondragelijke verhoudingen in de gemeenten waar meer dan één predikant stond.

Uyttenbogaert kreeg hierover veel klachten en besloot er wat aan te doen. Hij schreef onder aansporing van Oldenbarnevelt zijn beroemd geworden Remonstrantie omstreeks de jaarwisseling 1609/1610, waarin hij nauwkeurig in vijf punten uiteenzette op welke punten men van de gangbare calvinistische leerstukken afweek, en dus implicite op welke punten men het met die opvattingen eens was. Die afwijkingen werden als niet fundamenteel en niet nieuw voorgesteld, bovendien als verenigbaar met de belijdenisgeschriften. Daar de tegenpartij dit echter ontkende, bevatte het stuk tevens de redenen waarom een herziening van deze geschriften, zoals de Staten-Generaal bevalen, wenselijk en geoorloofd was, en derhalve geen verandering in religie betekende. Het geheel is ondertekend door vrijwel alle kopstukken van de beweging, die wij in het vervolg zullen aantreffen. Al werd in het stuk niet gepolemiseerd, het was toch een strijdschrift, dat dwong tot keuze en een politiek-religieuze stellingname. De gemoederen ontspanden zich dan ook niet.

Op 11 maart 1610 vaardigden de Staten dan ook hun eerste zwijggebod uit. In een brief aan alle classen, waarin zij mededeling deden van hun besluit tegen 2 juni een

provinciale synode bijeen te roepen, verboden zij alle predikanten iets ‘in druk of geschrifte’ uit te geven over ‘het Ampt der Overheyt in kerckelicke Saecken, van de Praedestinatie en de poincten daer van dependende’.

De provinciale synode zou overigens geen doorgang vinden op de wijze waarop Oldenbarnevelt het eerst wenste. Hij wilde namelijk de afgevaardigden laten kiezen door de vroedschappen van de hoofdplaatsen, een methode die recht tegen de haren van de gomaristen in streek en waarvan geen precedent was. Zes steden stemden dan ook tegen. Voor het eerst vormde zich een clericale tegenstand door Dordrecht, Amsterdam, Enkhuizen en Edam. Later zouden zij met het nu afwezige Purmerend de harde kern van de oppositie vormen, bekend onder de naam van de ‘vijf steden’. De gehele episode is een bewijs voor Oldenbarnevelts gebrek aan inzicht in religieuzen, veroorzaakt door zijn autoritaire tendenties. Het moment voor een ronde-tafel-conferentie was gekomen, maar Oldenbarnevelt zou zich tot zoiets nooit lenen.

De tijd - juli 1610, toen velen door de Gulikse kwestie werden beziggehouden - leek de Advocaat nu rijp om de al eerder opgestelde en in vorm en toon, doch niet inhoudelijk door hem gewijzigde Remonstrantie aan de Staten te overleggen. Aanvankelijk gaf zij daar weinig beroering. In het land was de tegenstand veel groter. Ook nu weer werden de hartstochten niet zozeer opgewekt door de theologische inhoud, maar door de brutaliteit van deze medebroeders, die zich over de hoofden van hun natuurlijke rechters, de kerken, heen tot de Staten wendden. Ook al zou blijken dat de inhoud tolerabel was, dan was deze handelwijze van de remonstranten het toch niet. De preekstoelen weergalmden van beschuldigingen tegen de zo vèr verdoolde herders, en in Leiden ging men door met het stellen van vragen op de examens, waarop men calvinistische antwoorden eiste.

Juist nu werd Oldenbarnevelt ernstig ziek. Holland vreesde voor het leven van de oude man - hij werd drieënzestig - die bij zijn jicht nu ook nog malaria kreeg. Doordat hij zich niet genoeg in acht nam, bleef hij er lange tijd buitengewoon slecht uit zien en was hij snel vermoeid. Nog in december bezorgde het nadenken over deze problemen hem meer hoofdbrekens dan hij aankon.

Een provinciale synode, zoals we al gezien hebben, wilde Oldenbarnevelt niet toestaan in een vorm die de gomaristen wettig zouden hebben geacht, wel een vriendelijke conferentie van zes hunner met zes van de remonstranten, ten overstaan van de Staten.

De gomaristen verwachtten er geen nut van, zagen zelfs het principieel gevaar in

het aannemen van de uitnodiging, dat ze daarmee erkenden dat de Staten gezag hadden in de kerk. Toch besloten zij te gaan, al was het maar om te voorkomen dat hun wegblijven als angst werd uitgelegd en een morele overwinning voor de Arminianen zou zijn. Tegen 11 maart 1611 gingen zes gomaristen, waaronder Jeremias Plancius, Amsterdams predikant, en Festus Hommius, Leids dominee, beiden voorvechters van de Contraremonstranten, naar Den Haag voor het dispuut, gewapend met een Contraremonstrantie, die met de verafschuwde Remonstrantie de basis voor de discussies zou kunnen zijn. Dit stuk trachtte niet te bewijzen dat de Remonstrantie met de Heilige Schrift in strijd was. Het was deels een weerlegging van de eis tot revisie van confessie en catechismus op een te houden synode (hetgeen niet overtuigend was daar de confessie volgens haar eigen artikel 7 wel aan herziening onderhevig was), deels een protest tegen de rechtzetting van de in de Remonstrantie verdraaid weergegeven gomaristische opvattingen. Voor de leek was er geen verschil te zien tussen de gomaristische ideeën, volgens de weergave van de Remonstrantie en die der Contraremonstrantie. Tot slot vroeg de Contraremonstrantie de voorlopige tolerantie voor andersdenkende predikanten, die tot een synodale beslissing zou bestaan, af te mogen schaffen. Geen georganiseerde Kerk kan zich immers afwijkingen van de leer veroorloven. Zij die de afwijkingen niet zouden verkondigen, konden wel getolereerd worden.

De conferentie werd in drie fasen gehouden, door Oldenbarnevelt van zijn ziekenkamer uit gedirigeerd, tussen 11 maart en 20 mei 1611. Zij kon niet tot enige toenadering leiden. De contraremonstranten waren veel te bang dat het niet toepassen van censuur op afwijkende ideeën tot steeds meer ketterijen zou leiden. De pamflettenregen hield niet op. Telkens stond Oldenbarnevelt voor het dilemma of hij het antwoorden mocht verbieden op een heimelijk of buiten Holland gedrukt pamflet. De Staten besloten nu een authentieke tekst van het verhandelde op de afgelopen conferentie, compleet met Remonstrantie en Contraremonstrantie, te doen drukken, hetgeen ongetwijfeld bij de heersende opwindning en de overdreven geruchten een verstandig besluit was. Echter ontnamen de Staten daaraan een goed deel van zijn nut door te bepalen dat deze tekst slechts in zoveel exemplaren gedrukt mocht worden als er vroedschapsleden en edelen in de provincie waren. Aan deze allen werd het stuk door de secretaris van de Staten toegestuurd met opdracht tot geheimhouding. Nutteloze poging tot toestoppen van de veiligheidsklep. De stroom stond onder te hoge druk, niet alleen door de zojuist beschreven controversen op hoog niveau over de Remon-

strantie, maar meer nog door de plaatselijke geschillen over Hillenius en Venator te Alkmaar, over Canter in Utrecht, over Geselius in Rotterdam en, wat het hoogst opklaarde: over Vorstius in Leiden.

Veel meer dan deze principiële controversen spraken tot de verbeelding van de massa de plaatselijke incidenten die hier en daar voorkwamen, vooral als die leidden tot het afzetten van dominees of een greep naar de wapenen. Direct na de sluiting van het bestand beginnen zulke incidenten in de mode te raken, vooral daar, waar tegenover een uiterst 'linkse' arminiaan een bij uitstek steile calvinist als predikant stond. Het eerst kwam dit tot uiting in het gebied rond Alkmaar, weldra uitgebreid tot de stad zelf.

Hier bevonden zich op het platteland maar liefst vier predikanten van arminiaanse gezindheid, die weigerden de confessie te tekenen, toen de classis dit vroeg. Op hun schorsing door de classis wendde de heer van het dorp Schagen, die het recht van benoeming van zijn predikant had, zich tot Oldenbarnevelt voor hulp. De eis van de classis, die een gevolg was van de verdenking gewekt door de revisieclausule, leek Oldenbarnevelt in strijd met de aan die clausule verschuldigde eerbied. Zonder te beseffen in welk wespennest hij zich ging steken, stelde hij de Staten voor, onmiddellijk de opheffing van de schorsing te eisen.

De eis was formeel juist volgens het geldende staatsrecht, maar de classis kon er moeilijk aan voldoen volgens het calvinistische kerkrecht. Over de gezondheid van de leer van haar predikanten had zij zelf te oordelen, behoudens beroep op een particuliere of provinciale synode; geen vergadering van leken kon haar dwingen. Daarbij werd de classis gedreven door Cornelis Hillenius, predikant te Alkmaar en een fel principerouter, die om persoonlijke redenen ook de schorsing wist door te drijven van zijn ambtgenoot in Alkmaar, Venator, een onafhankelijke en liberale geest in alle opzichten, ook ten aanzien van de arminiaanse leer. Beide partijen luisterden niet naar de eisen en vermaningen van de tegenpartij. Oldenbarnevelt stelde van de zaak zelfs het doorgaan van de synode afhankelijk een soort chantage - maar ook dat hielp niets. Slechts de vier andere predikanten werden door de classis weer aangesteld, maar Venator, de hoofdpersoon niet, Oldenbarnevelt moest op nieuwe middelen zinnen om de kerkelijke tegenstand te breken. Beiden, Hillenius en Venator, werden ontboden voor een twistgesprek voor de Staten. Hillenius wilde zich evenwel niet uitlaten over zijn bezwaren tegen Venator, die immers thuishoorden op een provinciale synode. Nu goed, dan zou hij bij verstek veroordeeld worden - weer zo'n juridische

gedachtengang die niet sloeg op een kerkelijk proces. Venator moest en zou worden gerehabiliteerd, en de magistraat diende hiervoor te zorgen. Maar deze was op de hand van Hillenius en deze ondernam dan ook niets, onder pretext dat de classis de laatste tijd niet bijeen was geweest.

Oldenbarnevelt was nu welhaast in een onmogelijke positie gedrongen. Alleen het zenden van troepen kon nog uitkomst brengen. Maar daarvoor zou Maurits wel helemaal niets voelen. Uit deze impasse is Oldenbarnevelt gered door een opstand van de schutterij, die tot schrik van haar kapiteins een demonstratie organiseerde tegen het zojuist vernieuwde stadsbestuur en tegen troepen die volgens een gerucht ter versterking van de gomaristen bij Maurits besteld waren. Nadat de schutters acht weken met de wapenen de baas gespeeld hadden, werd de hele magistraat van Alkmaar, volgens de wensen van de schutterij, veranderd en uitgebreid; eveneens gebeurde dit met de hele kerkeraad. Het ongewone daarbij was, dat deze magistraatbestelling door de Staten werd verricht, zonder medeweten van Maurits - wie deze normaliter toekwam - en met tegenstand van Amsterdam en Enkhuizen.

De Alkmaarse kwestie heeft Oldenbarnevelt onnoemelijk veel kwaad gedaan. Niet alleen omdat hij er Amsterdam en Enkhuizen voorgoed mee afgestoten had en prins Maurits verder van zich vervreemd, maar ook zijn autoritaire politiek alom in den lande afgekeurd werd.

In dezelfde tijd deden ook de Utrechtse troebelen zich voor, die aanvankelijk slechts zijdelings met het Arminianisme te maken hadden. Over hun achtergrond is weinig bekend. Zeker is dat het straffe regime van Oldenbarnevelts vriend, Gillis van Ledenberg, de secretaris van de Staten, en de verdenking van corruptie die op hem rustte, al herhaaldelijk onlusten hadden uitgelokt. Thans, januari 1610, was Oldenbarnevelts vroegere medestander Dirk Canter erin geslaagd een coalitie tot stand te brengen van zeer uiteenlopende elementen, met name van roomsen en in Utrecht verdrukte gomaristen. Geïnspireerd door deze hoge heren kwam nu de schutterij, wellicht aangemoedigd door het succes van de door de andere partij geïnspireerde collega's uit Alkmaar, op het laatst van januari in de wapenen. Democratische schutters en orthodoxe calvinisten die de macht hadden gehad tijdens Leicester, maar nadien door de aristocraten waren overspoeld, sloegen opnieuw de handen ineen. Door dit militair vertoon geïntimideerd trad de vroedschap direkt af en de nieuw ingestelde vroedschap met Canter als burgemeester, werd terstond door de Staten, en op hun voorbeeld door Maurits als wettig erkend. Toen echter bleek dat Canter en de zijnen een algehele

revolutie in de constitutie van de provincie op het oog hadden, vroegen de Staten steun van de Staten-Generaal en Maurits. Zij kregen die onmiddellijk, vooral ook omdat Canter belastingverlaging voorstond, hetgeen een gevaar voor de consenten betekende. Dagenlang onderhandelden de Staten-Generaal zowel met de afgevaardigden van de stad als met de Staten. Men werd het niet eens, en de Staten-Generaal, opgezweept door Oldenbarnevelt en Ledenberg, besloten tot een militair ingrijpen: de hele Republiek kon immers door een verandering in Utrecht gevaar lopen. De leiding ervan kwam aan Frederik Hendrik; Maurits sympathiseerde teveel met de nieuwe bestuurders van Utrecht. Op 4 april werd de stad bedwongen, doch de revolutionaire magistraat mocht aanblijven en aan de grieven der ontevreden werd tegemoet gekomen ook al moest de stad wel troepen innemen.

Oldenbarnevelt had weer eens een overwinning behaald, zonder tot slaande ruzie met de Prins gekomen te zijn. Toch was de verhouding ook door deze episode weer verslechterd. De volgende Pyrrhus-overwinning die op een nederlaag uitliep behaalde hij in Rotterdam, de stad waar zijn broer, Elias, pensionaris was. Hier stond een rechtlijnige gomarist, Geselius, tegenover een meerderheid van gematigde en arminiaans-denkende predikanten. De burgemeesteren belegden nu een colloquium, teneinde een inzicht te krijgen in de reden waarom hun kerkedienaren elkaar zo fel te lijf gingen over schijnbare beuzelingen. Nu conferenties op hoog niveau al mislukt waren, kon deze op lager plan zeker niets uithalen. Geselius zag een aantal libertijnen en papisten als een soort rechters boven zich, die hij evenmin als destijds Hillenius kon erkennen. Oldenbarnevelt had het kunnen voorspellen, maar hij schijnt ook nu nog een overdreven idee te hebben gehad van de hoogheid van de overheid, waarmee zij weerspannige geestelijken kon overdonderen. De Rotterdamse regering, geladen door Geselius' draaijerij en ongehoorzaamheid, ging over tot zijn afzetting. Zij kon moeilijk anders; het was een prestigekwestie geworden. Toen Geselius bij de Staten in hoger beroep ging, gaf de meerderheid daarvan echter de Rotterdamse magistraat gelijk. Mét Dordrecht en Enkhuizen stemde ditmaal Schiedam tegen. Amsterdam ontbrak onder de tegenstemmers, misschien als gevolg van een toevalsstemming in de vroedschap; de Waterlandse steden waren afwezig. De magistraat verbood nu alle godsdienstige samenkomsten van Geselius buiten de officiële kerk op boete van honderd tot tweehonderd gulden. De calvinisten voelden zich terugverplaatst in de tijden van de Spaanse inquisitie. Elias van Oldenbarnevelt had de Staten een enkele maal schriftelijk over de perikelen ingelicht; broer Johan

zal de stukken wel hebben nagekeken, en misschien de Rotterdamse vroedschap ook wel een gedragslijn hebben ingefluisterd.

Vier maanden later, op 20 juli 1612, stierf Elias plotseling. Met hem was de enige bloedverwant van Oldenbarnevelt heengegaan die ooit een politieke rol zou spelen naast de grote Advocaat. Diens twee zoons, Reynier en Willem, bleken steeds meer daar totaal ongeschikt voor te zijn.¹

In deze tijd weet Oldenbarnevelt door een voordelige aankoop van goederen en huizen zijn bezit weer uit te breiden, nu met de officiële belening van de St. Paulus-abdij met de goederen Hilhorst en Honthorst onder Hoogland en de aankoop van het kasteel Gunterstein onder Breukelen. Hij profiteerde hierbij van de bepaling in het bestandsverdrag, die aan Zuid-Nederlanders toestond hun vóór 1609 geconfisqueerde bezittingen in Noord-Nederland te verkopen.

Remonstrantie en Contraremonstrantie, Vorstius, conferentie gomaristen-arminianen, chronische malaria, Alkmaar, Utrecht, Rotterdam, beheer van particulier fortuin - men zou zeggen, het waren zorgen genoeg voor een oud en jichtig man. Toch waren het niet deze waar hij in 1618 met de grootste schrik op terugkeek, doch veeleer de disputen met de Staten van Zeeland over de quoten. Het geschil hing samen met het hardnekkige Zeeuwse verzet tegen het bestand. Wij hebben gezien dat de onmiskenbare bloei van de economie van het gewest voor een groot deel berustte op de Westindische handel en de kaapvaart die daar onverbrekkelijk mee samenhing. Ook de handel op de Zuid-Nederlandse vijand, met de hogere vrachten die dit riskante bedrijf meebracht, droegen tot die bloei bij. Toen er dus sprake van was dat zij zich, op het voorbeeld van hun vereerde stadhouder, met de zes andere provinciën zouden conformeren inzake de bestandssluiting, hadden de Zeeuwen in januari 1609 onmiddellijk de vermindering van hun quote aan de orde gesteld. In die tijd bedroeg die 13 tot 14%. Oldenbarnevelt wilde het verband niet zien. Dat was niet redelijk, want alle provinciën zouden voordeel van het bestand hebben, behalve Zeeland. De hele strijd werd van weerszijden onder valse voorwendselen gevoerd. Zeeland vocht voor gemene middelen, oftewel consumptiebelastingen, waaruit de draagkracht van iedere provincie als het ware automatisch - tot Zeeuws voordeel - zou blijken. Maar dit zou leiden tot aanstelling van gemenelandsontvangers, rekenplichtig aan de tesorier-generaal in Den Haag, terwijl de tarieven door een generaliteitscollege bij meerderheid van stemmen vastgesteld zouden worden. Deze inmenging in

1 Zie boven p. 25, 26.

provinciaal-binnenlandse aangelegenheden zou Zeeland nooit aanvaarden. En Oldenbarnevelt beriep zich op de logge bepalingen van de Unie, die feitelijk iedere verandering in de quoten zonder zijn toestemming onmogelijk maakten, om een verlaging tegen te houden die op den duur niet te vermijden zou zijn. Daardoor ontstond grote ontstemming ter weerszijden, maar vooral aan Zeeuwse kant. Gevolg: aansluiting van de Zeeuwse regenten bij de zich vormende coalitie van anti-Oldenbarneveltianen, terwijl toch de godsdienstige kleur van de meesten hunner niet verschilde van die van hun Hollandse collega's. Uiteindelijk - pas in 1616 - kreeg Zeeland een verlaging van de quote tot 9%.

Zo had dit conflict dus de provincie Zeeland, en wellicht de Raad van State op de zijde van Oldenbarnevelts vijanden gevoerd. Twee andere coalitiegenoten, de koning van Engeland en de provincie Friesland, hadden zich aangesloten tengevolge van het ernstige conflict waarin Oldenbarnevelt in deze eerste bestandsjaren betrokken raakte: dat over de benoeming van Vorstius tot hoogleraar in Leiden als opvolger van Arminius.

Deze benoeming had aanvankelijk nog heel wat voeten in de aarde. Want een geschikte opvolger, die èn geleerd genoeg was èn mee zou willen werken aan het herstellen van de vrede aan de universiteit, was moeilijk te vinden. Vorstius leek een geschikte kandidaat: als buitenstaander onbesmet door de wederzijds gewisselde vuiligheden, vermoedelijk meer gomaristisch dan arminiaan, zonder de arminianen te zullen verketteren. In juli 1610 besloten de curatoren, aan wie in de eerste plaats de verantwoording voor de benoeming kwam, door te tasten. Uyttenbogaert en de secretaris van het curatorium kregen opdracht naar Steinfurt, waar Vorstius hoogleraar aan de theologische school was, te reizen om hem een professoraat aan te bieden. Vorstius schrok wel wat van het tafereel dat de gezanten hem ophingen van de Hollandse heksenketel. Het was geen aangenaam vooruitzicht, in Leiden, waar hij de landstaal niet sprak, als enige collega een brombeer als Gomarus te vinden, a priori al geladen over het buiten zijn kennis benoemen van een nieuwe professor, en die met Argusogen zou toezien op alle zonden tegen de geest van Calvijn, die deze tijdens zijn colleges zou begaan.

Begin september kwam Vorstius voor een eerste keer naar Nederland om poolshoogte te nemen, en liet daar een gunstige indruk achter. Alleen van kerkelijke zijde werd hij aangevallen naar aanleiding van een verzoek om inlichtingen dat de gedeputeerden van de provinciale synode, Plancius en Becius, hadden gericht aan de universiteit van Heidelberg, waar Vorstius in 1610 gestu-

deerd had. In haar antwoord had de theologische faculteit de aandacht gevestigd op de kort geleden verschenen tweede druk van een tractaat over de natuur van God, dat Vorstius geschreven had. Daar kwamen nogal aanstotelijke uitlatingen in voor, die de studerende jeugd zouden kunnen vergiftigen. Maar met een bescheiden verdediging wist Vorstius de Gecommitteerde Raden voor zich te winnen, zodat die zijn benoeming goedkeurden.

De aanvaarding van de benoeming liet op zich wachten. Wat Vorstius hier had meegemaakt, benam hem alle lust zich verder bloot te geven aan intriges en aanvallen van gomaristen of ophitsingen en instructies van overheidspersonen. Trad hij nu echter terug, dan zou hij daarmee de verdenking van ketter te zijn op zich laden, hetgeen ook zijn positie in Steinfurt bemoeilijkt zou hebben. Voor Oldenbarnevelt was het een prestigekwestie geworden, zoals zo dikwijls in de volgende jaren: Alle pogingen van orthodoxe zijde de benoeming weer teniet te doen, werden dan ook steeds weer onderdrukt. Eindelijk kon de oppositie definitief bedwongen worden toen de opgejaagde man zijn jawoord afgetroggeld was. Maar de contraremonstranten dienden op 29 april 1611 hun 'Bedenckinghe op de Verantwoordingh D. Vorstii' in, die, als er geen politieke consideraties waren geweest, Vorstius' benoeming verijdeld zou hebben. Hij zou in al zijn werken uitdrukkingen gebruikt hebben, die in hoge mate aanstotelijk klonken en misschien niet met de woorden van de Bijbel, maar zeker met de sinds dertien eeuwen aangenomen interpretatie in strijd waren.

Bovendien was hij in vele opzichten sociniaans,² al kon hij zelf te goeder trouw menen dit niet te zijn, omdat hij het leerstuk der Drieëinigheid althans met de mond beleed. Over twee andere punten, rechtvaardigmaking en satisfactie, ging hij echter geheel met Socinus mee, en dat waren twee leerstukken die alle protestanten, of zij nu calvinistisch, zwingliaan of lutheraan waren, nauw aan het hart lagen. De benoeming zou dus de hele Nederlandse kerk op stelten zetten. Iemand als Hugo de Groot keurde de benoeming af en wist haar tegenover een zijner correspondenten niet anders te verontschuldigen dan door de onwetendheid van de Staten; boos opzet was het niet geweest.

Na het moeizame getob van tien maanden zag het er op 21 mei, toen Vorstius definitief benoemd werd, naar uit dat de zaak met hoge hand geregeld was. Verre

2 (Genoemd naar Socinus) geloof, dat de drieëinigheid van God, en dus de goddelijkheid van Christus, niet erkent. Uit Polen afkomstig, door ballingen naar de Republiek overgebracht. In de Nederlanden wisten de meesten niet wat dit geloof inhield en gebruikten het als scheldwoord voor alles wat afweek.

van dien. De moeilijkheden begonnen eerst: een gerucht uit Polen, dat Vorstius gecorrespondeerd had met Ostorodt, een Pools sociniaan, zorgde voor veel opschudding. Gelukkig bleek het niet waar te zijn. Kort daarna verscheen in Friesland een boekje met verdichte plaats van uitgave, waarin de leerstellingen van Vorstius op vermakelijke en schijnbaar logische wijze tot hun uiterste sociniaanse consequenties werden doorgetrokken. Weldra kwam men erachter dat het werkje een kwalijke studentengrap was. Maar de verdenking van socinianisme bleef hangen, ook al bezwoer Vorstius dat hij het niet was, en legde hij een plechtige geloofsbelijdenis af over Christologie en voldoening, waaruit zijn volkomen overeenstemming met de Nederlandse belijdenisgeschriften moest blijken. Ook onze gezant in Engeland, Noël de Caron, die een gesprek over Vorstius had gevoerd met de aartsbisschop van Canterbury, George Abbott, liet waarschuwingen tegen de sociniaan Vorstius en zijn mogelijke invloed op de Nederlandse en Engelse studenten horen. Oldenbarnevelt, hoewel verontwaardigd over Abbotts inmenging in Nederlandse zaken, was niet ongerust. Koning Jacobus, zelf gekant tegen kerkelijke bemoeienis met overheidszaken, zou zijn aartsbisschop niet volgen. Wij kunnen ons dus Oldenbarnevelts schrik voorstellen, toen de gezant Winwood tegen 21 september 1611 audiëntie aanvroeg en in de Staten-Generaal een uiterst scherpe boodschap van zijn koning overbracht. In naam van de vriendschap tussen Engeland en Nederland, gebaseerd op de gemeenschappelijke godsdienst, bezwoer hij de Staten-Generaal, hun invloed aan te wenden bij die van Holland, opdat deze de ketter niet tot de Leidse leerstoel toelieten. Want zijn afwijkende theologieën waren de koning een doorn in het oog.

Oldenbarnevelt kwam door de propositie van Winwood in een ernstig dilemma. De redenen van prestige en billijkheid, die ervoor pleitten Vorstius te handhaven, zij het ook na hem ten derden male in zijn verdediging gehoord te hebben, golden nog onverzwakt. Politiek gezien was het echter onverantwoord de Engelse koning tegen de Republiek in het harnas te jagen, vooral nu men hem moest bewegen samen met Nederland, en in niet te pro-Deense zin, te interveniëren in de tussen Denemarken en Zweden uitgebroken oorlog. Jacobus moest dus gesust worden, wat Oldenbarnevelt deed met een bloemzoete brief.

Maar Jacobus liet zich niet afschepen, te verontwaardigd als hij was. Bij wijze van symbool van zijn onverzettelijkheid had hij Vorstius' boeken in Londen, Oxford en Cambridge doen verbranden. Hij eiste nu zijn afzetting en verbanning, bij gebreke waarvan hij dreigde met een openlijk protest, waardoor de Nederlandse

kerken afgesneden zouden worden van de kerkelijke gemeenschap met de gereformeerden in Duitsland, Frankrijk en Engeland. Hij betrok nu ook de dode Arminius in zijn beschuldiging, tegen wie hij vroeger al vergeefs gewaarschuwd had, en die nu dit giftige zaad bleek te hebben voortgebracht. Holland begon werkelijk een broeinest van ketters te worden.

Vorstius werd tegen 10 november voor de Staten van Holland ontboden om zich te verdedigen op de beschuldigingen die vanuit Friesland en Engeland tegen hem waren ingebracht. Vorstius kwam niet, waarom is nooit duidelijk geworden. De toestand werd hoe langer hoe dwazer. Vorstius had nu een eigen huis gehuurd en kreeg maandelijks zijn traktement, zonder college te geven, laat staan examens af te nemen. Zijn werk bestond in het schrijven van nog weer een verantwoording, die echter blijkens de titel ‘Voorloper’ niet definitief moest zijn.

Oldenbarnevelt scheen door de hele affaire zijn gewone gevoel voor de realiteit verloren te hebben. De arminianen, inzoverre zij de Remonstrantie van 1610 onderschreven, hadden er alle belang bij zich te distantiëren van Vorstius, wiens meningen zij op vele punten niet deelden en die hun theologie in een gevaarlijk ketters daglicht stelde. Er was echter aan het remonstrantisme een andere kant: het opkomen voor de *libertas prophetandi*, de leervrijheid. Hier, en hier alleen, stond Oldenbarnevelt aan hun zijde. Bij hem overwon de ene politieke eis de andere. Een goede verhouding met Engeland, een goede reputatie in den lande - zij werden opgeofferd aan de hoogheid van de staat, die niet mocht buigen voor kerkelijke drijvers of buitenlandse inmenging. Wij zien achteraf dat deze keuze verkeerd was, immers het risico was te groot. Doch zij berustte op rechtsgevoel en verkleint de man niet, die de foutieve keuze deed.

Toch begon Oldenbarnevelt in te binden. Het werd hem gemakkelijker gemaakt, doordat ook Jacobus terugkwam van zijn extreme eisen. Deze zag in, dat het blijven staan op deze eisen een breuk met de Republiek zou betekenen, dat de Nederlanden zich weleens geheel in Franse armen zouden kunnen storten en dat de prompte betaling van de Nederlandse oorlogsschuld dan wel geheel achterwege zou blijven. Dit kon hij zich niet permitteren. Ook voor Oldenbarnevelt was een breuk met Engeland een te hoge prijs. Daarom ontwierp hij een compromis: de Staten zouden Vorstius wel zelf afzetten, uit eigen soevereine hoogheid, maar zonder diens theorie te veroordelen, zijn traktement te doen vervallen, noch hem uit de Verenigde Provinciën te bannen. Het kostte nog wel enige moeite Leiden te bewegen zijn beroemde burger, die zich in het geheel niet had misdragen, te laten vertrekken. Maar op 22 maart 1612 verscheen Vorstius eindelijk voor de laatste

maal in de Staten van Holland, waar hij uit Oldenbarnevelts mond te horen kreeg, dat de heren hem niet als ketter beschouwden, en vertrok daarna naar zijn verbanningsoord Gouda.

Winwood, zelf fel calvinist, was verre van bevredigd. Door gedeeltelijk toe te geven was Oldenbarnevelt met nauwelijks geschokt prestige door de crisis heengekomen, dank zij de treurige zwakheid van Winwoods koning. Dit betekende niet alleen, dat de arme contraremonstranten, die bij Winwood de drempel plat liepen, nog weer verder verdrukt zouden worden, maar dat de Verenigde Provinciën de pro-Franse politiek van de Advocaat zouden blijven volgen, welke politiek, Winwood was ervan overtuigd, uiteindelijk in onderwerping aan de boze Spanjaard zou uitmonden. Van nu af aan zien wij Winwood dan ook bij voortduring pogingen aanwenden om Jacobus en ook Maurits tegen de hoc tempore³ regering van de Republiek op te zetten.

Van de zaak der remonstranten was die van Oldenbarnevelt niet meer te scheiden. In veel wijder kringen dan tevoren gold hij nu als een beroerder der Kerk. En wie de Kerk beroerde, beroerde de staat. Al die argwaan, al die haat werden gevoed door Oldenbarnevelts Franse politiek, die, wij zagen het, met die tegenover Vorstius in een eng en ongerechtvaardigd verband werd gebracht. Het is die politiek, die in het volgende jaar tot een breuk met de bekwame politicus François van Aerssen zou leiden, een der voornaamste smeden van de coalitie die Oldenbarnevelt vijf jaar daarna ten val zou brengen. Hoe is het tot die fatale breuk gekomen?

François van Aerssen, geboren in 1572, en dus een generatie jonger dan Oldenbarnevelt, kon als diens creatuur beschouwd worden, toen hij in 1598 als agent in Frankrijk werd benoemd. Tijdens zijn ambassade in Frankrijk had de Advocaat hem leren kennen als een intelligent en gedienschtig jongmens, zeer toegankelijk voor de wijze lessen van zijn toekomstige baas. Hij was de zoon van de griffier van de Staten-Generaal, Oldenbarnevelts naaste medewerker in de buitenlandse politiek. Dat was een dubbel voordeel. De zorg om zijn zoons carrière zou de vader, en de omgekeerde consideratie zou de zoon in het gareel houden.

Vele jaren had de Advocaat geen reden zijn keus te betreuren. Aerssens verhouding tot Hendrik IV was goed, alleen tegenover Villeroy, de minister van buitenlandse zaken, werd hij steeds vijandiger, omdat hij deze van Spaansge-

3 Uit die tijd.

zindheid verdacht. Na de moord op Hendrik IV liepen de reacties van Oldenbarnevelt en Aerssen uiteen. De laatste bleef, ondanks zijn afkeuring van het bestand, een trouw uitvoerder van de bevelen van Oldenbarnevelt en de Staten-Generaal. Die bevelen kwamen echter niet altijd door, en dan handelde hij volgens eigen inzicht, niet altijd overeenstemmend met dat van de Haagse chef. Een voorbeeld hiervan is de behandeling van de kwestie van het Tiers, die na de sluiting van het bestand op de proppen kwam. Bij een regeling van 1603 zouden Frankrijk en Engeland hebben afgesproken, dat Frankrijk de Republiek jaarlijks een oorlogssubsidie zou verstrekken. Eén derde van dat bedrag pretendeerde koning Hendrik te betalen namens Engeland: het zogenaamde Tiers. Dat deed hij niet uit filantropie, maar om op deze wijze schulden af te lossen, die hij in voorgaande jaren bij Elizabeth had gemaakt. Toen Hendrik IV in het voorjaar van 1610 voor het smeden van zijn aanvalsplannen Engelse hulp nodig had, stelden de Engelsen het sluiten van het verdrag afhankelijk van het terugbetalen van oude schulden uit de tijd van Elizabeth, die Hendrik door middel van het Tiers al afgelost dacht te hebben. Kort vóór zijn dood liet de laatste nu aan Jacobus weten, dat niet Frankrijk, doch Nederland van die gelden geprofiteerd had, en dat de Engelse koning dus beter bij de Staten-Generaal zijn verhaal kon zoeken.

De eerste reactie van Aerssen en Oldenbarnevelt was ongeveer dezelfde, en wel tweezijdig. De Staten-Generaal hadden zich nimmer verbonden tot terugbetaling van het Tiers, zoals ten duidelijkste kon blijken uit de tekst van de kwitanties die Aerssen te dezer zake aan Sully, de minister van financiën, had overhandigd. De Fransen hadden de fout gemaakt. Aan hen om de gevolgen te dragen. Anderzijds begrepen beiden zeer goed, dat er politieke redenen konden zijn om de Fransen terwille te zijn, omdat wij Frankrijk als bondgenoot nodig hadden. Volgens het verdrag van 1609 betaalde de Franse regering de regimenten in Staatse dienst; om verhaal te zoeken zouden zij hiermee wel eens kunnen stoppen. Bovendien meende Aerssen dat Villeroy en de zijnen hun hoop hadden gevestigd op een verwerping van het Franse verzoek. Dat zou dan een pretext geven voor het terugtrekken van de troepen, het opzeggen van het bondgenootschap en het algeheel overlopen naar de Spaanse partij in Europa.

Ook Oldenbarnevelt was hier bang voor - voelde wel voor betaling -, maar maak dat de provinciën maar eens wijs. Vandaar dat hij zijn toevlucht zocht tot een uitstel, waartoe de zomervacantie en zijn daarop gevolgde ziekte goede uitvluchten boden.

Tegen het eind van het jaar 1610 kwam Aerssen, waarschijnlijk opgestoot door Sully, wiens val ophanden was, evenwel tot heel andere inzichten. Villeroy, nu oppermachtig geworden, zag hij als de vriend van Spanje die er uit alle macht naar streefde de pro-Nederlandse politiek van wijlen zijn meester door haar tegendeel te vervangen. Die regering mocht geen prestigewinst boeken door het innen van ongefundeerde vorderingen.

Oldenbarnevelt besefte echter beter dan Aerssen, dat Villeroy's toenadering tot Spanje volstrekt geen vijandschap tegen Nederland behoefde te betekenen. Wèl zat dat gevaar erin, en het weigeren van het Tiers kon een gerede aanleiding zijn voor de extreem-katholieke factie in Frankrijk om een breuk met zijn protestantse bondgenoten te forceren. Maar de provinciën waren niet van plan met zo'n aanzienlijk bedrag - Oldenbarnevelt meende dat het 900.000 gulden beliep - over de brug te komen, juist nu het bestand de hoop op een vermindering van lasten gewettigd scheen te hebben. Hun tegenstand werd gevoed door François van Aerssen.

Voorlopig lag de zaak weer voor enige maanden in het koelvat. Aerssen ging voort in Frankrijk de boot af te houden. In Den Haag was geen Franse gezant nadat Russy in juli 1611 met lang verlof naar het vaderland was vertrokken. Inmiddels kwamen na de zomervacantie de provinciale Staten bijeen en beraadslaagden eindeloos.

Op 6 januari 1612 hield Oldenbarnevelt een vermanende toespraak tot de zes andere provinciën om toch te zorgen tijdig gelast te zijn op het Tiers. De gedeputeerden dankten ontroerd voor de genoten preek en deden niets. In principe had Oldenbarnevelt evenwel al gewonnen. Het ging alleen nog maar om de grootte van het uit te betalen bedrag, en om het tijdstip waarop de betaling zou moeten plaatsvinden. Aerssen gaf dan ook in het nieuwe kalenderjaar zijn tegenstand op. Op 9 juni 1612, nadat ook Zeeland eindelijk zijn oppositie opgegeven had, besloten de Staten-Generaal na dagenlange discussies op voorstel van Oldenbarnevelt het Tiers tot het volle door Engeland aan Frankrijk geëiste bedrag voor hun rekening te nemen.

De onderhandelingen waren geheel in Den Haag gevoerd, zonder dat men het nodig had gevonden Aerssen op de hoogte te houden. Hij beklagde zich hierover bitter - wel een bewijs hoe slecht zijn verhouding met Oldenbarnevelt toen reeds geworden was. Aerssen had hem niet alleen in de kwestie van het Tiers tegengewerkt, ook inzake de dubbele huwelijken tussen de Franse en Spaanse

familie.⁴ Beiden vonden die gevaarlijk en ongewenst, maar Oldenbarnevelt wenste ze niet openlijk te bestrijden, zoals Aerssen wilde. Men zou in Frankrijk in deze zogezegde familie-aangelegenheid toch doen waar men trek in had, en een Nederlandse inmenging als beledigend beschouwen. Aerssen zag Villeroy als aanstichter ervan, strevend naar toenadering tot Spanje. Het kwam er steeds op neer dat Aerssen Villeroy als doodsvijand, Oldenbarnevelt hem als lauw en voorzichtig vriend van de Republiek beschouwde. Het was daarom voor Oldenbarnevelt niet aangenaam in Aerssens brieven voortdurend opgehitst te worden tegen een man die hij vertrouwde, vooral omdat deze schampere uitingen ook voorkwamen in brieven aan de Staten-Generaal en daar de indruk konden wekken dat Oldenbarnevelts vertrouwen misplaatst, en misschien wel opzettelijk misplaatst was, te weten dat de Advocaat met Spanje heulde door middel van Frankrijk.

Nu was er in de winter van 1610 op 1611 iets gebeurd waarvan de kern nooit aan het licht is gekomen, en dat leidde tot een door Oldenbarnevelt gewenste ontslag-aanvraag van Aerssen.

Vele van diens brieven werden aan de Franse gezant voorgelezen, en zelfs, naar het schijnt, in copie aan Villeroy opgezonden; de één al venijniger dan de ander, en dat niettegenstaande Aerssen al vier maanden tevoren Oldenbarnevelt op de noodzaak van geheimhouding had gewezen. Immers, Aerssen stond niet alleen voor gek, maar zijn bronnen konden hierdoor in moeilijkheden komen, en hem dus niet meer willen informeren. Begrijpelijk, dat de gezant Oldenbarnevelt verdacht de hand in dit verraad gehad te hebben, vooral toen deze weigerde de zaak te laten onderzoeken. Zeker weten we nog steeds niet wie deze poets gebakken heeft, maar waarschijnlijk was het niet Oldenbarnevelt, doch diens schoonzoon Van der Mijle, die bij Oldenbarnevelt inwonend, toegang tot diens papieren had.

Anderzijds was de verwijdering van de al te onafhankelijk geworden ambassadeur ongetwijfeld een landsbelang, althans zolang Oldenbarnevelt het heft in handen hield. Het is nu eenmaal geen toestand dat een gezant, hoe scrupuleus hij zich ook aan zijn instructies houdt, over alle zaken die de verhouding van zijn vaderland en zijn woonplaats betreffen anders denkt dan zijn minister. Steeds meer werd hij buiten de zaken gehouden. De Advocaat vertrouwde de gezant niet, en omgekeerd was hetzelfde het geval. Aerssen schijnt niets vermoed te hebben van de vaste wil van zijn werkgever om hem kwijt te raken.

4 Zie boven p. 154.

In 1613 nam Aerssen afscheid van de Franse koningin-moeder en de ministers. Naar zijn idee ging hij slechts op langdurig verlof, maar Oldenbarnevelt heeft hartstochtelijk zijn terugzending verhinderd. Bovendien was er een door Aerssen als ‘particulier’ bestempelde brief gekomen, waarin stond dat men hem ook in Frankrijk moe was en het op prijs zou stellen als er een ander in zijn plaats gevonden werd.

Maar niet ieder in Frankrijk was het hier mee eens. De hertog van Bouillon, invloedrijk lid van de koninklijke Raad en zwager van onze eigen prins Maurits, had Aerssen een brief meegegeven, waarin hij zijn werk in Frankrijk hogelijk prees en op zijn spoedige terugkeer aandrong. Een afschrift hiervan had ook de Prins gekregen en zette zich openlijk - geheel tegen zijn gewoonte - voor Aerssen in. Dat was zeker niet uitsluitend uit afgunst op Oldenbarnevelt, al kan dat een rol gespeeld hebben. Aerssen had sinds lang relaties met Maurits onderhouden, en deze was in gemoede overtuigd van diens gelijk in de Franse politiek, en vol wantrouwen tegen de motieven, die de Advocaat tot de zijne dreven.

De terugzending van Aerssen was daardoor een proefsteen geworden waaruit zou blijken of Oldenbarnevelts politiek nog een meerderheid in de Staten-Generaal had. Pas begin december haalde Maurits bakzeil, klaarblijkelijk door de chantage dat de Franse troepen teruggetrokken zouden worden. Ook Aerssen zelf gaf zijn tegenstand tegen het ontslag op. Van Franse zijde had men hem bedreigd een ‘affront’ te zullen aandoen, indien hij als gezant terugkwam.

Oldenbarnevelt had weer eens een Pyrrhus-overwinning behaald. De publieke opinie was van oordeel dat Aerssen onrecht was aangedaan, en dat dit onrecht niet in Parijs, maar in Oldenbarnevelts kabinet zijn oorsprong had. De Franse politiek die Aerssen voorstond, vond in den lande veel aanhang. Toen in het najaar van 1614, tijdens de onderhandelingen over de Gulikse kwestie die tot het verdrag van Xanten⁵ leidden, de Franse houding weer erg pro-Spaans leek, schreef de stem van het volk dit toe aan Aerssens afzetting. Tot een openlijke breuk met Oldenbarnevelt leidde die afzetting niet. Geen van beide partijen kon zich dit veroorloven. Aerssen onder andere niet vanwege zijn vader, die nog tot midden 1617 voor de uitoefening van zijn functie als griffier de goede wil van de Advocaat van Holland niet ontberen kon. Dat hij echter heimelijk op wraak belust was, en dat zijn oude relaties met Maurits hem daarop goede hoop gaven, is wel zeker. Het was trouwens niet alleen wraakgevoel. Mèt een groot deel van de publieke opinie was hij van oordeel dat de Franse politiek van Oldenbarnevelt het

5 Zie boven p. 176.

land naar de afgrond dreef; immers vroeg of laat zou dit moeten leiden tot onderwerping aan de aartshertogen. Hij liet daarbij voorlopig in het midden of dit resultaat door Oldenbarnevelt gewild was of niet. Maar wel was diens val noodzakelijk om het onheil te verhoeden. Hiertoe zette hij zich heimelijk met alle kracht in. Naarmate Maurits zich openlijk aan het hoofd begon te stellen van de anti-Oldenbarnevelt-partij, zien we dat hij Aerssen meer en meer gebruikt.

Ondertussen ging het in de binnenlandse zaken van kwaad tot erger. Pogingen van Oldenbarnevelt om de twisten te sussen, mislukten. De reden hiervan was dat de Advocaat de motieven van de contraremonstrantse leiders en van het door hen gedreven volk niet begreep. Zo nam hij telkens de verkeerde maatregelen. Want het geschil over de predestinatie, hoe gewichtig ook op zichzelf, was voor hen geen hoofdpunt. Veel erger was het dat de wereldlijke overheid een bepaalde visie op de voorbeschikking oplegde. Heiligschennis was dat - de zonde van Uzza die de hand aan de Ark sloeg.⁶ Dit sacrale idee van de Kerk was Oldenbarnevelt vreemd. Hij kon niet begrijpen dat de kerkelijken meer tegen hemzelf vochten dan tegen de arminianen. Evenmin kon hij begrijpen dat de regeling van de verhouding tussen Kerk en Staat volgens de kerkorde van 1591 voor de Hollandse contraremonstranten niet aanvaardbaar was, terwijl die voor de Zeeuwse en Utrechtse het wel was.⁷ Hij zag daarbij wel over het hoofd dat in Zeeland Staten en Kerk in harmonie met elkaar leefden en dat beiden elkaar vertrouwden, terwijl in Utrecht een kleine minderheid het noodgedwongen wel moest accepteren. In Holland werd het stuk dan ook nooit algemeen aanvaard, hoewel Oldenbarnevelt de rechten van Kerk en Staat graag zag vastgelegd.

Als concessie aan de calvinisten, - gomaristen en arminianen - die men hiermee voor meer verdraagzaamheid wilde winnen, werd in 1612 een nieuw plakkaat ontworpen tegen roomse godsdienst oefeningen en tegen de jezuiten. Het werd evenwel nimmer toegepast en tot verzoening van de kerkelijke oppositie droeg het ook niets bij. In Amsterdam kwam deze zelfs vaster in het zadel te zitten door een coalitie tussen de 'rechterzijde' van Maurits' medestander Reinier Pauw en een aantal 'centrum'-figuren met welke laatsten Oldenbarnevelt het daarvoor nog goed had kunnen vinden.

6 2 Sam. VI: 6,7.

7 De kerkenordering van 1591 is nooit officieel als kerkorde aanvaard, slechts in enkele plaatsen, zoals Delft, ingevoerd. De ordening geeft een ruime invloed aan de overheid, onder meer doordat de overheid de benoemingen deed.

Amsterdam werd nu de leider van de oppositie. Op 14 december 1611 verklaarde de vroedschap in de Staten van Holland geen overstemming te erkennen in godsdienstzaken. De stad zou dus nooit gedwongen kunnen worden.

Nog een kampioen werd in dezelfde februarimaand naar voren gestuurd: Simon Episcopus werd, als derde 'linkse' theoloog na Arminius en Vorstius tot hoogleraar in Leiden benoemd. Hij was de knapste kop onder de arminianen, die, meer nog dan Arminius zelf, het beginsel van de vrijheid van profeteren op niet-fundamentele punten op de voorgrond stelde. Deze benoeming kan men als een nieuwe provocatie van de kerkelijken beschouwen. Episcopus had een meer open karakter dan Arminius, maar zijn 'bouljant gemoet' gaf velen aanstoot. Voor de benoeming stelde men Oldenbarnevelt verantwoordelijk, en het is niet te verwonderen dat aanvallen - en pamfletten - van contraremonstrantse zijde zich meer en meer tegen zijn persoon begonnen te richten.

Oldenbarnevelt drong nog steeds sterk aan op het aanvaarden van de kerkorde van 1591, maar toen de oppositie zich niet liet overhalen, werd de kerkorde alleen geldig verklaard voor de steden en dorpen waar 'hetselve goetgevonden wordt', te weten door de wereldlijke overheid (vroedschap of ambachtsheer). Men gelastte iedereen - kerkeraden en predikanten - dit te 'geheugen en gedoogen'. Niet iedereen was van plan dit bevel te gehoorzamen.

Intussen was er op het Noordhollandse platteland iets voorgevallen dat Oldenbarnevelt opnieuw in conflict bracht met de orthodoxie, en waarbij tevens een nieuwe problematiek aan het licht kwam.

Het dorp Warmenhuizen was in meerderheid katholiek, evenals de vroedschap. Kort tevoren was de heerlijkheid aangekocht door de Amsterdamse regentzoon Willem Bardesius, vurig arminiaan. Volgens de kerkorde van 1591, die sterk geporteerd was voor bestaande patronaatsrechten, had deze, toen in 1612 een predikantsvacature in zijn dorp ontstond, het recht van benoeming. Hij benoemde, in overeenstemming met de meerderheid van de vroedschap, een dominee, die geheel tegen de zin van de contraremonstrantse gemeente was. Deze laatste beriep zich erop dat de kerkorde van 1591 nooit toegepast was, dat de kerkeraad gewoonlijk zelf een beroep uitbracht en zocht recht bij het Hof van Holland. Dit gaf de orthodoxen gelijk maar Oldenbarnevelt kon niet toestaan dat het patronaatsrecht geschonden werd en de kerkorde van 1591 een aanfluiting. Dan maar liever een predikant volgens de wil van heer en vroedschap en een lege kerk.

De kerken achtten nu de tijd gekomen om nogmaals in een plechtige bezending

uit alle provinciën bij de Staten-Generaal aan te dringen op het uitschrijven van de synode waartoe al in 1606 besloten was. De deputatie predikanten werden met alle eerbetoon ontvangen, maar een gesprek met Oldenbarnevelt leidde alleen tot nog meer misverstanden, onder andere door het betoog van de Advocaat dat iedere provincie soeverein de soort godsdienst mocht vaststellen die daar op de kansel geduld zou worden. De kerkelijken begrepen hieruit dat de Islam dus ook ingevoerd kon worden als de heren Staten dit wilden. Toen de gesprekspartners uit elkaar gingen, was de deputatie gesterkt in haar overtuiging dat de Advocaat goddeloos, en deze in de zijne dat de eerste oproerig was.

Op 26 februari 1612 werd voor het laatst een godsdienstgesprek te Delft uitgeschreven om nog eens te proberen de twee partijen tot elkaar te brengen. Maar weer ging men vol wantrouwen uiteen, gestrand op de vaststelling van de agenda. Na de dood van Elias van Oldenbarnevelt was Hugo de Groot beëdigd als pensionaris van Rotterdam, een benoeming die hij ongetwijfeld aan Oldenbarnevelt te danken had. Op 17 juli 1613 kwam hij diens partij versterken in de Staten van Holland, tegelijk met Cornelis van der Mijle, Oldenbarnevelts schoonzoon, die op die dag voor het eerst onder de edelen werd beschreven. Eén of twee dagen later zette De Groot zijn ideeën over een tolerantie-resolutie uiteen. Als doel gaf hij op ‘om te ontgaen de lasteringhe, alsof men de Tolerantie wilde extenderen sonder eynde’. Het zou een ‘moderate ordre’ moeten worden tot tolerantie van afwijkende gevoelens ten opzichte van de vijf punten uit de Remonstrantie. Daar leek op het eerste gezicht niet veel bezwaar tegen te bestaan. Ook Amsterdam vond het wel een goed plan, al behield het zich zijn houding voor, die zou afhangen van de termen waarin het ontwerp gesteld zou zijn. Over verdere maatregelen tot invoering van de eventueel geamendeerde kerkorde wilde men ook spreken, maar eerst nadat men het over de tolerantieresolutie eens zou zijn geworden. De zaak vormde een punt van reces voor de volgende zitting.

Oldenbarnevelt en zijn nieuwe naaste medewerker togen aan het werk. Afgesproken werd dat De Groot zich op basis van de kerkorde van Utrecht met het uitwerken van een algemeen aanvaardbare tekst zou belasten, welke voorzien zou worden van een ‘justificatie’ waarin met citaten uit Erasmus, Zwingli, Junius en Du Plessis Mornay en uit de oud-christelijke kerkvaders zou worden aangetoond dat het niet goddeloos maar juist zeer bevorderlijk voor de vrede in de Kerk was, het aantal fundamentele leerstukken klein te houden, de behandeling van de niet-fundamentele tot de professorale studeerkamers te beperken en wederzijdse verdachtmakingen van de kansel te verbieden.

Ondertussen kwam ook in Amsterdam weer een miniatuursynode bijeen, waar ook gesproken zal zijn over het gevaar van de voorgestelde tolerantieresolutie, waarvan de erkenning zou inhouden het toestaan van het recht der wereldlijke overheid om de kerk de wet voor te schrijven. Het verzet ertegen diende georganiseerd te worden, en tevens het verzet in het algemeen tegen de Staten, die de ene orthodoxe leraar na de andere van zijn post ontzetten. De tijd der vervolging brak aan: met romantische overdrijving waanden de dominees zich terug in de tijd van Filips' bloedplakkaten, een halve eeuw tevoren.

Begin oktober verscheen daarop een pamflet van De Groot, in Oldenbarnevelts opdracht geschreven, dat de strijd nog verscherpte. De drie hoofdpunten in dit betoog - onschuld in de zaak Vorstius (dus geen bevordering van het socinianisme), verdraagbaarheid van het arminianisme, extreem erastianisme inzake de verhouding tussen Kerk en Staat - werden fel, maar waardig bestreden, onder andere in een geschrift van Sybrandus Lubbertus, de Franeker hoogleraar. Dit laatste werd door de Staten, op voorstel van Oldenbarnevelt, verboden, het eerste voorbeeld dat een hoogleraar, en dat nog wel van een niet-Hollandse universiteit, figuurlijk de mond werd gesnoerd. En in zijn dupliek trok De Groot de goede trouw van zijn tegenstander in twijfel, waardoor alle pogingen tot verzoening verijdeld werden en Oldenbarnevelt aanhang verloor.

In de herfstzitting van de Staten kwam nu het ontwerp van de tolerantieresolutie ter tafel. Vrijwel iedereen scheen het met de strekking eens te zijn: de precieze formulering ervan zouden de Staten in hun volgende zitting - januari 1614 - vaststellen. Tijdens het volgende reces werd vooral in Amsterdam en Dordrecht veel werk van de voorbereiding daarvan gemaakt. In Amsterdam werd de tekst woord voor woord bekeken in overleg met de kerkeraad. Deze laatste waarschuwde ervoor, bij monde van ds. Triglandt, om deze resolutie, zelfs gewijzigd, van kracht te laten worden. De leerstellingen die erin veroordeeld werden, met name die dat God auteur van de zonde is, waren niet calvinistisch en zouden door geen orthodoxe dominee geleerd worden, daar niet van. Maar de Staten waren niet bevoegd om dit te decreteren. De resolutie zou de weg banen tot een volledige overheersing van de Kerk door de staat, niet alleen in bestuurlijke, maar nu zelfs in dogmatische kwesties en in zaken van leertucht. De Kerk zou zich daar tot het uiterste tegen verzetten en Amsterdam mocht er de hand niet toe lenen. De vroedschapsmeerderheid liet zich gezeggen en gaf haar gedeputeerden opdracht niet alleen tegen te stemmen, maar bij hun tegenstem aan te kondigen, dat zij een eventuele overstemming niet zouden erkennen. In Dordrecht wilde men aan de

resolutie slechts toevoegen een duidelijk verbod van alle ketterijen buiten de vijf punten van de Remonstrantie en een gebod van onpartijdigheid tussen contraremonstranten en remonstranten: een veel minder scherp standpunt dan dat der Amsterdammers, ingenomen om vredeswil.

In de januari-zitting van de Staten van Holland kreeg het ontwerp dan ook drie tegenstemmen. Oldenbarnevelt was wanhopig hiermee zijn plan mislukt te zien. Een niet-eenstemmige resolutie zou nimmer het morele gezag hebben dat nodig was om de recalitrante kerkedienaren tot gehoorzaamheid te dwingen. Op formele gronden heeft men later beweerd dat de resolutie niet van kracht geworden was. Juridisch onhoudbaar, is deze bewering feitelijk juist. Niet slechts in Amsterdam en Dordrecht, maar overal waar de orthodoxie fighting spirit vertoonde, is de resolutie waar Oldenbarnevelt en De Groot zich zoveel van hadden voorgesteld een dode letter gebleven. Zij werd een grafmonument voor de tolerantie waarvan zij het paleis had moeten worden.

De tegenstand kwam langzaam op gang. Even kon het schijnen alsof de gematigde contraremonstrantse predikanten er zich bij neer zouden leggen hun remonstrantse medebroeders voorlopig op bevel van hogerhand als werkelijke broeders te beschouwen, altijd in afwachting van de Nationale Synode, die toch eens moest komen. Maar de bezwaren waren te groot. Gedeputeerden van de Noord- en Zuidhollandse synoden verschenen in Den Haag om tegen de resolutie te protesteren. Daar vernamen zij dat deze niet rechtsgeldig was, waarop zij maar met stille trom weer vertrokken 'om geen slapende honden wakker te maken'.⁸ In de komende jaren ging de strijd grotendeels vóór of tegen de tolerantieresolutie. Het contraremonstrantse verzet kwam tegen het eind van 1614 eerst goed op gang. In zijn optimisme meende Oldenbarnevelt, dat hij de opkomende crisis wel aan kon, onder andere, omdat prins Maurits zich buiten de strijd om de tolerantie scheen te zullen houden. Die schijn zou echter bedriegen.

8 De Kerckelicke Historie IV p. 86 1.

12 Voor het laatst Engeland en Frankrijk

Oldenbarnevelts genie ging zich op buitenlands terrein in feite steeds beter thuis voelen dan op binnenlands. Deze afnemende bekwaamheid hing samen met de mate van begrip voor zijn tegenstanders, die hij kon opbrengen. In buitenlandse zaken ging het om macht en geld; juridische argumenten legden wel gewicht in de schaal, maar dienden toch voornamelijk om belangen tot gelding te brengen. Oldenbarnevelt kwam op voor het belang van de Republiek, kon het dus waarderen als buitenlandse staatslieden voor dat van hun koning vochten. Hij onderhandelde scherp, maar zelden vijandig, en het is geen toeval dat zijn persoonlijke verhouding met alle potentaten en gezanten met wie hij te maken kreeg goed bleef, totdat voor Oldenbarnevelt onbegrijpelijke religieuze hartstochten bij de Engelse gezanten roet in het eten wierpen. In de eerste zeven of acht jaar van het bestand overheerste ook in de verhouding met Engeland nog de belangenstrijd, en Oldenbarnevelt, die in het godsdienstige de kompasnaald uit 't oog begon te verliezen, toonde in die belangenstrijd zijn onverzwakt meesterschap.

Moeilijkheden waren er genoeg. Telkens weer stond Oldenbarnevelt voor de hachelijke keus tussen scherpelijperij in kwesties waar hij het recht aan zijn zijde meende te hebben en het bakken van zoete broodjes om de zwakke en twijfelachtige hulp van Jacobus tegen de wassende Habsburgse macht niet in de waagschaal te leggen.

Vier van die moeilijkheden waren van economische aard: over de haringvisserij op de Engelse kust, de handel in de Indische archipel, de walvisvaart bij Groenland en Spitsbergen en de levering van Engelse grondstoffen voor de Nederlandse lakenindustrie. Een vijfde moeilijkheid betrof de uitvoering van het verdrag van

Xanten, waarbij Jacobus meer vertrouwen tegenover de Spanjaarden wilde zien dan Oldenbarnevelt en Maurits verantwoord achtten. Ten zesde en ten zevende waren er de Engelse bezwaren tegen Oldenbarnevelts anti-Deense politiek in het noorden en pro-Turkse politiek in het zuiden. En ten slotte waren er de voortdurende strubbelingen over de fortificaties van de pandsteden en de betaling der daar gelegerde Engelse garnizoenen, gepaard met de nooit aflatende bezorgdheid dat de Engelsen deze bezetting zouden gebruiken voor een doel waartoe zij niet bestemd was, bijvoorbeeld als basis voor inmenging in binnenlandse aangelegenheden, of als chantagemiddel met het dreigement ze aan Spanje te verkwanzelen. De rivaliteit met Engeland kwam steeds duidelijker naar voren, op de Noordzee vanwege de hanningvisserij - daar kon het recht van visserij door een kleine recognitie door de Nederlanders nog wel afgekocht worden - maar meer nog in Oost-Indië. De Engelsen hadden reeds vóór de tocht van Houtman in Indonesië handel gedreven en ook vóór de oprichting van de Oostindische Compagnie hun eigen East India Company opgericht. Deze laatste had weinig kapitaal en dus ook geen handel van betekenis. Maar de komst van de Engelsen deed de prijzen der specerijen in Indië stijgen door vermeerderde vraag, en in Europa dalen door vermeerderd aanbod. Het is dus begrijpelijk dat de Hollanders de Engelsen als lastige indnngers beschouwden en van de beschouwing tot de daad overgingen door hen in alle opzichten te hinderen en te schaden. In plaats van de Engelse eis van vrijhandel in te willigen wilde Oldenbarnevelt een fusie tussen de Engelse en Nederlandse compagnieën. Beide zouden hierop meer of minder enthousiast zijn ingegaan als Oldenbarnevelt niet als voorwaarde de krachtige gezamenlijke oorlog tegen de Iberiërs had gesteld. Onderhandelingen erover gevoerd, leidden tot niets, want voor een offensieve oorlog met een land waarmee men in vrede leeft, bestond voor de Engelsen geen reden. Wel had Oldenbarnevelt ondertussen meer coördinatie tussen de Nederlandse kooplieden in de verschillende streken van de archipel ingevoerd door het aanstellen van een 'gouverneur-generaal', bij welke weidse titel men alle associatie met de latere potentaten van Buitenzorg moet bannen. Pieter Both, een met Oldenbarnevelt bevriende Amersfoorter, werd de eerste gouverneur-generaal. Ook zorgde Oldenbarnevelt ervoor dat de Compagnie de middelen kreeg om de oorlog met de Spanjaarden en de gewapende concurrentie met de Engelsen zo krachtig mogelijk te voeren. Met grote moeite lukte het hem op 19 oktober 1613, nadat een conferentie met de Engelsen was mislukt, een sterk verhoogde subsidie voor de tijd van vier jaar door te drijven. Nieuwe onderhandelingen mislukten weer, een oorlog met Engeland in de Oost

bleef evenwel uit. De moeilijkheid over de Oostindische handel was de ernstigste waarmee Oldenbarnevelt in deze bestandstijd te maken had. Ofschoon zij bij zijn val nog geen bevredigende oplossing had gevonden, was hij er toch in geslaagd de twijfelachtige vriendschap van de Engelse koning te behouden zonder de Oost-Indiëvaarders te gronde te richten.

Uiterlijk minder ernstig, maar met een donkere achtergrond, was de strubbeling die rees over Jacobus' plan om prins Maurits de orde van de Kouseband te verlenen. Winwood, de Engelse gezant, wilde namelijk Maurits aan zich binden voor het doorzetten van een krachtige anti-Spaanse en anti-Franse politiek, waartoe de val van de Advocaat een eerste vereiste scheen. Zo is het begrijpelijk dat deze dit heftig trachtte te verhinderen. Toch werd begin 1613 de Kouseband officieel aan Maurits aangeboden, ondanks al het verzet. Opgemerkt werd dat tijdens de plechtigheid de Franse ambassadeur Reffuge een ereplaats kreeg om de slechte indruk te verzachten die deze koppeling van de Nederlandse stadhouder aan de Engelse troon veroorzaakt had. De Fransen bleven toch ontevreden over de verlening van de orde, terwijl de Engelsen het waren over de koele pikkepuntigheid waarmee de Staten-Generaal het eervolle aanbod besnuffelden. En niemand zou dit vergeven of vergeten.

Jacobus, die zich als een soort voogd over de Nederlandse buitenlandse politiek wilde opwerpen, kreeg onmiddellijk hierna aanleiding tot nieuwe ergernis. In de Noordse oorlog van 1611 tot 1613 hadden de Staten-Generaal, zonder aan hun officiële neutraliteit afbreuk te doen, een duidelijk anti-Deense houding aangenomen, als tegenwicht tegen de Deense suprenatie in de Oostzee. Alleen bij een zekere evenwichtssituatie daar kon de doorvaart door de Sont veilig gesteld worden. Jacobus daarentegen was op de hand van zijn Deense zwager. Zo werd de verhouding tot Engeland slechter. Hiertoe droeg bij dat de gezant Winwood in de zomer van 1613 naar Engeland werd teruggeroepen. Nu had Jacobus geen gezant in de Nederlanden terwijl er juist in het najaar van 1613 moeilijkheden rezen over walvisvaart en lakenhandel.

Het eerste was een typisch prioriteitsgeschil. De Hollanders hadden het eerst de Noordelijke IJzee bevaren, maar de Engelsen het eerst de harpoen gebruikt. Moeizame onderhandelingen, afgewisseld door gewapende conflicten tussen konvooierende oorlogsschepen, leidden niet tot een overeenkomst, maar wel tot een stilzwijgende *modus vivendi*.

Ernstiger, omdat er grotere financiële belangen bij betrokken waren, was het geschil over de lakenhandel, voortgekomen uit Jacobus' geldnood. Het conflict

viel in twee chronologisch en materieel gescheiden delen uiteen. In de eerste fase betrof het een handelsoorlog met als inzet een Engels monopolie voor het bereiden en verven van Engelse lakens. Dit gedeelte eindigde met een volledige overwinning voor het Nederlandse standpunt. In de tweede fase ging het over het 'tarra' oftewel de handelsrechtelijke bepalingen betreffende de lengte en breedte van door de Engelsen geleverd laken. Op den duur werd een voor beide partijen dragelijk compromis bereikt, maar Oldenbarnevelt was voor de Hollandse koppigheid verantwoordelijk gesteld en werd bij de Engelsen het zwarte schaap. Zo ver was het nog niet, toen in het najaar van 1614 nieuwe moeilijkheden zich aankondigden van geheel andere aard. Zij betroffen de uitvoering van het verdrag van Xanten, waarbij partijen zich wederzijds verplicht hadden de steden te ontruimen, die zij in het Gulikse bezet hielden: Spinola vooral Wesel en Düsseldorf, Maurits Gulik en Rees. Beide partijen waren echter met wantrouwen jegens elkaar vervuld. De Franse en Engelse gezanten, Reffuge en Wotton, traden, evenals hun voorgangers bij de bestandsonderhandelingen, ook nu weer als eerlijke makelaars op, en evenals toen met een lichte partijdigheid voor het Nederlandse standpunt. Hun instructies schreven voor de ontruiming van Gulik en Wesel met alle middelen tot stand te brengen. Maar hun pogingen de Nederlandse troepen terug te laten trekken, met een Engels-Franse garantie dat zij niet terug houden komen dan in geval van openlijke oorlog, kon Oldenbarnevelt nooit honoreren. Want dan zou het een koud kunstje zijn het zonder een grootscheepse Spaanse invasie zover te brengen dat de administrateur van Kleef, aan alle zijden behalve in het noordwesten door katholieke burenen omgeven, het tegenover de druk van de met sekwestratie dreigende keizer niet zou kunnen bolwerken. Beroofd van Engelse en Franse steun had Nederland dan het toekijken en was alle inspanning van de laatste zes jaar vruchteloos. Van Nieuweschans tot Cadzand zou Nederland omgeven zijn door spaansgezinde burenen, en bij het uitbreken van een godsdienstoorlog in Duitsland zou een gelijktijdige invasie uit zuid en oost catastrofale gevolgen kunnen hebben. Oldenbarnevelt gaf in deze kwestie zoveel toe als met de Nederlandse veiligheid in overeenstemming te brengen was, maar het verschil tussen het Spaanse en Nederlandse standpunt bleek niet te overbruggen.

Het lijkt geen twijfel of Oldenbarnevelts fel anti-Spaanse houding in deze zaak heeft hem bij Maurits en een deel van de contraremonstranten veel goed gedaan. Zijn starre houding werd hem door Jacobus evenwel bepaald niet in dank afgenomen.

Inmiddels kwam Oldenbarnevelt ook de geldnood van Jacobus ter ore. Het was te verwachten dat Jacobus zou aandringen op versterkte of versnelde aflossing van de oude schulden. Als men, in plaats van langzame, sterk versnelde betaling beloofde, zou het misschien mogelijk zijn een grote korting op het totaal nog verschuldigde bedrag van ruim 6 miljoen te verkrijgen, en, mèt de volledige kwijting van de schuld, de ontruiming van de pandsteden Vlissingen en Brielle, waarvan de Engelse bezetting sinds de vrede van Londen in 1604 niet meer in overeenstemming was met de politieke verhoudingen, en zowel Maurits als Oldenbarnevelt een doorn in het oog. Zonder de Staten-Generaal er voorlopig in te kennen gaf Oldenbarnevelt de gezant in Engeland Caron opdracht deze mogelijkheid na te gaan, zorg dragend dat het voorstel tot formele onderhandelingen over dit punt van Engelse zijde werd gedaan.

Er waren verschillende redenen die de ontruiming van de pandsteden wenselijk maakten. De mogelijkheid van overlevering aan de Spanjaard was niet geheel uitgesloten. Door de Engelse geldnood bleven garnizoenen soms tijden zonder soldij, hetgeen voor Zeeland schadelijke muiterijen kon veroorzaken. Ten slotte konden de fel anti-Oldenbarneveltiaanse commandanten druk uitoefenen op de binnenlandse verhoudingen.

In Engeland was aanvankelijk veel tegenstand, grotendeels uit prestige-overwegingen. In Nederland waren het de landprovinciën en Zeeland, die niet gemakkelijk besloten over de brug te komen met hogere contributies voor betere bemanning en versterking der verwaarloosde fortifikaties. Het zou nog vijf maanden duren sedert Carons eerste gesprekken in Engeland, vóór Jacobus zijn Raad en Oldenbarnevelt zijn Staten-Generaal tot voldoende eenstemmigheid had gebracht om de eindonderhandeling over een ontruimingsverdrag te beginnen. Toen Jacobus op 30 april 1616 alle hoop vervlogen zag om op minder bezwarende wijze aan contanten te komen, hapte hij toe. De tegenstand van de beide gouverneurs, Lisle en Horatio Vere, werd overwonnen door het toezeggen van eerbewijzen, de lagere commandanten kregen bevordering en behielden hun troepen, die onder commando van Lisles zoon werden toegevoegd aan de Engelse regimenten in Nederlandse dienst.

In één opzicht had Oldenbarnevelt een concessie moeten doen die hem aan het hart zal zijn gegaan en die bij velen in den lande verwondering wekte: het Engelse lidmaatschap in de Raad van State werd niet opgegeven. Juist twee maanden vóór de overgave van de pandsteden had de nieuwe Engelse gezant Dudley Carleton zijn eed als Staatsraad afgelegd; hij zal zich niet gemakkelijk spoedig weer aan de

dijk hebben willen laten zetten. Eerst, bij zijn vertrek, enkele jaren later, verdween dit laatste spoor van Engelse suzeriniteit. Met Carleton was overigens een man in de Republiek gekomen, die in de komende twee en een half jaar een wellicht beslissende rol zou spelen in de gebeurtenissen die tot Oldenbarnevelts val leidden.

In de buitenlandse politieke zaken met Engeland heeft Oldenbarnevelt in de hier beschreven periode, en ook nog in de ruim twee jaar die hem restten voor zijn val, de telkens gerezen moeilijkheden met de Engelsen ronduit meesterlijk behandeld. In alle gevallen had hij zijn politiek gevoerd met volledige instemming van prins Maurits die verdenking begon te koesteren omtrent Oldenbarnevelts patriotisme. Het was diens Franse politiek, die de stadhouder weer wantrouwig zou maken, vooral nadat zijn aanhanger en geestverwant Aerssen op de vroeger beschreven bedenkelijke manier van zijn post verwijderd was. Hoe is dit wantrouwen ontstaan?

François van Aerssens opvolger Gideon van Langerak vertrok begin maart 1614 naar Parijs, zich pijnlijk bewust van eigen onvolkomenheid. Het toeten en blazen van de diplomatie was hem te enen male onbekend. Over de eenvoudigste zaken, zoals het opstellen van brieven, moest eerst zijn voorganger Aerssen, daarna Oldenbarnevelt hem inlichten. Dit alles voorspelde niet veel goeds, vooral omdat het gepaard ging met een onvast karakter en grote vatbaarheid voor indrukken. Met de wind meewaaiend was hij steeds op de hand van de regering, zozeer dat Oldenbarnevelt hem eens op last van de Staten-Generaal moest schrijven zich wat meer op de vlakke te houden.

Hij arriveerde in Frankrijk aan de vooravond van een uiterst onrustige tijd, waarin het in het verloop van veertien jaar zesmaal tot een burgeroorlog zou komen, de laatste drie na Oldenbarnevelts dood. De eerste drie, uitgebroken in 1614, 1615 en 1617, gingen alle uit van de hoge adel, afgunstig op de rijkdommen en de politieke invloed van Concini, de Italiaanse gunsteling van Koningin-moeder en regentes Maria de Media. Deze Concini was eerst verheven tot markies van Ancre en later tot maarschalk van Frankrijk, zonder ooit kruit te hebben geroken.

Om meer dan één reden was het voor de Republiek onmogelijk zich geheel buiten deze twisten te houden. Ten eerste was de defensie afhankelijk van de door Lodewijk XIII betaalde Franse troepen. Werd de regering door een ernstige opstand bedreigd, dan kon enerzijds de betaling uitblijven, anderzijds om terug-

zending van de troepen gevraagd worden, iets waartoe het verdrag van 1609 de Franse koning het recht gaf. Voor Oldenbarnevelt was dit het allesbeheersende gezichtspunt, dat hem in ieder van de burgeroorlogen bij instinct pro-regering maakte. Hij moest echter rekening houden met de sympathie die de rebellen in Nederland kregen en die ook op zijn eigen gemoed niet zonder uitwerking bleef. Want de rebellen vochten tegen de Spaanse huwelijken, in Nederland algemeen gezien als een teken van pro-Spaanse koers in de politiek van de half-Habsburgse koningin-regentes. De hoofdstroom van de hugenoten liet zich hierdoor leiden, vooral de oude leider van de aristokratische vleugel, de hertog van Bouillon, die als zwager van prins Maurits en vanouds actief voorvechter van onze belangen over grote invloed in Nederland beschikte. Maar wat de toestand van de hugenoten betrof, had Oldenbarnevelt het grootste wantrouwen tegen de beide hoofdaanleggers, Condé en Bouillon. Een evenwichtige regering zouden zij nooit kunnen vestigen. Daarom eiste een rationele politiek het onvoorwaardelijk partij kiezen vóór de regering in de komende burgeroorlogen. Edoch, politiek is niet alleen op rationele gronden te voeren. Het calvinisme was in Nederland sterk toegenomen in aantal en in macht en verlangde nu de volle steun van het Nederlandse Christen-volk tegen zulke vijanden Gods als de katholieke Italiaanse weduwe en haar zoontje waren. Bovendien stond ze op het punt zich door twee huwelijken met Spanje te verbinden.

Direkt na Langeraks aankomst breekt de eerste Franse burgeroorlog uit. Na moeizame onderhandelingen, waaraan ook Van der Mijle schijnt te hebben meegewerkt, kwam op 15 mei 1614 een verdrag tot stand, waarbij de protestantse prinsen tegen contante betaling hun verzet staakten. Oldenbarnevelt had hier geen voordeel uitgehaald: de Spaanse huwelijken zouden doorgaan. De ontevredenheid van de prinsen was niet weggenomen en richtte zich nu ook tegen de Staten-Generaal, op wier hulp zij gerekend hadden. De Franse financiën hadden een ernstige aderlating ondergaan, hetgeen weldra tot achterstand in de subsidiebetaling zou leiden. Kortom, de eerste prinsenoorlog was voor Oldenbarnevelt een pijnlijk avontuur waar hij met gescheurde kleren uitkwam.

Op 2 oktober 1614 werd Lodewijk XIII, kort na zijn dertiende verjaardag, officieel meerderjarig verklaard, zonder dat dit in de positie van zijn moeder enige wezenlijke verandering bracht.

Voor een plotseling wantrouwen in de Franse regering was dan ook weinig aanleiding. Bovendien had Frankrijk bij de regeling van de Spaanse huwelijken aangedrongen op de ontruiming van Wesel, wat desnoods als een licht dreige-

ment aan Spaans adres zou kunnen worden uitgelegd. Oldenbarnevelt voelde dus niets voor een actie om de huwelijken nog in extremis te verijdelen door een gemeenschappelijk protest met Engeland. Integendeel, de Franse regering ‘is altijd voor ons goet en constant geweest’, schreef Oldenbarnevelt aan Langerak, en dus moest de Republiek steeds de Fransen te vriend houden vanwege hun troepen en hun onvermijdelijk conflict in de verre toekomst met de Spaanse monarchie.

Op instigatie van de eeuwig intrigerende hertog van Bouillon hadden de prinsen de gelegenheid van de koninklijke reis voor het sluiten van de huwelijken op 18 oktober 1615 aangegrepen om een nieuwe chantage-oorlog te ontketenen. Voor Oldenbarnevelt was deze tweede prinsenoorlog nog pijnlijker dan de vorige, ten eerste omdat hij pas na negen maanden door een nieuwe hinkende vrede beëindigd werd, ten tweede omdat de georganiseerde hugenoten ditmaal hun leider Bouillon minder schoorvoetend volgden en te Grenoble en Nîmes openlijk de partij van de prinsen kozen. De Nederlandse publieke opinie zag weer slechts verdrukte calvinisten, verdedigd door edele prinselijke paladijnen. Maurits hield zich met tegenzin aan de zijde van Oldenbarnevelt. De Franse troepen in de Republiek werden niet meer betaald, en deserterden in grote getale om aan de burgeroorlog te gaan deelnemen. Daarom was het een dringend Nederlands belang, dat er in Frankrijk een spoedige en strenge vrede kwam die niet weer tot nieuwe recidive zou kunnen leiden. Langs diplomatieke kanalen drong Oldenbarnevelt daarop sterk aan. Op 4 mei 1616 kwam de vrede van Loudum tot stand. De opstandelingen dwongen het ontslag van twee ministers af, die zij als pro-Spaanse verraders beschouwden. Condé kreeg de verzekering dat hij, eenmaal aan het hof teruggekeerd en steunend op zijn onmiskenbare populariteit, de eerste plaats in de ministerraad zou innemen, hetgeen hem, gegeven de kinderachtige natuur van de veertienjarige koning, een feitelijke dictatuur waarborgde. Weliswaar was dit slechts voor korte tijd, want op 1 september werd hij gevangen genomen, waarna al zijn medestanders Parijs uirvluchtten.

Voor Oldenbarnevelt persoonlijk, afgescheiden van zijn politieke idealen, was het een voordeel dat hij de strijdenden geen militaire hulp hoefde te geven, hetgeen zijn dalende populariteit niet had kunnen verwerken. Hij had die hulp namelijk aan de Franse regering beloofd, wat zijn goodwill bij deze sterk deed stijgen. Maar velen in de Staten-Generaal, vooral de strenge calvinisten, konden dit aanbod weinig waarderen. De kloof tussen Oldenbarnevelt en de meerderheid van de Staten-Generaal gaapte nog niet, doch zij verwijdde zich.

Begin december 1616 kwam de vraag voor het eerst aan de orde, die later een belangrijk punt in de partijstrijd zou worden: of men, nu het jaar ten einde liep, door Langerak om continuatie van het Franse secours zou laten vragen. In Holland was men ertegen om financiële redenen. Sinds het uitbreken van de tweede prinsenoorlog in september 1615 waren de Franse subsidiën, bestemd voor de betaling van de regimenten, niet meer uitbetaald. Om desertie en muiterij te voorkomen had Holland al die tijd de soldij en het onderhoud voorgeschoten. Het Spaanse gevaar was nog wel aanwezig, maar toch belangrijk afgenomen omdat Spanje zich nogal bezig hield met in Italië woedende oorlogen. Heimelijk had Oldenbarnevelt nog een andere reden: iedere vermindering van het staande leger betekende een vermindering van Maurits' aanzien en machtspositie, welke in de binnenlandse twisten meer en meer aan de kant van de contraremonstranten werden ingezet. Dit alles leidde tot een unaniem Hollands voorstel de Franse troepen naar huis te sturen.

In de Staten-Generaal kreeg Oldenbarnevelt echter niet zijn zin. Hij slaagde er alleen in Maurits' wantrouwen tegen zijn persoon te versterken. Was dit de tijd om tot een eenzijdige ontwapening over te gaan, nu in Italië en straks mogelijk ook in Frankrijk gevochten werd en de Spanjaard nog in Wesel stond? Oldenbarnevelt kon met dit voorstel alleen de geheime bedoeling hebben om ons land aan Spanje uit te leveren.

Neen, die bedoeling had de Advocaat niet. Wij weten dat nu met volkomen zekerheid, maar het is Maurits niet kwalijk te nemen dat de verdenking die hij in 1612 reeds koesterde, door deze dubbele onvoorzichtigheid van de Advocaat nieuw voedsel kreeg. Onvoorzichtigheid tegenover het Spaanse gevaar, onvoorzichtigheid tegenover de in den lande bestaande - en heus niet tot Maurits beperkte - verdenkingen.

Na de arrestatie van Condé zat in de nieuwe regering een zekere Richelieu, bisschop van Luçon en creatuur van Maria de Medici. Omdat hij als pro-Spaans gold, schrokken vele Nederlanders toen hij werd belast met de portefeuilles van buitenlandse zaken en oorlog. Hij bewees evenwel anti-Spaans te zijn, toen hij zijn ministerie inluidde met het overmaken van 260.000 pond wegens achterstallige subsidiën.

Richelieu's schijnbare spaansgezindheid en zijn benoeming vormden de ostentatieve reden waarom Bouillon en Nevers in januari 1617 de derde prinsenoorlog begonnen. Het was Richelieu, die doordreef dat men de opstandelingen ditmaal hard aan zou pakken. De leiders werden plechtig in de ban gedaan en hun

vermogen geconfisqueerd. Bij gebrek aan troepen voerde men eerst een pamflettenstrijd, en kwam de oorlog in maart pas goed op gang.

De publieke opinie in Nederland was evenals de vorige keer op de hand van de rebellen, hoewel de houding van de hugenoten niet eenstemmig was. Maar Oldenbarnevelt wist steeds met meer of minder moeite zijn regeringsgezinde wil in de Staten-Generaal door te drijven tegen de toenemende druk van de openbare mening, van prins Maurits en van de Engelse gezant. In vijf samenhangende opzichten werd Oldenbarnevelt in de eerste maanden van 1617 met de oorlog geconfronteerd. Eerst kwam een verzoek om hulp van de hertog van Bouillon aan de orde. Vervolgens kwamen er klachten van de Franse regering over het optreden van agenten van die hertog, speciaal onder de Franse troepen, om desertie te bevorderen. Toen kochten beide partijen in Nederland wapens. Oldenbarnevelt heeft ook hier van het begin af ten gunste van de regeringspartij gediscrimineerd: men had nu eenmaal een verbond met Frankrijk. Wij horen niets van tegenstand in de Staten-Generaal, die er desondanks wel geweest kan zijn. Onmiddellijk hierna drongen de Engelsen aan op een gecoördineerde diplomatieke interventie ten gunste van de gevangen Condé. Ook dit wist de Advocaat te verhinderen. Eindelijk kwam het heetste hangijzer van alle: het verzoek dat Lodewijk XIII door een speciale gezant liet doen om terugzending van alle Franse troepen in Nederland of van een equivalent in Nederlandse regimenten. Oldenbarnevelt, bevreesd dat de Franse regering bij een weigering Spaanse hulp zou inroepen, wilde dit verzoek wel inwilligen. Maar Maurits en de Raad van State verzochten uitstel met het oog op de bewapening van de aartshertogen en geruchten omtrent vrede in Italië. Ondanks de Hollandse bezwaren ging de vergadering van de Staten-Generaal akkoord met dit advies van de Raad van State. Niet geheel ten onrechte schreef de Franse gezant La Noue de trage en onbevredigende afdoening van zaken toe aan de twist tussen Maurits en Oldenbarnevelt. De reactie in Parijs was zoals men die verwachten kon. Richelieu was teleurgesteld over de verkapte weigering van de Staten-Generaal en dreigde de alliantie op te zeggen of anders het maximum te eisen dat het traktaat toestond, namelijk alle Franse troepen plus vijfduizend Nederlandse, waardoor Nederland nog meer ontbloot zou worden. In april moeten hier heftige debatten over gevoerd zijn in de Staten-Generaal, maar wij hebben er geen weerslag van in de bronnen. Wij kennen alleen het resultaat, verkregen na advies van Maurits en de Raad van State: het verzoek van de Franse ambassadeurs zou aan de provinciën worden verstuurd. Een bekende verdragings tactiek als men de handen niet wilde branden.

NEMUS URBANUS, iuxta MONASTERIENSE TEMPLUM. *Het Voorhout, van de Kneuterdyk, tot de Kloosterkerk.*
avicularumque GARRIENTIUM (in nemore) AGGEREM.
Pet. Schenk del. Anfelat. cum Privilegio

Het Lange Voorhout gezien vanaf de Kneuterdyk tot voorbij de Kloosterkerk. Het tweede huis van links is het woonhuis van Oldenbarnevelt (gravure van Petrus Schenk 1702 - Gemeentearchief 's-Gravenhage).

Precies als ieder verwachten kon, was de burgeroorlog in Frankrijk eerder beëindigd dan de troepen teruggezonden. Want op 24 april had de jonge koning het zwarte schaap van de prinsen, de maarschalk van Ancre, laten vermoorden, de koningin-moeder verbannen en alle ministers afgezet. Oldenbarnevelts oude vriend Villeroy kwam weer aan de macht. De Franse regering bleef Oldenbarnevelt zijn volle steun geven.

Er is weinig waarin Oldenbarnevelts grootheid zó uitkomt als in zijn braveren van de impopulariteit, die het gevolg was van zijn Franse politiek. De vergelijking dringt zich op met de houding van prins Willem in 1583, na de Franse Furie. Ook toen het pacteren met een extreem-katholiek Frans regime, niet ten onrechte

verdacht van spaansgezindheid. Het motief in beide gevallen hetzelfde: in de strijd op leven en dood met Spanje, toen aan de gang, in 1617 kort vóór de hervatting, was het bondgenootschap met Spanjes natuurlijke vijand voor Nederland essentieel. Beide grote staatslieden wekten er de afkeer van de publieke opinie mee, en het verhoogt de tragiek te bedenken dat deze in 1617 geleid werd door de zoon en opvolger van de man die er in 1583 het slachtoffer van werd. Dat wil niet zeggen dat wij aan die publieke opinie met minachting mogen voorbijgaan. Op de korte baan was zij gerechtvaardigd. De vermindering van de legersterkte wàs bedenkelijk.

Maar het uiteindelijk belang van het Franse koninkrijk eiste voortdurend wantrouwen en waar mogelijk verzet tegen de dreigende Spaanse wereldmacht. Op de lange baan was Oldenbarnevelts politiek in het belang van de jonge Nederlandse staat, althans, zolang Spanje Openbare Vijand nummer één bleef.

Maurits had het nooit zo kunnen zien, maar nu minder dan ooit, omdat hij sinds het begin van het jaar 1617 openlijk zijn zwaard in de contraremonstrantse schaal had gelegd. Wij willen nu nagaan hoe hij daartoe gekomen is.

13 *Het sluiten der rijen*

De tolerantieresolutie, die Oldenbarnevelt er met zoveel moeite in de Staten van Holland had doorgekregen, was voor de rasechte contraremonstranten niet aanvaardbaar. Niets scheen billijker, niets verdraagzamer, maar inderdaad was de handelwijze der Staten partijdig. Door een uitspraak te doen over geloofspunten hadden zij, o gruwel, ‘de hand aan de ark geslagen’, en dit was op zichzelf voldoende, om het bij alle calvinisten grondig te verkerven. Zonder vooralsnog tot daden over te gaan, hadden de Staten bedreigd uit eigen machtsvolkomenheid predikanten af te zetten of door de steden te laten afzetten, die zich niet aan de resolutie zouden houden - je zuiverste erastianisme dat geen Geneefs theoloog kon dulden. En wat de inhoud der veroordeelde dogma's betreft: het ene (‘God auteur van de zonde’) volgde logisch uit de predestinatieleer van Calvijn, het andere (‘de mens kan uit zijn natuurlijke krachten tot zaligheid komen’) uit die van Arminius. Beide aanstotelijke gevolgtrekkingen werden door de wederzijdse predikanten ontkend, en wel volkomen te goeder trouw. Tot zover was er dus gelijkheid van kappen voor gelijke monniken. Maar in de praktijk zouden de contraremonstrantse dominees in plaatsen waar de regering remonstrant was op grond van het eerste veroordeelde dogma kunnen worden afgezet, terwijl in de contraremonstrantse steden geen arminiaanse dominees waren benoemd en deze dus ook niet voor afzetting in aanmerking konden komen. Zo waren dus in Holland honderden predikanten door de tolerantieresolutie in roeping en broodwinning bedreigd. Het is dan ook begrijpelijk dat zij na de eerste verbijstering over de grote meerderheid, waarmee deze in de Staten was aangenomen, moeite gingen doen om de tegenstand van de contraremonstrantse regenten en kerkvolk ertegen aan te wakkeren.

Oldenbarnevelt heeft die tegenstand nooit kunnen begrijpen. Hij beschouwde het verzet der bezorgde predikanten als pure rebellie en trad er met toenemende scherpte tegen op, al trachtte hij vooral in het begin overijverige stadsbesturen nog wel eens te matigen. Het vuur van de contraremonstrantse verontwaardiging, vaak vermengd met financiële belangen, zoals in Zeeland en Amsterdam, sloeg van stad naar stad en dorp over; de Advocaat trachtte ze te blussen, maar de vloeistof die hij gebruikte bleek soms olie te zijn. De branden vermenigvuldigden zich - Alkmaar, Leiden, Haarlem, Oudewater, Schoonhoven, Amsterdam, Rotterdam en Hoorn - en toen zij Den Haag, de zetel der regering, bereikt hadden, steeg het vuur hem boven het hoofd en verzwolg hem na een pathetisch gerekte tegenstand.

Deze onrust alom in Holland zocht een uitweg in een toenemend aantal libellen of pamfletten.¹ De termen waarin men elkaar uitschold werden steeds scherper, ook aan remonstrantse zijde, waar vooral Taurinus in Utrecht en Grevinchoven in Rotterdam veel ergernis wekten. De meeste en scherpste pamfletten kwamen echter, zoals natuurlijk was, van de kant van de contraremonstranten, die immers de oppositie vormden en de eerste slachtoffers van de strijd in hun gelederen telden. Dit alles deed aan de zaak van de tolerantieresolutie geen goed.

Juist door de tolerantieresolutie en de daarop gevolgde polemiek werden intussen de contraremonstranten versterkt in hun overtuiging dat alleen een Nationale Synode en niet de provinciale politieke overheid in staat zou zijn aan de geschillen een eind te maken. Het is er echter nog lang niet van gekomen. Holland en Utrecht, wellicht ook Gelderland en Overijssel, zouden altijd wel pretexten weten te vinden om niet op het rekest voor een Nationale Synode in te gaan, althans zolang Oldenbarnevelt in Holland aan de macht was. Wilde men de synode doordrijven - en men bleef daarin terecht het enige middel zien om de twist te beslechten - dan moest men niet met nederige rekesten bij de verdeelde Staten-Generaal aankomen. Clericale politiek was nodig, ondanks de begrijpelijke terughouding van vele dominees die zich niet voor politiek geschapen achtten. Een formidabele contraremonstrante partij moest gevormd worden, die door haar macht gezag afdwong. Reinier Pauw en Gerrit Witsen uit Amsterdam waren de aangewezen leiders, de Zeeuwen de aangewezen secondanten. In Friesland had men in de stadhouder Willem Lodewijk een machtige steun, maar

1 De catalogus van Knuttel telt voor 1613 en 1614 telkens ongeveer 50 nummers, voor 1615: 80, voor 1616 bij de honderd, voor 1617: 175, in 1618 zelfs meer dan driehonderd.

in de Staten was Leeuwarden recalcitrant. In Groningen behoefde men slechts de eeuwig harrewarrende stad en ommelanden te verenigen in de strijd voor de goede zaak. Dan kwam Gelderland aan de beurt, waar het kwartier Nijmegen dwars lag. Was die provincie eenmaal goed in het contraremonstrantse kamp, dan beschikte men over een meerderheid in de Staten-Generaal, hetgeen een stap voorwaarts was, al bleef een meerderheid zonder Holland altijd een precaire zaak.

Om in Holland zelf aan de macht te komen diende men allereerst de dolerende kerken straf te organiseren, natuurlijk ook weer onder leiding van Amsterdam als de grootste en rijkste orthodoxe gemeente. Doch in Den Haag, niet-stemhebbend dorp, maar om meer dan één reden belangrijker dan vele stemhebbende steden, was nog geen orthodoxe afscheiding. Van het grootste belang was het, ook daar een afscheiding te bewerkstelligen, die de boze Amersfoortse draak in zijn hol zou tarten en wellicht, in de gedaante van prins Maurits, de Sint Joris zou verwekken die het monster voorgoed zou vellen.

Want zonder Maurits als eminent partijhoofd zou het niet gaan. Hij beschikte over de gewapende macht, en het gebruik daarvan zou nodig zijn om de overmoed der regenten, verscholen achter hun legaliteit, te knotten. Maurits had zich evenwel nog nooit uitgesproken.

Het was niet gemakkelijk in Den Haag een afscheiding te veroorzaken. Van de vier predikanten gaf daar alleen Uyttenbogaert, die als hofprediker in regeringskringen zeer gezien was, aanleiding tot ergernis. De hoop van de orthodoxe partij was op de jongste predikant Rosaeus gericht. Men moest wachten tot 6 september 1615 eer Uyttenbogaert zich evenwel bloot gaf in een preek over Marcus VI:34.² Een felle pamflettenstrijd volgde en ondanks alle bemiddelingspogingen bleef Rosaeus op 11 oktober weg van het Avondmaal dat door Uyttenbogaert bediend werd. Het was hetzelfde patroon als men menigmaal gezien had. De afscheiding lag in het verschiet. Maar in Den Haag duurde het langer omdat het nu eenmaal de residentie was: vele aanzienlijke Hagenaren werd eerst om bemiddeling gevraagd.

In de decembermaand van 1615 ontvielen Oldenbarnevelt zijn Friese bondgenoten. Toen ook in het remonstrantse Leeuwarden de twisten hoog opliepen, was Willem Lodewijk van plan een wetsverzetting te regelen. Oldenbarnevelt had dit

2 'En Jezus uitgaande zag eene grote schare en werd innerlijk met ontferming bewogen over hen, want zij waren als schapen die geen herder hebben; en hij begon hun vele dingen te leeren'.

willen voorkomen, hij wist de Staten-Generaal met een krappe meerderheid voor een bezending te winnen. Maar deze inmenging in Friese binnenlandse aangelegenheden werd hem bepaald niet in dank afgenomen. Bovendien kwam hij te laat: Willem Lodewijk had snel een contraremonstrantse magistraat benoemd. Een bijkomend gevolg van de Leeuwarder twisten was dat Willem Lodewijk, die zich in zijn autoriteit bedreigd had gevoeld, zich van nu af heftiger dan ooit met de godsdienstgeschillen begon in te laten en Maurits telkens maande hetzelfde te doen.

Nu de twisten tot de residentie van de Staten waren doorgedrongen, meenden deze het niet aan de Haagse magistraat te kunnen overlaten er een eind aan te maken. Dat twee ambtsbroeders in dezelfde gemeente op de preekstoel tegen elkaar uitvoeren en geen Avondmaal uit elkaars hand ontvingen was een schandaal, dat niet getolereerd kon worden. Of de ene of de andere moest wijken. Want in het door de orthodoxen beoogde systeem van de staatskerk was het ondenkbaar dat de overheid tegelijk twee elkaar verketterende kerken zou erkennen en betalen. Het was een zuiver partijgeschil, waar heel Holland, ja heel Nederland, naar keek.

Twee weken gaven de Staten Rosaeus de tijd om zich te bedenken. Pogingen van Oldenbarnevelt om te voorkomen, dat zijn zaak op de spits werd gedreven, faalden. Want toen Rosaeus, halsstarrig, aan een verzoening opzettelijk onaannemelijke voorwaarden verbond, werd hij op 12 februari 1616 geschorst. Hij ging onmiddellijk in Rijswijk preken, waar de orthodoxe predikant hem klaarblijkelijk gaarne predikbeurten afstond. Velen volgden hun voorganger; drommen 'slijkgeuzen' trokken er iedere zondag heen, met aan het hoofd enige raadsheren uit Hof en Hoge Raad en de latere fiscaal in Oldenbarnevelts proces, Anthony Duyck.

Zoals Uyttenbogaert gevreesd had, verwekte de Haagse scheuring in heel Holland geweldige opschudding. De ganse partij maakte zijn zaak tot de hare. Rosaeus bedierf deze evenwel bij de publieke opinie door heftige uitvallen tegen overheidspersonen. De pamflettenstrijd woedde heviger dan ooit, ondanks het plakkaat tegen libellen van de Staten van Holland, dat in Amsterdam niet werd gepubliceerd noch toegepast. De woelingen gingen overal onverminderd voort. Wij dienen hierbij niet te vergeten dat de oppositie tegen Oldenbarnevelt nog heel wat andere motieven had dan alleen de godsdienst. Amsterdam, als voornaamste 'deviezentrekker' van de Republiek, eiste dat zijn belangen de vaste ondergrond vormden van de in Den Haag gevoerde politiek. In Den Haag had men echter

andere overwegingen, of het nu Oldenbarnevelt, Maurits of Frederik Hendrik was die er de lakens uitdeelde. De geschonden religieuze en economische belangen speelden voortdurend door elkaar. Nimmer bleek dat zo duidelijk als in de zomer van 1616, toen de verontwaardiging van Amsterdam enerzijds oplaaide over de door de Staten bezorgde druk van een voor de Tolerantieresolutie pleitende oratie van De Groot, anderzijds over de door Oldenbarnevelt gedane belastingvoorstellen, die in de nazomer weer tot moeilijkheden aanleiding gaven. Weer kwamen verdenkingen op of de hele remonstrante rel niet door Spanje was uitgelokt met het doel door scheuring in de heilige kerk scheuring in de staat te verwekken. Amsterdam besloot, van dit gezichtspunt uit, samen met de drie andere opposerende steden - Enkhuizen, Edam en Purmerend -, Maurits om raad te vragen in de godsdienstkwestie. Raad vragen betekende hier eigenlijk raad geven, maar Maurits had enige tijd nodig om volgens de gegeven raad te handelen.

In deze tijd ging Oldenbarnevelt zelf op kondschap uit bij de tweede hoofdvijand, Zeeland. Op 13 mei vertrok hij daarheen voor het huwelijk van zijn jongste zoon, die 24 april ondertrouwd was met een kleindochter van de grote Marnix. Dit deftige huwelijk was alleen op politieke gronden gesloten en heeft geen der beide partijen enig geluk gebracht, maar wel aanleiding tot praatjes gegeven. Als huwelijksgeschenk kreeg de woelzieke Willem de heerlijkheid Stoutenburg toegewezen, onder welke naam hij in de geschiedenis bekend is gebleven.

Oldenbarnevelt werd in deze tijd door de publieke opinie verantwoordelijk gesteld voor alle vervolgingen die hier of daar tegen de dolerenden werden ingesteld. Doch er zijn meer en meer tekenen die erop wijzen, dat hij van het voorjaar 1616 af is gaan remmen. Het was te laat. De door hem ontketende beweging was hem over het hoofd gegroeid, en zoals dat zo dikwijls gebeurt, de leider werd meegesleept door zijn extremistische volgelingen.

Oldenbarnevelt voelde zich door die ontwikkelingen ontmoedigd en meer dan ooit gekweld door de oude dag. Hij verzocht de Staten van Holland hem te ontlasten van hun vertegenwoordiging in de Staten-Generaal. De eerste rol die hij daar met name in buitenlandse zaken vervuld had, leek uitgespeeld. Drie provinciën, Zeeland, Friesland en Groningen, volgden zijn leiding niet meer; van twee andere, Gelderland en Overijssel, begon de trouw door de godsdiensttwisten twijfelachtig te worden. Maar wat misschien het ergste was: op zijn eigen Hollands team kon hij niet meer rekenen. Amsterdam en Dordrecht vormden

steeds een deel van de Hollandse afvaardiging, en beide steden stonden nu in hoge mate kritisch tegenover zijn binnenlands, en daardoor ook tegenover zijn buitenlands beleid.

De Staten van Holland lieten hem evenwel niet gaan. De Franse crisis maakte de aanwezigheid van een ervaren stuurman aan het roer meer dan ooit noodzakelijk.

Het nieuwe jaar 1617 zou ‘het jaar van geweld’ worden. De ‘tuymelgeest, dochter van de Nacht’³ was de laatste jaren hand over hand toegenomen. Naast het lagere volk in de steden waren het vooral de vreemdelingen, en onder deze de Vlamingen in de eerste plaats, die tot scheuring dreven. De Aerssens, Usselincx, Plancius, Gomarus kwamen uit het Zuiden. Velen van hen vreesden een verlenging van het bestand, die hun de terugkeer onmogelijk zou hebben gemaakt. Ook waren zij meer dan de ingeborenen geneigd de vervolging van de Staten gelijk te stellen met die van de inquisitie, welke hen van huis en hof verdreven had. De agitatie nam hand over hand toe. Ook Maurits begon als zijn overtuiging uit te spreken dat het geschil niet dan met de wapenen tot oplossing zou kunnen komen. Nog had hij te veel respect voor de legaliteit om het leger te gebruiken. Maar voor hoe lang nog?

Een minder beginselvast staatsman zou onder deze omstandigheden zijn tegenstand tegen een Nationale Synode hebben opgegeven. Maar een Nationale Synode die kerkelijk beslissen zou over wat tot de competentie van de overheid behoorde, streed met Oldenbarnevelts rechtsgevoel. Ook hier weer, als zo dikwijls waar een rechter ontbreekt, was het recht - althans het subjectieve rechtsgevoel - de vijand van de vrede. Oldenbarnevelt zag de in 1617 naderende strijd tegemoet, niet onverschrokken, maar wel onwrikbaar.

In de loop van dat jaar zou het - door een kettingreactie, die begon met de lastige Haagse dominee Rosaeus - ertoe komen dat hij in de ogen van het volk des doods schuldig was. Toen de winter kwam, wilden de slijkgeuzen die nog altijd in Rijswijk kerkten, weer een eigen kerk in Den Haag hebben. Alle rekestten aan de Staten van Holland werden echter afgeketst. Hoe het er toe kwam, is niet bekend, maar de Haagse contraremonstranten legden de hand op een oude kloosterkapel in zuidelijk Den Haag, genaamd de Proostdij, die zij gingen inrichten om als eigen kerk te dienen. De magistraat liet de Proostdij sluiten, hetgeen de verbittering deed stijgen. Men smeedde revolutionaire plannen om de

3 Uit een gedicht van Jacob Cats.

Grote Kerk in te nemen en de tegenartij buiten te sluiten. Voorlopig wist men zichzelf te behelpen, en kerkte men bijvoorbeeld op 14 januari 1617 al à l'improviste ten huize van Enoch Much, particulier boekhouder van Maurits, wat de verdenking wekte dat Maurits er van wist. Een buitengewone vergadering van het Hof van Holland werd nu belegd om scheuring in de kerk te voorkomen. Maurits werd verzocht aanwezig te zijn. De waarnemend president vroeg aan de Prins een deel van zijn lijfwacht of troepen ter beschikking te stellen om de kerkdiensten te beletten. Maar Maurits weigerde, antwoordend dat die ergens anders voor dienden. Op een buitengewone vergadering van Gecommitteerde Raden met Hoge Raad, Hof van Holland en Rekenkamer plus Haagse magistraat beloofde Maurits wel zijn medewerking, niet met wapenen, doch door zijn invloed op de leiders van de doleantie, echter op voorwaarde dat een regeling getroffen werd waarbij de contraremonstranten op hun beurt in de Grote Kerk mochten laten preken door een dominee te hunner keuze, mits niet Rosaeus. Een eigen kerkeraad, waarvan sprake was, zouden zij dan niet aanstellen. De dolerenden schijnen beloofd te hebben zich hieraan te onderwerpen. Dat betekende voor de volgende zondag, dat zij weer naar Rijswijk moesten.

In feite was er sprake van een nederlaag voor Oldenbarnevelt, die zijn tolerantiebeginsel: één Avondmaal voor alle gereformeerden, met voeten getreden zag. Vooral ook omdat Maurits zich steeds heftiger voor de contraremonstranten uitsprak. Deze vergadering van 13 januari is met recht een keerpunt in de godsdiensttwisten genoemd. Maurits had zijn weigering gemotiveerd met de woorden van zijn in 1585 aan de Staten van Holland en Staten-Generaal afgelegde eed, waarin de beperkende bepaling stond: 'die bij de Unie ende handthoudinge van de Gereformeerde Religie sullen blyven'. Hieruit was zijdelings af te leiden dat hij nu ook deze gereformeerde religie in Holland moest voorstaan. Maurits vatte de eed zo op. Hiermee had de stadhouder ten laatste openlijk en zonder reserves de partij van de contraremonstranten gekozen. Er is geen reden te veronderstellen dat hij zich hierbij uitsluitend liet leiden door haat tegen Oldenbarnevelt of door de inblazingen van diens vijanden. Wel is het vrij zeker dat overwegingen van buitenlandse politiek een grote rol hebben gespeeld. Deze januarimaand⁴ was die waarin het duidelijk werd, dat Oldenbarnevelt alles op alles zou zetten om de spaansgezinde Franse regering te steunen tegen de opstandelingen, waarbij zich vele hugenoten hadden aangesloten. Anderzijds mogen we

4 Zie boven p. 207.

Maurits' godsdienstige oprechtheid niet onderschatten. Vervuld van groot respect voor de orthodoxe religiositeit van Willem Lodewijk zal ook Maurits wel het wijd en zijd verbreide geloof dat de predestinatie het fundament vormde, zijn gaan delen.

Maurits' optreden was beslissend, niet alleen, zelfs niet hoofdzakelijk, omdat hij 'zijn stalen kling in de weegschaal wierp' zoals Vondel in zijn gedicht stelde,⁵ maar vooral door het immense prestige dat van de overwinnaar van Nieuwpoort, zoon van de Vader des Vaderlands uitging. Na deze dertiende januari had Oldenbarnevelt geen kans meer.

De contraremonstranten hielden zich evenwel niet aan het overeengekomen compromis. Zij kozen toch een eigen kerkeraad en sommigen kerkten weer bij Enoch Much thuis. Het onderling wantrouwen groeide. Aan de hun welgezinde Carleton, de Engelse gezant, vroegen zij vervolgens permissie om de Gasthuiskerk, de Engelse kerk, te mogen gebruiken. Dit werd hun toegestaan en de scheuring was voltrokken.

Maurits bleef de Hofkapel bezoeken, waar Uyttenbogaert iedere zondag irenische preken hield. Maar het Avondmaal nam hij niet meer uit diens hand.

Niet alleen in Den Haag, maar ook in andere steden, zoals in Brielle, kwamen op soortgelijke wijze scheuringen tot stand. In Brielle weigerde daarbij de commandant van het garnizoen op te treden bij onlusten op bevel van de magistraat. Alleen bij expresse-orders van Maurits zou hij handelen. Een houding, die Oldenbarnevelt met zoveel woorden afwees.

Carleton volgde al deze twisten met grote en toenemende aandacht. De buitenlandse zaken, met name de Engelse, leden onder de voortdurende preoccupatie van Oldenbarnevelt met de godsdiensttwisten, naast de problemen met de Franse troepen. Het Engelse belang eiste dat er een eind aan kwam. Carleton bood daarom in februari 1617 zijn bemiddeling aan. Maar een werkelijk neutrale houding nam hij niet aan. Dat bleek vooral toen Oldenbarnevelt en Carleton al snel slaags raakten over de vraag wie de twisten begonnen was, Arminius of de onverdraagzame calvinisten. Carleton hield stijf en strak het eerste vol en maakte zich alleen al daardoor als bemiddelaar onmogelijk. Oldenbarnevelt vond hier wat op: hij vroeg als tegenwicht ook Franse bemiddeling. Voor Carleton waren deze valse broeders echter onaannemelijk.

In de maand maart werd door twaalf aaneengesloten remonstrantse predikanten

5 Vondels Werken II, p. 568: 'Op de Weegschael van Holland'.

bij de Staten van Holland een rekest ingediend, dat onder de naam ‘Tweede Remonstrantie’ bekend geworden is. Het betoogt met veel vertoon van geleerdheid, en in zekere zin toch wel onweerlegbaar, dat het arminianisme geen nieuwlichterij is, maar zo oud als het Christendom, en in de Reformatie teruggaand op Melanchton. Aarts-conservatief als men in die tijd was, verweerde Oldenbarnevelt zich steeds heftig tegen de beschuldiging van nieuwigheden te willen invoeren. Dit remonstrantse stuk was een antwoord op een ‘akte van separatie’ die onder de indruk van de Haagse gebeurtenissen door een aantal aaneengesloten gomaristische predikanten was opgesteld. Daarin zei men alle kerkelijke gemeenschap te verbreken met remonstrantse predikanten en met hen heulende kerkeraden. Twee Amsterdamse predikanten werden de boer op gestuurd om propaganda voor deze steile houding te maken. In de grote steden hadden deze apostelen niet veel succes, maar in de kleinere leidde met name het optreden van Triglandt tot een verscherping van de toestand, die een spoedige overwinning van de vromen in uitzicht scheen te stellen. Zo gingen ook in Schoonhoven en Oudewater de contraremonstranten ertoe over een afgescheiden Avondmaal te houden.

De houding van Maurits werd steeds krachtiger. Hij werd hierin gesterkt door Willem Lodewijk, die hem in een reeks brieven bezwoer toch een eind te maken aan de verdrukking van de vromen, niet alleen in Frankrijk - de crisis over de Franse troepenlanding was in aantocht - maar vooral ook in Holland. Op te merken is dat Willem Lodewijk in deze passage als doel van dit krachtige optreden mede, zij het eerst op de derde plaats, telt het behoud van de eigen persoon der beide neven. Zij hadden inderdaad reden bezorgd te zijn, zo al niet voor hun leven, dan toch voor het behoud van hun positie. Angst en wantrouwen zullen hun handelingen in de komende twee jaar beheersen. Het laatste komt uit in een kanttekening die de Friese stadhouder eigenhandig toevoegde aan zijn brief van 20 maart, die hij aan zijn secretaris gedicteerd had. ‘Qui peut douter’ - had hij gedicteerd - ‘que tout cela ne tend pour préparation du changement en l'Estat?’⁶ Doch Maurits had de aansporing nauwelijks nodig. Tijdens de hele Statenzitting die van 24 februari tot 23 maart duurde, heeft hij alles gedaan om Oldenbarnevelts plannen te dwarsbomen en zijn val voor te bereiden. Ongegronde verdachtmakingen verbitterden de sfeer dusdanig, dat men twee maal 's middags

6 ‘Wie kan eraan twijfelen dat alles slechts gaat om de voorbereiding van een omwenteling in de Staat?’.

niet in staat was te vergaderen om te bekomen van de emoties van de ochtendvergadering.

De Gasthuiskerk, waar de uit Beyerland beroepen Swalmius sinds januari voor de dolerenden preekte, was al van het begin af te klem voor de toeloop; mede door Maurits' houding die het gomarisme fatsoenlijk had gemaakt. Maurits wilde daarom een oude gedesaffecteerde kerk, die als wapenmagazijn gebruikt werd, de zogenaamde Kloosterkerk aan het Voorhout, voor de dolerenden doen inrichten. Maar Staten en Haagse magistraat stond hun geen eigen kerk toe; de Kloosterkerk zou naast de Grote Kerk in gebruik genomen worden en remonstrantse en contraremonstrantse predikanten mochten in beide gebouwen om de beurt preken. Maurits vatte dit als een persoonlijke belediging op.

In dezelfde tijd raakte Oldenbarnevelt in conflict met de aangewezen verdedigers van de legaliteit, de hoven van justitie. Sinds lang was er een geschil tussen de rechterlijke en uitvoerende macht over de rechtspositie van uitgewezen, ontpoonerde of ontschutterde burgers. Waren klachten over deze politieke beslissingen bij de rechterlijke macht ontvankelijk? Oldenbarnevelt dacht van niet. Hij wenste de politieke leiding te behouden zonder onderworpen te zijn aan rechterlijke controle. Daar kwam bij dat een meerderheid van de raadsheren in Hof en Hoge Raad min of meer contraremonstrantse sympathieën toonde. Tot nu toe hadden de Staten de rechterlijke macht gelast zich van ingrijpen te onthouden - 'handsluiting' genaamd -. In de winter van 1616 op '17 leidden de veelvuldige uitzettingen echter tot zóveel contraremonstrantse klachten, dat er een bedenkelijke geur van onrecht door het land woei. Op 9 maart 1617 verscheen de Hoge Raad dan ook collegialiter in de vergadering van de Staten om te klagen. Oldenbarnevelt beloofde er wat aan te doen, maar hij slaagde er niet in Hof en Hoge Raad te temmen. In het volgende jaar zou hij er de zure vruchten van plukken. Op de buitenlandse politiek had de binnenlandse onenigheid natuurlijk een funeste invloed. Vooral Jacobus I zag daarin gevaar: hij vreesde dat door scheuring in de Republiek het eeuwige spookbeeld van zijn politiek werkelijkheid zou worden, een mogelijk samengaan van Frankrijk en Spanje. Daarom besloot hij, op aandringen van Carleton, een brief te schrijven aan de Staten-Generaal om zijn standpunt te verduidelijken. Partijkiezen in het geschil over de vijf punten mocht de koning niet. Wel gaf hij als zijn mening weer, dat alleen een Nationale Synode bevoegd was het geschil te beslechten. Maar Oldenbarnevelt en zijn medestanders dachten zich niet aan zijn brief te hoeven storen, gezien zijn vroegere tegengestelde uitingen.

N A M E N
Der vier-en-twintig gedelegeerde
R E C H T E R S
VAN DEN ADVOKAAT
JOHAN VAN OLDENBARNEVELT:
Bij den Ambassadeur van Vrankrijk BEULS genoemd:
Vaar voor ieder vier-en-twintig hondert guldens heeft geveet.

<p>HENRIK VAN ESSEN, Wegens 't Hertogdom Gelder.</p> <p>NIKOLAAS DE VOOGT, Burgemeester van Amstelveen.</p> <p>NIKOLAAS KROMHOUT, Procurator van Holland, Zeeland, en West-Indien.</p> <p>ADRIAAN JUNIUS, HENRIK ROZA, PIETER KOUWENBURG VAN BELGIE, Raden van Holland, Zeeland, en West-Indien.</p> <p>ADRIAAN VAN SWIETEN, Rajso van Rijpland.</p> <p>HUGO MUIS VAN HOLI, Schaep van Dordrecht.</p> <p>AREND MEINERDSE, Burgemeester van Harlem.</p> <p>GERARD REUKERSZ. VAN ZANTEN, JAKOB VAN BROEKHOVEN, Lousiers, Gecommitteerde de Staten.</p> <p>REINIER PAAUW, Burgemeester van Amstelveen.</p>		<p>PIETER JANSZ. SCHAGEN, Voorlichter tot Alkmaar.</p> <p>AALBRECHT BRUINING, Secretaris van Friesland.</p> <p>ADRIAAN MANDEMAKER, Voor de Prins van Zeeland.</p> <p>JAKOB SCHOTTE, Burgemeester van Middelburg.</p> <p>ADRIAAN FLOOS, Van Utrecht.</p> <p>ANSELMUS ZWELMIUS, Pastor van Utrecht.</p> <p>JAN VANDEN ZANDEN, Dokter in de Rechten, Van Vriesland.</p> <p>RIEK AITZMA, Burgemeester van Leeuwarden.</p> <p>VOLKERT SLOOT, Tijl Volterren, Gecommitteerde.</p> <p>JAN VAN HEMERT, Burgemeester tot Drenthe.</p> <p>GOOZEN SCHAPPER, Raden-kenner tot Groningen.</p> <p>ICHTO GOKKINGA, Schaep van de Oversteden.</p> <p>PIETER VAN LEEUWEN, Fiskal van Utrecht.</p> <p>SILLA, Fiskal van Amstelveen.</p> <p>KAREL NIJS, Geweldighe Provoost.</p>
--	---	---

DE'N OLDENBARNEVELT, die, in den Krijgen Vrede,
Zijn God, en lijd, om diessel van 't Vaderland behield,
Die Hollandt Eer bewaarde en voor haar Vrijheid strek;
Die Spanjes Dwing'landij en Meester Hoogmoed brak;
Die Geld verichafte en Raad, die zonder schuld mocht loeven,
En op het Hof schavot verlaten Kap en Leven,
Verdoemt, van Raad-Raad, als was hij een Verrader;
Die God de Wraak beval, en hier 't Staats-Marschal.

1374

Portret van Oldenbarnevelt naar Miereveld, met de namen van de 24 rechters, 1619 (Rijksmuseum Amsterdam, collectie Muller 1347^b).

Nu nam Carleton twee maatregelen om de indruk van de brief te versterken. Ten eerste liet hij hem drukken, tot verontwaardiging van Oldenbarnevelt en de zijnen, die vonden dat dit niet op straat moest worden gebracht. En ten tweede wakkerde hij de ontevredenheid van Zeeland en Friesland aan. Dit leidde, zoals we zullen zien, tot een collectieve stap van vier provinciën bij Holland in de zin van Jacobus' brief, een stap die de volgende fase van de godsdiensttwisten inleidde.

De 'linkerzijde' was geladen over orders van Maurits aan het Brielse garnizoen om geen gehoor te geven aan een eventueel bevel van de magistraat om tegen de dolerenden op te treden. Nu rees een nieuw spookbeeld aan de horizon. Als men namelijk op de garnizoenen niet kon rekenen om contraremonstrantse onlusten te bedwingen, moest men op andere maatregelen bedacht zijn. Juist tijdens de Statenvergadering van april 1617 kwamen berichten binnen over nieuwe onlusten in Amsterdam, Haarlem, Oudewater en Heusden. Overal seipelde nattigheid binnen die de poten der regentenzetels aantastte. Op de schutterijen kon men niet vertrouwen. Zij waren toch al niet geneigd op medeburgers te schieten, en bovendien waren zij een afspiegeling van de meerderheid van de burgerij, die in de meeste steden contraremonstrant was. Het lag voor de hand in deze omstandigheden over te gaan tot het aannemen van waardgelders, stadssoldaten in gage en eed bij de stadsbesturen, die al sinds meer dan honderd jaar in geval van nood geworven werden.

Op 15 februari was al een aanschrijving van Gecommitteerde Raden aan de steden uitgegaan, om op hun inwendige veiligheid bedacht te zijn. Het eerst reageerde Den Haag, waar men weliswaar geen waardgelders aanstelde, doch de eed van de schutterij veranderde: in plaats van aan de grafelijkheid moesten de schutters voortaan trouw zweren aan de magistraat 'envers et contre tous'⁷ zoals Carleton het uitdrukt. De contraremonstranten onder hen weigerden de nieuwe eed, zodat slechts een remonstrantse, betrouwbare schutterij overbleef, die op 3 mei 1617 werd gemonsterd en de nieuwe eed aflegde. Hierdoor was aan de stemhebbende steden het voorbeeld gegeven van een niet meer aan de opperbevelhebber onderworpen strijdmacht. Hoe Maurits zich daarbij voelde laat zich denken.

Na Den Haag was Amsterdam de eerste stad die beveiligingsmaatregelen nam. Voor betere controle bouwde men er vier nieuwe schutterswachthuizen. Ook in de contraremonstrantse steden in Noord-Holland nam men dergelijke maatre-

7 'Tegen iedereen'.

gelen, die door de remonstranten als provocatie werden beschouwd en mede aanleiding gaven tot het aannemen van waardgelders in Rotterdam en Haarlem. In april had, op het voorbeeld van koning Jacobus, ook Zeeland besloten tot interventie. Er werd een deputatie ad hoc naar Den Haag gestuurd onder leiding van de vertegenwoordiger van de Eerste Edele, de fel calvinistische réfugié uit Doornik, Jacques de Malderee. Hoofddoel van de deputatie zou het aandringen op een synode zijn. In afwachting van die synode verzocht men Holland maatregelen te nemen tegen degenen die verder ketterden dan de vijf punten. Enkele dagen na Zeeland kwamen ook Friesland, Groningen en Gelderland in de Staten van Holland op toestemming tot een Nationale Synode aandringen. De contraremonstrantse partij bleek nationaal georganiseerd te zijn. Als regisseur zullen wij ons Maurits te denken hebben of iemand uit zijn omgeving (Aerssen?). In Den Haag pleegden de vier deputaties overleg. Zij realiseerden zich dat zij nu een meerderheid in de Staten-Generaal vormden. Voorlopig wonnen de vier provinciën met hun interventie, dat de al dan niet toestemming tot een Nationale Synode onder de punten van reces werd opgenomen, waarmee de Staten van Holland op 27 mei scheidden. Op 6 juni kwam dit college weer bijeen met volledige en, natuurlijk, tegenstrijdige last over hetzelfde onderwerp. Weer volgden dagenlange vruchteloze debatten.

Op 15 juni kwam de zaak van de Nationale Synode in de Staten-Generaal aan de orde. Oldenbarnevelt betoogde dat zijn provincie over de zaak ‘besogneerde’ en daarom niet ‘geprecipiteerd’ wenste te worden. Daar ook Overijssel nog niet gelast was, werd de zaak aangehouden tot 27 juni. Toen besloot men op 16 augustus terug te komen om praktische maatregelen ter voorbereiding van de synode te treffen: een besluit, met vier tegen drie stemmen genomen.

In deze dagen had Oldenbarnevelt weer een aanvraag om ontslag gelanceerd uit ergernis over de tegenstand die vijf steden, Amsterdam, Enkhuizen, Edam, Purmerend en ditmaal ook Dordrecht, boden aan zijn plan tot heling van de scheur in de Haagse kerk. Misschien was het hem deze keer ernst. Zijn gezondheid was achteruitgegaan; persoonlijke beledigingen werden op straat uitgestrooid; zijn vijanden pakten zich samen als evenzoveel donkere wolken. Ondanks zijn optimisme moet hij hebben ingezien dat zijn leven gevaar liep. Maar hij was het slachtoffer geworden van zijn zo vaak - welgeteld negen maal - toegepaste taktiek om ontslag te vragen als pressiemiddel om een motie van vertrouwen uit te lokken. Men geloofde hem ook ditmaal niet en de Statenmeerderheid dwong de afgeleefde man zijn post te blijven bekleden.

Op donderdag 6 juli kreeg Oldenbarnevelt bezoek van de raadsheer Nicolaes Kromhout, een gematigd man, die als vertrouwensman van de dolerenden optrad. Hij vroeg namens hen om spoedige opening en restauratie van de Kloosterkerk. Oldenbarnevelt hield vast aan zijn voorwaarden dat de kerk door beide partijen om beurten gebruikt zou worden, maar legde de nadruk op zijn bereidwilligheid de gomaristen kerkdiensten naar hun smaak te gunnen. Tijdens zijn verhoren bracht hij Kromhout, die een van zijn rechters was, dit gesprek in herinnering als bewijs dat hij nooit een vijand was geweest van de contraremonstranten, hun religie of hun leer. ‘Mogende met waarheit zeggen’, voegt hij eraan toe, ‘dat hij die differenten op te leer... niet op het tiende deel zoo veel behertigt heeft, als 't stuck van de auctoriteit van mijn heeren de staaten, om kerkelijke wetten en ordonnantién te maken’.

Kromhout kan slechts meewarig het hoofd geschud hebben, toen de beklagde zijn getuigenis inriep. Want die ‘auctoriteit’, in zoverre zij bestond in het vaststellen van de grenzen der tolerantie, was nu juist een hoofdpunt in de godsdienstige overtuiging van de contraremonstranten, althans van de meest principiëlen onder hen.

Toen Kromhout rapport had uitgebracht over zijn vruchteloze onderhandeling besloten, de dolerenden, al dan niet met zijn voorkennis, het recht in eigen hand te nemen. Zondagochtend 9 juli kraakten zij het kerkpand; 2.400 à 3.000 mensen woonden daar die dag twee diensten bij.

In zijn huis aan de overkant kon Oldenbarnevelt tandenknarsend de rebellen aan het werk zien en hun uitdagend gezang horen. Openlijke tarding van het wettig gezag - krachtige maatregelen waren dringend nodig. Maar welke?

Onder zijn ogen kwamen Haagse notabelen, gedreven hetzij door geloofsijver, hetzij door ambitie, naar de Kloosterkerk om haar te betimmeren en van betere zitplaatsen te voorzien, waardig om een volgende zondag de Prins en de bloem van de Haagse aristocratie in haar ruimten te ontvangen. Velen die tot nog toe de Grote Kerk hadden bezocht liepen nu naar de dolerende gemeente over, onder leiding van ds. Lamotius, die op de befaamde negende juli geweigerd had het Avondmaal uit handen van Uyttenbogaert te ontvangen.

Algemeen nam men aan dat de uiteindelijke overwinning van de contraremonstranten een zaak van weken was. Louise de Cohgny dacht er anders over. Zij zag het tot een afzetting van haar stiefzoon komen. Maurits was voor die bezorgdheid niet ontoegankelijk, en dit was de reden dat, toen hij op 23 juli de hachelijke

kerkgang naar het Voorhout waagde, zijn stiefmoeder en zijn broer permissie kregen, ja aangemoedigd werden, de kerkdiensten van Uyttenbogaert in de Hofkapel te blijven bezoeken. Frederik Hendrik bleef daardoor beschikbaar voor het stadhouderschap als de remonstranten in Holland tot het uiterste overgingen.

Het is deze angst voor verlies van zijn ambt, die Maurits' voorzichtigheid in het nu volgende jaar verklaart, een voorzichtigheid die Oldenbarnevelt veroorloofde de hopeloze tegenstand nog dertien maanden vol te houden. Viermaal heeft Maurits in die tijd zijn militaire macht en invloed gebruikt voor acties van twijfelachtige wettigheid. In september veranderde hij het garnizoen in Brielle, in januari 1618 verzette hij de wet in Nijmegen, in juli dankte hij de Utrechtse waardgelden af, en in augustus nam hij vier kopstukken van de tegenpartij gevangen. Na ieder van deze locale ingrepen wachtte hij af hoe het uit zou pakken, vóór hij zich tot een volgende stap opmaakte. De voornaamste reden van deze Cunctator-handelwijze⁸ was echter ongetwijfeld de buitenlandse politiek. Sneller en krachtiger ingrijpen waarborgde een snellere binnenlandse overwinning, maar niet zonder bloedige strijd. Van een burgeroorlog konden de Spanjaarden profiteren. De Prins is op zijn doel afgestevend langs de weg die hij de juiste achtte, zonder zich te laten ophitsen door opgewonden medestanders. Oldenbarnevelt achtte tegenmaatregelen noodzakelijk, nadat Maurits met gepluimd gevolg op 23 juli naar de Kloosterkerk was getogen, en deed gedurende het vakantiereces in augustus door de Hollandse Staten een resolutie aannemen die alarm moest blazen voor de zorgelozen onder de steden. Deze resolutie, die als de 'Scherpe Resolutie' de geschiedenis is ingegaan, bevatte drie maatregelen om aan de kerkelijke onrust en de dreigende contraremonstrantse staatsgreep het hoofd te bieden. Hiertoe werden vooreerst alle steden gemachtigd, indien zij het nodig vonden, waardgelden aan te nemen. Ten tweede werd aan de Hoven van Justitie voor de zoveelste maal verboden zich te bemoeien met hetgeen burgemeesters en regeerders der steden dienaangaande (het lichten van waardgelden? of de godsdienstige onrust in het algemeen?) zouden doen ordonneren of executeren. Alle beschikkingen van het Hof of de Hoge Raad te dezer zake werden 'nul ende van onwaerde' verklaard, 'sulcx dat niemandt daer aen sal wesen ghehouden'. Verder moest ieder die in de eed van Staten of steden stond

8 Cunctator is Fabius Maximus, wiens tactiek om tegen de vijand geen slag te leveren in de tweede Punische Oorlog (219-201 v. chr.), maar hem af te matten, hem de bijnaam Cunctator of Talmer bezorgde.

zich laten gebruiken om de door dezen gegeven bevelen tot handhaving van de openbare orde na te komen. Met name zou dit gelden voor de in Holland gelegerde troepen, aan wie gelast werd gehoorzaam te zijn ('oock niet teghenstaende eenighe andere bevelen' - namelijk van Maurits) aan de bevelen van de Staten en van de magistraten der steden waar zij in garnizoen lagen.

Op de volgende dag lichtte Maurits zijn bezwaren tegen de resolutie toe met de mededeling dat hij er zich ook in de Raad van State en in de Staten-Generaal over zou beklagen. Maurits' protest werd voor kennisgeving aangenomen.

De 'Scherpe Resolutie' heeft bij tijdgenoot en nageslacht een slechte pers gehad. Niet geheel terecht. De resolutie stelde niets nieuws voor, maar drukte slechts uit wat sinds vele maanden Oldenbarnevelts politiek was geweest. Zij heeft evenwel vele gematigden de partij van Oldenbarnevelts tegenstanders doen kiezen, maar dit was slechts een kwestie van tijd.

In zijn waardgelderspolitiek hinkte Oldenbarnevelt op twee gedachten. Oorspronkelijk was de bedoeling dat zij als hulppolitie zouden fungeren om de onbetrouwbaar geworden schutterijen te vervangen bij contraremonstrantse stoutigheden. Daarvoor waren echter hun aantallen te groot, vooral, zoals wij weldra zullen zien, toen Utrecht ertoe overging op Oldenbarnevelts raad provinciale waardgelders in dienst te nemen. Ook de georganiseerde actie om ze in alle steden tegelijk te doen aannemen was met de hulppolitie-gedachte moeilijk te rijmen. Het is dus wel zeker dat Oldenbarnevelt gespeeld heeft met het denkbeeld hen ook tegen het geregelde leger te gebruiken, hetzij defensief, tegen een van Maurits gevreesde staatsgreep, hetzij zelfs offensief, zoals de tegenpartij later beweerde. Daarvoor waren echter de waardgelders een ondeugdelijk middel, niet alleen wegens hun gering aantal, doch wegens hun slechte kwaliteit, onvoldoende bewapening - geen artillerie! - en het ontbreken van een opperbevel of zelfs van hogere officiersrangen.

De 21^e augustus vertrok de oude Advocaat naar zijn geboortestreek. De spanning van de laatste maanden was hem te veel geworden. Hij ging in retraite. Zijn zeventigste verjaardag (24 september 1617) wilde hij in Amersfoort vieren, waar hij in lange tijd niet meer naar zijn landerijen had omgekeken.

Snel kwamen de reacties op de Scherpe Resolutie los. Reeds op 16 en 18 augustus hadden de 36 raden van Amsterdam besloten deze als onwettig te beschouwen en hierover overleg te plegen met de andere opponerende steden. Amsterdam besloot de maatregelen hierin genoemd niet uit te voeren. Dit bewees al dat Oldenbarnevelts intimidatiepoging weinig uitwerking had gehad. Een commies

van de Staten-Generaal, Tijmen van Volbergen, sprak al van ‘bollen die vallen moesten’.⁹ Oldenbarnevelts aanhangers daarentegen waren gedemoraliseerd door zijn aftocht.

De bezwaren richtten zich tegen alle drie de onderdelen: waardgelders, eedskwestie - gezien als ‘crenckinghe van de autoriteyt ende reputatie van syne Princelijke Excellentie’ - en handsluiting van de hoven van justitie. Steden als Medemblik en Monnikendam begonnen oppositionele neigingen te vertonen. Ook de andere provinciën toonden zich bezorgd over de aantasting van de gevestigde religie door de Scherpe Resolutie.

In Zeeland was een langdurig debat ontstaan over de wijze waarop men nu verder het bijeenroepen van de Nationale Synode zou trachten te bereiken. Men was het erover eens dat men de Staten van Holland moest bezenden om hen over te halen in een Nationale Synode toe te stemmen. Maar toen de Zeeuwse delegatie onder leiding van Malderee in Den Haag aankwam, weigerden Gecommitteerde Raden op raad van Oldenbarnevelt de Staten bijeen te roepen. Malderee en de zijnen wilden op hún beurt hun boodschap aan Gecommitteerde Raden niet doen, aan wie de Advocaat geheel in strijd met de gebruiken een veel te grote macht had achtergelaten. De Zeeuwen begonnen nu met de Gelderse, Friese en Groningse gedeputeerden ter Staten-Generaal te onderhandelen over een mogelijke vierprovinciënsynode, maar eerst werd hun aandacht in beslag genomen door de gebeurtenissen in Utrecht.

Daar ging het in de richting van een burgeroorlog. Op aanraden van Oldenbarnevelt namen de Utrechtse Staten vier grote compagnieën waardgelders in dienst van 150 man elk - een strijdmacht, veel te groot voor het dempen van oproeren, die trouwens in Utrecht niet te duchten waren. Het was duidelijk een strijdmacht die tegen de stadhouder moest kunnen worden gebruikt. Op 18 september werden de ‘nieuwe schutters’, grotendeels papistisch, plechtig beëdigd op de Staten en de stad.

Zodra Maurits lucht kreeg van de werving, kwam hij aan het hoofd van de Raad van State in de Staten-Generaal klagen over de schennis van zijn gezag als opperbevelhebber van de strijdkrachten. De Staten-Generaal besloten een deputatie uit de Raad van State naar Utrecht te sturen om op afdanking van de pas aangenomen waardgelders aan te dringen en op zijn minst om vrijmoedige toelichting te vragen. De Utrechtse Staten verklaarden dat de door de Unie van

9 Joh. Wtenbogaerts *Leven*, p. 74 r

Utrecht erkende soevereiniteit van de provinciën het recht van wapening inhoudt. Bewapening achtten zij voor hun beveiliging nodig en dat ging verder niemand iets aan. Juridisch was tegen dat standpunt weinig in te brengen, maar politiek was het onverstandig. De meerderheid in de Staten-Generaal en ook Maurits achtten de tijd om de waardgelders met geweld af te danken nog niet gekomen. Alleen overreding mocht toegepast worden om bloedvergieten te voorkomen. In het kleinere en minder machtige Brielle zou Maurits diezelfde maand wel zijn leger gebruiken om het aannemen van waardgelders te beletten. Hier slaagde hij er in zijn gezag onbepert op te leggen door een veel doortastender optreden dan waartoe hij in Utrecht in staat was.

In dezelfde periode was men in de Staten-Generaal een stap verder gegaan op weg naar de Nationale Synode. Begin oktober benoemden de Staten-Generaal een commissie van voorbereiding, bestaande uit acht heren, twee uit ieder der ‘gewillige’ provinciën, niemand uit de Hollandse oppositie. Moeizaam werkten zij plannen uit voor een synode tegen de zin van Holland. Carleton drong ondertussen ongeduldig aan op een Nationale Synode, hierbij benadrukkend dat hij en zijn koning volledig achter de meerderheid stonden. Zo schaarde de Engelse gezant zich openlijk onder Oldenbarnevelts vijanden.

Op 7 november stierf de Engelse secretary of state Winwood, minister van buitenlandse zaken, meer dan iemand anders verantwoordelijk voor de martiale houding die Carleton bezig was aan te nemen. In zijn laatste brief geeft hij een karakteristiek van Oldenbarnevelt, die hij in de tien jaar van zijn gezantschap in Nederland goed had leren kennen.

‘Ik weet’, schrijft hij, ‘dat hij grote capaciteiten heeft, en zijn grootste vijanden moeten toegeven dat niemand ooit trouwer en belangrijker dienst aan zijn land heeft bewezen dan hij. Maar finis coronat opus, en il dí lodi la sera.¹⁰ Want nu is de man die zo eervol geleefd heeft, die veertig jaar lang die staat heeft helpen besturen, en dat met een allergelukkigste uitslag - nu is die man aux derniers abois, ja met zijn laatste ademtocht blaast hij zijn eigen schande en oneer uit, zodat zijn vrienden over hem treuren, en zijn vijanden hem minachten.’¹¹

Met Winwood zijn wij getroffen door de dramatische ommekeer in Oldenbarnevelts lot, waarvan Winwood het dieptepunt nog niet kon voorzien. Wat deze schrijft, zal wel waar geweest zijn. Toch dwingt de geestkracht waarmee hij,

10 Wij zouden zeggen ‘prijs de dag niet vóór de avond’.

11 Letters from and to Dudley Carleton, p 193.

geholpen door Maurits' 'Fabiaanse' taktiek, de hopeloze tegenstand nog bijna tien maanden heeft weten vol te houden, ondanks alles bewondering af.

Op 12 oktober diende de commissie van acht haar rapport in over het programma en de wijze van bijeenroeping van de Nationale Synode. Het was een gematigd stuk, klaarblijkelijk bedoeld om Holland alsnog mee te krijgen. De mogelijkheid van accommodatie werd uitdrukkelijk opengelaten. De politieke commissarissen, aangesteld door de Staten-Generaal op voordracht van de provinciale Staten, zouden veel invloed krijgen. Om de vrijheid van discussie te bevorderen werd voorgesteld dat de vergadering alléén aan de Heilige Schrift gebonden zou zijn, en dat geen spreker wiens gevoelen door de synode onschriftmatig werd geoordeeld na afloop om zijn uitgesproken opinie lastig zou kunnen worden gevallen. Als plaats stelde de commissie Utrecht, Den Haag of Dordrecht voor. De meerderheid in de Staten-Generaal vond het een goed rapport, maar kon er zonder reces natuurlijk niet over beslissen.

Ter gelegenheid van Oldenbarnevelts zeventigste verjaardag op 24 september hadden Gecommitteerde Raden hem Ewout van der Dussen en Jacob van Teylingen gestuurd om hem te feliciteren en op zijn terugkeer aan te dringen. Erg feestelijk zal de dag niet geweest zijn. Men hoort bijvoorbeeld niet dat zijn kinderen ervoor naar Utrecht zijn gekomen. Een cadeau stuurden zij waarschijnlijk wel, als men tenminste mag aannemen dat Oldenbarnevelts in 1617 door Mierevelt geschilderde portret een verjaardagsgeschenk van de kinderen was. Op sterk aandringen van de partij, die dringend behoefte had aan een strijdbaar hoofd, keerde de oude man begin november toch weer naar Den Haag terug. Juist op tijd om in te kunnen grijpen in een hoogtepunt van de crisis over de Nationale Synode. In overleg met gedeputeerden van Holland, Utrecht en Overijssel stelde de Advocaat een machtig protest op tegen de voorstellen van de commissie van acht. Anderen zouden dit stuk een 'protest van Uniebraak' noemen; Oldenbarnevelt niet, want hij wilde de Unie niet breken. In scherpe bewoordingen betoogt het stuk, dat alles wat de Staten-Generaal inzake de godsdienst zouden doen, krachteloos was. Immers Holland had volgens artikel 13 van die Unie het uitdrukkelijk recht zelfstandig over godsdienstzaken te beslissen en geen overstemming te erkennen. Toch werd de voorgestelde resolutie, zoals ze daar lag, uiteindelijk met vier tegen drie stemmen geacht te zijn aangenomen.

Het stond nu aan degenen die haar moesten uitvoeren, en in het bijzonder aan prins Maurits, de middelen te vinden om óf de toestemming van Holland alsnog

af te dwingen, óf het bijna onoplosbare probleem aan te pakken, hoe een synode in Dordrecht bij elkaar te krijgen, die daar bij hen, over hen en zonder hen over de Hollandse keirkgeschillen moest oordelen.

Begin november kwam het werkje ‘De Weegschael’ in Utrecht anoniem ter perse. Het was van de hand van ds. Jacobus Taurinus, remonstrants predikant te Utrecht. Het was een krachtig en handig pleidooi voor de remonstrantse zaak, waarin alle geschilpunten: de oorsprong van de twisten, de waardgelders, het geschil met de hoven van justitie, de eedkwestie, de wenselijkheid en rechtmatigheid van een Nationale Synode tegen de zin van één of meer provinciën, de Unie van Utrecht, achtereenvolgens besproken en in de zin van Oldenbarnevelt beoordeeld werden. Het geheel was zakelijk en waardig gesteld. In feite was het gericht tegen een gepubliceerde rede van Carleton, die eerst tegen het eind persoonlijk werd aangevallen, met name door het voor te stellen alsof hij handelde tegen de opvattingen van koning Jacobus.

Carleton protesteerde bij de Staten-Generaal tegen de ‘Weegschael’ en vroeg om het ophalen van dit pamflet en opsporing en bestraffing van de auteur. De Staten-Generaal hadden evenwel geen machtsmiddelen om boekjes op te halen, maar wilden wel een plakkaat uitgeven, met het dubbele doel de Engelse koning te bevredigen en de Hollandse arminianen te ruïneren. De Staten van Holland echter besloten dat er geen kwaad in de ‘Weegschael’ stak en dat zij dus zouden weigeren het plakkaat van de Staten-Generaal te laten drukken of aanslaan, laat staan het uit te voeren. Het is duidelijk dat hierin een verscherping van de strijd gelegen is. Vroegere pamfletten, ook in remonstrantse zin, waren wel om minder verboden. Het besluit zou dan ook, als wij Oldenbarnevelt mogen geloven, zijns ondanks genomen zijn. Het is mogelijk, en zou dan een teken temeer zijn, dat de Advocaat, door zijn ziekte en de resten van wijze gematigdheid, bezig was zijn invloed op zijn aanhangers te verliezen. Eerst twee maanden later zou hij in dit opzicht zijn zin krijgen.

De zaak van een synode werd op 11 november 1617 actueel omdat de Staten-Generaal aan de provinciën verzochten ‘elk in den haren’ een provinciale synode uit te schrijven ter voorbereiding van de gravamina en ter benoeming van de afgevaardigden voor de Nationale Synode. De Staten van Holland dachten deze uitschrijving voor een geheel ander doel nuttig te kunnen gebruiken. Gecommitteerde Raden besloten op de 30e een deductie voor de Staten-Generaal op te stellen, waarin nogmaals de bezwaren tegen een Nationale Synode in het licht werden gesteld, vergeleken met de voordelen van een provinciale zoals de Staten

zich die dachten. Als doel van deze laatste werd genoemd ‘om de staat der kwestie op te maken en de voet aan te wijzen, waarop zonder kwetsing der waarheid of aanstoot voor de gewetens, redelijke verdraagzaamheid zou kunnen geoefend worden’. De bereidwilligheid van Holland tot het houden van een Nationale Synode op een later tijdstip als de gemoederen gekalmeerd zouden zijn - anders gezegd: als de kalveren op het ijs zouden dansen - werd uitdrukkelijk gesteld. In de decembervergadering van de volle Staten kwam het voorstel voor een provinciale synode ter tafel. Nog op 9 februari 1618 stonden drie standpunten tegenover elkaar: acht steden wensten helemaal geen synode, vijf steden een synode die uitdrukkelijk dienen zou ter voorbereiding van een Nationale en Oldenbarnevelt en vier neutrale steden een provinciale synode tot verzoening. Een conferentie van de voornaamste vertegenwoordigers van de drie partijen bracht deze niet nader tot elkaar. De wagen was in de modder geraakt en bleef daarin steken, ook al bracht Oldenbarnevelt met karakteristieke vasthoudendheid het punt weer op de agenda van iedere volgende Statenzitting.

Eind november 1617 besloot Maurits weer eens te trachten door zijn persoonlijke invloed enige Hollandse steden over te halen hun waardgelders op te geven en hun tegenstand tegen de Nationale Synode te laten varen. Hij begon zijn tournee in Delft, als inleiding van een tocht, die hem de volgende dagen door Schiedam, Rotterdam, Dordrecht en Gorinchem voerde. Veel resultaat had hij niet: alleen Schiedam is, zij het met enige vertraging, na Maurits' bezoek van de neutralisten naar de contraremonstranten overgelopen. Toch stond zijn partij nu sterk: behalve Zeeland, Amsterdam en de calvinisten, telde hij ook Jacobus en Carleton, benevens vier van de zes overige provinciën en enige belangrijke Hollandse steden onder zijn aanhang. De overwinning stond klaarblijkelijk voor de deur.

Kerstmis 1617. De gebeden om vrede op aarde klonken onoprecht. Iedere partij dacht zich de vrede als gevolg van eigen overwinning. In de contraremonstrantse kerkdiensten was een toeloop als nimmer tevoren. Wij doen de vrome calvinisten wel geen onrecht, als wij de goede ijver van het merendeel der kerkgangers toeschrijven aan de wens om door een politieke demonstratie te tonen dat men ook tot de overwinnende partij behoorde. In de Franse kerk - namelijk de Hofkapel - vond Oldenbarnevelt nog slechts een kleine Gideonsbende om zich heen verzameld. Louise de Coligny en haar zoon bleven trouw, evenals enkele edelen en familieleden van Oldenbarnevelt. Ook hier was dus een soort povere wapenschouw.

Van beide zijden maakte men zich op, de stijd in 1618 met verdubbelde energie te voeren. Het nieuwe jaar begon met nieuwe onlusten in Oudewater, waar de partijen in deze strijd scherper tegenover elkaar stonden dan op enige andere plaats in Holland. De onrust was er al meer dan een jaar permanent. In deze zelfde dagen ontstond tussen Maurits en Oldenbarnevelt een openlijk conflict als gevolg van het optreden van eerstgenoemde te Nijmegen. Hier was in de loop van het afgelopen jaar een scheuring ontstaan. De minderheid in de vroedschap en in de stad evenals één burgemeester was contraremonstrants. Bij de magistraatsverkiezingen op 12 januari 1618 ging Maurits voorbij aan de door de vroedschap opgemaakte voordracht, maar zette op één na alle remonstrantse leden van de vroedschap af. Deze staatsgreep, zoals Oldenbarnevelt dit noemde, mocht Maurits uitvoeren krachtens het recht hem verleend bij de verovering van Nijmegen in 1591, om in deze grotendeels katholieke stad van de voordracht af te wijken. Dit prerogatief had hij evenwel gekregen ‘voor de tijd van de tegenwoordige oorlog’. Gezien het bestand was het dus te verdedigen dat Maurits hier geen recht toe had. Bij Oldenbarnevelt vergrootte het slechts zijn wantrouwen tegen Maurits’ soevereiniteitsneigingen.

Van nu af aan nam Haarlem de leiding in de wanhopige reddingsactie van de zaak der tolerantie, die in februari 1618 inzette met een beruchte verklaring van Haarlem. Naast Haarlem was vooral Rotterdam de drijvende kracht, waarin de stad soms verder schijnt te zijn gegaan dan haar pensionaris De Groot lief was. Toen de consenten voor 1618 aan de orde kwamen, stond De Haen, pensionaris van Haarlem, op en las de verklaring voor, waarin enerzijds de nadruk werd gelegd op de bereidheid van zijn stad om de vrijheden en gerechtigheden van de Verenigde Provinciën tegen de Spanjaarden en hun adherenten te verdedigen, waartoe zij ook de wettige lasten wilde dragen. Anderzijds somde hij de ons bekende grieven van de Statenmeerderheid tegen de gang van zaken uit de laatste maanden op: de onwettig besloten Nationale Synode, de met geweld en intimidatie doorgevoerde verkiezingen in Oudewater, Nijmegen en elders, de weigering van het gemene krijgsvolk om de autoriteit van de Staten en stedelijke magistraten bij oproer te handhaven, en tenslotte het verzet van de hoven van justitie tegen de wettige bevelen van de Staten. Zij verlangden over dit alles een bevredigende verklaring van de oppositie vóóordat zij zich verder wilden uitlaten over het al dan niet dragen van de consenten. Verder ging de verklaring niet, maar iedere aanwezige begreep dat bij het uitblijven van zo'n verklaring, die dus een volledige capitulatie moest inhouden, de stad Haarlem, bij wie zich de andere steden individueel aansloten, de consenten zou weigeren.

Ner dat de kintpiaeke tot Dordrecht vant Synode Nationaal over de wylt Gemeententrechtte actie hiel wilselvoelen was / dars int sike Synode eenighe van de E. Herren Examinateurs ende Secreters over de ghesamelingen in de Dordtighen gheslachten hadden / seiden de E. Herren Examinateurs in den Daghe vertgabert / terfont hun daer hy ontboden / ghetal in vol synde / seiden de sake te samen ten principalen begijnen af te handelen / synde de selve Herren dese voorsien Werke daer meer cleerh boende gheschiedt. **D**ars op ghesoufrit is / dat den Advocaet Barnevelt Sandaech voorsien den 15. April 1619. aertghesert is / dat hy des anderen daechs soude streven daer op wort Predicanten hy hem ghesleedt syn / te worten Anthonius Valerius ende Joannes la Motius. Des Advocaets smogghens heel vooch waeter een Schavot gemaeckt op Synode Hof voo de traappen van de Sal / ende werde de Venlers tot een druggangh gemaeckt / om ghevoellicher daer op te comen / ende is het sandt met een kille smogghens heel vooch daer op gheschiedt.

En dars wien begonnen op te trouwen te stam om de Soldaten te wegaren. **E**rcuelen dit gheschiede voo vier uren / quam men beude de Soons vanden Advocaet by den E. Heren Doocht / synde een vande Herren Examinateurs daer hy terfont weder tot quamen en naer hoes gungien. **D**e Soldaten by een synde / quam men in een sepsone oorde aertredien sich op syn plaet daer hy bescheden was / daer hy smogghens voo ses uren al donden. **O**p het dinnin hof stont de Gwaerde vanden booylchtigen Dinnre van Orangien / de Compagnie vanden E. Heren van Diederode / ende Joosman Hebers Compagnie. **V**oo het Hof op de groote plaats stonde de Gwaerde van den ouder Dinnre saliger D. L. M. van Orade Gwaert Ende Gwaerden / ende de Colonele Compagnie van de Engelsen / altsamen cleerh versghelene Soldaten. **O**nder tusschen quamen de E. Herren Examinateurs al te samen boten. **D**ars ses uren machter qualliek vermandt op Synode Hof comen of hy moeter bescheden syn / naer daer stoen uren werter een veege hy moeter bescheden syn / naer daer troupen voo by de Soldaten ingelaten / soo dat tris gulle datter int Dinnin Hof waren wel by of vier dup / sent men selen.

Tusschen

Tusschen acht ende negen ure werter den Advocaet gebacht voo de E. Heren Examinateurs ende Secreters op de stolle dare d Advocaetn plekten daer hem int by dertien van groote manichte synde herentenden in Krety hies vooghtelien werter / ende hem ghesacht in presentie van alle de ontsanders / oft so niet waer en was / daer op hy antwooyde Ja. **O**p sat op een dyp sal ter wylen dit vooselen gheschiede.

Dit gheschiedt synde / gungt tusschen syn Dinnre Joannes la Motius ende andere / met het stocclien in syn handen oore de Sale naer t Schavot / daer hy op quam ontrent tughen uren / hadde aert een swarten satpost tabbaret / ende was vooz als int swart greier. **O**p t Schavot comde / kintde met t Predicant la Motius ende gene die opt Schavot waren veder / dare la Motius et herter ghebed in heder busstich dede / daer nae het Vader onse / ende verselghende het Christelike Gelooue / syn knecht hiele hem ter wylen hy op syn knien lach ende badt in syn rechter arm.

Dit gheschiedt synde / troel scture syn E. Advocaet / waer / maerke de knoopen van syn Wambuse handt sijn is / dat hy terfont van syn knecht liet wat halen / Sette selver een sijn sijn op syn hooft / dat hy over syn oogen troel / hier sach sich dat syn handen besched / hy werter vanden selven knicht voo / e sant ghelept / daer hy terfontde knichtende / syn knicht sijn voo / kelt / hiet van de sijn sijn beude / het lachte sich hem hoozde sprecken / was op busdinger manieren / Wert in sijn handen beude sich minen Gert. **E**rcelont haerde den Seul van Derecht het Dwert tot / ende hiet hem metten ter / sijn lach het hooft af / so dat de Justitie al gheschiedt was smogghens voo half sturen.

Dit is t eynde gewest vanden Advocaet van Holland / synde een Man van / Jare van ouderdom voo over buckende / garnde met een stocclien / synde naagher achtich van lachden. **D**e lachden met het hooft met cleeren ende al / werde inde kille ghelept / ende losse lach vooght sijn sijn ende gebacht inde kille opt Dinnin Hof. **S**ijn Dinnre hadde hy gheschiet / so hy ghesert waret / alle Jare die hendert gulden een onverschiet Jongh man / die int eynde met syn sterker te werch gunt / als of hy hem ter C. afel biende / sonder dat ich syn sterker of hem een traen hebbe sijn lach. **A**lten sijn dat her boode lachden van den Secretarius Christenburgh naer tusschen de Daghe ende Delt op een sijn in een hout kint met piete vanden ter ordinar Justitie plaet gheschiedt.

De onthoofding van Oldenbarnevelt. Pamflet met één van de oudste prenten van deze gebeurtenis (Rijksmuseum Amsterdam, collectie Muller 1383^a).

De verklaring van Haarlem was een revolutionaire daad, die uitlokte tot even revolutionaire tegenmaatregelen. Zij is verklaarbaar uit de angst voor Maurits' wetsverzetten. Men wilde meer waardgelders aannemen en de gelden daartoe nodig onttrekken aan die van de consenten. Het was een onderneming die geen succes beloofde. Oldenbarnevelt is verantwoordelijk ervoor, omdat hij niet de kracht heeft gevonden zijn moderaat inzicht aan zijn medestanders op te leggen, bewijs temeer dat hem de leiding van zijn partij ontglipt was. Wel slaagde hij er in mei in een soort compromis tot stand te brengen, waardoor de consenten in ieder geval veilig gesteld werden.

De steun van koning Jacobus voor het bijeenroepen van een Nationale Synode werd intussen krachtiger. Hij gaf Carleton last zijn activiteit inzake het werkje 'De Weegschael' voort te zetten en alle mogelijke hulp te verlenen aan de partij van de Prins. Voor Oldenbarnevelt was het een grievende teleurstelling dat Jacobus zich onomwonden tegen zijn politiek en vóór een Nationale Synode verklaarde. De reden voor Jacobus' politiek was duidelijk: hij wenste een krachtige en eendrachtige bondgenoot, die hem kon helpen in zijn rivaliteit met Frankrijk. Die eenheid kon - zoals de zaken er momenteel voor stonden - alleen nog bereikt worden langs de contraremonstrantse weg.

Inderdaad zweefde men in deze maanden voortdurend op de grens van de burgeroorlog. Zowel Maurits als Oldenbarnevelt deden alles om die te vermijden, de eerste omdat hij wist dat de tijd in zijn voordeel werkte, de laatste omdat de machtsmiddelen van zijn kamp onvoldoende waren. Enkele steden, zoals Gouda en Hoorn, die tot nu toe geen waardgelders hadden aangenomen, gingen daar thans toe over; immers het gonsde van oncontroleerbare geruchten dat Maurits zich van deze of gene stad meester wilde maken. De Prins echter liet voorlopig de Hollandse zaken maar waaien en trad eerst in Gelderland op de landdag op 21 maart op. Hij slaagde er gemakkelijk in twee andersdenkende gedeputeerden ter Staten-Generaal met ontterende motivering te doen afzetten. De Gelderse deputatie was nu homogeen orangistisch.

Oldenbarnevelt kon er niet meer tegenop. Vanaf maart lag hij ziek. Op zijn ziekbed had hij meer tijd dan anders om de pamfletten te lezen. Verreweg het merendeel daarvan stamde van contraremonstrantse zijde, hoofdzakelijk bestaande uit laster en leugens. Maar twee ervan, 'Nootwendich en Levendich Discours' en 'Practijcke vanden Spaenschen Raedt', beide goed en boeiend geschreven, namen geen blad voor de mond en konden Oldenbarnevelt veel kwaad doen. Het eerste zette in een helder en bondig betoog het contraremon-

strantse standpunt in de kerkelijke en politieke twisten uiteen, maar nieuw hierbij was dat Oldenbarnevelt thans persoonlijk werd aangevallen: hij is de baas in het college van Gecommitteerde Raden, dat alle macht van de Staten van Holland geusurpeerd heeft. Daarbij is hij een Stichtsmen van dubieuze afkomst. Hij heeft zich verrijkt in zijn betrekking en regeert niet door de wettige colleges maar door een ‘achterraad’ van creaturen en devotarissen. Het tweede pamflet was langer en heftiger van toon. De stelling van de ‘Practijcke’ was dat Oldenbarnevelt en de zijnen, maar vooral Oldenbarnevelt persoonlijk, letterlijk de raad van Lipsius aan Spanje in de jaren negentig om weer in bezit te komen van de Noordelijke Nederlanden hadden uitgevoerd. Wapenstilstand, godsdiensttwisten, Maurits uitschakelen waren allemaal zaken waar Oldenbarnevelt naar gestreefd had. De Advocaat zon op een tegenmaatregel. Tot nu toe had hij de vele zijdelingse aanvallen over zijn kant laten gaan. Gezien de ernstige gevolgen die het succes van de nieuwe rechtstreekse aanvallen kon hebben, zowel op zijn persoonlijk lot als op dat van de goede zaak, besloot hij thans tot een openlijke repliek over te gaan. Op 7 april liet hij in de Staten van Holland een remonstrantie voorlezen waarin hij zijn nog steeds onveranderde politiek weer uiteenzette: het was absurd dat de minderheid aan de meerderheid haar wil dacht op te leggen; om de eendracht te herstellen bleef accommodatie de te volgen lijn, niet decisie. Meer tijd besteedde hij aan een andere remonstrantie, ter verdediging van zijn persoon. Zijn voornaamste doel was om uit zijn levensgeschiedenis aan te tonen, dat er geen grond bestond voor de bewering dat hij met Spanje zou heulen. Daarom geeft hij eerst een beknopte autobiografie. De climax wordt bereikt als hij zijn voornaamste diensten aan het vaderland beschrijft: zijn vijf gezantschappen, zijn militaire bemoeiingen, zijn houding tegenover de Spaanse vredesoffensieven van 1587 tot begin 1607 en de vestiging van het gezag van de Staten-Generaal en die van Holland over het krijgs- en kerkvolk. Ten slotte vermeldt hij zijn verdiensten op het stuk van de financiën, die in de grootste verwarring waren bij zijn optreden en die nu glad verlopen.

De remonstrantie had iets krampachtigs, waardoor sommige ‘cloecke ende verresierende mannen’ oordeelden dat deze hoogmoed voor een nabije val stond.¹² Zijn rechters verweten Oldenbarnevelt indiscreties, met name over de geheime onderhandelingen met Frankrijk uit 1607, en over de toestand van 's lands financiën. Oldenbarnevelt verdedigde zich met het excuus dat hij vanuit een

12 Baudartius X, p. 36.

begrijpelijke ergernis geschreven had, waarop de fiscaal in een volgende vraag erop wees dat deze begrijpelijke ergernis toch niet de schuld van het 'gemeene landt' was, dat door die onthullingen benadeeld was - dit laatste een bewering waarvoor geen bewijs werd gegeven. Het was inderdaad niet in te zien waarom die historische bijzonderheden van tien en meer jaren geleden nu nog van nadeel konden zijn. Zij waren echter traditioneel geheim en alleen al daarom werd Oldenbarnevelts ontwijfelbare indiscretie hem zwaar aangerekend.

Zo had Oldenbarnevelts ijverig schrijven de toestand alleen maar verergerd. De ingetreden meimaand bracht hem gezondheid en nieuwe strijdlust, terwijl Maurits de laatste voorbereidingen trof voor zijn beslissende actie in juli te Utrecht. Het slot van het drama was ophanden.

Maunts heeft eerst, voorzichtig als hij was, gezorgd zijn meerderheid in de Staten-Generaal te doen versterken door Overijssel te laten overlopen. Daartoe woonde hij in mei 1618 de landdag van dat gewest bij en kreeg hij zijn zin. Oldenbarnevelt schijnt niets te hebben gedaan om de nederlaag te voorkomen. Het is niet de enige gelegenheid waarbij men in deze dagen zijn vaste hand in de partijleiding mist.

Oldenbarnevelt wist natuurlijk langzamerhand dat Maurits middelen beraamde om aan de heerschappij van de Statenmeerderheid en hun Advocaat een einde te maken, liefst zonder, maar zo nodig met geweld. Als motief, zo niet van Maurits zelf dan toch van een groot deel van diens aanhang, kon hij niets anders zien dan de wens om de Prins met soevereine macht te bekleden. In een brief aan Maurits van 24 april had hij laten doorschemeren, dat hij daartoe onder zekere voorwaarden wel zou willen meewerken. De voornaamste conditie was natuurlijk dat Maurits zijn bondgenootschap met 'oproerkraaiers' verbrak en inging op de immers zo redelijke compromis-voorstellen inzake de godsdienstgeschillen. 'Unser König absolut, wenn er uns den Willen tut', zoals de Pruisische conservatieven eenmaal tot Friedrich Wilhelm IV zouden zeggen. Maurits was hier begrijpelijkerwijs - maar voor Oldenbarnevelt ònbegrijpelijkerwijs - niet in het minst op ingegaan. Maar de Advocaat kreeg van alle kanten bericht dat de contraremonstranten voor Maurits' soevereiniteit ageerden. Oldenbarnevelt beging de fout hierover alarmerend met enige Statenleden, maar niet met Maurits, te spreken. De Prins kreeg het verhaal nu, verdraaid, uit de derde hand te horen. Hij was hoogst verontwaardigd.

Het is begrijpelijk dat de strijdende partijen in deze bewogen maanden weinig

belangstelling konden opbrengen voor de buitenlandse politiek. Toch werden de Staten-Generaal geroepen een beslissing te nemen die voor Europa's toekomst van doorslaggevend belang kon zijn.

In Bohemen had de afgeleefde keizer Matthias zijn functie overgedragen aan zijn streng katholieke neef Ferdinand van Stiermarken, die weldra over godsdienstige aangelegenheden in twist was geraakt met de in meerderheid niet-roomse steden. Het conflict had zich dusdanig toegespitst, dat op 23 mei 1618 tijdens een onderhandeling tussen de 'defensoren', de kopstukken van het onroomse volk, en de voornaamste raadslieden van koning Ferdinand, de laatsten uit een raam van de eerste verdieping werden gesmeten en slechts door een wonder aan de dood ontsnapten. De defensoren namen nu de regering in handen, verbanden de Jezuïeten en stuurden gezanten rond bij alle protestantse vorsten om op hulp tegen de te verwachten tegenaanval van hun koning aan te dringen.

Maurits voelde wel voor actief Nederlands ingrijpen: een oorlog in Bohemen zou Spaanse hulp aan de Duitse Habsburgers onvermijdelijk maken, zodat de Spanjaard na 1621 niet krachtig tegen de Nederlanden zou kunnen optreden. Oldenbarnevelt evenwel voelde niets voor grote-mogendheids-spelen in een ver verwijderd gebied, waar de Republiek geen belangen had. Daarmee stelde hij zich bloot aan nieuwe verdenkingen van spaansgezindheid.

De Staten-Generaal namen tenslotte een middenweg en hielpen daardoor de rampzalige Dertigjarige Oorlog ontketenen. Men moedigde de Bohemers aan in hun tegenstand te volharden en kende hun een kleine financiële steun toe met belofte van meer in de toekomst. De hulp was onvoldoende om hun de overwinning te bezorgen, maar voldoende om hen tot onberaden stappen te bewegen, die het Tsjechische volk in drie eeuwen van slavernij hebben gedompeld.

Op 23 juni werd het de Advocaat duidelijk dat men het verzenden van de uitschrijvingsbrieven voor een Nationale Synode niet lang meer zou kunnen tegenhouden. Hij stelde nu namens de edelen in de Staten van Holland voor dat men zich in de komende week en bloc naar de Staten-Generaal zou begeven en 'deselve aanseggen en vermaenen tot onderhoud van de Unie... en dat men geen consenten soude kunnen inbrengen, of sy (de Staten-Generaal) hadden sig daar over verklaart'. Op 28 juni gebeurde dit. Oldenbarnevelt verhaalde nog eens alle bezwaren tegen een Nationale Synode en wat de consenten betreft hoedde hij zich ervoor de betaling formeel afhankelijk te stellen van een gunstig besluit op zijn voorstel inzake de getrapte synoden (provinciale-nationale-generale), maar feitelijk kwam het hier wel op neer.

Het enige gevolg van de rede was dat de meerderheid meer dan ooit overtuigd raakte dat de redding van het vaderland afhing van de val van de Advocaat van Holland. Besloten werd tot het versturen van de uitschrijvingsbrieven, zowel aan de provinciën als aan de geloofsgenoten in het buitenland. Toen de aan Holland gerichte brief op 5 juli binnenkwam, besloten de Staten deze als onwettig en krachteloos terug te sturen. Hiermee was de teerling geworpen. Wilden de Staten-Generaal hun synode doordrijven - en zij konden onmogelijk terug, nu ook de buitenlanders waren uitgenodigd - dan moest Holland met geweld gedwongen worden zijn toestemming te verlenen. Nog meende Oldenbarnevelt echter sterk te staan door zijn waardgelders, die men toch niet in openlijke burgeroorlog zou willen aantasten. Reeds hadden de Staten-Generaal evenwel maatregelen genomen om hem dit wapen 'met gevoegelijke middelen' uit handen te slaan.

Na de mislukking van de bezending naar Utrecht in september van het vorig jaar¹³ hadden Maurits en de Staten-Generaal geen verdere pogingen gedaan de zeshonderd Utrechtse waardgelders te doen afdanken. Wel had Maurits zich op 6 april laten ontvallen dat het aanhouden van waardgelders voor hem gelijk stond met rebellie, en in Utrecht begon men te overwegen of het niet beter was de waardgelders af te danken vóórdat Maurits een nieuwe belegering zoals die van 1610 ondernam.¹⁴ De Utrechtse gedeputeerden namen zelf het initiatief om met Maurits overleg te plegen over een mogelijke afdanking van de waardgelders, die trouwens voor de kleine en arme provincie een zware financiële last vormden. De meerderheid van de Staten wilde dit alleen als de voorwaarde eraan verbonden werd dat het Engelse garnizoen vervangen zou worden door één of meer Nederlandse compagnieën op de repartitie van Utrecht, die men als betaalsheren beter in de hand dacht te houden. Een grote deputatie, onder leiding van Ledenberg, werd op 2 juli naar Den Haag gezonden om op deze basis met Maurits te onderhandelen. Ledenberg, die zeer tegen de afdanking was en de waardgelders als zijn enige mogelijkheid tot onbeperkt regeren zag, spoedde zich na aankomst in Den Haag naar de Kneuterdijk voor raad. De Advocaat wilde hem wel helpen, maar het benodigde geld kreeg hij niet van de Staten. Enig praktisch gevolg heeft dit advies niet gehad.

13 Zie boven p. 227.

14 Zie boven p. 182.

Maurits had eindelijk besloten door te tasten. Op 9 juli plaatsten de Staten-Generaal het voorstel de Utrechtse waardgelders te doen afdanken op hun agenda, ondanks het protest van de Hollandse en Utrechtse gedeputeerden, die meenden dat het aannemen van waardgelders tot de soevereine rechten van iedere provincie behoorde, waarvan bij de Unie van Utrecht geen afstand was gedaan. Tevergeefs. Ondanks de verklaring van Dordt dat ook naar de mening van Holland de Staten-Generaal hier niets mee te maken hadden, ging het besluit om de afdanking te gelasten met de stemmen van vijf tegen twee provinciën erdoor. Het recht van provinciën en steden om waardgelders aan te nemen werd in de resolutie erkend, alleen 'in desen tijd', nu zij klaarblijkelijk moesten dienen om burgeroorlog te voeren, kon de federale overheid hun bestaan niet dulden. Op 23 juli werd besloten een delegatie, waarin naast Maurits gedeputeerden uit de vijf provinciën van de meerderheid werden benoemd, naar Utrecht te zenden 'met de beste, gevoegelijkste ende bequaemste middelen', om de waardgelders af te danken. Hierop besloot de Advocaat tot een Hollandse contrabezending.

In het afdanken van de Utrechtse waardgelders kon Oldenbarnevelt terecht de ondergang zien, niet alleen van zijn persoonlijke machtspositie, maar van alles waar hij en zijn partijgangers vanuit hun rechtsgevoel sinds tien jaar naar hadden gestreefd: een brede kerk, een ruime tolerantie zowel kerkelijk als staatkundig, de hoogheid van de Staat door de Kerk erkend, beperkte bevoegdheden voor de Staten-Generaal, de stadhouder gereduceerd tot eerste dienaar van de provinciale Staten. Utrecht moest dus geholpen worden weerstand te bieden aan de onrechtmatige eis van de vijf provinciën. Men moest een beroep doen op de gehoorzaamheidsplicht aan de betaalsheren. In die geest stelde Oldenbarnevelt een instructie op voor de afgezanten, die hij naar Utrecht wilde sturen, en die daar liefst moesten aankomen vóór Maurits en zijn generaliteitsheren. De Staten waren op reces, maar er was haast. In de Gecommitteerde Raden, waarin juist toevallig alleen de oppositie ontbrak, liet Oldenbarnevelt het besluit nemen onder andere de pensionarissen van Leiden en Rotterdam, Hogerbeets en De Groot, naar Utrecht te sturen. De heren vertrokken nog diezelfde middag met een door Oldenbarnevelt opgestelde instructie. De Groot schijnt niet beseft te hebben dat hij gelast was de eis van gehoorzaamheid aan de betaalsheren en mouterij tegen de opperbevelhebber aan de kolonels in Utrecht over te brengen. Niet alleen de inhoud, ook de wijze van tot standkoming kon als onwettig beschouwd worden. Over zo'n belangrijk voorstel hadden de gedeputeerden, die immers ongelast waren, reces op hun committenten moeten nemen. Aanvanke-

lijk leek de zending succes te hebben. Even eerder aangekomen dan Maurits constateerden zij dat deze zich aanvankelijk zeer gematigd gedroeg. Maar zijn versterkingen kwamen snel aan. Toen was Maurits niet meer te stuiten.

Op maandag 30 juli trokken Maurits' troepen Utrecht zonder tegenstand binnen. De commandant van de waardgelders verklaarde dat hij met van plan was zich tegen een eventuele afdanking door Maurits te verzetten. Trouwens ook een andere commandant zou niets kunnen beginnen tegen een optreden van geregelde troepen; De volgende ochtend vóór zonsopgang, dinsdag 31 juli 1618, waren de waardgelders vreedzaam afgedankt. Al dadelijk was de overwinning volledig. De Staten putten zich uit in hulde- en dankbetuiging, die hun dubbelzinnige houding in de afgelopen week moesten doen vergeten. De meest gecompromitteerde gedeputeerden, onder wie Ledenberg, werden afgezet, de Buurkerk voor de contraremonstranten ingeruimd. De Dom liet men de remonstranten voorlopig behouden, ofschoon deze nu plotseling in de minderheid bleken. De grote man in Utrecht werd Oldenbarnevelts oude vijand, Nicolaas Berck, die van deze positie gebruik maakte om met gezag verdenkingen tegen Oldenbarnevelt rond te strooien, die gretig geloofd werden. Enige dagen later stemden de Staten toe in het uitschrijven van de Nationale Synode. Holland had zijn laatste bondgenoot verloren.

Intussen had Frankrijk, naar aanleiding van het ontvangen van de uitschrijvingsbrief voor de Nationale Synode, een speciale gezant gestuurd om de Advocaat, die men nog altijd voor pro-Frans hield, tegen Maurits te steunen. Deze gezant, Jean de Thunéry, heer van Boissise, vond in de Staten-Generaal en bij Maurits een koele ontvangst, toen hij in augustus, na het Utrechtse gebeuren, werd toegelaten tot de vergadering. Men bedankte de koning met veel strijkages voor zijn adviezen, maar uit het antwoord dat op de 25e augustus tegen de zin van Holland werd vastgesteld kon hij lezen dat men hem op onheuse toon verzocht zich met zijn eigen zaken te bemoeien. Na de Utrechtse was nu ook de Franse stut aan Oldenbarnevelt ontvallen. Het was duidelijk dat hij zich niet lang meer staande zou kunnen houden.

Ook in Holland werd het broze wapen van de waardgelders hem uit handen geslagen. Op 27 juli hadden de Staten-Generaal de steden aangeschreven hun waardgelders af te danken. Reeds op 14 augustus herhaalden de Staten-Generaal hun besluit, en alles wees erop dat de uitvoering met geweld, of althans met een militaire demonstratie zou worden afgedwongen, zonder dat Maurits van plan was daartegenover enigerlei concessie te doen. Nu raadde Oldenbarnevelt de

steden aan tot ontslag over te gaan, en wel zó tijdig dat de privileges van de provincie niet zouden worden geschonden door het aanplakken van de resolutie zonder tussenkomst van de Staten van Holland. Zó immers zou de schijn van vrijwilligheid bewaard blijven en een precedent vermeden worden dat in de toekomst nadelig zou kunnen zijn voor de soevereiniteit van Holland. De waardgelders werden prompt ontslagen.

Het bleek uit alles hoe nodig het was dat er met krachtige hand werd ingegrepen. Toch heeft Maurits daar nog vrij lang mee gewacht. Dat lag ten eerste aan zijn temperament: hij was altijd de held van het ‘Festina lente’¹⁵ geweest. Een tweede reden - maar wij vervallen hierbij in hypothesen - kan zijn geweest dat er in het comité van algemeen welzijn, opgericht om Maurits naar Utrecht te begeleiden, geen eenstemmigheid heerste. Men kan zich voorstellen dat sommige van de heren een onwettige arrestatie op Hollands gebied afkeurden en naar zachtere middelen zochten om de Staten van Holland tot toegeven te nopen. Er kan een stroming geweest zijn die zich tot de arrestatie van Oldenbarnevelt zelf had willen bepalen, en een tegenstroming die alle leiders van de tegenpartij wilde inrekenen. Eindelijk zal de vraag gerezen zijn, misschien bij Maurits zelf, misschien bij één van de andere heren van het comité, of er wel juridische gronden waren om een vervolging tegen Oldenbarnevelt in te stellen, als men zich eenmaal van zijn persoon meester had gemaakt. Dat op een gevangenneming een proces zou moeten volgen stond voor iedereen vast. Men mocht echter geen vrijspraak riskeren, die het prestige van de overwinnaars, en daarmee het aanzien van de Republiek, ernstig zou hebben geschaad. Restte de verantwoording van arrestaties die zo geheel zonder precedent waren. Nog nimmer hadden de Staten-Generaal een arrestatie gelast op het grondgebied van een provincie waarvan de Staten hier niet in toestemden. Het comité achtte dan ook een meer specifieke machtiging van de Staten-Generaal nodig, maar in de Hollandse deputatie zaten verscheidene Oldenbarneveltianen. Op 28 augustus 1618 vond men samen met Maurits hiervoor een ons ten dele bekende oplossing. In de resolutie van die dag wordt van geen arrestatie gesproken, maar zij bevat wel een duidelijke volmacht aan het comité van algemeen welzijn om niet alleen ‘verder te inquireren’ op het ‘sinister beleydt... directelijck strijdende tegen de Unie’ dat de laatste tijd gevoerd werd, maar ook ‘daerover te besogneren ende doen als deselve voor dienst,

15 ‘Haast u langzaam’.

verseeckertheyt, rust ende welvaert van de landen sullen bevinden te behooren ende noodich te vereisschen’.

De resolutie werd op onwettige wijze genomen. Immers, zij werd, om geheimhouding te verzekeren teneinde een mogelijke vlucht te voorkomen, niet in de volle Staten-Generaal voorgelezen, maar tijdens of na de vergadering aan de griffier Cornelis Aerssen ter hand gesteld om haar in het secreet resolutieboek in te schrijven, zoals hij ook gedaan heeft.

Toch bleef de zaak niet geheim. Twee raadsheren in het Hof van Holland, Adriaen Teding van Berkhout en een ongenoemde, kwamen diezelfde middag Oldenbarnevelt waarschuwen voor het gevaar dat hem dreigde. Deze bevond zich in zijn tuin, toen de heren aangediend werden, nabij het koelvat, waarin men vóór de uitvinding van de ijskasten de wijnen en bieren placht te bewaren. Nadat hij hun waarschuwing had aangehoord ging de oude man hierop zitten, nam zijn hoed af en bedankte de heren voor de ‘advertentie’. ‘Het zijn boze mensen’, zou hij er volgens Van der Mijle, van wie dit verhaal afkomstig is, aan hebben toegevoegd. Aan de dringende raad zich in veiligheid te stellen, weigerde hij gehoor te geven.

De volgende ochtend om zeven uur verscheen Uyttenbogaert op de Kneuterdijk. Hij wist nog niets van een voorgenomen arrestatie, maar kwam een remonstrantie brengen, waarin om een Nationale Synode werd gevraagd mits de remonstrantse broeders daar met goed geweten mochten verschijnen. Uyttenbogaert overhandigde Oldenbarnevelt de remonstrantie, maar deze vertelde hem het nieuws niet. Wel viel het Uyttenbogaert op dat de Advocaat niet, zoals zijn gewoonte was, zat te ‘schrijven en besouneren’, toen de dominee binnenkwam, maar dat hij in stil gepeins op een stoel zat, met de rug naar de tafel en een sombere gelaatsuitdrukking.

Het was de dag van Sint Jans onthoofding, een katholieke gedenkdag die vroeger met folkloristische processies gevierd was. ‘Sint Jan’ was Oldenbarnevelts spotnaam bij zijn vijanden; het kan niet anders of velen moesten de dag voorbestemd zien om diens onthoofding in te luiden. Zelf dacht Oldenbarnevelt tijdens zijn overpeinzingen misschien aan de waarzegster uit Padua, die hem indertijd zijn dood had voorspeld als de spiegel der voorzichtigheid vergruisd zou worden. En juist in deze dagen viel met een donderend geraas het beeld van Prudentia, met een spiegel in de hand, dat boven aan de gevel van het huis aan de Kneuterdijk stond, naar beneden...

Bij zijn aankomst voor de Staten van Holland verzocht een kamerling de Ad-

vocaat om even bij de Prins boven te willen komen. Toen de oude man alle trappen opgehesen was wachtte een kapitein van 's Prinsen lijfwacht, Pieter van der Meulen, hem op en deelde mee dat hij in hechtenis was genomen. De Groot en Hogerbeets verdwenen ook zo, evenals Ledenberg.

Een tijdvak in de Nederlandse geschiedenis was afgesloten. Oldenbarnevelts politieke carrière had door een revolutionair ingrijpen van de stadhouder een eind genomen. Zoals Alva eenmaal Van den Ende had gevangen en Leicester Paulus Buys, zo was thans de derde Advocaat van Holland in successie van zijn vrijheid beroofd. Hoe zou Holland, hoe zou de wereld het opnemen?

14 *Het proces*

In de Staten van Holland maakte het bericht van de arrestatie een verpletterende indruk. Oldenbarnevelt en De Groot hadden steeds verklaard dat een arrestatie juridisch, en dus ook feitelijk, onmogelijk was. Immers, de Staten-Generaal konden geen daad van soevereiniteit plegen op het grondgebied van een provincie, die zelf soeverein was in alle aangelegenheden die niet door de Unie aan de generaliteit waren afgestaan. Zij hadden noch een eigen territoir, noch een gevangenis.

Toen het onmogelijke toch geschied was, wisselde de stemming bij de meerderheid in de Staten van Holland tussen verslagenheid en verontwaardiging. Men bracht de moed op een scherp protest uit te brengen. In Rotterdam en Leiden werden de vroedschappen bijeengeroepen om op te komen voor hun pensionarissen, De Groot en Hogerbeets. Een deputatie van de Staten bezocht de Staten-Generaal en Maurits, maar zonder enig succes. De zes steden van de oppositie waren verdeeld in hun reacties. Zij vonden de machtsusurpatie van de Staten-Generaal op Hollands grondgebied bedenkelijk, maar juichten over de val van de gehate tiran.

De Staten-Generaal hielden zich de ganse dag bezig met het regelen van de gevolgen. Allereerst stelden zij de resolutie op schrift waarin de vorige dag machtiging tot de arrestatie was gegeven. Vervolgens gaven zij anoniem een verklaring uit waarom zij dit gedaan hadden. Bij de ‘veranderinghe gheschiedt binnen de Stadt Utrecht’ had men zekerheid gekregen van bepaalde zaken, die een gevaar voor het land betekenden. Om een bloedbad te voorkomen waren de voornaamste aanstichters gearresteerd. Duidelijker waren zij niet. Met voorbij-

gaan van de Staten van Holland werd deze verklaring in Den Haag en andere plaatsen opgehangen. Daarna besloot men de arrestatie ook aan de buitenlandse gezanten aan te zeggen en per brief te melden aan de zes andere provinciën. De Engelse gezant nam het rustig op en was blij dat de Nationale Synode eindelijk door kon gaan, maar de Franse gezanten waren woedend. Zij wilden het liefst een diplomatieke breuk maar dit was de bedoeling van de koning niet. Lodewijk beval de gezanten met enige diplomatieke pressie, doch zonder dreiging met ruptuur, de vrijlating, en zo mogelijk het machtsherstel, van Oldenbarnevelt en de zijnen na te streven.

Oldenbarnevelts familie had de arrestatie al evenmin verwacht als de Staten van Holland. Toen de knecht Jan Francken, na urenlang in het prinsenkwartier vastgehouden te zijn, 's middags thuis kwam om het nachtgoed van zijn gevangen meester te halen, vond hij de hele familie bij elkaar, die hem uithoorde over de bijzonderheden van de arrestatie. Zijn zoon en schoonzoons besloten te gaan pleiten bij Maurits en de Staten-Generaal voor het welzijn van hun vader, maar zij bereikten niets. Van der Mijle vond de toon van het onderhoud zelfs zo vijandig dat hij direct naar Parijs vluchtte.

Ook Uyttenbogaert vluchtte naar Frankrijk. Geen vooraanstaande Oldenbarneveltiaan volgde hun voorbeeld. Allen vertrouwden - naar zou blijken, grotendeels terecht - op het zachtvaardige karakter van de revolutie.

Oldenbarnevelts stemming was deze eerste dagen eerder opgewerkt dan neerslachtig. Hij hield zich overtuigd dat de tegenstand van de Staten van Holland tegen de gepleegde onwettigheid zó krachtig zou zijn, dat Maurits hem binnenkort zou moeten vrijlaten. Dit in tegenstelling tot De Groot, die zeer neerslachtig was en alles deed om bij Maurits in het gevlij te komen. Het eten en de behandeling van de gevangenen was goed, alleen de verveling was erg groot. Al na enkele dagen kwam men Oldenbarnevelt halen voor het overbrengen naar de kamer van de Admirant, die inmiddels gemeubileerd en beveiligd was. Tijdens diens gevangenschap had de Advocaat hem daar meermalen bezocht. Ook De Groot en Hogerbeets werden naar hetzelfde gebouw, achter de Ridderzaal, overgebracht, zij het naar een andere kamer.

Nu de gevangenen waren opgeborgen werd het tijd aan hun berechting te denken. Men bevond zich nu echter voor een rechtsvacuüm, dat niet anders dan langs revolutionaire weg kon worden opgelost. De 'natuurlijke' rechter zou zijn de eigen stad of een rechtscollege van het eigen gewest, maar de misdrijven waarvan Maurits en vijf provinciën hen beschuldigden kwamen er grotendeels op

neer dat zij voornamelijk de hoogheid van de Staten-Generaal hadden aangetast ten gunste van de Staten van Holland. Misschien kon landverraad zelfs ten laste gelegd worden: wegens het willen brengen van de zeven provinciën onder de Spaanse gemeenschappelijke vijand. Hierover kon slechts één van de zeven provinciën niet oordelen. De keuze van Maurits en de Staten-Generaal voor een generaliteitsjurisdictie was dus tegen de Unie, tegen de oude gevestigde privileges en tegen het geldende recht. Maar in een tijd van revolutie is veel geoorloofd. De oplossing was het benoemen van gedelegeerde rechters. Maar Holland bleef zich nog verzetten tegen buiten-provinciale organen. Daarom werden voorlopig slechts zes examinateurs - wij zouden zeggen rechters van instructie - benoemd voor het vooronderzoek, allen afkomstig uit het comité van algemeen welzijn. Men begon met de zaak van Oldenbarnevelts vriend Ledenberg, Utrechts regent, waarschijnlijk omdat het ontbreken van Hollandse medewerking hier minder schrijnend was. Zijn voor Oldenbarnevelt bezwarende verklaring hebben de rechters later gebruikt om diens voorstelling van zaken te weerleggen. Zijn doodsvijand Van Leeuwen die tot fiscaal was benoemd, en dreigingen met de pijnbank brachten Ledenberg ertoe zich in de nacht van 28 op 29 september de hals af te snijden, in de ijdele hoop dat daarmee verbeurdverklaring van zijn bijeengeschaapt fortuin zou worden voorkomen. Maar evenmin als zijn medebeklaagden ontliiep hij de verbeurdverklaring van goederen.

Slechts weinig waardiger gedroeg zich De Groot, die zich ook op verschillende punten van Oldenbarnevelt distantieerde en zich verontschuldigde met zijn jonge jaren, die hem de orders van 'wijzer' (lieden) hadden doen opvolgen. Zijn al te grote openhartigheid mogen wij hem vergeven als wij weten dat ook hij met pijniging bedreigd is. Ook Hogerbeets werd door de voorlopige examinateurs uit de andere provinciën enkele malen informeel verhoord.

Vóór men echter verder ging diende eerst Holland ingeschakeld te worden. Daarvoor was de zuivering der Staten een eerste vereiste. Met zijn gewone bedachtzaamheid deed Maurits twee maanden over deze taak. Het omzetten van de ridderschap door vijf nieuwe edelen te doen beschrijven en alleen Van der Mijle af te zetten, was nog wettig, het verzetten van de wet in de Hollandse steden, waar Maurits nu voorzichtig toe over ging, was het niet. Het geheel verliep rustig. Slechts in Hoorn leek het even te spannen, zodat Maurits hier extra troepen moest laten komen. Op 7 november vroeg hij de Staten om een akte van approbatie, die hem op 16 november verleend werd, klaarblijkelijk toch nog wel na enige discussie.

Eerst hierna achtte Maurits de tijd gekomen, de rechters van instructie en de fiscalen aan te vullen met Hollanders. Hun benoeming was niet gelukkig - allen sinds jaren verklaarde vijanden van de Advocaat. De ondervraging van Oldenbarnevelt zelf kon nu eindelijk aanvangen.

Het verhoor was daarom zo moeilijk en zo belangrijk, omdat een veroordeling van de beklaagden, volgens de regels van de extraordinaris procedure die men ging toepassen, uitsluitend gebaseerd kon zijn op hun eigen bekentenis. In de meeste strafprocessen gaf deze eis weinig moeilijkheden. Als men uit getuigenverklaringen en andere bewijsmiddelen genoeg aanwijzingen kon putten om het zogenaamde 'halve bewijs' te vormen, deed de pijnbank de rest. Nú lag de zaak anders. De feiten zou men zonder al te veel moeite uit de beklaagden kunnen trekken, maar de strafbaarheid van die feiten zouden zij heftig ontkennen. De pijnbank kon hier niet helpen, want erkenning onder tortuur zou alle morele gezag nu juist hebben ingeboet terwijl het voor Maurits en de andere overwinnaars in de revolutie van eminent belang was dat de uit te spreken veroordeling overtuigend zou werken. Daarom diende men de vragen zó te stellen, dat uit de antwoorden een bekentenis kon worden gedestilleerd van feiten, die dan later door de rechters strafbaar konden worden verklaard. Een soort splitsing van de bekentenis dus, waarvan de rechters het feitelijke gedeelte aanvaardden, terwijl zij de toegevoegde rechtvaardigingsgronden afwezen. Het was een methode die juridisch bedenkelijk mocht heten en door Oldenbarnevelt als zodanig is gebrandmerkt in de weinige woorden die hij in de Rolzaal sprak nadat hem de sententie was voorgelezen.

Ondertussen zat Oldenbarnevelt tien weken lang alleen met zijn knecht opgesloten in zijn kamer, zonder dat hij enig contact met de buitenwereld mocht hebben. Zelfs was het hem niet toegestaan aan zijn familie te schrijven. Pamfletten of briefwisselingen met Maurits om zijn verdediging voor te bereiden werden hem door deze laatste geweigerd. Toch slaagde zijn familie erin stiekem briefjes naar binnen te smokkelen, overal in verstopt. Hoewel er vele onderschept werden, bleef de Advocaat toch tot zaterdag 11 mei 1619, twee dagen vóór zijn dood, vrij geregeld op de hoogte van wat er in de wereld omging.

Slechts van één officieel persoon had Oldenbarnevelt vóór het begin van zijn verhoren bezoek gehad. Dit was Adriaen Duyck, de secretaris van de Staten van Holland. Hij kwam in opdracht van de Staten-Generaal vragen, waar de in gesloten enveloppe bewaarde bezwaren van de remonstranten tegen confessie en catechismus, nodig ter voorbereiding van de Synode, gebleven waren. Waarschijnlijk lagen deze staatstukken bij Oldenbarnevelt thuis.

Eindelijk, op 13 november 1618, werd de Nationale Synode officieel geopend. Op de Fransen na waren vrijwel alle niet uitgesproken lutheraanse kerken vertegenwoordigd, zodat deze Nationale Synode feitelijk overeenkwam met een generale, waarvan Oldenbarnevelt tolerantie voor de remonstranten verwacht had. Ten onrechte! Juist van deze synode en haar buitenlandse theologen had hij niets goeds te verwachten. Deze laatsten namelijk waren van het begin af vooringenomen door hun eenzijdige omgang met de juichende contraremonstrantse leiders. Toch behielden deze buitenlanders wel een zekere afstandelijke gematigdheid en viel hun bijvoorbeeld de haat en minachting op, waarmee Oldenbarnevelt bij zijn ondervraging werd bejegend.

Minder gematigd dan de synodisten lieten zich de pamfletschrijvers uit. Ondanks een slappe beteugeling door de Staten van Holland verscheen het ene pamflet na het andere om aan de haat tegen de Advocaat en aan de vreugde over zijn val uiting te geven. Zo kreeg het meest beruchte, de Gulden Legende van den Nieuwen Sint Jan als motto:

‘Het is een onverdraechlijcken last,
Dat de knecht boven sijn meester wast’.

Toch is het ook hier weer opmerkelijk dat weliswaar Oldenbarnevelts familie op haast pornografische wijze door het slijk wordt gehaald, maar dat men de Advocaat slechts politieke misdrijven toerekent.

Werd door dit alles enerzijds de publieke opinie versterkt dat de gevangen Advocaat een groot boosdoener was, aan de andere zijde werd zijn lot ongunstig beïnvloed door de ongebogen trots waarmee de remonstranten hun dreigende vervolging tegemoet gingen. Zij zetten zelfs hun predikaties voort. Overal kwam het tot relletjes. Dit verhoogde de zenuwachtigheid, en daarmee de agressiviteit, van de overwinnaars, die zich niet veilig waanden zolang het verzet zich kon concentreren rond de persoon van Oldenbarnevelt, die, eenmaal bevrijd, voorbeeldige wraak op zijn vijanden zou kunnen nemen.

Op 15 november begon de ondervraging. Lichamelijk verzwakt, moest de oude man veertien dagen achtereen urenlang op een stoel zonder armleuning zitten, en zonder advocaat, zonder stukken om zijn geheugen te versterken, antwoorden op de vele strikvragen van Anthonie Duyck, de eerste fiscaal. Dodelijk vermoeid kwam hij hier telkens van terug. Hij ging dan sprakeloos op zijn bed liggen, maar kwam toch iedere keer 's avonds en 's nachts weer genoeg bij voor het volgende verhoor.

Spotprent op de rechters van Oldenbarnevelt. Volgens Frederik Muller een zeldzame voorstelling aangezien de meeste prenten die vóór Oldenbarnevelt pleitten verdwenen zijn (tekening in oost-indische inkt door J. Stolker-Rijksmuseum Amsterdam, collectie Muller 1375).

Het eerste verhoor was geheel gewijd aan de kwestie van het aannemen van waardgelders en de hulp aan Utrecht verstrekt. De ondervraging geschiedde volgens een door Duyck vooraf opgemaakte vragenlijst. Dikwijls werden er tussenvragen gesteld. Ondertussen werd zijn gevangenkamer doorzocht en al het schrijfmateriaal meegenomen. Toch moest hij nog wel papier hebben, want Oldenbarnevelt had de gewoonte, als hij niet al te vermoeid was, na de verhoren de vragen en antwoorden van die dag uit zijn geheugen op te schrijven. De antwoorden getuigden van groot geduld en een duidelijke poging zich door uitvoerigheid en schijnbare oprechtheid de welwillende aandacht van de rechters te verzekeren. Er was echter veel wat hun mishaagde, en niet zonder grond. De antwoorden van Oldenbarnevelt waren gebaseerd op de staatsgezinde mythe, die de rechters zich geroepen voelden af te breken. Tevens beweerde hij vele zaken vergeten te zijn, soms terecht, maar niet steeds geloofwaardig.

Het grootste deel van december werd besteed aan de getuigenverhoren, als controle op de vele antwoorden van Oldenbarnevelt op de 336 hem gestelde vragen.

De hoofdpunten van beschuldiging waren de 'handsluiting' van de hoven van justitie, het doen aannemen van waardgelders, de eedskwestie van het gewone krijgsvolk, de tegen de Prins uitgestrooide verdachtmakingen, het 'protest van Uniebraak', de Nijmeegse affaire, de 'verklaring van Haarlem', de procuratie van 14 mei 1618, de onderhandelingen met Ledenberg c.s. begin juli en de bezending van De Groot en Hogerbeets naar Utrecht in het einde van die maand. Daarnaast was er nauwelijks een punt in het beleid van de Advocaat in de laatste anderhalf jaar van zijn bewind, dat niet tot voorwerp van kritiek en aantijging werd. Men trachtte gegevens te verkrijgen die in de richting van landverraad wezen, aangezien een terdoodveroordeling op de binnenlandse punten alleen moeilijk te verkrijgen zou zijn. En een terdoodveroordeling achtten de drijvers onder de rechters van belang, niet alleen voor hun persoonlijk ressentiment, maar - geheel te goeder trouw - voor de rust en vrede van Nederland.

Zijn ambten van Landsadvocaat en grootzegelbewaarder van Holland heeft Oldenbarnevelt niet af hoeven te leggen, maar tot aan zijn dood toe heeft hij deze behouden. Zijn zoon Stoutenburg werd wel als commandant van Bergen op Zoom geschorst. Nu zijn vader van landverraad werd verdacht kon hij moeilijk het commando over een grensplaats behouden.

De Franse gezanten bleven Oldenbarnevelt onhandig helpen. De Staten-Generaal zagen hier alleen een ongewenste inmenging in binnenlandse aangelegenheden.

den in en wezen de hulp beleefd af. De Engelse gezant Carleton was verstandiger en wilde zich niet mengen in binnenlandse kwesties.

In januari leverden de familieleden van Oldenbarnevelt het eerste van hun rekesten in, echter niet aan de Staten-Generaal, die zij niet als rechters erkenden, doch aan de Staten van Holland. Met kracht van argumenten werd hierin de competentie van de Staten-Generaal bestreden. Die van Holland werd gewezen op de aan Oldenbarnevelt verleende sauvegarde van juni 1618, die het hun tot een plicht maakte, hun Advocaat aan de geusurpeerde jurisdictie van de generaliteit te onttrekken. Het is de vraag of dit de zaak van Oldenbarnevelt niet meer kwaad dan goed heeft gedaan. De hierin aangevoerde historische vergelijkingen waren beledigend voor de Staten-Generaal, die op 29 augustus langs revolutionaire weg het heft in handen hadden genomen en sindsdien meesters van de situatie waren. Het was zaak hen gunstig te stemmen, waartoe het ophitsen van de Staten van Holland niet dienstig was. Deze laatsten hebben nog wel een ernstige poging gedaan de jurisdictie alsnog aan zich te trekken. Om 'onlust' met de zes andere provinciën te vermijden hebben ze ten slotte erkend dat de bemoeiing van de Staten-Generaal een fait accompli was.

Nadat Holland in de hoofdzaak had toegegeven, werd er nog enige tijd onderhandeld over het aantal rechters dat elke provincie zou mogen stellen. Het uiteindelijk gevormde college bestond uit tien Hollanders, vier Zeeuwen en twee ingezetenen van ieder van de andere provinciën. De kern vormden de rechters van instructie, die volgens moderne inzichten niet benoembaar zouden zijn geweest en hoogstens als getuigen hadden kunnen optreden. De kwaliteiten van rechter en getuigen waren in de zeventiende eeuw echter niet scherp gescheiden. Nadat alle provinciën hun nominaties hadden ingediend, gingen de Staten-Generaal op 6 februari tot de benoeming van alle voorgedragenen over.

Er is in het algemeen geen reden om, de venijnige dierenschildering van Saftleven en Vondels 'Palamedes' volgend, de integriteit van de vierentwintig rechters in twijfel te trekken, al mogen er enkele geweest zijn die zich hun benoeming uit financiële of laag-wraakzuchtige motieven hebben laten aanleunen. Partijdig waren zij in zoverre als allen zich op de bodem van de omwenteling van 29 augustus stelden. Niet allen erkenden misschien de wettigheid van de arrestatie, wel erkenden allen de noodzakelijkheid van een zo zuiver mogelijke berechting van de gearresteerden.

Vrijpraak was onmogelijk. Want het was ondenkbaar en uit politiek oogpunt

onduldbaar, dat de voornaamste punten van beschuldiging, als de verhindering van een Nationale Synode, het protest van Uniebreuk, het eisen van gehoorzaamheid aan betaalsheren ook tegen de opperbevelhebber en het doen aannemen van waardgelders bestemd om tegen diezelfde opperbevelhebber te vechten, schuldeloos werden bevonden. Daarom stond van te voren vast dat veroordeling tot een of andere straf onvermijdelijk was. Alleen de strafmaat stond de rechters vrij - doodstraf was niet noodzakelijk, in zoverre kan er dus van een gerechtelijke moord geen sprake zijn.

In dezelfde tijd vonden enkele gebeurtenissen plaats die de angst van de revolutieiders - en daarmee hun neiging tot scherpe repressie - vergrootten. Op de synode van Dordrecht vertoonden de gedaagde remonstranten geen neiging het leergezag van de vergaderde vaders te erkennen. Zelfs stuurden zij enkele dagen na de beruchte smaadrede van voorzitter ds. Johannes Bogerman, waarmee hij op 14 januari de remonstranten uit de synode verjoeg, een 'Vertoogh' aan de Staten-Generaal om - o brutaliteit! - de synode aan te klagen. Weldra bleek dit in drie achtereenvolgende edities verspreid te worden. Deze gretige aftrek voorspelde niet veel goeds. Van alle kanten kwamen berichten dat de remonstranten, niet tevreden met het recht op godsdienstoefening bij toerbeurt dat hun in de meeste steden tot na afloop van de synode gelaten was, heimelijke kerkdiensten hielden, ja zelfs kerkelijke vergaderingen buiten controle van de Staten, waarop wie weet wat voor oproerigs besproken werd. Het wemelde van opruiende geschriften.

Maurits, die toch al geenszins overtuigd was van de stabiliteit en het gezag van het nieuwe regime, vreesde dat dergelijke onruststokerij zou voortgaan zolang de leider van de tegenpartij in leven was. Die angst, hoewel ongegrond - want deze kleine minderheid kon de vrede van de staat nooit ernstig bedreigen - was wel begrijpelijk en vergefelijk. Voor hem was Oldenbarnevelt het symbool van de gevaarlijke en schijnbaar toenemende onrust, die het land kon verzakken als over twee jaar het bestand ten einde liep. De bevrijding van de grote leider zag hij als doel van de onrust en de gevolgen van die bevrijding als catastrofaal voor het vaderland. Zowel het één als het ander was een droevige misvatting.

Een welkome, zij het in dubbele zin zwakke bijdrage tot het bewijsmateriaal tegen Oldenbarnevelt leverde De Groot, hiertoe bewogen door een listige mengeling van dreigement en beroep op zijn eerlijkheid en hulpvaardigheid. In zijn verhoren had hij reeds te kennen gegeven dat Oldenbarnevelts opkomen voor de rechten en het gezag van de Staten van Holland niet alleen uit rechtsgevoel

voortkwam, maar ook uit persoonlijke machtswellust. Erger was dat De Groot, toen hem in strijd met de waarheid was voorgehouden dat men bewijzen had van Oldenbarnevelts verstandhouding met de vijand, niet de moed vond om de rechters deze leugen in het gezicht te gooien, doch integendeel hierop driftig inging en verklaarde dat verschillende handelingen van de Advocaat, waarmee hij, De Groot, het niet eens was geweest, hierdoor in een ander daglicht kwamen te staan. Men nodigde nu De Groot uit, alles wat hem ooit enige verdenking tegen Oldenbarnevelt had ingeboezemd op schrift te stellen, waaraan de ongelukkige man eind januari voldeed. Aan dit betoog voegde De Groot een aantal andere punten toe, waarin hij het oneens met Oldenbarnevelt was geweest. Het dodelijkste voor Oldenbarnevelt was het laatste punt, dat handelde over de bezending naar Utrecht. Oldenbarnevelt had hem toen op het hart gedrukt 'dat men de Staten van Utrecht most vermaenen ordre te stellen op haer wacht, alsoo alsdan nyemant wettelijck yet daerjegen soude mogen doen'. Bij dezelfde gelegenheid had Oldenbarnevelt uitdrukkelijk gezegd dat de soldaten van de repartitie van Holland hun betaalsheren moesten gehoorzamen 'oock jegens de bevelen van de Staten-Generaal ende Syne Extie'.

Deze laatste getuigenis heeft enkele rechters later ertoe gebracht voor de doodstraf te stemmen. De houding van De Groot is op geen enkele manier goed te praten, maar wel levert zij een verzachtende omstandigheid op voor Maurits en de velen met hem. Wanneer Oldenbarnevelts vriend en leerling al geloof hecht aan de praatjes van landverraad, hoe kunnen wij dit zijn vijanden dan kwalijk nemen? En het strekt de rechters tot eer dat zij, ondanks De Groot's getuigenis en de overweldigende publieke opinie, de ontorende beschuldiging van landverraad uit de sententie hebben geweerd.

Om zich een beter oordeel te kunnen vormen, wilden de rechters de beklaagden zelf zien en horen. Misschien waren sommigen hunner ook niet geheel gerust omtrent de wettigheid van hun benoeming en wilden zij wel eens horen wat de drie rechtsgeleerde beklaagden daartegen in te brengen hadden.

Maar eerst moest de hele gang van de procedure door de rechters zelf beslist worden. De wetboeken van Karel V en Filips II waren maar van twijfelachtige geldigheid, het Romeinse recht ook - zo meende althans de publieke meerderheid van de rechtbank. De handelingen van de beklaagden waren onduldbaar. Zij, de rechters, waren benoemd door het hoogste wetgevende én rechtsprekende college in de Republiek. Zij dienden dus volkomen vrij te zijn in het uitmaken van wat strafbaar was en het bepalen van de strafmaat. Dit was het beginsel van

arbitraire rechtspraak, dat sinds de 15e eeuw sterk in opmars was. Daardoor was de rechtbank met zijn sterke binding aan politiek en publieke opinie, geheel vrij ten opzichte van het geldende recht.

Door deze en andere beraadslagingen duurde het evenwel tot 7 maart, meer dan drie maanden na de beëindiging van de eerste serie verhoren, vóór Oldenbarnevelt opnieuw voor zijn rechters verscheen. Allereerst stond de Advocaat erop, zijn bezwaren tegen de competentie van de Staten-Generaal uitvoerig te dicteren. Dit werd toegestaan. Vervolgens verdedigde hij in een driedaagse rede zijn handelwijze op alle punten van de aanklacht, niet als te verontschuldigen, maar als de enige juiste. Zijn tegenstanders, waaronder de hoogvereerde Prins, de grote meerderheid van het volk en al zijn rechters, hadden op alle punten ongelijk en begrepen niets van de Nederlandse constitutie, die hij, Oldenbarnevelt, altijd zuiver en consequent had toegepast. Het was een hooghartigheid, die in vele opzichten - we hebben het gezien - gerechtvaardigd was, maar een taktische fout voor iemand die zijn hoofd wou redden. Zo scherpte Oldenbarnevelt zelf door zijn steil-principiële houding het zwaard van de beul.

Op één punt gaf Oldenbarnevelt toe. Hij beloofde namelijk zich te onderwerpen aan de ondervraging en naar beste vermogen de vragen te beantwoorden. De beklagde werd nogmaals doorgezaagd over alle punten, die in de verhoren uit de maand november behandeld waren. Men sprong daarmee nogal eens in de tijd heen en weer, meer om Oldenbarnevelt op leugens te betrappen dan om precies te weten te komen wat er nu eigenlijk gebeurd was. Dit schijnt in enkele gevallen ook wel gelukt te zijn.

Toen op 14 april de verhoren definitief beëindigd waren, werd het tijd om de stukken te gaan bestuderen teneinde met bekwame spoed een sententie op te stellen, die zowel het rechtsgevoel van de opstellers als de politieke eisen van het ogenblik moest bevredigen. Het bleek alras dat van de veronderstelde verstandhouding met de Belgische of Spaanse vijand teneinde de onafhankelijkheid in gevaar te brengen, geen overtuigend bewijs te verkrijgen was. Inderdaad waren de aanwijzingen die men uit de verhoren van de beklagden en van enkele getuigen trekken kon veel te zwak om voor een niet té bevangen rechter enig gewicht in de schaal te leggen, tegenover de hartstochtelijke ontkenningen van de twee betrokken beklagden Oldenbarnevelt en De Groot. De vele punten van beschuldiging, die in onderling verband ontwijfelbare subversie van religie en ‘politie’¹ opleverden, ook al was het wat de laatste betreft bij een poging geble-

1 De bestaande rechtsorde.

ven, waren in de arbitraire rechtspraak dier dagen ongetwijfeld met de dood strafbaar. De doodstraf mocht naar de overtuiging van de rechters over alle vier beklaagden worden uitgesproken. De rechtvaardigheid bracht een dergelijke bestraffing van de bewezen geachte zware vergrijpen met zich mee. Bovendien zullen de meeste rechters ervan overtuigd geweest zijn dat het voor het welzijn van de Republiek noodzakelijk was. Een gevangen of verbannen Oldenbarnevelt kon middelpunt worden van intriges om hem weer aan de macht te brengen. Zijn onbuigzaamheid kon doen vrezen dat hij niet aarzelen zou zijn leven opnieuw in de waagschaal te stellen voor wat hij als recht en redelijk aanvoelde. Of hij daartoe echter het gebruik van geweld zou aanraden, waar hij zijn aanhangers altijd tegen gewaarschuwd had? Zou aan de andere kant zijn dood hem niet tot martelaar maken, en zou de stemming van het publiek niet omslaan en zich tegen de overwinnaars richten?

Maar zolang Oldenbarnevelt weigerde zijn ongelijk te bekennen, was hij nog steeds het aangewezen partijhoofd van de nog altijd roerige remonstranten. Die waren na hun hardnekkig optreden op de synode in Dordrecht uit de publieke kerk getreden en vormden een eigen kerkgenootschap, dat in de gedachtengang van Maurits en de zijnen gemakkelijk een opstand kon voorbereiden. Pamfletten bleven verschijnen. Bovendien kon Frederik Hendrik na Maurits' dood de grijsaard wel eens uit het gevang halen om hem in ere te herstellen in welk geval - Maurits was ervan overtuigd - zonder verwijl het heilloze bestand zou worden omgezet in een nog heillozer vrede met erkenning van de soevereiniteit van de aartshertogen. Daarom was Oldenbarnevelts dood noodzakelijk. Het zou alléén anders worden als hij ongelijk bekende; dat kon hij doen door een verklaring, waarin hij zijn gedrag betreurde, of impliciet door een verzoek om gratie door Maurits.

Ondanks alle pogingen in deze richting bleef Oldenbarnevelts trots ongebroken. Om gratie werd dan ook noch door Oldenbarnevelt zelf noch door zijn familie gevraagd, tot verdriet van Maurits en enkelen in de Staten-Generaal. Deze hadden wel op een gratieverzoek gerekend. Maurits was bereid het in de Staten-Generaal voor te stellen.

Tot de buitenwacht was het langzamerhand doorgedrongen dat de ontknoping van het drama nabij was. Intussen had Oldenbarnevelts familie op 19 april voor een laatste maal een rekest in gediend, gevolgd door een drietal deducties op 7 mei. Het waren lange betogen met een overvloed van Latijnse juristencitaten. Er stond echter één zin in, die de rechters zich hadden moeten aantrekken.

‘Genomen d'advijzen, ende den raet van den Heere van Olden-Barnevelt,’ heet het daar,² ‘of inder daedt niet goet mochten zijn geweest, oft goet geweest zijnde, 't succes ende 't effect daerop niet heeft gecorrespondeert, ende dat in plaetse van de rust, ende vrede, onrust ende oneenigheydt daer uyt geresen mochten sijn - soo is voor hem genoeg, dat hy daer in met een goet gemoet ende conscientie heeft gewandelt, geen ander wit, of intentie hebbende, dan 's Lants welstant ende eenigheydt te soecken’.

Het onderscheid tussen politieke fouten en strafbare politieke vergrijpen is hiermee aangegeven. Bij gebleken goede trouw mag geen staatsman wegens zijn gevoerd beleid veroordeeld, laat staan terdoodveroordeeld worden. Gebeurt dit toch, dan voelen wij het, en voelden velen het in 1619, als grievend onrecht. Dat onrecht waren de rechters bezig te plegen, toen zij de lange memorie van Oldenbarnevelts familie op die dinsdag als niet ter zake dienend weglegden. Edoch, ook zij waren te goeder trouw. Zij zagen het onderscheid niet, dat ons zo duidelijk is. Daarom mogen wij ook hen niet veroordelen. Onrecht pleegden zij in de overtuiging recht te plegen. Gerechtelijke moordenaars waren zij niet.

Oldenbarnevelt had na zijn laatste verhoor op 14 april geen vermoeden dat de rechters zich hiermee voldoende ingelicht zouden verklaren en dat de sententie nu voor de deur stond. Uit de uitschrijving van de bededag van 17 april kon hij wel een waarschuwing putten. De bededag diende in godsdienstige overpeinzingen te worden doorgebracht. Carleton beschouwt het als een soort wonder dat de gevangenen ieder voor zich de zevende psalm uitkozen om met hun bewaker en hun bediende te zingen en te overdenken. Het is de psalm waarin een onschuldig vervolgd zich tot God richt om uitredding.

Tengevolge van de wijze waarop Oldenbarnevelt verhoord was ontbrak er nogal het een en ander aan de door hem gegeven antwoorden. Daarom zette hij zich ertoe een memorie voor de rechters op te stellen. Hoe korte tijd hem nog restte zal hij niet geweten hebben, gezien de tijd die hij voor dit werk nam. Zijn familieleden bleven rekesten indienen. Zij hadden niet door dat de tijd voor rekesten voorbij was.

Op 9 mei, Hemelvaartsdag 1619, werden de rechters het eens over de tekst van de sententie.

Deze tekst was bepaald geen juweeltje. Hij draagt alle kenmerken van een

2 Historie Leven en Sterven van Heere Johan van Olden-Barnevelt, p. 223.

compromis tussen verschillende stromingen onder de rechters ('zet jij dat erin dan laat ik dit eruit') en ook van de haast die deze hadden om aan de zaak een eind te maken. Allereerst de vorm. De sententie bestaat uit een preambule, een groot aantal overwegingen, een samenvatting, en het dictum, de eigenlijke uitspraak. In de preambule valt op dat men als bewijsmiddel gebruikt wat 'deselve rechteren voorts gebleken is', hetgeen in strijd is met de regels van de extraordinaris procedure, die alleen bekentenis als bewijsmiddel toelaat. Verder is de benaming 'bekentenis' voor de antwoorden van Oldenbarnevelt op de hem gestelde vragen op zijn minst misleidend, want Oldenbarnevelt heeft het meeste wat hem ten laste werd gelegd ontkend, en de feiten die hij toegaf uitdrukkelijk onstrafbaar verklaard, wat men toch moeilijk een bekentenis kan noemen. Voorts werden de verklaringen die hij voor de 'rechters van instructie' had afgelegd gelijkgesteld met die afgelegd voor de vierentwintig rechters, ook al weer in strijd met de regel. De rest van de preambule, en de samenvatting aan het eind, geven de voorstelling van zaken, zoals die bestond in de breinen van hen die de revolutie hadden teweeggebracht. Er zit een grond van waarheid in, echter sterk overdreven. De hele gedelegeerde rechtbank rustte nu eenmaal op de bodem van die revolutie. In het dictum volgde de uitgesproken doodstraf uit de medesoevereiniteit van de Staten-Generaal, die de rechters wel moesten aannemen omdat daarop de instelling van hun college berustte. Samenvattend kunnen we zeggen dat de sententie ten aanzien van het bewezen zijn der feiten over het algemeen zorgvuldig is, maar zwak in het aangeven van het motief waarom Oldenbarnevelt de staat in opschudding zou hebben gebracht. Dat hij daarbij het doel zou hebben gehad de uiteindelijke onderwerping aan de aartshertogen te bevorderen, kan men met enige kwade wil tussen de regels lezen, maar het staat er niet in, waardoor de overige beschuldigingen tamelijk in de lucht komen te hangen. Hiermee hangt samen dat de niet verplicht voorgeschreven maar toch gebruikelijke qualificatie van 'majesteitsschennis' in het dictum ontbreekt, hetgeen weer tot gevolg heeft dat de confiscatie van goederen op niets berust. Men kan dus wel zeggen dat de gedelegeerde rechters een eerlijke poging hebben gedaan om recht te doen, maar daarin niet zijn geslaagd.

Op zondagmiddag 12 mei was Oldenbarnevelt juist bezig met zijn remonstrantie, toen Pieter van Leeuwen, fiscaal uit Utrecht, en Laurens de Silla, fiscaal uit Gelderland afkomstig, de sententie des doods kwamen aanzeggen. Oldenbarnevelt ontstelde zeer, omdat hij gedacht had zijn memorie eerst te mogen afmaken.

Een afscheidsbrief mocht Oldenbarnevek direkt schrijven. Zonder bezwaar, zij het wel met vertraging, werd de brief op de Kneuterdijk bezorgd. Het is verbazingwekkend, dat men een brief heeft laten uitgaan, waarin Oldenbarnevelt in zo bewogen woorden zijn onschuld uitschreeuwt en zijn diensten aan het vaderland en de Prins memoreert. Het is vooral daarom ook zo verwonderlijk, omdat deze liberaliteit niet overeenstemt met de kwellende strengheid waarmee men Oldenbarnevelt in de komende zeventien uur door twee soldaten heeft laten bewaken. Wij kunnen alleen veronderstellen dat er twee stromingen onder de rechters waren, één die de veiligheid van de staat vooropstelde en één die de aloude gewoonte volgde om aan een terdoodveroordeelde alles toe te staan wat met de uitvoering van het vonnis bestaanbaar is.

Terwijl Oldenbarnevelt zat te schrijven, kwam Antonius Walaeus, Middelburgs hoogleraar, binnen. Deze was aangewezen om de oude man op de dood voor te bereiden. Horende dat Walaeus uit de synode kwam vroeg hij hoe het daar gegaan was. Hij verwonderde zich te vernemen dat ook de buitenlandse theologen ingestemd hadden met de veroordeling van de remonstranten. In zijn onverwoestbaar optimisme had hij blijkbaar steeds zijn ogen gesloten voor al wat niet in zijn tolerantiekraam te pas kwam. Van zijn zonden hoorde Oldenbarnevelt echter node spreken. Hij vreesde dat een schuldbelijdenis op het religieuze vlak maar al te licht geïnterpreteerd zou worden als een bekentenis die de uitgesproken doodstraf rechtvaardigen zou. Hij wilde slechts bekennen dat hij schuldig was aan vele zonden, zonder bepaalde daden te memoreren, waardoor hij de dood voor God wel had verdiend, maar niet voor de mensen; indien hij al enige fouten had begaan, had hij nochtans in al zijn handelingen altijd 'een goet wit' gehad - een gedachtengang, die hem wellicht het leven gered zou hebben indien hij er tijdens zijn verhoren zijn verdediging op had willen baseren, en die hem er toe had moeten brengen gratie te vragen. Bitter beklagde hij zich over zijn onwettig proces en over de wrede beperkingen, die hem in zijn verdediging waren opgelegd. Al wat hij gedaan had was alleen geweest om de vrijheid en privileges van Holland te verdedigen. En nu zou de doodstraf het loon zijn voor de onvermoeide zorg en onophoudelijke arbeid van 43 jaar.

Op verzoek van de veroordeelde ging Walaeus naar de Prins om hem twee boodschappen over te brengen. De eerste hield in dat hij vergiffenis vroeg voor wat hij hem mocht hebben misdaan, ook al was hij zichzelf van geen schuld in dit opzicht bewust, integendeel. Ten tweede liet hij Maurits verzoeken toch niet aan zijn onschuldige kinderen te vergelden wat hij meende dat hun vader had mis-

daan. Maurits stelde de oude man gerust op beide punten, maar kon verder niets doen omdat Oldenbarnevelt niet ronduit genade gevraagd had. De Prins vroeg nog apart of hij niet om pardon vroeg. Maar aangezien deze daarop niet positief kon antwoorden, liet Maurits Walaeus weer naar de terdoodveroordeelde gaan. Met zijn dood als martelaar voor een goede zaak had deze zich inmiddels verzoend. Wel zou hij het jammer vinden als de anderen, die veel jonger waren een zelfde lot zou wachten. Ook vreesde hij het ergste voor de remonstranten, nu zij op de Synode officieel veroordeeld waren.

Buiten de gevangenis werden van twee kanten pogingen gedaan om zijn leven alsnog te redden. Du Maurier, de Franse gezant, probeerde toestemming te krijgen een rede bij de Staten-Generaal af te steken. Wegens hun onvoltalligheid werd hem dit geweigerd. En Louise de Coligny reed midden in de nacht nog naar haar stiefzoon om audiëntie aan te vragen. Ook deze werd geweigerd.

Maria van Utrecht en haar kinderen dachten alleen aan een laatste afscheid dat zij van man en vader wilden nemen. Zij dienden daartoe 's morgens om vier uur een rekest in. Pas twee uur later reageerden de rechters hierop. Zij lieten aan Oldenbarnevelt vragen of hij soms 'lust, of begeerte' had zijn vrouw, kinderen of iemand van zijn vrienden te zien. Maar Oldenbarnevelt wist niets van het rekest. Hij dacht ieder moment voor de rechtbank te worden geroepen en sloeg het aanbod af. Zo kwam van een afscheid niets.

Oldenbarnevelt had toen zijn laatste materiële voorbereidingen getroffen. Zijn zegelring had hij van zijn vinger getrokken. Hij beval zijn knecht zijn hemd van voren open te snijden. Als blinddoek voor het schavot beval hij Jan Francken, de knecht, zijn slaapmuts mee te nemen. Zijn meester zag nog kans hem heimelijk in te fluisteren goed te zorgen voor de stiekem geschreven papieren, die hier en daar verstopt waren. Maar Jan kon alleen die redden die in het bed waren geborgen. Vroeg in de morgen werd Oldenbarnevelt gehaald om zijn sententie aan te horen, beneden in de Rolzaal. Na afloop liet de voorzitter Vooght hem de gelegenheid enkele woorden te zeggen:

‘De Rechters setten veel in mijne sententie, dat sy uyt mijn confessie niet en sullen trecken. Dat men die daer by voege. Ick dachte dat sich de Heeren Staten-Generaal genoeght souden hebben met mijn lijf en bloet en dat se het goedt, dat, er is, mijn Huysvrouw ende Kinderen souden hebben laeten behouden. Is dit mijn Recompense voor drie en veertich jaren dienst, die ick de Landen gedaen hebbe?’ President Vooght maakte een einde aan deze recriminatie met de bekende woorden: ‘Uw sententie is gelezen’ (en, wijzende met de hand:) ‘Voort, voort!’

den XIIIen mej 1619 onthout de memorie

Is alhier Inden Hage op een schavot daer
 toe Int binnenhoff voorde trappen
 van de groote Zaele gerecht metten
 +swaerde ter doot geexecuteert
 heere ende Mr Johan van Oldenbarnevelt
 In zijn leven Ridder heere
 van Berckel Rodenrijs etc. advocaet
 vanden lande van Hollandt ende
 Westvrieslandt, om redenen In zijne
 Sententie uijtgedruct, ende andere

+doot vanden heere advocaet
 Oldenbarnevelt

met Confiscatie van goederen, nae hy dzelve
 Staet hadde bedient XXXIII jaeren twee
 maenden ende vijff dagen, als daertoe
 gecommitteert zijnde den VIIen maert 1586
 Een man van grooten bedrijve, besoigne
 memorie ende directie. Jae singulier in
 alles. die staet siet toe dat hij nijet en valle
 Ende zij Godt zyne zyele genadich, amen.

De den xijij meij 1619 ontfende in
 Joaen, Jndis, burg op een sebatide den
 Jren, Jut binnelichte woerde trouwe
 van der groete Saer gheest met
 Jwede ende Jre doot en Jwede
 Jure ende Jwede Jure van Oldenbarnevelt
 Jwede Jwede Jwede Jwede Jwede
 van Oldenbarnevelt (Jwede Jwede Jwede)
 Jwede, Jwede van Holland met
 Jwede Jwede Jwede Jwede Jwede
 Jwede Jwede Jwede Jwede Jwede

Het Examen.
 met Confiscatie van goederen van Jwede Jwede
 Jwede Jwede Jwede Jwede Jwede
 Jwede Jwede Jwede Jwede Jwede
 Jwede Jwede Jwede Jwede Jwede
 Jwede Jwede Jwede Jwede Jwede
 Jwede Jwede Jwede Jwede Jwede
 Jwede Jwede Jwede Jwede Jwede
 Jwede Jwede Jwede Jwede Jwede

Uit de bandgeschreven Resoluti/en van de Staten van Holland van 13 mei 1619 met de vermelding van Oldenbarneveld's executie.

Oldenbarnevelts ergernis en zijn kernachtig geformuleerd bezwaar tegen de sententie zijn begrijpelijk en gerechtvaardigd. Zij is een compromis tussen ver uiteenlopende opvattingen over recht en billijkheid. Er kleven dan ook alle fouten van onduidelijkheid, onoprechtheid en inconsequentie aan, die aan compromissen eigen zijn. Zo was daar het verdraaien van bekentenissen om ze te doen slaan op de feiten, die de rechters uit anderen hoofde bewezen achtten. Daarnaast werden zijn goederen verbeurd verklaard, in strijd met een oktrooi uit 1593, dat aan edelen toestond de verbeurdverklaring met een gering bedrag af te kopen. Iets anders was het met de toepassing van de Unie van Utrecht: gaf artikel 13 daarvan de Advocaat en de Staten van Holland het recht kerkorde en geloof in hun gewest vast te stellen? Het antwoord hierop was van politieke, niet van religieuze aard. Viel het negatief uit, dan was bestraffing gerechtvaardigd. Daarbij mocht echter de goede trouw van de beklagde niet buiten beschouwing blijven. Terwijl dus Oldenbarnevelt alleen ergernis over het aan hem bedreven onrecht voelde, moet ons oordeel, achteraf, meer genuanceerd zijn.

Het schavot was 's morgens vroeg tegen de voorgevel van de Ridderzaal getimmerd. Vanaf zeven uur stroomde het volk al toe. Men schatte - vermoedelijk aan de hoge kant - drieduizend toeschouwers. Toen Oldenbarnevelt, nog steeds onder de arm gevat door zijn knecht, het schavot betrad, hoorde men hem zeggen: 'Dit is een schoone recompense voor mijn veertichjarigen trouwen dienst', en 'O Godt, wat komt er van den mensch!'. Het eerste wat hij op het schavot zag was de voor hem bestemde doodkist. Men had te laat er aan gedacht een passende kist te maken en had nu maar een ruwe kist, bestemd voor moordenaars, uit de voorraad genomen. Ook een stoel of kussen had men vergeten. Oldenbarnevelt knielde op de 'bloote plancken'. Na het gebed trok de veroordeelde zelf zijn tabberd en wambuis uit, waarna hij zich tot het volk keerde en met krachtige stem temidden van een doodse stilte de beroemde onschuldbetuiging uitsprak:

'Mannen, geloof niet, dat ick een Landt- verrader ben, ick hebbe oprecht ende vroom gehandelt, als een goet Patriot, ende die sal ick sterven'.

Daarop vroeg hij zijn slaapmuts, die hij zelf over zijn ogen trok, terwijl hij naar de zandhoop liep, die midden op het schavot was gestort om het bloed op te nemen. 'Jezus Christus sal mijnen Leydtsman zijn. Heere Godt, Hemelsche Vader, ontfangt mijnen geest'.

Zijn laatste woorden waren gericht tot de beul, die hem had laten opstaan, toen hij met zijn gezicht naar het zuiden geknield lag, om de zon niet in de ogen te

hebben: ‘Maeck 'et kort, maeck 'et kort’. Een blok was in Holland niet gebruikelijk, en hij knielde rechtop, met de vingers in gebed op borsthoogte, toen de eerste slag zijn hoofd en tegelijk twee vingers wegnam.

Het bloed liep in twee stralen uit de halsslagaderen op en over het schavot. Het publiek probeerde er wat van te bemachtigen om mee te nemen of te verkopen. In enkele minuten was al het bloed weggeroofd. Het onthoofde lichaam en het hoofd werden samen door de gerechtsdienaren in de kist gestopt, die vervolgens ‘losselijk toegespijkerd’ in de Hofkapel werd bijgezet. Later kreeg de familie gelegenheid het lijk over te kisten in een eikenhouten kist. Hoe lang lijk en kist in de Hofkapel zijn gebleven, is een open vraag. Waar het lichaam nu rust, zullen wij nimmer weten. In de hofkapel in ieder geval niet.

De tragedie die Nederland zijn grootste staatsman kostte, was ten einde. De invloed van zijn persoon en reputatie, alsmede van de idealen waarvoor hij geleden en gestreden had, werkte ook na zijn dood nauwelijks verzwakt door, tot op onze dagen toe. De beknopte geschiedenis van dit postume leven vormt het onderwerp van een laatste hoofdstuk.

15 *Zij leven die onder de aarde liggen*¹

De dodelijke slag had een geweldige weerklank in den lande en daarbuiten. In Nederland was de meest gewone reactie een bevredigd haatgevoel - maar juist in die bevrediging lag een element van katharsis: de haat werd als het ware afgereageerd en maakte plaats vrij voor de bewondering, die er altijd geweest was, vermengd met schaamte dat men zich zo had laten gaan.

Bij Maurits hult zich de schaamte in het kleed der justificatie. In een brief aan Willem Lodewijk verwijt hij op de dag van de terechtstelling Oldenbarnevelts vrouw en kinderen dat zij ‘nooyt eenige supplicatie van pardon’ hebben gepresenteerd, maar integendeel heftig hadden aangehouden om recht en justitie. Zij hadden allerwege hun vertrouwen uitgesproken dat Oldenbarnevelt eerdaags zou worden vrijgelaten.

Was Maurits zo rustig en emotioneel geweest als hij voorgaf, dan was er een woord van leedwezen en van respect voor de grootheid van de dode op overgeschoten. Nu was er nog slechts plaats voor de wat krampachtige rechtvaardiging, die Maurits bij het nageslacht de naam van gevoelloze hardheid heeft verschaft. De overgang van hoogste macht en aanzien tot diepste vernedering trof meer tijdgenoten. ‘Het vliegen is quaet spel, en met den hals betaelt’ schrijft Constantijn Huygens met een duidelijke toespeling op Oldenbarnevelt.

In de sententie stond niets over landverraad. Dat bevreedde velen in den lande, voor wie juist die duizendmaal herhaalde verdenking de reden van hun bloeddorstige haat was. Het was om de twijfel hieromtrent, die voor het welsla-

1 Vertaling van Soph. Elektra 1419: uitroep van het koor, als Agamemnon's dood door moord op Aigisthos gewroken is.

gen van de revolutie gevaarlijk kon worden, de kop in te drukken, dat de Staten-Generaal, toen zij op 19 mei de sententie aan provinciën en steden rondstuurden, deze vergezeld deden gaan van een brief, ontworpen door enkele gedelegeerde rechters. Deze kwam hierop neer, dat de rechters - lees: enkele rechters - aan de Staten-Generaal hadden meedegeedeeld dat er belangrijke aanwijzingen voor landverraad waren gevonden, doch dat een confessie op dit punt slechts door de pijnbank had kunnen worden verkregen. Men had er daarom van afgezien, omdat de overige punten van beschuldiging voldoende waren om 'in zijn persoon exemplaire straffe te statuëren'. Alleen bijzonder naïeve mensen kunnen deze voorstelling van zaken voor goede munt hebben aangenomen.

Openlijke verontwaardiging over de dood van de rechtvaardige durfde zich nog niet roeren. Het beoogde schrik-effect werd dus bereikt, zij het tijdelijk, voor sommigen tot na de Maurits' dood in 1625. In het buitenland hoefden de kritische stemmen evenwel niet te zwijgen.

In België overheerste de verbazing. Aartshertog Albertus zou uitgeroepen hebben: 'O justa sententia per injustos judices!'² In Engeland, waar men Oldenbarnevelts begunstiging van de ketterse arminianen alleen aan geheime spaansgezindheid kon toeschrijven, zag vooral Carleton er de triomf van een goede zaak in. De Advocaat werd in Londen afgeschilderd als de door hoogmoed verblinde, met schuld beladen staatsman, die zijn eigen graf graaft. De Franse publieke opinie daarentegen, en vooral de staatslieden die persoonlijk met Oldenbarnevelt waren omgegaan, waren hogelijk verontwaardigd over de wrede behandeling van Frankrijks trouwe vriend. Hieraan werd uiting gegeven door de steun aan Hugo de Groot, toen deze in 1621 als berooid vluchteling in Frankrijk arriveerde. Anders oordeelde Richelieu, die er zelf niet tegen opzag politieke tegenstanders ter dood te laten brengen. 'In materie van staat heeft de zwakste altijd ongelijk', was zijn devies. In het algemeen kan men zeggen dat Oldenbarnevelts onthoofding in Europa een slechte pers had. Toch had dit weinig invloed op de politieke constellatie: de Republiek behield dezelfde bondgenoten en dezelfde vijanden, met hoogstens hier en daar verschil in nuance ten opzichte van de verhoudingen in Oldenbarnevelts bewindspenode.

De taak van de gedelegeerde rechters was met de 13e mei niet afgedaan. Andere verdachte personen zoals De Groot en Uyttenbogaert, (de laatste bij verstek)

2 'O rechtvaardig vonnis van onrechtvaardige rechters!'

werden tot verschillende vrijheids- en geldstraffen veroordeeld. De uitvoering van Oldenbarnevelts sententie was met zijn onthoofding niet beëindigd. Immers, al zijn goederen waren verbeurd verklaard. Normaal gesproken werd het bezit verkocht en de opbrengst ervan bestemd voor de proceskosten. Het onderhavige geval was erg duur geweest: de kosten bedroegen één ton, waarmee dit proces tot het duurste werd dat Nederland zou kennen tot aan de ontwaarding van de gulden in onze eeuw. Toch is men nimmer tot verkoop overgegaan, misschien omdat er niet veel kopers waren door de dubieuze manier waarop men het in zijn bezit verkregen had. Acht jaar later kon de familie zich weer eigenaar van de betreffende percelen noemen na betaling van minder dan alle integrale proceskosten.

François van Aerssen was in wezen de grote profiteur van de hele geschiedenis. Tijdelijk onderbroken door een gezantschap naar Venetië, erfde hij Oldenbarnevelts beheersing van de buitenlandse politiek, hetgeen natuurlijk ook financieel een voordelige zaak was. Alleen zijn gave om zich vijanden te maken - die hij met zijn grote voorganger gemeen had - belette dat hij tot zijn dood die positie kon blijven innemen. Frederik Hendrik had het niet met hem op, hetgeen misschien als een soort negatieve beloning is te beschouwen.

De zo moeizaam bewerkte val van Oldenbarnevelt heeft in de Nederlandse politiek noch op het binnenlandse noch op het buitenlandse vlak veel invloed gehad. Zo hadden Oldenbarnevelts tegenstanders veel kritiek gehad inzake de lauwheid ten aanzien van de Boheemse en Franse protestanten. Maar ook na Oldenbarnevelts dood blijft de politiek gekenmerkt door late hulp en langdurige aarzeling. Frankrijk had steeds met Oldenbarnevelt goed samen gewerkt en na diens val stelde men zich wantrouwend en zelfs vijandig tegen de nieuwe regering op. Niettemin bleven zij bondgenoten, want de beide landen hadden elkaar nodig, vooral toen het bestand afliep. Om de Franse vriendschap terug te krijgen, diende men ten eerste niet in Englands kielzog te varen. Dat was een hoofdpunt van Oldenbarnevelt geweest en Aerssen had niet het minste bezwaar hem hierin na te volgen. Ten tweede moest men zich zorgvuldig onthouden van aanmoediging van of steun aan de hugenoten en andere opstandelingen. Ook dit was geen bezwaar. Ook in de Engelse politiek wilden de overwinnende orangisten geenszins aan de leiband van hun contraremonstrantse bondgenoten lopen. De nieuwe regering was evenwel te zwak om de handelsrivaliteit te kunnen koppelen aan een goede verstandhouding. Bij de dood van Jacobus en Maurits in 1625 was de verhouding slechter dan zij ooit onder Oldenbarnevelt geweest was.

In de binnenlandse politiek was het nauwelijks anders. De strijd had in de laatste fase gelopen over de omvang van de soevereiniteit der provinciën, c.q. van de Staten-Generaal. De voorstanders van de Staten-Generaal hadden gewonnen. Deze soevereiniteit was evenwel alleen op opportunistische gronden tegen de meerderheid van de Staten van Holland volgehouden om deze te breidelen in hun eigengereide godsdienstpolitiek. Het dogma van de provinciale soevereiniteit kwam sterk en fris uit de branding van Oldenbarnevelts proces te voorschijn, waarin het een ogenblik verzonken was. Eerst de patriotten zouden er anderhalve eeuw later een nieuwe aanval op doen. Ditmaal een dodelijke. Ook in de positie van stadhouder en Advocaat van Holland kwam geen belangrijk verschil. Weliswaar onderging het ambt van Advocaat enige veranderingen - het kreeg de minder met affecten beladen naam raadpensionaris en een beperkte instructie - maar dit kon niet verhinderen dat de opvolger van de in 1621 benoemde Anthonis Duyck, Adriaen Pauw, een grote, en diens opvolger Johan de Witt een allesoverheersende invloed op de Nederlandse politiek zou krijgen. Inzake de godsdienstpolitiek kwamen evenmin wezenlijke wijzigingen. Er kwam wel een remonstrantse afscheiding, maar slechts een kleine van intellectuelen. Dit betekende geen gevaar voor de staatskerk. Het hete hangijzer van de kerkerde werd nog steeds niet opgelost. Na lang om de hete brij te hebben heengelopen keurden de Staten van Holland resoluut de in Dordt ontworpen kerkorde af. Tot na de Franse tijd bleef in drie provinciën de kerkordeloze toestand bestaan. Wel vierde de intolerantie, als concessie aan de begrijpelijke wraakzucht van de lang verdrukte contraremonstranten, aanvankelijk hoogtijdagen. Maar na 1625 kon de wereldlijke overheid een zekere mate van tolerantie opleggen aan de kerkelijke instanties. Zo geldt dus, dat zowel ten aanzien van binnen- als buitenland Oldenbarnevelts beleid door de nieuwe heren werd voortgezet. Dit moet voor de extremisten zeer teleurstellend geweest zijn.

Na Maurits' dood in 1625 kwam de tweede stemmingsomslag. Van der Mijle werd persoonlijk gerehabiliteerd en trad in de gunst van de nieuwe stadhouder, echter zonder dat hem toegestaan werd zich met de politiek te bemoeien. Ook andere vrienden van Oldenbarnevelts nagedachtenis koesterden zich in de zachtere temperatuur van het nieuwe regime.

De voornaamste remonstrantse ballingen, zoals Uyttenbogaert en Episcopius, durfden in 1626 zonder ophef of publiciteit in Nederland terug komen, maar toen De Groot bij zijn terugkeer in 1631 die ophef en publiciteit juist eiste, werd hij met gevangenneming bedreigd en moest hij naar Hamburg vluchten. Vele van de

in 1618 afgezette regenten, voorzover zij niet uit de publieke kerk getreden waren, kwamen ongemerkt weer in de vroedschap terug, en in 1640 was de pacificatie der geesten zover gevorderd dat Van der Mijle zijn oude plaats als curator van de Leidse universiteit weer kon innemen. Er was dus een duidelijke reactie ten gunste van Oldenbarnevelts nagedachtenis, maar dan meer in de zin van het halen van een spons over het verleden dan in die van vernedering zijner tegenstanders.

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de stadhouderloze tijd, vol haat tegen de Oranjenaam, die in 1650 uitbrak, Oldenbarnevelt een postume revanche zou brengen. Gedeeltelijk was dat ook het geval. Toen Hollandse en Zeeuwse afgevaardigden in december 1650 bijeenkwamen om over het al dan niet verkiezen van een nieuwe stadhouder te spreken, was een voornaam argument van de Hollanders, dat men daarmee wachten moest totdat men zien kon of de pasgeboren Willem Hendrik een goed en bekwaam vorst zou worden, dan wel ‘de voetstappen volgen... van prins Maurits, in den jaare 1618’. Van een revisie van de processen van 1618/19 is evenwel geen sprake geweest.

De krachtigste herleving van Oldenbarnevelts geest dateert van het stadhouderschap van Willem V. Op Santhorst, het buitengoed van de intellectuele vader aller Keezen, Petrus Burmannus Secundus, werden ‘Oldenbarnevelt en De Witt in het Bengaalselicht der apotheose gezet’³; als relikwie bewaarde men er, volgens Betje Wolff, een geregeld bezoekster, ‘het krukje, waar Sint Jan op steunde, toen hij het moordschavot beklom’. Die verering bleef bij de patriotten traditie. Het was de tijd waarin het erastianisme in Oostenrijk toegepast en in Duitsland bestudeerd werd. Daar beschouwde men de Heidelbergse erastianen als ‘die sichtbar mehr philosophische Partey’, en die appreciatie, waarvan Oldenbarnevelt als voornaam voorvechter van genoemd stelsel profiteerde, woei, vooral door de uit Duitsland afkomstige Groninger jurist Van der Marck naar Nederland over. Hier tegenover meenden de prinsgezinden moeite te moeten doen Oldenbarnevelt zijn onverdiend aureool af te nemen. Het begon met de in 1795 afgezette hoogleraar Adriaan Kluit, die als eerste, op juridische gronden, de bezwaren tegen het proces trachtte te ontzenuwen. Kluit vormde de overgang naar Willem Bilderdijk en zijn leerlingen als J. Tideman en Isaäk da Costa, die Oldenbarnevelt afschilderden als de hoogmoedige machtswellusteling, die de religie der vaderen

3 Kernkamp, p. 9 sqq.

had aangetast en zich had gekeerd tegen het wettelijk en goddelijk vorstengezag. In 1849 luidt de publikatie van de verhooren een nieuw tijdperk in. Voor het eerst had men een uitvoerige verdediging van Oldenbarnevelts godsdienstpolitiek van de man zelf, en tevens, in de vragen van de rechters, een duidelijke uiteenzetting van het standpunt van zijn vijanden. Maar eerst een buitenlander, John Lothrop Motley, zou de ernstige lacune in de Nederlandse historische literatuur, namelijk het ontbreken van een levensbeschrijving van Oldenbarnevelt opvullen. In zijn 'Life and Death of John of Barneveld', hoezeer ook strevend naar objectiviteit, kon hij echter als republikeins Amerikaan, Unitariër en liberaal niet het nodige begrip opbrengen voor Oldenbarnevelts tegenstanders, of zij nu Filips, Maurits of Gomarus heetten. Zijn werk, in 1881 door Van Deventer in het Nederlands vertaald, heeft daarom ondanks kritiek van Fruin en bestrijding door Groen van Prinsterer een funeste invloed uitgeoefend op het beeld van Oldenbarnevelt in onze tijd. In de visie van ons volk, geleerd op school, zegevierde Motley, wiens invloed aan gezag won door de bijval van Fruin voor zijn hoofdstelling: dat het proces van Oldenbarnevelt een gerechtelijke moord, en het gelijk in de controverse tussen Prins en Advocaat geheel aan de zijde van de laatste was. Groen was de eerste die - mits prins Maurits grondig gerehabiliteerd was - aandrong op het oprichten van een standbeeld voor de grondlegger van onze onafhankelijkheid, wiens grootheid door zijn later falen niet werd verduisterd. Het zou evenwel nog tot in onze eeuw duren vóór Den Haag, niet op het Binnenhof, maar op een weinig representatief punt van de Lange Vijverberg, het sinds eeuwen verdiende standbeeld van de hand van Wenckebach zou zien verrijzen. Het was niet te veel hulde voor de man die meer dan iemand anders onze onafhankelijkheid heeft gevestigd.

Men heeft Oldenbarnevelts werkkraft geprezen, zijn intelligentie. Het zijn grote deugden, maar de doorslag geven ze niet. Het waren andere eigenschappen, die de plichtsgetrouwe ambtenaar, de succesvolle parlementariër doen uitgroeien tot de grote staatsman: durf om risico's te nemen, moed, vastberadenheid, voortvarendheid, een sterk ontwikkeld rechtsgevoel, het stellen van het ideaal boven het belang. Soms kan men echter hiervan ook teveel hebben en Oldenbarnevelt had van dat alles teveel: zijn zin voor gevaarlijk handelen kostte hem soms politiek voordeel, en tenslotte het leven. Zijn moed sloeg om in overmoed, zijn vastberadenheid in koppigheid, zijn voortvarendheid, vooral tegen het eind van zijn loopbaan, in overijling, zijn rechtsgevoel in scherpslijperij, zijn idealisme in miskennis van andermans idealen. Wat hem bovenal dwars zat was zijn illusie

over zichzelf. Hij zag zich als verdraagzaam, vredelievend, steeds bemiddelend en verzoenend, tot ieder redelijk compromis bereid. Het was verre van dien. De schijn ervan kon hij tegenover zichzelf alleen ophouden omdat hij weinig hechtte aan veel dat voor anderen belangrijk was. Die idealen kon hij gemakkelijk opofferen. Maar zodra zijn eigen idealen in het spel waren: gezag van de Staten van Holland ook in het kerkelijke en in het militaire, brede kerk zonder dogmatische afsluiting, niet-inmenging van het buitenland in de binnenlandse aangelegenheden, van rechters in de politiek, van het volk in de regering - dan ging het om het Recht met een grote R, dat immers de vijand van de vrede is, en dan was hij strijdbarder en minder tot compromis geneigd dan wie ook. Dat is respectabel, en zelfs nobel te noemen, maar politiek is de kunst van het mogelijke, en waar zijn rechtsgevoel sprak hield Oldenbarnevelt soms te weinig rekening met wat bereikbaar was.

Oldenbarnevelts dominerende eigenschap was zijn heerszucht - maar dan heerszucht in de positieve zin die Fruin eraan heeft gegeven: het streven naar machtsaanmatiging binnen Holland, en door Holland in de generaliteit, vanuit het bewustzijn dat niemand zo goed als hijzelf het schip van staat kan sturen. Dat bewustzijn van eigen kunnen komt dicht bij de hoogmoed die zijn vijanden hem verweten, en die bij hem voor de val kwam. Misschien is hoogmoed wel onontbeerlijk voor de stuurman, die Fruin in hem ziet, of de scheepsbouwer waarmee wij hem nog eerder willen vergelijken. Bij zijn optreden bestond er immers geen schip van Staat. Hij is degene, meer dan prins Willem, die het bouwde, die het zeewaardig maakte, geschikt om stormen als die van het rampjaar 1672 te doorstaan. Aan de bemanning schreef hij éénheid en verdraagzaamheid voor, een voorschrift slechts tijdelijk en schijnbaar krachteloos geworden door zijn val. In Oldenbarnevelt eren wij de stichter van de Nederlandse Staat en de paladijn van de Nederlandse tolerantie.

Kaart met de bezittingen van Oldenbarnevelt.

Literatuurlijst

- Aa, A.J. van der, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*. Haarlem, 1852
- Aalders, W. en Nieuwenhuizen, S.A. van, *Hervormd-Remonstrants gesprek*. 's-Gravenhage, 1949
- Advocaet (De) der Vaderlandsche Kerk of Vrijmoedige Verdediger van derzelver Grond-Constitutie*. 's-Gravenhage, 1771-1772
- Aitzema, L. van, *Vermeerdert Verhael van de Vreedehandelingh der Vereenighde Nederlanden*. Deel I. 's-Gravenhage, 1655
- Alberi, E. (ed.), *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*. Florence, 1839-1863
- Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae*. 's-Gravenhage, 1875
- Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Red. J.A. van Houtte e.a. Deel V en VI. Utrecht, e.a., 1949, 1953
- Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Red. D.P. Blok, e.a. Deel VI. Haarlem, 1979
- Andreas, V., *Fasti Academici*. Leuven, 1650
- Anthologia Grotiana a Lugduni Batavorum Universitatis Discipulis in Colloquio, cui nomen 'Societas Juridica Grotius' congregatis collata*. 's-Gravenhage, 1955
- Antirevolutionaire Staatkunde*. Jaargang 1956
- Antoniade, C., *L' Arétin Guichardin Cellini*. Parijs, 1937
- Archief van Hilten (Uit het), 'Stukken voor de Geschiedenis des Vaderlands.' In: *K.H.G. XXII, (1866) 78-103, 137-209, 459-499; XXIX (1873) 602-603*
- Archives de Sociologie des religions*. Jaargang XLI
- Arend, J.P., Rees, O. van en Brill, W.G., *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands*. Derde deel, Tweede Stuk. Amsterdam, 1859
- d' Aubéry, L., seigneur du Maurier, *Memoires pour servir à l'histoire de Hollande et des autres Provinces Unies*. Parijs, 1680
- Avenel, M. (ed.), *Lettres, instructions diplomatiques et Papiers d'Etat du Cardinal de Richelieu*. Parijs, 1853
- Bachrach, A.G.H., *Sir Constantine Huygens and Britain 1596-1687*. Deel I. Londen, 1962
- Baelde, S., *Studie over Godsdienstdelicten*. 's-Gravenhage, 1935
- Bailly, A., *Richelieu*. Parijs, 1934
- Bakhuizen van den Brink, R.C., *Overzicht van het Nederlandsche Rijks-Archief*. 's-Gravenhage, 1854
- Balen Jansz, M., *Beschrijvinge der stad Dordrecht enz.* Dordrecht, 1677
- Bangs, C., *Arminius. A study In the Dutch Reformation*. Nashville, New York, 1971
- Barendrecht, S., *François van Aerssen*. Leiden, 1965
- Barnouw, A.J., *De Tragedie van Johan van Oldenbarnevelt*. Amsterdam, 1922
- Baudartius, G., *Memorien ofte cort verhael der Gedenckweerdighste soo kerkckelijcke als Wereltlijcke Gheschiedenissen van Nederlant*. Arnhem, 1624
- Bavay, M. de, *Proces du comte d'Egmont et pièces justificatives*. Brussel, 1854
- Bax, J., *Prins Maurits in de volksmeening der 16e en 17e eeuw*. Amsterdam, 1940

Bax, J., 'Maurits en Oldenbarnevelt' In: *De Gids*, III, 2 (1948), 183-202
Bax, J. *Subjectieve Geschiedschrijving*. Assen, z.j.
Beaufort, W.H. de, *Nieuwe Geschiedkundige Opstellen*. Amsterdam, 1911
Belvederi, R., *Guido Bentivoglio e la Politica Europea del suo tempo*. Padua,
1962
Bemmel, A. van. *Beschrijving der stad Amersfoort*. Utrecht, 1760

- Bentivoglio, G., *Memorie (e Raccolta di Lettere) del Cardinale*. Venetië, 1668
- Bergh, L. Ph. C.v.d. (ed.), *Intendit Mr. Johan van Oldenbarnevelt*. 's-Gravenhage, 1875
- Bergh, L. Ph. C. van den, *Het proces van Oldenbarnevelt getoetst aan de wet*. 's-Gravenhage, 1876.
- Bergh, L. Ph. C. van den, 'De Staatkunde van Oldenbarnevelt'. In: *Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen*, afdeling Letterkunde, IIe reeks deel XII (1883) 72-98
- Bernardus van Clairvaux 'Sermo in Cantica'. In: *Sancti Bernardi Opera*. Parijs, 1690
- Berriat-Saint-Prix, J., *Histoire du droit Romain*. Parijs, 1821
- Béthune, Max. de, Duc de Sully, *Memoires ou oeconomies royales d'état*. Amsterdam, 1725.
- Beyerman, H., *Oldenbarnevelt, de Staten van Holland en Leicester*. Deventer, 1847
- Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance, Travaux et Documents*. Genève, 1962, 1964, 1966
- Bilderwijk, W., *Geschiedenis des Vaderlands*. Amsterdam, 1832-1839
- Bindley, T.H. (ed.), *Tertullianus, De praescriptione haereticorum*. Oxford, 1894
- Birch, T., *Memoirs of the Reign of Queen Elizabeth*. Londen, 1754
- Bisschop, W., *De woelingen der Leicestersche partij binnen Leiden*, 1586-1587. Leiden, 1867
- Black, J.B., *Elizabeth and Henry IV*. Oxford, 1914
- Blet, H., *La Colonisation Française*. Deel I. Parijs, 1950
- Blok, P.J., *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*. Dln. 3 en 4. Groningen, 1896-1899
- Blok, P.J. (ed.), *Relazioni Veneziane, Venetiaansche berichten over de Vereenigde Nederlanden van 1600-1795*. 's-Gravenhage, 1909
- Blok, P.J. (ed.), *Correspondance inédite de Robert Dudley, comte de Leycester, et de François et Jean Hotman*. Haarlem, 1911
- Blok, P.J. *Willem de Eerste, Prins van Oranje*. Amsterdam, 1919-1920
- Boer, C., *Hofpredikers van Willem van Oranje*. 's-Gravenhage, 1952
- Boer, J., *Ubbo Emmius en Oostfriesland*. Groningen, 1935
- Boeree, Th.A., *De Kroniek van het Geslacht Backx*. Wageningen, 1943
- Boethius, *De Consolatione Philosophiae*, Zürich, 1949
- Bogaard, M. Th., Uit Den, *De Gereformeerden en Oranje Tijdens Het Eerste Stadhouderloze Tijdperk*. Groningen, 1954
- Bohnenstädt, B., *Das Prozessverfahren gegen N. Krell*. Halle, 1901
- Boitet, R. (ed.), *Beschrijving der stad Delft. Door verscheide liefhebbers en kenners der Nederlandsche oudheden*. Delft, 1729
- Bok-van Bork, J.J., *Bijdrage tot de Psychologie van den Staatsman*. Amsterdam, 1924
- Bonger, H., *De Motivering van de godsdienstvrijheid bij Dirck Volkertszoon Coornhert*. Amsterdam, Arnhem, 1954.
- Bonger, H., *Leven en Werk van Dirk Volckertsz. Coornhert*. Amsterdam, 1978

Boogman, J.C., 'De terechtstelling van Johan van Oldenbarnevelt.' In: *Spiegel Historiae* IV (1969), 486-492

Borg, P., *Nederlandsche Oorlogen*. Amsterdam, 1621

Bort, P., 'Tractaet van Hooge ende Ambachtsheerlijkheden'. In: *Alle de Wercken van Mr. Pieter Bort*. Leiden, 1702

Bort, P., *Tractaet verklarende het ghebruyck van appel, in de provincie van Hollandt ende West-Vrieslandt, omtrent criminele saken*. 's-Gravenhage, 1652

Bosch Kemper, J. de, *De staatkundige partijen in Noord-Nederland... tot op het jaar 1813*. Amsterdam, 1837

Bosch Kemper, J. de, *De Staatkundige Geschiedenis van Nederland tot 1830*. Amsterdam, 1868

Boxhorn, M.Z., *De Vrijheyte vertoont in den Staat der Vereenigde Nederlanden*. 's-Gravenhage, 1697

Brakenburg van Backum, L.A.J., *De Ambachtsheerlijkheid Backum*. Leiden, 1901

Brandt, G., *Historie der Reformatie*. Amsterdam, 1671-1704

Brandt, G., *Historie van de Rechtspleging gehouden in den jaaren 1618 en 1619 omtrent de drie gevangene Heeren, Mr. Johan van Oldenbarnevelt, Mr. Rombout Hogerbeets, Mr. Hugo de Groot*, Rotterdam, 1723³

Brandt, C. en Cattenburgh, A. van, *Historie van het Leven des Heeren Huig de Groot*. Dordrecht, Amsterdam, 1727.

Brants, V., *La Faculté de Droit de l'Université de Louvain*. Leuven, 1917

Breen, J.C., *Uit Amsterdams Verleden*. Amsterdam, 1934

Breen, J.G. (ed.), 'De correspondentie tusschen Prins Maurits en den Amsterdamschen Burgemeester Reinier Pauw in de jaren 1617-1619.' In: *B.M.H.G.* 22 (1901), 388-444

Briels, J.G.C.A., *De Zuidnederlandse immigratie 1572-1630*. Haarlem, 1978

Brieven van verscheyde vermaerde en geleerde mannen dezer eeuw: voornamelijk van Jacobus Arminius, Johannes Wtenbogaert, Hugo de Groot, S. Episcopus, N. Grevindroven, C. Niëllius, etc., waer in veelderhande hooghwichlige theologische materien en saecken, den stand der kercken betreffende, verhandelt werden. Noyt voor desen gedruckt. Amsterdam, bij J. Rienwertsz., 1622

Brill, W.G., *De Heer van Oldenbarnevelt en Prins Maurits van Nassau*. Leiden, 1876

- Broersma, R., *Het Tusschenbestuur in het Leycesterse Tijdvak*. Goes, 1899
- Brom, G. en Langeraad, L.A. van (ed.), *Diarium van Arend van Buchell*. (W.H.G., III, 21). Utrecht, 1907
- Bruce, J. (ed.), *Correspondence of Robert Dudley*. Londen, 1844
- Brugmans, H. (ed.), *Correspondentie van Robert Dudley*. Utrecht, 1931
- Bruinvis, C.W., *Het Alkmaarsche Kerkgeschil op het ergst*. Alkmaar, 1894
- Budé, E. de, *Vie de Jean Diodati*. Lausanne, 1869
- Burckhardt, C.J., *Richelieu*. München, 1961
- Bijdragen tot de Geschiedenis van het Hertogdom Brabant*. Jaargang 1931
- Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel*. Zwolle, 1874-1907
- Bijdragen en Mededeelingen van 'Die Haghe'*. Jaargang 1902
- Bye, J. de, 'Gedenkschriften'. In: *B.M.H.G.* XI (1888) 400-459
- Bijlsma, R., *Rotterdams Welvaren*. 's-Gravenhage, 1918
- Bijlkershoek, C. van, *Quaestionum Juris Publici Libri Duo*. Oxford, 1930
- Calendar of State Papers, of the reign of Elizabeth, preserved in the Public Record Office*. Foreign Series. Londen, 1863-
- Carleton, D., *Letters from and to -*. Londen, 1775²
- Carleton, D., *Letters from and to -*. During his embassy in Holland Jan. 1615 - Dec. 1620. Londen, 1757
- Calkoen, H., *Oldenbarnevelts Eer Verdedigd*. Amsterdam, 1773
- Cambridge (The) Modern History*. Cambridge, 1903-1911
- Capelle, J.P. van, *Filips Willem, Prins van Oranje*. Haarlem, 1828
- Capellen, A. van der, *Gedenkschriften*. Utrecht, 1777-1778
- Carter, Ch. H., *The secret diplomacy of the Habsburgs, 1598-1659*. Cambridge, 1972
- Castendijk, R.J., *Jan Wagenaar en zijn 'Vaderlandsche Historie'*. Utrecht-Schiedam, 1927
- Catalogus der Nederlandsche en op Nederland betrekking hebbende Gedenkpenningen I*. 's-Gravenhage, 1903 (Koninklijk kabinet van Munten)
- Cattenburgh, A. van, *Vervolg der Historie van het Leven des Heeren Huig de Groot*. Dordrecht, Amsterdam, 1727
- Chastel, A., *Art et Humanisme. Florence au Temps de Laurent le Magnifique*. Parijs, 1961
- Cheyney, E.P., *A history of England from the Defeat of the Armada to the Death of Elizabeth*. Londen, 1926²
- Chlumecky, P. Ritter von, *Carl von Zierotin und seine Zeit*. Brünn, 1862
- Chijs, J.A. van der, *Geschiedenis der Stichting van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie*. Leiden, 1857²
- Clark, G.N. en Eysinga, W.J.M. van, *The Colonial Conferences between England and the Netherlands in 1613 and 1615*. Deel II. Leiden, 1951
- Clericus, J., *Des. Erasmi Roterodami Opera*. Leiden, 1703-1706
- Colenbrander, H.T. (ed.), *Jan Pietersz. Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië*. 's-Gravenhage, 1919-1953
- Consultatiën, advyzen en advertissementen, gegeven ende geschreven by verscheidene treffelyke rechtsgeleerden in Holland*. Rotterdam, 1661-1670

- Coolhaas, W. Ph. (ed.), *Generale missiven van gouverneurs-generaal en raden aan Heren XVII der Verenigde Oost-Indische Compagnie*. I, 's-Gravenhage, 1960
- Coops, G., *De Opheffing der Satisfactie van Amsterdam*. Amsterdam, 1919.
- Cornelissen, J.D.M., *Romeinsche bronnen voor den kerkelijcken toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen. 1592-1727*. 's-Gravenhage, 1932
- Cosquino de Bussy, A. le, *Het ontstaan van de Satisfactie van Utrecht*. Utrecht, 1910
- Costa, I. da, *Ophelderingen aangaande de rechtspleging van 's Lands Advocaat Johan van Oldenbarnevelt*. Rotterdam, 1825
- Costerus, B., *Historisch Verhaal, ofte Eene deductie van zaaken, raakende het formeren van de Republiek van Holland ende West-Vriesland (enz.)*. Leiden, 1737³
- Cusa, N. de, *De Docta Ignorantia...* (vert. P. Wilpert). Hamburg, 1964
- Daru, P., *Histoire de la republique de Venise*. Parijs, 1819
- Davies, G., *The Early Stuarts*. Oxford, 1959²
- Dek, A.W.E., *Genealogie der Graven van Holland*. 's-Gravenhage, z.j.
- Delaborde, J., *Louise de Coligny, Princesse d'Orange*. Parijs, 1890
- Delfos, L., *Die Anfänge der Utrechter Union*. Berlijn, 1941
- Den Waren Barnevelt*. Z.p. 1673 (Kn. 10693)
- Deursen, A. Th. van, 'De Raad van State en de Generaliteit.' In: *B.G.N.* XIX (1964), 1-48
- Deursen, A. Th. van, *De Val van Wezel*. Kampen, 1967
- Deursen, A. Th. van, *Honni soit qui mal y pense? De Republiek tussen de mogendheden (1610-1612)*. Amsterdam, 1965

- Deursen, A. Th. van, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en Kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt*. Assen, 1974
- Deursen, A. Th. van, 'Staat van oorlog en generale petitie in de jonge Republiek.' In: *B.M.G.N.' XCI* (1976), 44-55
- Deventer, M.L. van (ed.), *Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt en zijn tijd*. 's-Gravenhage, 1860-1865
- Dictionary of National Biography*. Londen, 1885-
- Dierauer, J. *Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft*. Gotha, 1887-1917
- Dillen, J.G. van, *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie*. 's-Gravenhage, 1958
- Colección de Documentos Ineditos para la Historia de España*.
- Wernham, R.B., 'The mission of Thomas Willies to the United Provinces in 1590'. In: J.C. Davies, *Studies presented to Sir Hilary Jenkinson*. Londen, 1957 (O.V.P.)
- Doot van Flensburg, J.J. (ed.), *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht*. Utrecht, 1839-1848.
- Dolk, Th. F.J.A., *Geschiedenis van het Hoogheemraadschap Delfland*. 's-Gravenhage, 1939
- Drenth, J., *Bijdrage tot de kennis der historische ontwikkeling van het accusatoire tot het inquisitoire strafproces*. Amsterdam, 1939
- Duim, F., *Het Rechtsgeding van Johan van Oldenbarnevelt, Rombout Hogerbeets en Hugo de Groot. Treurspel*. Amsterdam, 1745
- Durme, M. van, *Antoine Perrenot. Bisschop van Atrecht, kardinaal van Granvelle, minister van Karel V en Filips II (1517-1586)*. Brussel, 1953
- Duyck, A., *Journaal van -*. (Ed. L. Mulder). 's-Gravenhage, Arnhem, 1862-1866
- Dijk, K., *De Strijd over infra- en supralapsarisme in de Gereformeerde Kerken van Nederland*. Kampen, 1912
- Dijk, K., *Om 't Eeuwig Welbehagen*. Amsterdam, 1924
- Dijksterhuis, E.J., *De mechanisering van ons wereldbeeld*. Amsterdam, 1950
- Ebeling, F.W., *Urkundliche Beiträge zur Geschichte und Politik des siebzehnten Jahrhunderts*. Leipzig, 1856-1857
- Edema van der Tuuk, M., *Johannes Bogerman*, Groningen, 1868
- Elias, J.E., *Geschiedenis van het Amsterdamsche Regentenpatriciaat*. 's-Gravenhage, 1923
- Elias, Joh. E., *De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795*. Haarlem, 1903-1905
- Elliott, J.H., *Imperial Spain 1469-1716*. Harmondsworth, 1970²
- Entholt, H. en Beutin, L., *Bremen und die Niederlande in Quellen und Forschungen*. Deel II. Weimar, 1939
- Erasmus, D., *De Lof der Zotheid*. Vert. J.B. Kan. Utrecht, Antwerpen, z.j.
- Erlanger, P., *L'Etrange Mort de Henri IV*. Parijs, 1957
- Esmein, A., *Histoire de la procédure criminelle en France et spécialement de la procédure inquisitoire depuis le XIIIe siècle jusqu'a nos jours*. Parijs 1882

- Essen, L. van der, *Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur-général des Pays-Bas (1545-1592). Parme, gouverneur-général des Pays-Bas (1545-1592)*. Brussel, 1933-1937
- Evenhuis, R.B., *Ook dit was Amsterdam. Deel I, De kerk der Hervorming in de gouden eeuw*. Amsterdam, 1965
- Everdingen, W. van, *Het Leven van Paulus Buys*. Leiden, 1895
- Evers, H.G., *Peter Paul Rubens*. München, 1943
- Eysinga, W.J.M. van, *Huigh de Groot*. Haarlem, 1945
- Eysinga, W.J.M. van, *Eene onuitgegeven Nota van De Groot*. Amsterdam, 1955
- Eysinga, W.J.M. van, *Le350e anniversaire du De Jure Praedae*. Amsterdam, 1956
- Eysinga, W.J.M. van, *De wording van het twaalfjarig bestand van 9 april 1609*. Amsterdam, 1959
- Fatio, G., *Genève et les Pays-Bas*. Genève, 1928
- Febvre, L., *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*. Parijs, 1942
- Felix, D.A., *Het Oproer in Utrecht in 1610*. Utrecht, 1919
- Fockema Andreae, S.J., *De Nederlandse Staat onder de Republiek*. Amsterdam, 1961
- Fontaine, P.F.M., *De Raad van State 1588-1590*. Amsterdam, Groningen, 1954
- Foppens, J.F., *Bibliotheca Belgica*. Brussel, 1739
- Fouw, A. de, *Onbekende raadpensionarissen*. 's-Gravenhage, 1946
- Fouw, A. de, *Philips van Kleef*. Groningen, 1937
- Fölting, H.P., 'De landsadvocaten en Raadpensionarissen der Staten van Holland en West Friesland.' Deel I. In: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 27 (1973), 294-343
- Francken, J., *Waerachtige Historye vant gene geschiet ende gepasseert is enz*. Bussum, 1945
- Fruin, R. (ed.), *Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot*. Utrecht, 1871 (W.H.G., Nieuwe Reeks 14)
- Fruin, R. (ed.), *Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales 1566-1616*. 's-Gravenhage, 1894
- Fruin, R., *Verspreide Geschriften*. 's-Gravenhage, 1900-1905

- Fruin, R., *Tien Jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog*. 's-Gravenhage, z.j.
 Fruin, R. en Colenbrander, H.T., *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*. 's-Gravenhage, 1922
 Frijlinck, W.P., *The Tragedy of Sir John Van Olden Barnevelt*. Amsterdam, 1922
- Gachard, M. (ed.), *Actes des Etats généraux de 1600*. Brussel, 1849
 Gachard, M. (ed.), *Correspondance de Guillaume le Taciturne*. Brussel, 1851
 Gallucius, A., *De Bello Belgico ab anno 1603 ad inducias annorum XII anno 1609 pactas*. Rome, 1671
 Gardiner, S.R., *History of England from the Accession of James I to the Outbreak of the Civil War, 1603-1642*. London, 1883-1884
 Garin, E., *Der italienische Humanismus*. Bern, 1947
 Gelder, H.A. Enno van, *De Levensbeschouwing van Corn. Pietersz. Hooft*. Amsterdam, 1918
 Gelder, H.A. Enno van (ed.), *Memoriën en Adviezen van Cornelis Pietersz. Hooft*. Utrecht, 1925. (*W.H.G.*, III, 48)
 Gelder, H.E. van, *'s-Gravenhage in Zeven Eeuwen*. Amsterdam, 1937
 Gelder, H.A. Enno van, *Revolutionnaire Reformatie*. Amsterdam, 1943
 Gelder, H.A. Enno van, 'De Grote en Kleine Reformatie der 16e eeuw.' In: *Mededelingen van de Koninklijke Academie van Wetenschappen afd. Letterkunde* (1955), 219-234
 Gelder, H.A. Enno van, *The Two Reformations in the 16th Century*. 's-Gravenhage, 1961
 Gerlach, H., *Het Proces tegen Oldenbarnevelt en de 'Maximen in den Staet'*. Leiden, 1965
 'Geuzenliedboek', *Het, naar de oude drukken*. Zutphen, 1924-1925
 Geyl, P., *Christofforo Suriano* 's-Gravenhage, 1913
 Geyl, P., *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*, Deel I. Amsterdam, Antwerpen, 1948
 Geyl, P. *De Wittenoorlog*. Amsterdam, 1953
Gids, De, jaargangen 1873, 1941 en 1948
 Gierke, O. van, *Johannes Althusius*. Breslau, 1912
 Gigas, H., *De crimine laesae maiestatis tractatus*. Spiers, 1958
 Glawischnig, R., *Niederlande, Calvinismus und Reichsfürstenstand 1559-1584. Nassau-Dillenburg unter Graf Johann VI. Marburg*, 1973
 Gosses, I.H. en Japikse, N., *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland*. 's-Gravenhage, 1947
 Goudhoeven, W. van, *De Oude Chronycke ende Historiën van Holland*. 's-Gravenhage, 1636
 Groen van Prinsterer, G. (ed.), *Archives, on Correspondance Inédite de la Maison d'Orange-Nassau*. Eerste reeks: Leiden, 1841-1847; tweede reeks: Utrecht, 1857-1861
 Groen van Prinsterer, G., *Maurice et Barnevelt*. Utrecht, 1875
 Groen van Prinsterer, G., *Briefwisseling met A. Kuyper, 1864-1876*. Kampen, 1937

Groenewegen, H.Y., *De Remonstrantie op haar 300-jarigen Gedenkdag*. Leiden, 1910

Groenhuis, G., *De predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden*. Groningen, 1977

Groenveld, S., Leeuwenberg, H.L. Ph., Mout, N. en Zappey, W.M., *De Kogel door de Kerk? De Opstand in de Nederlanden en de rol van de Unie van Utrecht, 1559-1609*. Zutphen, 1979

Groenveld, S. en Leeuwenberg, H.L. Ph. (ed.), *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte*. 's-Gravenhage, 1979

Groot Natuur- en Zedekundigh Wereldtoneel, Het. Delft, 1743

Groot Placaet-boeck... van de Staten-Generaal... ende van de Staten van Hollandt en West-Vrieslandt. 's-Gravenhage, 1658-1796

Groot, H. de, *Ordinum Hollandiae*. Leiden, 1613

Groot, H. de, *Poemata Collecta*. Leiden, 1617

Groot, H. de, *Verantwoordingh van de Wettelijcke Regieringh van Hollandt ende West-Vrieslandt*. Parijs, 1622

Groot, H. de, *Annales et Historiae de rebus Belgicis*. Amsterdam, 1657

Groot, H. de, *Nederlandsche Jaarboeken en Historien*. Vert. Joan Goris, Amsterdam, 1681

Groot, W. de, *Broeders' Gevangenis, Dagboek van -*. 's-Gravenhage-Rotterdam, 1842

Gulden Legende van den Nieuwen St. Jan. Z.p. 1618. (= Kn. 2757)

Guldner, S.G., *Das Toleranz-Problem in den Niederlanden im Ausgang des 16. Jahrhunderts*. Lübeck, Hamburg, 1968

Haak, G.P., 'De Wording van het Conflict tusschen Maurits en Oldenbarnevelt'. In: *B.V.G.O.* V, 6 (1919), 97-207 en V, 10 (1923), 177-226

Haak, S.P. en Veenendaal, A.J. (ed.), *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie 1570-1620*. 's-Gravenhage, 1934-1967

Haar, H.W. ter, *Jacobus Triglandt*. Amsterdam, 1891

Haentjes, A.H., *Simon Episcopus*. Leiden, 1899

Haes, J. de, *Leven van Geeraert Brandt*. 's-Gravenhage, 1740

Hahlweg, W., 'Aspekte und Probleme der Reform des niederländischen Kriegswesen unter Prins Moritz von Oranien.' In: *B.M.G.N.* 86 (1971), 161-177

- Hall-Nijhoff, E. van, *Tien Politici. Hun handschrift, hun handelingen*. Amsterdam 1963
- Hallema, A., *Hugo de Groot, 's-Gravenhage*, 1942
- Hallema, A., *Geschiedenis van de gemeente Dinteloord en Prinsenland in de XVIIe eeuw*. Breda, 1955
- Hamel, J.A. van, *Nederland tusschen de Mogendheden*. Amsterdam, 1918
- Handelingen van het XIe Nederlandse Philologen Congres* (1925)
- Handover, P.M., *The second Cecil*. Londen, 1959
- Haren, O.Z. van, *De Geuzen*. Zwolle, 1776⁴. (5e druk verzorgd door Rhijnvis Feith en Willem Bilderdijk. Amsterdam, 1785)
- Harrison, A.W., *The Beginnings of Arminianism*. Londen, 1926
- Hartog, J., *De patriotten en Oranje van 1747-1787*. Amsterdam, 1882
- Hautz, J.F., *Geschichte der Universität Heidelberg*. Mannheim, 1862-1864
- Heer, F., *Europäische Geistesgeschichte*. Stuttgart, 1957.
- Heering, G.J.e.a., *De Remonstranten*. Leiden, 1919
- Heringa, J., *De Eer en Hoogheid van de Staat*. Groningen, 1961
- Heeringa, K., *De Eerste Nederlandsche Gezant bij de Verheven Porte*. Utrecht, 1917
- Heyden, E.J.J. van der, *De ontwikkeling van de N.V.* Utrecht, 1908
- Historie van het Leven en Sterven van Heere Johan van Oldenbarnevelt, Ridder, Heere van den Tempel, Berckel, Rodenrijs, Gewesen Advocaet van Hollandt, Etc.* Waerachtelijck beschreven door een liefhebber der waerheit. Z.p. 1648
- Hoek, D., *Haags leven bij de inzet van de Gouden Eeuw*. Assen, 1966
- Hoek, J.J. van den, *De Veldtocht van prins Maurits in 1597*. Leiden, 1914
- Hoenderdaal, G.J. (ed.), *Verklaring van Jacobus Arminius, afgelegd in de Vergadering van de Staten van Holland op 30 oktober 1608*. Lochem, 1960
- Hogendorp, G.K. van, *Brieven en Gedenkschriften van -, 's-Gravenhage*, 1866-1903
- Hogendorp, G.K. van, *Bijdragen tot de huishouding van Staat*. 's-Gravenhage, 1818-1825.
- Hondius, H., *Belgiae Pacificatorum Vera Delineatio*. 's-Gravenhage, 1608
- l'Honoré Naber, S., *Reizen van Willem Barents, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz. Rijk en anderen naar het Noorden*. 's-Gravenhage, 1917 (Werken Linschoten Vereeniging.)
- Hooff, E. van den, *Historie der vermaerde Zee- en Koop-stadt Enkhuisen*. Enkhuisen, 1666
- Hooff, E. van den, 'Beschrijving en Lof der Stadt Enkhuisen'. Suppl. bij: *Historie der vermaerde Zeeen Koop-stadt Enkhuisen*. Enkhuisen, 1666.
- Hooft, C.P., *Memorien en Adviezen*. Utrecht, 1871, 1925. 2 dln W.H.G. 16; 3e serie; 48
- Hooft, P.C., *Nederlandsche Historiën*. (ed. Siegenbeek). Amsterdam, 1820-1824
- Hooft, P.C., *De briefwisseling van -*. (Ed. H.W. van Tricht.) Culemborg, 1976-1979
- Hooft, P.C., *Geeraerd van Velsen* (Ed. F.A. Stoett). Zutphen, z.j.
- Hooykaas, R., *Humanisme, Science et Réforme; Pierre de la Ramée*. Leiden, 1958

- Houssaye, A. de la, *Histoire du gouvernement de Venise*. Parijs, 1676
- Hovy, J., *Het voorstel van 1751 tot instelling van een beperkt vrijhavenstelsel*. Groningen, 1966
- Huet, C. Busken, *Het Land van Rembrandt*. Haarlem, 1882-1884
- Huges, J., *Het Leven en Bedrijf van Mr. Franchois Vranck*. 's-Gravenhage, 1909
- Hunt, R.e.a. (ed.), *Mediaeval and Renaissance Studies*. Deel V. Londen, 1961
- Huygens, Const., *Korenbloemen*. 's-Gravenhage, 1658
- Hyde, E., earl of Clarendon, *The History of the Rebellion and Civil War in England*. Oxford, 1888
- l'Isle, 'Report on the Manuscript of Lord de - and Dudley'. In: W.A. Shaw (ed.), *Sidney Papers*. Deel IV (1608-1611) en deel V (1611-1625). Londen, 1942, 1962
- Isselt, M. ab, *Historia sui Temporis*. Keulen, 1602
- Itersen, W. van, *Geschiedenis der confiscatie in Nederland*. Utrecht, 1957
- Itjeshorst Jz., J., *De Werkzaamheid van Du Plessis Mornay in dienst van Hendrik van Navarre*. Kampen, 1917
- Itterzon, G.P. van, *Franciscus Gomarus*. 's-Gravenhage, 1930
- Jaanus, H.S., *Hervormd Delft ten tijde van Arent Cornelisz*. Amsterdam, 1950
- Jackson, H.F., *Scholar in the Wilderness: Francis Adrian van der Kemp*. Syracuse (N.Y.), 1963
- Janssen, A.E.M., 'Elbertus Leoninus, 1519/20-1598, témoin de son temps'. In: *Lias* IV (1977), 157-194.
- Jansen, J.J. (ed.), 'Memorie over Guliksche Zaken'. In: *B.M.H.G.* XIX (1898), 189-230
- Japikse, N., *De Geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau*. 's-Gravenhage, 1948
- Jaspers, K., *Nicolaus Cusanus*. München, 1964
- Jeannin, P., *Les Négociations de Monsieur le Président*. Parijs, 1666 (folio-editie)
- Jones, R.L., 'Reformed Church and Civil Authorities in the United Provinces in the late 16th and early 17th centuries, as reflected in Dutch state and municipal archives.' In: *Journal of the Society of Archivists* 4 (1970-1973), 109-123.

- Jong Hzn, M. de, *Amsterdam en Holland vóór en na de koersverandering te Amsterdam in de eerste jaren na 1620*. Groningen, 's-Gravenhage, 1927
- Jong, O.J. de, *Nederlandse kerkgeschiedenis*. Nijkerk, 1978²
- Jonge, C.H. de, *Paulus Moreelse*. Assen, 1938
- Jonge, J.C. de, *Nederland en Venetië*. 's-Gravenhage, 1852
- Jonge, J.K.J. de, *De Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*. 's-Gravenhage, 1862
- Jorissen, Th., *Historischè Bladen*. Deel I. Haarlem, 1892³
- Kemp, C.M. van der, *Het gedrag van Prins Maurits omtrent de Remonstranten verdedigd tegen de aanmerkingen van Adr. Stolker*. 's-Gravenhage, 1828
- Kemp, C.M. van der, *Maurits van Nassau*, Rotterdam, 1843
- Kernkamp, G.W., *Van Menschen en Tijden*. Haarlem, 1931
- Kernkamp, J.H., *De handel op den Vijand*. Utrecht, 1931-z.j.
- Kernkamp, J.H., 'Vredehandel in 1598 met Spanje.' In: *B.M.H.G.*, LVII (1936), 341-382
- Kesten, H., *Copernicus and his World*. New York, Londen, 1945
- Keuning, J., *Petrus Plancius*. Amsterdam, 1946
- Keussen, H. *Die Matrikel der Universität Köln*. Bonn, 1892-1931
- Kluckhohn, A., *Friedrich der Fromme*. Nördlingen, 1877-1879
- Kluit, A., *Historie der Hollandsche Staatsregering*. Amsterdam, 1802-1805
- Kniebe, R., *Der Schriftenstreit über die Reformation des Kurfürsten Johann Sigismund von Brandenburg seit 1613*. Halle a.S., 1902
- Knuttel, W.P.C., *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*. 's-Gravenhage, 1889-1920
- Koenen, H.J., *Over de beide staatspartijen in de voormalige Republiek der Vereenigde Nederlanden*. Amsterdam, 1868
- Koenigsberger, H.G., *The Habsburgs and Europe, 1516-1660*. Ithaca, 1971
- Kok, Jac. *Vaderlandsch Woordenboek*. Amsterdam, 1785-1798
- Kolman, R.J., *De Reductie van Nijmegen (1591)*. Utrecht, 1952
- Kranenburg, H.A.H., *De Zeevisscherij van Holland in den tijd der Republiek*. Diss. Rotterdam; Amsterdam, 1946
- Kretschmayr, H., *Geschichte von Venedig*. Gotha, 1905-1934
- Kristeller, P.O., *The Classics and Renaissance Thought*. Cambridge (Mass.), 1955
- Kristeller, P.O., *Studies in Renaissance Thought and Letters*. Rome, 1956
- Kühler, W.J., *Het Socinianisme in Nederland*. Leiden, 1912
- Kultuurleven*, Jaargang 1954
- Labriolle, P. de, *Histoire de la littérature latine chrétienne*. Parijs, 1924²
- Lademacher, H., *Die Stellung des Prinzen von Oranien als Statthalter in den Niederlanden von 1572-1584*. Bonn, 1958
- Laffleur de Kermaingant, P., *Mission de Christophe de Harlay, comte de Beaumont*. Parijs, 1895
- Laffleur de Kermaingant, P., *Mission de Jean de Thumery, sieur de Boissise*. Parijs, 1895

- Langius, I., *Florilegium seu Polyanthea*. Lyon, 1648
- Leeuwen, S. van, *Batavia Illustrata*. 's-Gravenhage, 1685
- Leeuwen, S. van, *Manier van procederen in civile en criminele saaken*. Amsterdam, 1688
- Lefevre de la Broderie, A., *Ambassades en Angleterres*. Deel V.z.p., 1750
- Lefevre-Pontalis, A., *Jean de Witt*. Parijs, 1884
- Lewis, C.S., *The discarded image*. Cambridge, 1967
- Liebeschütz, H., *Medieval Humanism in the Life and Writings of John of Salisbury*. Londen, 1950
- Lindeboom, J., *De Confessionele Ontwikkeling der Reformatie in de Nederlanden*. 's-Gravenhage, 1946
- Lindeboom, J., *Frederik Adolf van der Marck. Een achttiende-eeuwsch leraar van het natuurrecht*. 's-Gravenhage, 1947
- Lionello, *Brieven van - en Suriano uit Den Haag aan doge en senaat van Venetië, in 1616, 1617 en 1618, benevens verslag van Trevisano betr. zijne zending naar Holland in 1620*. (W.H.G. Nieuwe Serie, 37) Utrecht, 1883
- Lonchay, H., Cuvelier, J. en Lefevre, J. (ed.), *Correspondance de La Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle*. Brussel, 1923-1937
- Löning, G., *Ostfriesische Geschichte*. Deel II. Leer, 1951
- Loon, G. van. *Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen*. 's-Gravenhage, 1723
- Loosjes Azn, P., *Vervolg op Jan Wagenaar's Vaderlandsche Historie*. Dln. 21-71. Amsterdam, 1786-1811
- Macaulay, Th. B., *History of England, from the Accession of James II*. Londen, 1849-1865
- Marchegay, P. (ed.), *Correspondance de Louise de Coligny, princesse d'Orange (1555-1620)*. Parijs, 1888
- Markham, C.R., *The Fighting Veres*. Londen, 1888.
- Maronier, J.H., *Jacobus Arminius*. Amsterdam, 1905.
- Marx, E., *Studiën*. Leipzig, 1902

- Masselman, G., *The Cradle of Colonialism*. New Haven, Londen, 1963
- Matthaeus, A., *De Criminibus ad Lib. XLVII et XLVIII Dig. Commentaria*. Utrecht, 1644.
- Matthaeus, Ant. (ed.), *Rerum Amorfortiatum scriptores duo inediti*. Leiden, 1693
- Mattingly, G., *Renaissance Diplomacy*. Londen, 1955
- Mattingly, G., *The Defeat of the Spanish Armada*. London, 1970²
- Maugras, G., *La Disgrâce... du Duc et de la Duchesse de Choiseul*. Parijs, 1913
- Meinecke, F., *Die Idee der Staatsräson*. München, Berlijn, 1924
- Melles, J., *Ministers aan de Maas, Rotterdamse stadspensionarissen van 1508-1795*. Rotterdam, 's-Gravenhage, 1962
- '*Memorie over kerkelijke twisten*'. In: A.J. Veenendaal (ed.), *Johan van Oldenbarnevelt, Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie*. Deel II, 1602-1613. 's-Gravenhage, 1962
- Meteren, Em. van, *Historie der Nederlandscher ende haerder Na-buren Oorlogen ende Geschiedenissen*. 's-Gravenhage, 1614
- Meursius, J., *De Gloria*. Leiden, 1601
- Meursius, J., *Rerum Belgicarum Libri Quatuor*. Leiden, 1614
- Meuthen, E., *Nicolaus von Kues, Skizze einer Biographie*. Münster, 1964
- Meyer, J.D., *Verhandelingen in Geleerde Genootschappen*. Amsterdam, 1844
- Miedema, R., *Johan van Oldenbarnevelt herdacht*. Amersfoort, 1919
- Migne, J.-P., *Patrologia Latina*. Parijs, 1844-1864.
- Migne, J.-P., *Patrologia Graeca*. Parijs, 1857-1866
- Mispelblom Beyer, H.J., *Tolerantie en Fanatisme*. Arnhem, 1948
- Molhuizen, P.C. (ed.), *Correspondentie van Hugo Grotius*. Deel I. 's-Gravenhage, 1928
- Mont, J. du (ed.), *Corps universel diplomatique du droit des gens*. Amsterdam, 's-Gravenhage, 1726-1731
- Montaigne, M. Eyquem de, *Essais*. (Vele edities)
- Mornay, Ph. de, *Memoires de Messire -, Seigneur du Plessis Marli*. La Forest, 1624-1625
- Mornay, Ph. de, *Memoires et correspondances*. Parijs, 1824-1825
- Mornay, De, *Memoires de Madame -*. Parijs, 1868-1869
- Motley, J., *The Rise of the Dutch Republic*. Londen, 1856
- Motley, J.L., *Life and death of John of Barnevelt*. Londen, 1856
- Motley, J.L., *De Opkomst van de Nederlandsche Republiek*. Vert. M.L. van Deventer. 's-Gravenhage, 1878-1881
- Muller, F., *De Nederlandsche Geschiedenis in Platen*. Amsterdam, 1863-1882
- Muller, H.C.A., *Hugo de Groots Annales en Historiae*. Utrecht, 1919
- Muller, P.L., *Geschiedenis der Regeering in de Nader Geunieerde Provinciën tot de komst van Leicester*. Leiden, 1867
- Muller, P.L., *Onze Gouden Eeuw*. Leiden, 1896-1898.
- Muller, P.L., *Verspreide Geschriften*. Leiden, 1906
- Nagtglass, F., *Levensberichten van Zeeuwen*. Middelburg, 1888-1893

- Nauta, D., e.a. (ed.), *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*. Deel I. Kampen, 1978
- Niermeyer, J.F., *Delft en Delfland*. Leiden, 1944
- Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. 1911-1937
- Nobbs, D., *Theocracy and Toleration*. Cambridge, 1938
- Nolte, M.E., *Georgius Cassander en zijn oecumenisch streven*. Nijmegen, 1951
- Noodtwendigh ende Levendigh Discours*. (Kn 2610-2614)
- Nootwendigh Historisch Verhael, van allen Swaricheyden, verschillen, ende Procedures, soo wel in Kercklijcken, als Politijcken saken, etlijke Jaren herwaerts binnen der Stadt Alckmaer voorgevallen*. Alkmaar, 1611 (Kn. 1841)
- Noteboom, J.W., 'Verschillende Bijdragen van-' In: *Opstellen aangeboden aan A. Anema en P.A. Diepenhorst*. Amsterdam, 1949
- Nothomb, J.B., *Essai historique et politique sur la Révolution Belge*. Brussel, 1876⁴
- Notulen van de Staten van Zeeland*. Middelburg, z.j. (in de 18e eeuw gedrukt)
- Nouaillac, J., *Villeroy*. Parijs, 1909
- Nouaillac, J. (ed.), *Lettres inédites de François d' Aerssen à Jacques Valcke*. Parijs, 1908
- Nuyens, W.J.F., *De Nederlandsche Republiek gedurende het twaalfjarig bestand*. Amsterdam, 1905
- Nijenhuis, W., 'Saravia en het optreden van Jacobus I tegen de benoeming van Vorstius in Leiden'. In: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* LV (1975), 171-191
- Nijenhuis, W., 'Varianten binnen het Nederlandse Calvinisme in de zestiende eeuw'. In: *T.v.G.* LXXXIX (1976), 358-372
- Obreen, F.D.O. (ed.), *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis*. Rotterdam, 1877-1890
- Onze Eeuw*. Jaargangen 1904, 1919²
- Opstand en pacificatie in de Lage Landen. Bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent*. Gent, 1976
- Opstellen, Geschiedkundige-aangeboden aan R. Fruin*. 's-Gravenhage, 1894

- Origene, 'contra Celsum'. In: *Opera*. Parijs, 1733
Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren.
 Oudaen, J., *Poëzij*. Amsterdam, 1712
 Ouvrè, Hen., *Aubéry du Maurier*. (Documents in- èdits sur l'Hist. du protestantisme en France eten Hollande). Parijs, 1853
 Overdiep, G., *De Groninger schansenkrijg, de strategie van graaf Willem Lodewijk, 1559-1594*. Groningen, 1970.
 Oxenstierna, A., *Rikskansleren - Skrifter och Brefvesling*. Stockholm, 1888-1918
- Pannier, J., *L'église réformée de Paris sous Louis XIII (1610-1621)*. Parijs, 1922
 Parker, G., *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659*. Cambridge, 1972
 Parker, G., *The Dutch Revolt*. Londen, 1977
 Parker, G., *Philip II*. Boston, Toronto, 1978
 Parker, G., *Spain and the Netherlands 1559-1659. Ten Studies*. Londen, 1979
 Pater, J.C.H. de, *Maurits en Oldenbarnevelt in den strijd om het Twaalfjarig Bestand*. Amsterdam, 1944
 Patry, R., *Philippe du Plessis-Mornay*. Parijs, 1933
 Pauli, C.W., 'Aus den Aufzeichnungen des Lübeckischen Bürgermeister Henrich Brokes'. In: *Zeitschrift des Vereins für Lübecker Geschichte*, I (1860), 79-92 en 173-183 en 281-347
 Paulus, P., *Verklaring der Unie van Utrecht*. Utrecht, 1775-1777
 Pearson Smith, L. (ed.), *The Life and Letters of sir Henry Wotton*. Dln I en II. Oxford, 1907
 Perrens, F.T., *Les mariages espagnols sous la règne de Henri IV et la régence de Maria de Medicis*. Parijs, z.j.
 Petrarca, *Sur ma propre ignorance et celle de beaucoup d'autres*. Vert. J. Bertrand. Parijs, 1929
 Philippson, M., *Heinrich IV und Philipp III*. Berlijn 1870-1876
 Pirenne, H., *Histoire de Belgique*. Brussel, 1903-1926
 Pise, Jos. de la, *Tableau de l'histoire des Princes et Principauté d'Orange*. 's-Gravenhage, 1639
 Poel, J. van der, 'Het particularisme van Zeeland en de Convoyen en Licenten'. In: *Archief*. Vroegere en latere Mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsen Genootschap der Wetenschappen 73 (1929), 1-113
 Poelhekke, J.J., *'t Uytgaen van den Treves*. Groningen, 1960
 Poirson, A., *Histoire du Règne de Henri IV*. Parijs, 1865-1866³
 Poliškenský, *Nizožemska Politika a Bilá Horá*. Praag, 1958
 Polman, A.D.R., *Onze Nederlandsche Geloofsbelijdenis verklaard uit het verleden, geconfronteerd met het heden*. Franeker, 1948-1952
 Pompe, W.T.J., *Handboek van het Nederlandsche Strafrecht*. Zwolle, 1953⁴
 Popkin, R.H., *The Hlstory of Scepticism from Erasmus to Descartes*. Assen, 1964
 Post, R.R., *De Via Antiqua en de Via Moderna bij vijftiende-eeuwse theologen*. Utrecht, 1964

Posthumus, N.W., *De (Nationale) Organisatie der Lakenkopers tijdens de Republiek*. Utrecht, 1927 (W.H.G. III, 51)

Pot, J., *Het beleg van Zierikzee*. Leiden, 1925

Pot, W. van der, *Endeldijk*. Leiden, 1768

Practyke van den Spaenschen Raedt. Z.p., 1618 (= Kn. 2623)

Praestantium et eruditorum virorum Epistolae Ecclesiasticae et Theologicae. Amsterdam, 1684

Presser, J. (Schaper, B.W.), *De Tachtigjarige Oorlog*. Amsterdam, 1941

Prevost-Paradol, *Elisabeth et Henri IV, 1595-1598*. Parijs, 1855

Prims, F., *Geschiedenis van Antwerpen*. Brussel, 1927-1949

Prins Willem van Oranje. Haarlem, 1933

Prinsen, J. Lzn, J., *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis*. 's-Gravenhage, 1916

Provisionele Openinghe van verscheyden Saecken. Z.p., 1618 (= Kn. 2623)

Raa, F.J.G. ten en Bas, F. de, *Het Staatsche Leger*. Deel I. Breda, 1911

Rachfahl, F., *Wilhelm von Oranien und der niederländische Aufstand*. 's-Gravenhage, 1906-1924

Ravesteyn, W. van, *Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16e en het eerste kwart der 17e eeuw*. Amsterdam, 1906

Read, C., *Mr. Secretary Walsingham*. Oxford, 1923-1925

Register van Holland en Westvriesland, sedert den jaare 1544-1705 (Gedrukte Resolutiën in twee reeksen, één ca 1675 en één uit de 18e eeuw)

Reiffenberg, F.A.F. Th. de, 'Interrogatoires du comte d'Égmond'. In: *Correspondence de Marguerite d'Autriche*. Brussel, 1842

Reindl, F., *Die Anfänge des Streites über die Jülicher Erbfolge, vom Tode des letzten Jülicher Herzogs bis zum Dortmunder Vertrag*. München, 1896

Reitsma, J., *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk in de Nederlanden*. Herzien door J. Lindeboom. 's-Gravenhage, 1945⁵

Reitsma, J. en Veen, S.D. van (ed.), *Acta der Provinciale en Particuliere Synoden*. Groningen, 1894

Remonstrantie Aende Hooghe ende Moghende Heeren Staten van de Landen van Hollandt ende West-Vriesland van Heer Johan van Oldenbarnevelt, Ridder/Advocaat van den selven Lande. 's-Gravenhage, 1618 (= Kn. 2625)

- Resolutiën van de Staten van Holland ende West-Vrieslandt van consideratie* (1653-1668). Amsterdam, 1719²
- Resolutiën der Staten-Generaal*. Eerste reeks: 1576-1609. Ed. Japikse, N. en Rijperman, H.H.P., 's-Gravenhage, 1915-1970
- Nieuwe Reeks, 1610-1670. Ed. Deursen, A. Th. van, 's-Gravenhage, 1970
- Reyd, E. van, *Oorspronck ende voortganck vande Nederlandsche Oorloghen*. Arnhem, 1633
- Reyd, E. van en Sande, Joh. van (ed.), *Historie der Nederlantsche oorloghen ... Daer bij gevoegt de Nederlandsche Geschiedenissen dienende voor continuatie...*, Leeuwarden, 1650
- Reynders, H.J., *Gedenkboek van het Stedelijk Gymnasium te Amersfoort, 1376-1926*. Amersfoort, 1928
- Riemer, J. de, *Beschrijving van 's-Graven-Hage*. Delft, 1730
- Riqueti, H.G.V. de, comte de Mirabeau, *Aux Batavus sur le Stadhouderat*. Deel I. Londen, 1787
- Ritter, G., *Via Antiqua und Via Moderna auf den Deutschen Universitäten des XV Jahrhunderts*. Heidelberg, 1963
- Ritter, M., *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation*. Stuttgart, 1889-1908
- Ritter, M., *Briefe und Acten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges*. München, 1870-1909
- Roberts, M., *Gustavus Adolphus*. Deel I. Londen, New York, Toronto, 1953
- Roelink, J., *Een honderdtal brieven uit de correspondentie van Elbertus Leoninus*. Nijkerk, 1946
- Roelink, J., *Kerk en Staat in Conflict*. Assen, 1960
- Roessingh, K.H., *De moderne theologie in Nederland*. Groningen, 1914
- Rogge, H.C., *Caspar Janszoon Coolhaes, de voorloper van Arminius en de remonstranten*. Amsterdam, 1856-1858
- Rogge, H.C. (ed.), *Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert*. Utrecht, 1868-1874. (W.H.G., N.R. 11, 17, 20)
- Rogge, H.C., *Johannes Wtenbogaert en zijn tijd*. Amsterdam, 1874-1876
- Rogge, H.C., *Bibliotheca Grotiana*. 's-Gravenhage, 1883
- Rogge, H.C., 'De "Verantwoordingh" van Hugo de Groot'. In: *B.V.G.O.* III, 7 (1893), 89-134
- Rogge, H.C. (ed.), *Brieven van en aan Maria van Reigersherch*. Leiden, 1902
- Rogge, H.C., 'De Confiscatie der Goederen van Gillis van Ledenberg'. In: *B.M.H.G.* XXV (1904), 322-364
- Rogier, L.J., *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw*. Amsterdam, 1947
- Rogier, L.J., *Paulus Buys en Leicester*. Nijmegen, Utrecht, 1948
- Rohan, H. de. *Interets et Maximes des Princes*. Keulen, 1686
- Romanin, S., *Storia documentata di Venezia*. Venetië, 1853-1861
- Romein, J., *De Biografie*. Amsterdam, 1951
- Romein, J. en A., *Erflaters van onze beschaving*. Amsterdam, 1940²
- Rootselaar, W.F.N. van, *Amersfoort 777-1580*. Amersfoort, 1877
- Rootselaar, W.F.N. van, *Geschiedkundige Bijzonderheden*. Amersfoort, 1897

Rowse, A.L., *Shakespeare's Southampton, Patron of Virginia*. Londen, Melbourne, Toronto, 1965

Rutgers, F.L., *Het Kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde Kerken*. Amsterdam, 1882

Rijpperda Wierdsma, J.V., *Politie en Justitie*. Zwolle, 1937

Saint-Simon, L. de Rouvroy, duc de, *Parallèle des trois premiers rois Bourbons*. Parijs, 1880

Salesbury, *Calendar of the manuscripts of the marquis of -*. Londen, 1883- (Historical Manuscripts Commission)

Sassen, F., *De Wijsbegeerte der Middeleeuwen in de Nederlanden*. Lochem, 1944

Scaligeriana sive excerpta ex ore Jos. Scaligeri. Per F.F.P.P. (Jac. et Pt. Putaneanum). 's-Gravenhage, 1666

Scheltema, J., *Staatkundig Nederland*. Amsterdam, 1805-1806

Scheltema, J., *Rusland en de Nederlanden beschouwd in derzelver wederkerige betrekkingen*. Amsterdam, 1817-1819

Scheltema, J., *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*. Amsterdam, 1817-1830

Scheltema, J., *De Uitrusting en Ondergang van de Onoverwinnelijke Vloot*. Haarlem; 1825

Scheltema, P., *Oud en Nieuw uit de Vaderlandsche Geschiedenis en Letterkunde*. Amsterdam, 1844-1847

Schelven, A.A. van, *Marnix van Sint Aldegonde*. Utrecht, 1939

Schelven, A.A. van, *Willem van Oranje. Een boek ter gedachtenis van idealen en teleurstellingen*. Amsterdam, 1948⁴

Scherft, P., *Het Sterfhuis van Willem van Oranje*. Leiden, 1966

Schilderijencatalogus van het Rijksmuseum. Amsterdam, 1920

Schmitt, C.R., *Gianfrancesco Pico delta Mirandola and his critique of Aristotle*. 's-Gravenhage, 1967

Schriftelijke Conferentie gehouden in 's-Gravenhage in den jare 1611 tusschen sommige Kercken-dienaren aengaende de Godlicke Praedestinatie metten aen-

- cleven van dien*. 's-Gravenhage, 1612 (= Kn. 1942-1945)
- Schueren, J.B.J.N. van der (ed.), *Brieven van Arend van Dorp*. Utrecht, 1887-1888
- Schuite- en Jagtpraatjes* (pamflet), Harlingen, 1757
- Sepp, Chr., *Het Godgeleerd Onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw*. Leiden, 1873-1874
- Sepp, Chr., *Kerkhistorische Studiën*. Leiden, 1885
- Serneer, J.M., 'Beschrijving eener Verzameling Stukken, afkomstig van het geslacht van Wassenaer-Starrenburg en aanverwante geslachten'. In: *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven*. Bijlage VI (1916) 239-315
- Seymour, J.F., *Centennial Address delivered at Trenton N.Y. Juli 4, 1876*. Utica, N.Y. 1877
- Sillem, J.A., *Het Leven van mr. Johan Valckenaer*. Amsterdam, 1876
- Siri, V., *Memorie recondite dall'anno 1601 sino al 1640*. Deel 8. Ronco Lione, 1677-1679
- Slingelandt, S. van, *Staatkundige Geschriften*. Amsterdam, 1784
- Smit, H.J. en Wieringa, W.J. (ed.). *Correspondentie van Robert Fruin*. Groningen, 1957
- Smit, J., *Den Haag in den Geitzentijd*. 's-Gravenhage, 1922
- Smit, J.G., 'De ambtenaren van de centrale overheidsorganen der Republiek in het begin van de zeventiende eeuw'. In: *T.v.G.* XC (1977), 378-390
- Smit, J.G., 'Prins Maurits en de goede zaak. Brieven van Maurits uit de jaren 1617-1619'. In: *Nederlandse Historische Bronnen*. Deel I. 's-Gravenhage, 1979, 43-174
- Smit, J.W., *Fruin en de Partijen in de Republiek*. Groningen, 1958
- Smit, P.F. Ch., *Enige Opmerkingen over de considerans van het Placaet van Verlatinge van 26 Juli 1581*. Leiden, 1952
- Sneller, Z.W., *Unie van Utrecht en Plakkaat van Verlatinghe. De Wording van den Nederlandsche Staat*. Rotterdam, 1929
- Sneller, Z.W., *Groen van Prinsterer en Fruin*. Amsterdam, 1949
- Soutendam, J., *Een wandeling langs Delfts straten en grachten in 1600*. Delft, 1882
- Spiegel, L.P. van de (ed.), *Ontwerpen van de Unie van Urecht*, Goes, 1778
- Stephens, J. Fitzjames, *A hlstory of the criminal law of England*. Londen, 1883
- Stolker, A., *Prins Maurits van Nassau geenszins de vijand, ... der Remonstranten*. Rotterdam, 1827
- Strachey, L., *Elizabeth and Essex*. Londen, 1928
- Straten, J. van de (ed.), *Waerachtige Historie van 't Geslachte... van wijlen Heer J. van Oldenbarnevelt*. Amsterdam, 1669
- Strong, R.C. en Dorsten, J.A. van, *Leicester's Triumph*. Leiden, London, 1964
- Südhoff, K., *Olevianus und Ursin*. Heidelberg, 1857
- Taal, J., *Hugo de Groot en Gouda*. Gouda, 1946
- Tamse, C.A. (ed.), *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis*. Alphen aan de Rijn, 1979
- Tapié, V.L., *La Politique Etrangère de la France et le Début de la Guerre de Trente Ans, 1616-1621*. Parijs, 1934

- Temple, W., *Observations upon the United Provinces of the Netherlands*. Londen, 1673
- Tenison, E.M., *Elizabethan England*. Deel I-XIIa, Royal Leamington Spa Warwick, 1933-1961
- Tets, J.G.H. van, *Historia Muneris Consilii Pensionarii Hollandiae*. Leiden, 1836
- Tex, J. den, *Locke en Spinoza over de Tolerantie*. Amsterdam, 1926
- Tex, J. den, 'Le procès d'Oldenbarnevelt (1618-1619) fut-il un meurtre judiciaire?' In: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* XXII, 2 (1954), 137-168
- Tex, J. den, Oldenbarnevelts studententijd in Duitsland. In: *T.v.G.* 70 (1957), 49-61
- Tex, J. den, 'Nederlandse Studenten in Padua', In: *M.N.H.I.* 3e Reeks X (1959), 45-165
- Tex, J. den, 'Oldenbarnevelts geschil met de hoven van justitie'. In: *B.M.H.G.* LXXXIV (1969), 5-23
- Tex, J. den, 'Twee adviezen aan Leicester uit 1587'. In: *B.M.G.N.* LXXXV (1970), 215-219
- Tex, J. den, 'Maurits en Oldenbarnevelt vóór en na Nieuwpoort'. In: *B.M.G.N.* LXXXV (1970), 63-72
- Tex, J. den, 'De Staten in Oldenbarnevelts tijd'. In: *Van Standen en Staten. 600 jaar Staten van Utrecht 1375-1975*. Utrecht, 1975, 51-89
- Thompson, I.A.A., *War and government in Habsburg Spain 1560-1620*. London, 1976
- Tideman, J., *De Remonstrantie en het Remonstrantisme*. Haarlem, 1851
- Tiele, P.A., *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten*. Amsterdam, 1858-1861
- Toepke, G., *Matrikel der Universität Heidelberg*. Heidelberg, 1884-1916
- 'Tragedy of Sir John Van Oldenbarnevelt'. In: A.H. Bullen, *A Collection of Old English Plays*. Deel II. Londen, 1883
- Trevor Davies, R., *The Golden Century of Spain, 1501-1621*. Londen, 1937
- Trevor Roper, H.R., *Archbishop Laud*. Londen, 1940
- Tricht, H.W. van, *P.C. Hoof*. Arnhem, 1951
- Trigland, J., *Kerkckelycke Geschiedenissen*. Leiden, 1650
- Trosèe, J., *Historische Studiën*. 's-Gravenhage, 1924
- Uitverkiezing, De -, richtlijnen voor de behandeling van de leer der uitverkiezing*. 's-Gravenhage, 1961
- Wtenbogaert, J., *De Kerkckelicke Historie, vervattende verscheyden ghedenckwaerdige saecken, in de Christenhyt voor-gevallen*. Z.p., 1646

- Wtenbogaerts, J., *Traject van 't Ampt ende Authoriteyt eener Hooger Christelijcker Overheydt in Kerkckelijckce Saecken*. Rotterdam, 1647³
Wtenbogaerts, Johannes - Leven, Kerckelijckce Be- dieninghe ende zedighe verantwoordingh. Z.p., 1647
- Valentijn, F., *Oud- en Nieuw Oost-Indiën*. Dordrecht, Amsterdam, 1724-1726
 Valk, J.K., *Verhandeling over het gepretendeerde Generaliteitsbesluit van den jare 1583*. Leiden, 1772
 Veegens, D., *Historische Studiën*. 's-Gravenhage, 1884
 Vecht, H.A.W. van der, *Cornelis van der Mijle*. Leiden, Sappemeer, 1907
 Velius, T., *Chronyk van Hoorn*, Hoorn, 1740
 'Verhooren van Johan van Oldenbarnevelt'. In: *Berigten van het Historisch Gezelschap te Utrecht* II, 2 (1850)
 Vernulaeus, N., *Academia Lovaniensis*. Leuven, 1667
Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven. Jaargang 1909
 Vervou, F. van, *Enige Aenteekeningen van 't Gepasseerde in de Vergadering van de Staten-Generael*. Leeuwarden, 1874
 Vervou, F. van, *Enige Gedenkwaardige Geschiedenissen*. Leeuwarden, 1841
 Verwey, A., *Oorspronkelijk Dichtwerk*. Amsterdam, 1938
 Verwijs-Verdam, E., *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenhage, 1885-1929
Verzameling van Stukken in de zaak van mr. L.P. van de Spiegel. Amsterdam, 1796
 Villa, A. Rodriguez, *Ambrosio Spinola*. Madrid, 1905
 Vladeraccus, Christ., *Polynyma Ciceroniana*. Antwerpen, 1604
 Vloten, J. van, *Elizabeth Wolff geb. Bekker, Het Leven en de uitgelezen verzen naar tijdsorde gerangschikt...* Schiedam, 1866
 Vondel, J. van den, *Werken*. (Ed. J. van Lennep) Amsterdam, 1856-1876
 Voorda, B. (ed.), *De crimineele ordonnantie van Koning Philips van Spanje laatsten Graaf van Holland, ten dienste van zijne Nederlanden uitgegeven. Fransch en Nederduitsch naar de oorspronkelijke drukken van den jaare 1573. Verzeld van eene verhandeling over het verstand van de ordonnantie op den stijl van procederen in Crimineele Zaken*. Leiden, 1792
 Voord, B. en Valckenaer, J., *Rechtsgeleerd Advies in de zaak van den gewezen stadhouder, en over deszelfs schrijven aan de gouverneurs van de O. en W. Indische bezittingen van den staat*. 's-Gravenhage, 1796
 Voorthuysen, W.D., *De Republiek der Verenigde Nederlanden en het Mercantilisme*. 's-Gravenhage, 1965
 Vrankrijker, A.C.J. de. *De grenzen van Nederland*. Amsterdam, 1946
 Vreede, G.G. (ed.), *Lettres et Negociations de Paul Choart, Seigneur de Buzanval, et de François d' Aerssen*. Leiden, 1846
 Vreede, G.W., *Inleiding tot eene gescinedenis der Nederlandsche Diplomatie*. Utrecht, 1856-1861
 Vries, Th. de, *Oldenbarneveldt*, 's-Gravenhage, 1940
 Vries van Hekelingen, H. de, *Genève Sepinière du Calvinisme Hollandais*. Freiburg, 's-Gravenhage, 1918-1924

Vynckt, L.J.J.v.d., *Nederlandsche Beroerten onder Filips II*. Amsterdam, 1823-1826

Waal, H. van de, *Drie Eeuwen vaderlandsche geschieduitbeelding*. 's-Gravenhage, 1952

Wagenaar, J., *Vaderlandsche Historie*. Amsterdam, 1790-1793

Wagenaar, L.H., *Het leven van graaf Willem Lodewijk*. Amsterdam, 1904

Wal, J. de, *Nederlanders, studenten te Heidelberg en te Genève*. Leiden, 1865
Vita Antonii Walaei. (inleiding op Antonii Walaei Operum DI I) 1647

Wansink, H., *Politieke wetenschappen aan de Leidse universiteit 1575 - ± 1650*. Utrecht, 1975

Wederlegginge van de Weegschael. Z.p., 1618 (Kn. 2507)

Wernham, R.B., 'English Policy and the Revolt of the Netherlands'. In: J.S. Bromley en E.H. Kossmann (ed.), *Britain and the Netherlands*. Deel I. London, 1960, 29-40

Wernham, R.B., *Before the Armada. The Growth of English Foreign Policy 1485-1588*. London, 1966

Wesel-Roth, R., *Thomas Erastus*. Lahr, 1954

Westerbaan, I. *Gedichten van -, Heer van Brandwijk*. 's-Gravenhage, 1657

Wicquefort, A. de, *Histoire des Provinces Unies des Pais-Bas*. Amsterdam, 1861-1874

Wicquefort, A. de, *L'Ambassadeur et ses fonctions*. 's-Gravenhage, 1680-1681

Wiersum, E., 'Oldenbarnevelt als pensionaris van Rotterdam'. In: *B.V.G.O.* V, 10 (1923), 15-40

Wiersum, E., *Johan van Oldenbarnevelt als pensionaris van Rotterdam*. Rotterdam, Antwerpen, 1947

Wiese, E., *Die Politik der Niederländer während des Kalmarkrieges*. Heidelberg, 1903

Wilson, Ch., *Queen Elizabeth and the Revolt of the Netherlands*. Londen, 1970

Willson, D. H(arris), *King James VI and I*. Londen, 1956

Winsemius, P., *Chronique ofte historische geschiedenis van Vrieslant*. (met schoone figuyren ende een landts ende steed-caerten verciert) Franeker, 1622

Winwood, R., *Memorials of Affairs of State in the Reigns of Q. Elizabeth and K. James I, collected (chiefly) from the original papers of the Right Honourable Sir -*. Londen, 1725

- Witt, Joh. de, *Deductie, ofte declaratie van de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt*. 's-Gravenhage, 1654 (= Kn. 7546)
- Wolf, E., *Grosse Rechtsdenker*. Tübingen, 1951
- Wolft, M., *Geschiedenis der Joden te Haarlem*. Haarlem, 1917
- Woltjer, J.J., *Friesland in Hervormingstijd*. Leiden, 1962
- Woltjer, J.J., 'Koningin Elizabeth en de Opstand in de Nederlanden'. In: T.v.G. LXXXV (1972), 31-37
- Woltjer, J.J., 'De Vredemakers'. In: T.v.G. LXXXIV (1976), 299-321
- Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's-Gravenhage, enz., 1882-
- Woude, A.M. van der, 'De crisis in de Opstand na de val van Antwerpen'. In: *B.G.N.* XIV (1959-1960) 38-57 en 81-104
- J.v.d. Woude, Coen, *Koopman van Heren Zeventien*. Amsterdam, 1948
- Wundt, D.L., *Magazin für die Kirchen - und Gelehrten - Geschichte des Kurfürstenthums Pfalz*. Deel I. Heidelberg, 1789
- Wijn, J.W., *Het Krijgsviezen in den tijd van prins Maurits*. Utrecht, 1934
- Wijn, H. van e.a., *Bijvoegsels, Aanmerkingen en Vervolgen op Wagenaars Vaderlandsche Historie*. Amsterdam, 1790-1801
- Wijnbeek, D., *Het Turfschip van Breda*. Assen, 1947³
- Wijnne, J.A., *Geschiedenis van het Vaderland*. Groningen, 1882
- Wijs, I.J.A., *Bijdrage tot de Kennis van het Leenstelsel in de Republiek Holland*. Leiden, 1939
- Xivrey, B. de (ed.), *Recueil des lettres missives de Henri IV*. Parijs, 1843-1872
- Ypey, A, en Dermout, I.J., *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*. Deel II. Breda, 1822
- Zeitschrift für Religion und Geistesgeschichte*. Jaargang XII (1960)
- Zilverberg, S.B.J., *David van Bourgondie, bisschop van Terwaan en van Utrecht*(± 1427-1496). Groningen, 1951
- Zurck, E. van, *Codex Batavus*. Delft, 1711

Index

- Abbot, George 187
 Achterhoek 95, 142
 Aerssen, Cornelis van 97, 99, 119, 242
 Aerssen, François van 133, 134, 142, 146, 147, 158, 189-194, 204, 216, 223, 266
 Africa 124
 Akte van autoriteit 57
 Akte van restrictie 55, 64
 Alkmaar 178, 181, 182, 184, 212
 Almonde 140
 Alpen 10, 21
 Alva 40, 48, 243
 Amersfoort, -ers 9, 11, 12, 14-16, 71, 140, 163, 226
 Amiens 94, 95
 Amsterdam 28, 29, 32, 33, 38, 41, 48, 50, 55, 104, 105, 107, 110, 124-126, 130, 148, 156, 162, 179, 182, 183, 194-198, 212-215, 219, 222, 223, 226, 231
 Amsterdam classis van 169
 Angers 110
 Anjou 34-38, 41, 58
 Anna 97
 Antwerpen 32, 36-41, 47, 55, 60, 63, 78, 106, 107, 130, 141, 144, 157, 160, 162
 Arduus 93
 Armada 60, 69, 70, 73, 77, 93, 113, 134
 Arminius, Jacobus 167-169, 171, 178, 185, 188, 195, 211, 218
 Axel 87
- Baudesius, Willem 195
 Barentssee 123
 Bax., Marcelis 162
 Becius 185
 Beieren, Hendrik van 12
 België zie Zuidelijke Nederlanden
 Berck, Nicolaas 19, 240
 Berendregt 140
 Berg 172
 Bergen op Zoom 27, 72, 73, 121, 160-162, 250
 Berkhout Teding, Adriaen van 242
 Betuwe 88, 119
 Beijerland 220
 Bilderdijk, Willem 268
 Birck 15
 Bloedraad 19
 Blois 110
 Bodley, Thomas 56, 84, 86
 Bogerman, Johannes 252

Bohemen 237, 266
Boissise 173, 240
Bommelerwaard 87, 117
Bongars, Jacques de 131
Bor, Pieier 71, 89
Bosch, Den 88, 128, 129, 132
Both, Pieter 200
Bouillon, hertog van 93, 111, 133, 134, 193, 205-208
Bourges 19, 165
Bourgondië, -isch 12, 91
Brabant 72, 80, 129, 131
Brandenburg 141, 172
Brandenburg, Johann Sigismund van 162, 172

- Breda 87, 106
 Brederode, Pieter Corneliszn. 131, 141, 153
 Brederode, Reinoud van 139
 Breukelen 184
 Briel, Den 135, 203, 218, 222, 225, 228
 Brienen, Hendrik van 102
 Broeders des Gemeenen Levens 14, 15
 Brugge 39, 119
 Brussel, -se 11, 130, 146, 147, 173, 174
 Buckhurst 58-61, 64
 Buitenzorg 200
 Burck, Geertrui van den 15, 17
 Burchgrave, Daniel de 19
 Burghley 92
 Burmannus Secundus, Petrus 268
 Buys, Paulus 35, 39, 43, 57, 59, 243
 Buzanval 20, 81, 82, 142, 144, 145
 Bye, De 100
- Cadix 93
 Cadzand 202
 Calais 92, 93
 Calvart, Liévinde 100
 Calvijn 101, 165, 168, 185
 Cambridge 187
 Canter, Dirk 181-183
 Carleton, Dudley 27, 203, 204, 218, 220, 222, 228, 230, 231, 234, 251, 256, 265
 Caron, Noël de 100, 109, 134, 138, 187, 203
 Cecil, Robert 84, 110, 138, 149
 China 124
 Choart, Paul, zie Buzanval
 Colbert 94
 Coligny, Louise de 37, 96, 111, 162, 224, 231, 259
 Concini 204
 Condé 173, 205-208
 Costa, Isaak da 268
 Cralingerpoider 27
 Cromstrij'en 107
- Dambrugge 162
 Delfland 27, 139
 Delft 23-25, 37, 38, 57, 63, 126, 144, 148, 154, 171, 196, 231
 Denemarken, Deens 187, 201
 Deventer 52, 54-57, 85, 88
 Deventer, Van 269
 Devorio Moderna 15

Dieppe 112
 Does, Pieter van der 115
 Doesburg 87, 88
 Dollard 88
 Dordrecht 23, 28, 46, 69, 74, 75, 88, 104, 119, 120, 163, 179, 183, 197, 198,
 215, 223, 229-231, 239,267
 Douai 18
 Doublet, Filips 100, 157
 Dover 112
 Drente 102
 Drievoudig Verbond 90, 91, 94, 95, 110
 Duinkerken 70, 118, 119, 122,-128, 131, 142
 Duitsland, Duits 30, 37, 72, 81, 92-94, 96, 102, 118, 131, 141, 172, 173, 188,
 202, 268
 Düsseldorf 176, 202
 Dussen, Ewout van der 229
 Duyck, Adriaen 247
 Duyck, Anthonie 16, 91, 99, 214, 248, 250, 267

Edam 179, 215,223
 Edanus, Nicolaas 14, 17
 Egmont, graaf van 19, 140
 Elizabeth 34, 35, 39, 40, 42, 47, 50, 51, 58-60, 62-67, 69, 72, 73, 77, 82-86, 88,
 90-95, 100, 109, 113, 114,118,131,135,190
 Emden 130
 Emmerik 128
 Engeland, Engels 11, 20, 30, 34, 35, 37, 40-42, 47, 48, 50-63, 65-78, 81, 83-86,
 91-93, 101, 109, 110, 112-114, 116, 131-136,138, 141-143, 145, 149, 151, 154,
 173, 174, 187, 188, 190, 191, 199-204, 206, 208, 219, 228, 245, 265, 266
 Enkhuizen 48, 179, 182, 183, 215, 223
 Enno III 130
 Episcopus, Simon 195, 267
 Erasmus 11, 196
 Erastiaanse orde 167
 Erastus, Thomas 20
 Essex 93
 Europa, Europeanen 10, 11, 18, 21, 81, 82, 152, 172, 190, 200, 237, 265
 Eijnde, Jacob van 23, 243

Ferrara 115
 Filips II 35, 51, 58, 60, 64, 69, 73, 80, 82, 90, 109, 115, 197, 253, 269
 Filips III 141, 146, 151, 153, 160, 162
 Filips Willem 51
 Francken, François 28, 58, 64
 Francken, Jan 245, 259
 Frankrijk, Frans 10, 12, 19, 20, 23, 34, 37, 39, 70, 80-86, 88-95, 98, 100, 101,
 109-111, 113, 114, 118, 133, 134, 136, 141, 142, 145-149, 152, 154, 156, 166,
 173, 174, 188-193, 201, 202, 204-210, 216-220, 234, 235, 240, 245, 248, 250,
 259, 265-267

Frederik Hendrik 96, 113, 135, 143, 162, 183, 215, 225, 255, 266
 Friedrich Wilhelm IV 236
 Friesland, Friezen 80, 89, 102, 118, 122, 127, 147, 149, 185, 187, 188, 212-215,
 222, 223, 227
 Friesland Staten van, 213
 Fruin 269, 270

Geertruidenberg 72-75, 83, 89, 90
 Gelre, Gelderland, 12, 39, 87, 97, 102, 212, 213, 215, 223, 227, 234
 Genève 10, 19, 30, 165
 Gent 12, 39, 106, 119, 120
 Gent Pacificatie van 25
 Gerards, Balthazar 38
 Geselius 181, 183
 Gevaerts, John 146
 Gilpin, George 78, 113, 136, 141
 Gomarus, Franciscus 167, 168, 171, 177, 185, 216, 269
 Gorinchem 28, 170, 231
 Gouda 23, 28, 29, 41, 189, 234
 Granvelle 17
 Grave 128, 131, 132 's-Gravenhage, zie Den Haag
 Greenwich, traktaat van 93
 Grenoble 206
 Grevelingen 70
 Grevinchoven 212
 Groeneveld 27
 Groenland 199
 Groenio 90, 143
 Groen van Prinsterer 269
 Groningen 30, 82, 88-90, 102, 118, 127, 213, 215, 223, 227
 Groot, Cornelis de 19
 Groot, Hugo de 53, 111, 186, 196-198, 215, 232, 239, 243-246, 250, 252-254,
 265, 267
 Guise, De 80
 Gulik 128, 141, 162, 172-174, 176, 179, 193, 202
 Gunterstein 17, 184

Haag, Den 9, 17, 20, 22, 23, 29, 33, 36, 43, 46, 49, 51, 55, 58, 63, 87, 88, 93,
 104, 105, 108, 119, 121, 122, 126, 128, 129, 136, 141, 146, 147, 149, 152, 153,
 180, 184, 191, 198, 212-214, 216-218, 220, 222-224, 227, 229, 238, 245, 269
 Haarlem 24, 212, 222, 223, 232, 234, 250
 Habsburg 81, 94, 109, 118, 128, 172, 173, 199, 237
 Haen, De 232
 Hamburg 16, 267
 Hasselt 102
 Heemskerck 148
 Heidelberg 15, 19, 20, 38, 81, 139, 141, 165, 185, 268

Hendrik III 38, 39, 80
Hendrik IV 20, 34, 39, 80-82, 84-86, 89-95, 109-112, 116, 118, 131, 133, 134, 136, 138, 141-144, 146-148, 154, 158, 159, 162, 172-174, 189, 190
Heusden 80, 87, 222
Hilhorst 184
Hillenius, Cornelis 181-183
Hoeks 12
Hoekse Waard 24
Hoey 90
Hogerbeets 239, 243-246, 250
Hohenlohe, Friedrich 57, 59, 60, 62, 72, 96
Holland 12, 14, 16, 28-37, 39-42, 46,61, 64-66, 70, 72, 76-81, 83, 84, 88, 95, 98, 100-102, 104-108, 110, 112, 114, 119, 125-127, 130, 134, 135, 138, 140, 142-144, 147, 149, 153, 156, 159, 162, 167, 179, 180, 185, 187, 188, 194, 200-202, 207, 208, 211-217, 219, 222, 223, 225, 226, 228-232, 234, 238-241, 243, 244, 246, 247, 250, 251, 253, 258, 263, 268, 270
Holland, Gecommitteerde Raden van 79, 102, 104, 140, 186, 217, 222,227,229,230, 235, 239
Holland, Hof van Holland 12, 22-25, 35, 42, 195, 214, 217,220,225
Holland, Hof van Justitie 220, 225, 227, 230, 232, 242, 250
Holland, Hoge Raad van 171, 214, 217, 220, 225
Holland, Rekenkamer van 217
Holland, Staten van 17, 23, 24, 28, 29, 32, 33, 35, 37-39, 42, 43, 46, 47, 50, 51, 55, 57, 61-64, 69, 74, 77-79, 96, 98, 99, 102, 104, 108, 115, 125-127, 157, 158, 160, 161, 165, 168, 175, 177, 178-183, 186, 188, 189, 191, 195-198, 211, 214-217, 219, 220, 223, 225-227, 230-232, 235, 237-239, 241, 242, 244-246, 248, 251, 252, 262, 267, 270
Hommius, Festus 169, 180
Honthorst 184
Hooft, Cornelis 164
Hoogland 15, 184
Hoorn 50, 212, 234,246
Horne, graaf van 19
Horst, Van der 144, 145
Hottinga, Johan van 102
Houtman, Cornelis de 124, 200
Hulst 16, 88, 93
Huygens, Constantijn 264

Iberische landen, zie Spanje
 leperen 39
 Ierland 93, 109, 113
 Indië, zie Oost-Indië
 Isabella 109, 115
 Italië 21, 115, 175, 207, 208

Jacobus 131, 135, 136, 138, 174, 187-189, 200-203, 220, 222, 223, 230, 231, 234, 266
 Japikse 53 i
 Java, Koning van 125
 Jeannin, Pierre 148, 154-162
 Joachim, Friedrich 141
 Juan, Don 30
 Junius 196

Kaap, De 124
 Kamerijk 30, 90, 91
 Kanaal, Het 70, 83
 Karel V 10, 11, 12, 172, 253
 Kerkorde 1591 194, 195
 Kerkorde van Utrecht 196
 Keulen 14, 19, 38
 Keulen, aartsbisschop van 176
 Kleef 129, 141, 172, 176, 202
 Kluit, Adriaan 268
 Koevorden 89, 102
 Konstantinopel 175
 Kromhout, Nicolaes 224
 Kuyper, Abraham 167

Lambert, Gaston de 158
 Lamotius 224
 Langerak, Gideon van 204-207
 Ledenberg, Gillis van 99, 182, 183, 238, 240, 243, 246, 250
 Leeuwarden 213, 214
 Leeuwen, Pieter van 246, 257
 Leicester 40-42, 46-64, 67, 68, 71, 72, 74, 77-79, 83, 95, 97, 182, 243
 Leiden 23, 24, 167, 168, 179, 185, 188, 195, 212, 239, 244, 268
 Leoninus, Elbertus 102
 Leopold 172, 173
 Lerma 144
 Leuven 14, 18, 19, 102
 Lier, De 27
 Lipsius, Justus 19, 177, 235
 Lisie 203
 Lochem 143

Lodewijk XIII 204, 205, 208, 245
Lonck van Roosendaal, Cornelis 69, 70
Londen 65, 92, 100, 135, 136, 187, 265
Londen, vrede van 138, 140, 203
Loudum, vrede van 206
Lubbertus, Sybrandus 197
Lumey 23
Luther 168
Luxemburg 89

Maas 36, 88, 113
Maassteden 126
Maes, Guillaume 144
Magellaanse Compagnie 127
Malderee, Jacques de 126, 223, 227
Mansfelt, Karel van 81, 90
Marck, Van der 268
Marken 176
Marnix 215
Mathenesse 140
Mathias 40, 237
Maurier, Du 259
Maurits 16, 41, 42, 51, 52, 56-58, 63, 69, 72-75, 80, 87-90, 92, 94-98, 100, 105, 106, 108, 111-113, 117-121, 125-131, 133, 134, 141, 143-145, 147-149, 151-154, 156-162, 173, 174, 176, 182, 183, 189, 193, 194, 198, 200-204, 206-208, 210, 213-220, 222-229, 231, 232, 234-241, 244-247, 252, 253, 255, 258, 259, 264-269
Mechelen 40
Medemblik 227
Meer, Pieter van der 39
Meetkerken 53
Melanchton 219
Mendoza, Francisco de 127, 129, 130
Menijn, Joost de 39, 46, 62
Mercoeur 110
Meulen, Pieter van der 243
Meurs 129
Meurs, gravin van 128
Meursius, Johannes 139
Michelangelo 9
Middelburg 37, 73, 108
Miereveld 229
Molanus 18
Mondragon 90
Monnikendam 227
Montmorency, Charlotte de 173
Moreelse 25
Motley Lothrop, John 269
Much, Enoch 217, 218
Mühlheim 141

Mijle, Adriaen Van der 61

Mijle, Cornelis van der 139, 192, 196, 205, 242, 245, 246, 267, 268

Nadere Unie 14

Nantes 111, 112

Nantes, edict van 111

Nassau, Filips van 89, 96

Nassau, Hendrik van 19

Nassau, Jan van 31

Navarre 110

Nederlandse kerk 165, 166, 188, 187

Neuburg 172

Neuburg, Wolfgang Wilhelm 172, 176

Neufville, Nicolás de, zie Villeroy

Nevers 207

Neyen, Jan 146-149, 151, 153, 155

Nieuwenaar 71, 97

Nieuwpoort 119, 120, 122, 127-129, 218

Nieuweschans 202

Nîmes 206

Nonesuch, traktaat van 40, 42, 47, 64, 73, 84, 86, 91, 114

Noord-Brabant 119

Noord-Holland 50, 126, 195, 222

Noorderkwartier 63, 67, 79, 126

Noordse oorlog 201

Noordzee 200

Noordzeekust 39, 60, 106

Norris, John 59-61, 73

Noue, La 208

Nova Zembla 123, 124

Nijmegen 88, 89, 213, 225, 232, 250

Oldenbarnevelt, Oudenbernevelt, Claes van 15

Oldenbarnevelt, Cosijn van 15

Oldenbarnevelt, Cosijn van 15, Elias van 30, 89, 163, 183, 184, 196

Oldenbarnevelt, Geertrui van 25

Oldenbarnevelt, Gerrit van 15, 16, 163

Oldenbarnevelt, Maria van 27, 154

Oldenbarnevelt, Reyer van 16

Oldenbarnevelt, Reyer van 15

Oldenbarnevelt, Reynier van 25, 139, 154, 184

Oldenbarnevelt, Willem van 25, 139, 184, 215, 250

Oostende 39, 60, 88, 119, 120, 128-133, 142

Oostenrijk 115, 175, 268

Oostenrijk, Albertus van 92, 95, 109, 111, 115, 120, 149, 174, 176, 265

Oostenrijk, Ernst van 90, 92

Oost-Indië 123-125, 142, 153-155, 159, 160, 199-201

Oostzee 201

Opper-Gelre 31
Oranje, René van 12
Oranje, Willem van 17, 20, 24, 28, 29, 32, 37, 41, 49, 95, 96, 98, 126, 209, 270
Orléans 139
Ortel, Joachim 61, 100
Ostorodt 187
Oude Compagnie 124
Oudewater 23, 212, 219, 222, 232
Overijssel 56, 87, 97, 102, 212, 215, 223, 229, 236
Oxford 40, 187

Padua 21, 242
Palts 141
Palts, Sabina van de 22
Parma 37, 38, 40, 41, 47, 55, 57, 60, 64, 66, 70, 72, 73, 75, 80, 81, 85, 87-89
Parijs 80, 112, 144, 154, 172, 193, 204, 206, 208, 245
Pauw, Adriaen 267
Pauw, Reynier 104, 158, 194, 212
Petrarca 9
Philippine 119
Picardië 92-94
Pise, La 98
Plancius, Jeremias 180, 185, 216
Plas, Adriaen Willemsz. 25
Plessen 141
Plessis Mornay, Philippe du 20, 112, 196
Polen 175, 187
Portugal, Portugees 73, 124, 125, 127
Praag 139
Predestinatieleer 165, 167, 179, 194
Prouninck, Gerard 19, 53, 58, 64, 71, 72
Provisioneel accoord 106, 107
Purmerend 179, 215, 223
Putten 162

Raad van State 18, 36, 40-42, 48, 51, 53-57, 64, 67, 68, 71, 72, 74, 76-78, 82, 84, 85, 89, 99, 102, 108, 114, 119, 132, 145, 157, 185, 203, 208, 226, 227
Rees 202
Reffuge 201, 202
Reingoud 50
Rheydt 141
Richardot 146, 152, 156, 157, 160
Richelieu 207, 208, 265
Rodenrijs 27
Rome 30, 95
Roorda, Carel 59
Rootselaar 12

Rosaeus 213, 214, 216, 217
 Rosny 136
 Rossum, Maarten van 12
 Rotterdam 23, 27-30, 33, 36, 43, 48, 75, 88, 95, 105-108, 124, 126, 127, 130, 163, 183, 184, 196, 212, 223, 231, 232, 239, 244
 Rotterdam, admiraliteit van 107
 Rudolf III 172
 Rusland 175
 Russy 191
 Rijn 36, 88, 143
 Rijnberk 88, 128, 143
 Rijnland, Duits 95
 Rijswijk 147, 214, 216, 217

Saftleven 251
 Saksen, Anna van 96
 Santhorst 268
 Schagen 181
 Schelde 41, 88, 160
 Schiedam 28, 183, 231
 Schieland 27
 Schieland, Hoogheemraden van 24
 Schieveense polders 27
 Schoonhoven 28, 212, 219
 Schouwen 33
 Secret Besogne 113, 145, 147
 Ségui-Pardaillan 39
 Seymour 69
 Silla, Laurens de 257
 Sille 104
 Sluis 60, 61, 64, 70, 107, 119, 121, 128, 133
 Socinus 186
 Solms, George van 96, 128
 Sonoy, Diederik 63, 67
 Sont 201
 Spanje, Spaans 16, 34, 39, 40, 47, 51, 54, 55, 57, 59, 62, 63, 65, 69, 70, 73, 74, 80, 82-84, 87-95, 99, 109-111, 113-121, 123, 124, 127, 128, 130-132, 134-136, 138, 141-149, 152-157, 159, 160, 166, 172, 173, 175, 183, 190-192, 200, 202, 203, 205-208, 210, 215, 220, 225, 232, 235, 237, 246, 254
 Spinola, Abrogio de 132, 141-144, 149, 151-153
 Spitsbergen 199
 Stanley 52, 54, 55, 60
 Staten-Generaal 29, 30, 32, 33, 36-42, 46, 48, 50, 51, 53-58, 60-62, 65-68, 72-74, 76-80, 82, 83, 85-89, 91-93, 95, 97-102, 104, 106-113, 116-121, 123-133, 136, 138, 140, 141, 143-149, 151-162, 168-171, 173-176, 178, 183, 187, 190-193, 196, 201, 203-208, 212-215, 217, 220, 223, 226-230, 234-242, 244-247, 250-255, 257, 259, 265, 267

Steenwijk 8S, 89, 97
Steinfurt 185, 186
Stichts, zie Utrecht
Stiermarken, Ferdinand van 237
Stormpolder, zie Cralingerpolder
Straat Waigats 123
Stoutenburg 215
Stuart, Maria 51
Sully 190, 191
Swalmius 220
Synode, van Dordrecht 252, 255
Synode, Nationale 167-170, 198, 212, 216, 220, 223, 227-232, 234, 237, 240, 242, 245, 248, 252, 259
Synode, van Noordholland 168, 198
Synode, van Zuidholland 168, 169, 171, 198

Tarninus, Jacobus 212, 230
Tempel 27, 140
Texel 125
Teylingen, Jacob van 229
Thin, Floris 31, 59
Tholen 72
Thunéry, Jean de Zie Boissise
Tideman, J. 268
Trente, concilie van 10
Triglandt 197, 219
Turkije 175
Turnhout 94
Twaalfjarig Bestand 176

Usselinx 216
Utrecht, -s 11, 12, 16, 22, 28, 32, 39, 47, 53, 59, 62, 71, 80, 88, 97, 101, 147, 182-184, 194, 212, 225-230, 236, 238-241, 244, 246, 250, 253
Utrecht, Hof van 12
Utrecht, Magdalena Jansdr. van 25
Utrecht, Maria van 25, 27, 139, 259
Utrecht, Staten van 12, 169, 182, 183, 227, 238-240, 253
Utrecht, Unie van 30-32, 36, 64, 68, 76, 127, 167, 185, 228-230, 239, 244, 246, 262
Uytienbogaert 158, 159, 166, 168, 169, 178, 185, 213, 214, 218, 224, 225, 242, 245, 265, 267
Uzza 194

Valcke, Jacob 62
Valencia 115
Vaneveit, Elias van 15
Vecht 88
Veere 50, 108
Veluwe 15, 56

Venator 181, 182
Venetië 97, 112, 266
Venlo 12, 143

Vere, Francis 78, 84, 96, 128, 129, 132
 Vere, Horatio 132, 203
 Verenigde Oostindische Compagnie 125, 127, 130, 159, 200
 Verrcycken, Louis 149, 151
 Verrutius, Hieronymus 19
 Vervins 110
 Vervins, vrede van 134, 138, 142
 Viglius 18
 Villeroy 111, 148, 189-192, 209
 Vlaanderen, Vlaams 37, 53, 118, 121, 128, 132, 141, 143, 216
 Vladcraccus 14
 Vlissingen 40, 60, 63, 119, 203
 Volbergen, Tijmen 227
 Vondel 218, 251
 Vooght 259
 Vorstius 181, 184-189, 195, 197

Waal 143
 Walaeus, Antonius 259
 Walen 30
 Walsingham 84
 Warcke, Van de 107
 Warmenhuizen 195
 Warns 102
 Waterland 183
 Weede, Cornelis van 15
 Weede, Deliana van 15, 17, 163
 Wenkebach 269
 Wesel 129, 176, 202, 205, 207
 Westerschelde 119
 West-Europa 19, 135
 West-Friesland 24, 25, 50
 West-indië 123, 124, 144, 149, 159, 184
 Westland 27, 140
 Weytzen, Anna 154
 Wilkes, Thomas 50, 56, 58-61, 64, 84
 Willem V 268
 Willem Hendrik 268
 Willem Lodewijk 87-89, 96, 97, 113, 128, 153, 159, 162, 212-214, 218, 219, 264
 Willoughby 72-74, 78, 83
 Winwood, Ralph 136, 141, 187, 189, 201 228
 Witt, Cornelis Fransen 104
 Witt, Jan de 53, 64, 113, 267, 268
 Wittenhorst, Walrave van, zie Horst, van der
 Witsen, Gerrit 212
 Woerden 129

Wolff, Befje 268
Wotton 202
Woud, 't 27
Wouw 55

Xanten 176, 193, 200, 202

York 52, 54, 55, 60
Yssel 88, 143
Ysselsteden 85
Yssee 201

Zeeland, Zeeuws 30, 33, 39, 41, 42, 48, 49, 55, 57, 61, 63, 67, 69, 70, 72, 73,
95, 100, 101, 104-108, 118, 124-127, 140, 147-149, 153, 156, 162, 184, 185,
191, 194, 203, 212, 215, 222, 223, 227, 231, 251, 268
Zeeland, Gecommitteerde Raden van 108
Zeeland, Staten van 107, 126, 127, 159, 184
Zeeuws-Vlaanderen 87, 142
Zierikzee 24, 25, 33, 61
Zuid-Amerika 123
Zuidelijke Nederlanden, Zuiden 29-31, 34, 36, 39, 48, 51, 80, 88, 90, 92, 96,
99, 100, 104-107, 109, 115, 121, 130, 138, 141, 144, 147, 155, 160, 173, 174,
184, 216, 254, 265
Zuidelijke, Staten-Generaal van 90, 121
Zuid-Holland 23, 24, 169
Zuidpolder 27
Zuidwind, Zijd(e)wind 27
Zutphen 52, 54-56, 85, 88
Zweden 187
Zwingli 196
Zwolle 88